

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

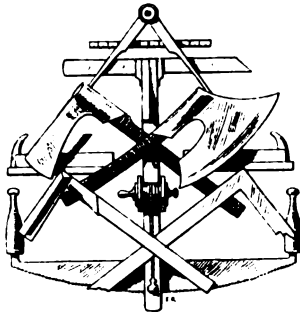
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KJØBENHAVNS TØMMERLAV.

C. NYROP.

KJØBENHAVNS TØMMERLAV.

INDUSTRIHISTORISKE MEDDELELSER.

AFBILDNINGERNE ERE TEGNEDE AF E. RONDAHL.

KJØBENHAVN.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1887.

I en Anmeldelse af mine *Meddelelser om dansk Guldsmedekunst*, der i 1885 fremkom paa Foranledning af Københavns Guldsmedelav, fremhæver Professor *Marc Rosenberg* i *Kunstgewerbeblatt* med Forundring som noget Enestaaende, at et Lav har Saus for at lade sin Fortid litterært belyse. Der ligger heri en fortjent Anerkjendelse af Guldsmedelavets Optræden ved dets vellykkede Jubilæumsfest, men denne Anerkjendelse kan fornøjeligt nok for vore Forhold — udstrækkes til flere Foreninger af Næringsdrivende. Jeg skal minde om Boghandlerforeningens og Manufakturhandlerforeningens for nyligt afholdte Jubilæer, og jeg skal henvide til nærværende Skrift. Uden at Tanken var rettet paa noget Jubilæum sluttede *Kjøbenhavns Tømmerlar* sig i 1885 til et af dets OIdermand og Bisiddere fremsat Forslag om, at det kunde være interessant at faa Lavets Historie belyst. Og det er endnu fornøjeligere at kunne tilføje, at Tømmersvendene, da dette rygtedes, ikke vilde staa tilbage. *Kjøbenhavns Hustømmerforening* vedtog at deltage i Foretagendet.

Man vilde vide, hvad der stod i Lavets gamle Protokoller, over hvilke der ndfr. S. 331—2 findes en Fortegnelse, og det er da ogsaa dem, der danne Grundlaget for den her givne Fremstilling. Da disse Protokoller imidlertid — som alle Haandværkerlav-Protokoller — ere førte overmaade vilkaarligt, har det dog været nødvendigt samtidig at øse af de offentlige Arkiver, og da Meget ikke vilde kunne forstaas uden Henvisning til vore Lavstorholds Ud-

vikling i Almindelighed, har jeg, da der ikke foreligger nogen dansk Lavshistorie, ikke kunnet undgaa at knytte enkelte almindelige Udsigter til Fremstillingen af Tømmerlavets Forhold. Jeg føler imidlertid, at Evnen her ikke altid har svaret til Viljen: min af praktisk Gjerning optagne Tid har i denne Henseende oftere paabudt mine Undersøgelser Grænser, over hvilke jeg ved et Lejlighedsskrift som dette ikke har kunnet naa, men desuagtet haaber jeg, at nærværende Skrift vil findes at føre Kjendskaben til vore Lavforhold et Skridt frem. Det har i alt Fald været mit Ønske, og jeg har derfor i Tillæget *Henvisninger og Anmærkninger* udførligt gjort Rede for mine Kilder, der alle ere anførte undtagen Lavets Protokoller, som jeg herved henviser til under Et. Hvad Bilagene angaar, da har Valget af, hvad der skulde medtages ofte været vanskeligt: det foreliggende Materiale er nemlig saa rigt og saa ubekjendt, at meget mere end det Meddelte kunde gjøre Krav paa Offentliggjørelse. Lavets Ønske om at faa dets samtlige Artikler trykte samt Hensynet til, at Bogen ikke godt kunde naa over en vis Størrelse, har her lagt et væsentligt Lod i Vægtskaalen.

Der var oprindeligt et Ønske tilstede om, at Bogen kunde ligge færdig ved Tømmerlavets Efteraarskvartal ifjor, men dette viste sig umuligt. Nu bliver den — ikke uden nogen Anstrengelse — færdig til Foraarskvartalet 1887, og Skjæbnen vil da, at den, uden at det var tilsigtet, alligevel bliver — et Jubilæumsskrift. Den 14. April 1887 er det 25 Aar siden, at Vedtægterne for *Kjøbenhavns Tømmerlav* fik kongelig Stadfæstelse, ligesom det den 19. December 1886 var 25 Aar siden, at *Kjøbenhavns Hustømmerforening* paa lignende Maade fik sine første Vedtægter som fri Forening. Jeg bringer i den Anledning de to Foreninger en velment Lykønskning til de 25 tilbagelagte virksomme og, som jeg vil haabe, for Fremtidens Udvikling heldbringende Aar. Tømmerlavet har i Følelsen af, at det gjælder enig Sammenslutning under et fælles Mærke anskaffet en ny Lavsfane, som nedenfor findes afbildet.

Kjøbenhavn i Marts 1887.

C. Nyrop.

Tømmerlavets Historie.

1.

Industrien begynder som Husflid, og som Følge heraf maatte Oldtidens Mænd forstaa at bruge Hænderne til meget forskellige Sysler. Hvor forskellige disse end vare, hørte de sammen, og det er i saa Henseende betegnende, at man her i Norden væsentlig kun havde ét Navn til den nævenyttige Mand, der udførte dem. Han benævnedes *Smed*. Ved Siden af Jernsmede træffe vi baade Stensmede og Træsmede, ikke at tale om Skibsmede, Taarnsmede o. s. v.; man *smedede* nemlig efter Datidens Sprogbrug baade Skibe og Bygninger ¹.

I de islandske Sagaer have vi flere Beretninger om Høvdinger, der byggede Huse, ikke alene til sig selv, men ogsaa til Andre, og det berettes, at de ikke altid lod det blive ved slet og ret at opføre dem. Der tales om Udsmykning ved Udskæring, ja i én Hal var der paa Væg og Tag udskaaret Figurer, der illustrerede Fortidens bekjendteste Sagn. Husbygningskunsten stod i høj Anseelse mellem Islænderne, og hertil har den Omstændighed muligvis bidraget, at Tømmer var dem en kostbar Vare, da deres Ø var skovløs. Det maatte nøjsommeligt hentes over Søen fra Norge. Det var imidlertid ikke alene Tømmeret, som skrev sig fra Frændelandet, men ogsaa Maaden, hvorpaa det anvendtes, de islandske Forhold vare i flere Retninger kun en Afspejling af de norske. Da en islandsk Høvding 1024 for til Norge for at hente Tømmer til en Kirke, benyttede han Lejligheden til nøje at undersøge Forholdene ved den Kirke, som da opførtes i Trondhjem. Han maalte baade Tværbjælkerne, Afbindingerne og Stolperne ².

Forøvrigt maa man ikke tro, at Datidens Huse vare store eller anselige. De vare ét Stokværk høje, og hvert Hus indeholdt væsentlig kun ét Rum (Stue), i det Højeste forsynet med nogle smaa Aflukker eller Sidegange. Jorden tjente som Gulv, og Røgen fra det Baal, der flammede midt i Stuen, søgte ud gennem en Aabning (Lyre) paa Taget, der tillige tjente til Adgang for det kun sparsomt indtrængende Daglys. Nutidens Vinduer kjendtes ikke. Hele denne primitive Ordning gik, som det synes, imidlertid et godt Skridt frem under Kong Olaf Kyrre († 1093), ti det berettes, at han lod gjøre Stuer med Ovne og Stengulv. Ovnene, tør det antages, afløste nu Tid efter anden den aabne Arne, og den gamle Røgstue skiftede herved efterhaanden Udseende. Da Lyren i Taget nu blev overflødig, kunde Stuen faa et Loft, hvad der igjen bevirkede, at der kom Lysaabninger i Væggene. Men denne Udvikling gik ikke hurtigt og trængte langtfra igjennem overalt, ja Stuens forskjellige Udviklings-trin synes til den sidste Tid at have kunnet paavises i Norges forskjellige Fjeldegne ¹. Man slap ikke det Gamle let. 1282 tales der ved Siden af Jernsmede og Kjedelsmede endnu om Kistesmede og Træsmede, og 1378 skal *Gunnar Hergilssön Smed* istandsætte en Sommerhal paa Nøterøen ved Tønsberg. — Kong Olaf den Hellige († 1030) skar selv det Kongehoved, som sattes i Forstavnen paa et af hans Skibe, og det er først langt senere, at der optræder særlige Billedskærere. 1401 høre vi om en Billedmester, der skal udbedre et Mariabillede i Tjødning ².

Der var rig Lejlighed til at faa Øvelse i at hugge med Øxe og skære med Kniv, ti foruden de almindelige Huse byggedes i den hedenske Tid Templerne og efter Kristendommens Indførelse Kirkerne af Træ, ikke at tale om Skibene, og for disses Vedkommende høre vi om to forskjellige Slags Tømmermænd, Stavnsmedene og Fjælhuggerne. De Første dannede Skibets Skelet, de Sidste tilhuggede og anbragte de Fjæle, hvormed Skelettet beklædtes ³. Der er ingen Tvivl om, at jo Tømmermandskunsten har staaet højt i Norge, men Sagnet antyder, at Digerdøden i det 14de Aarhundrede (1348—1350) dannede et Vendepunkt. Der tales om en særegen Maade at tømre paa, som skal have været i Brug før Pestens Tid, og om en

bestemt Stue i Trondhjems Stift hedder det, at Stokkene formedelst en egen Hugningsmaade vare fællede saa kunstigt sammen i Hjørnerne. »som om de vare flettede«, men om den Kunst siges det, at den glemtes »i Sortedødens Tid«¹.

Væsentlig synes der at have været to Bygningssystemer. Blokhusystemet og Bindingsværkssystemet, man havde med andre Ord Bygninger med Laftværk og Bygninger med Rejsværk. Oprindeligt har man lagt Tømmerstokke vandret ovenpaa hinanden og fældet dem saaledes over hinanden i Hjørnerne, at Bjælkehovederne, de saa kaldte Naver, stod lidt frem udvendigt paa begge Sider af Hushjørnet. Det er det saa kaldte Laftværk, der navnlig hvor Huset skulde have en større Udstrækning, er blevet afløst af Bindingsværkssystemet, d. v. s. af opstaaende Bjælkerammer, der paa en eller anden Maade fyldtes eller dækkedes med Planker. I de norske Stavkirker viser dette System sig i sin fasteste Form, der oprindeligt synes at have haft hjemme i Irland. Væggene i dem bestaa af Planker, der ligesom danne Fyldinger i Bjælkerammen; de staa lodret i en Rende i Undertømmeret (sville) og passe foroven ind i en lignende Rende i det overliggende Ramstykke (stavlægje). Til yderligere Forstaaelse skal der her endnu gjøres opmærksom paa, at Tømmeret den Gang væsentlig kun blev behandlet med Øxe. I norske Fund henhørende til Jernalderen har man vel truffet baade Høvlejern og Savblade, men de have kun været benyttede til Tømmerets finere Udformning. Hvor store og tykke Træerne end vare, bleve de kun én Gang gjen-nemkløvede og derpaa efter Omstændighederne fladhuggede, Alt ved Hjælp af Øxen. Særlige ved Elvene drevne Save synes først at være komne i Gang saa sent som omtr. 1530, det hedder nemlig, at »en konstelig Tømmermand« paa den Tid skal have bygget den første Savmølle i Norge, der dreves af en stadig rindende Strøm. Før den Tid havde man nok haft Save i Landet, men de dreves enten ved Haanden eller vare »Flomsave«, der, da de vare afhængige af Vaarflommen (Regn- eller Snevand) fra Fjældene, kun kunde bruges en kort Tid af Aaret. Den »konstelige« Tømmermand var »Palli Andersöns Sön aff Suerrige«, om hvem det hedder, at han havde lært sin Kunst i Böhmen, og at der virkelig paa den nævnte Tid

maa være fremkommet noget Nyt i den norske Savindustri, kan ses deraf, at Kristian III 1545 paalægger Norges Beboere at yde Tiende af skaarne Bræder, da »de nu have optaget sig en ny Bjering med Savmøller«. Den tidligere Tids Brug fremkaldte stærke Planker, men var ikke økonomisk; af selv den tykkeste Stamme, der efter sine Forhold godt kunde være bleven til 7 eller 8 Planker, kom der stadig kun to. Meget Træ spildtes i Spaaner ¹.

Vende vi os herefter til Danmark, maa det siges, at vi kun vide saare Lidt om Husbygningen og Tømmermandskunsten her i gamle Dage, men Alt tyder paa, at Udviklingen har været væsentlig som i Norge. Paa to Runestene nævnes en Toke *Smed* som den, der rejste dem, en tredje Runesten berømmer en Mand, som »gjorde en Bro«, og i Vimosefundet fandtes baade File, Huggejern, Bor og Høvle, ikke at tale om, at der i det forekom en stor Mængde Spaaner, kløvede Stykker Træ og Affald fra Træarbejde. Det er derfor ikke forunderligt at høre, at de fra Danmark uddragne Viki-inger (Normanner) vare Mestere i at forfærdige Belejningsredskaber, de fældede Træer og lavede »Bulværker«, tomrede bevægelige Angrebsstader paa Hjul og dækkede over dem med flettet Kurveværk. Da Danevirke første Gang rejstes, maa en mægtig Skov være bleven fældet. Paa Tusinder af Stammer er Volden opdyngtet, og det berettes, at paa Harald Blaatands Tid stod der for hvert hundrede Favne et Trætaarn paa Jordvolden og i Mellemmrummene Pæleværk. I Dronning Tyras Gravkammer i Jellingehøjene er der fundet Egestykker, der vare tildannede paa alle fire Sider i smukke Profiler, ligesom Brudstykker af udskaarne og malede Menneskefigurer, der vare omgivne af underlige Slyngninger; navnlig de sidste vise, at Datiden var fortrolig med at frembringe ogsaa finere, ved Kniven fremstillede Træarbejder ².

Naar vi høre, at Danmark paa Svend Estridsens Tid havde flere Hundrede Kirker, er det herefter sikkert givet, at vi staa overfor væsentlig Trækirker af vel lignende Beskaffenhed som de norske Stavkirker. Mursten bleve først kjendte her i Landet efter c. 1150, og andet Stenmateriale var vanskeligt at overkomme: vi høre ogsaa udtrykkeligt, at St. Albani Kirke i Odense, hvori Knud den Hellige

dræbtes 1086, var en Trækirke. Hvad her er sagt, bekræftes da ogsaa indirekte af Biskop Otto af Bamberg, som 1128 besøgte Danmark. Han skriver, at Kirkerne og Stormændshusene her i Landet vare lave og uanselige, og samtidig tilføjer han, at Byerne og de befæstede Pladse ikke forsvaredes ved Mure og Taarne men ved Planker og Grave. Træet var, fremgaar det heraf, Landets naturlige Byggeæmne, og i Befæstningskunsten viste dette sig langt ned i Tiden. Allerede da Egil Skallegrimsen i det 10de Aarhundrede plyndrede Lund, var Byen omgivet af en Træbefæstning, og endnu 1455 hedder det, at Kjøbenhavn skal »plankes og fastgjøres ved Broer«¹. Et Bevis for, at Datidens Huse vare af Træ, ligger endelig deri, at det forudsættes om dem, at de let kunde føres bort fra den Grund, de oprindeligt byggedes paa².

Da en, Nikolaj-Kirke tilhørende lille Ejendom i Kjøbenhavn udlejedes i 1464, hedder det i Lejebrevet, at de Huse, der byggedes paa Grunden og ikke vendte ud imod Gaden, skulde tækkes med Fjæle og ikke med Straa. Det er sikkert den tidligst fremkomne Tækkemaade, som her endnu foreskrives; vi kjende den fra baade Island og Norge, og Overensstemmelsen mellem Forholdene dér og her kan paavises paa flere Punkter. Ligesom en Gaard dér bestod af flere smaa Bygninger (Stuer), saaledes har det samme sikkert været Tilfældet her i Landet. Adelens Boliger eller Herregaardene bestod af et Antal Smaahuse (»et Hus norden i Gaarden«, »et Hus midt i Abildgaarden«, »Sovehus« o. s. v.), hvad der bekræftes ved det i Kæmpeviserne oftere forekommende Udtryk »Stenstue«, hvorved formentlig maa forstaas den til Badning særlig bestemte Bygning (Badehus, Badstue), der efter Datidens Bademaade, som nærmest kan stilles sammen med de i Nutiden brugte russiske Bade, skulde kunne hedes stærkt; den dermed forbundne store Brandfare har naturligt medført, at Badstuen blev den første af Gaardens Huse, der opførtes af Sten. Endnu sent i det 16de Aarhundrede laa de kjøbenhavnske Professorresidensers Vaaningshuse ikke i Gadelinien, men paa Grænsen mellem Gaardsplads og Have, og de vare omgivne af en stor Mængde Udhuse: Badstue, Bryggers, Salthus, Vognskur, Hestestald o. s. v.³.

Endnu skal her gjøres opmærksom paa, at da Kristiern II en

Gang midtvinters foretog en Rejse gennem Sjælland, befalede han, at man skulde sørge for Natteleje til ham paa et Sted, »hvor Skorsten er«, Noget der formentlig viser, at ogsaa med Hensyn til Ildstedets Indretning stod Danmark langt ned i Tiden de ovenfor nævnte norske Forhold nær. Paa Kristiern II's Tid maa herefter formentlig endog de fleste Huse paa Sjælland have været uden Skorsten, hvilket med andre Ord vil sige, at Husets Stue har været enten en Røgstue, hvor Ilden flammede som et Baal paa Stuens Gulv, eller en Røgovnstue, hvor Ilden brændte i en Ovn, der foroven trak ud i Stuen. En Skorsten, som Nutiden bruger den, har man til langt ned i Tiden været sparsom med. I Kjøbstadhuse, der ere naaede til Nutiden, kan det paavises, at den oprindelige Skorsten ikke var ført ud gennem Taget; den endte saaledes, at den trak ud i Tagetagen, hvorfra Røgen maatte finde Udgang, som den bedst kunde, gennem Luger eller paa anden Maade. Tagets Tømmerværk bedækkedes naturligvis herved med et tykt Lag Sod. Endnu mærkeligere er det imidlertid, at man ikke maa gaa ud fra, at Skorstenene, hvor de fandtes, vare murede. 1509 faar en *Tømmermand* i Odense Betaling for at have gjort en Skorsten, 1543 *hugger* en Tømmermand Essen (o: Skorstenen) til en af Professorresidenserne i Kjøbenhavn, som yderligere blev *hildet* og *klinet*, og 1565 høre vi, at en af Skorstenene sammesteds, »som tilforn var gjort af Deller« (o: Bræder), blev nyopført af Mursten ¹.

Vi have her første Gang faaet Lejlighed til at nævne Tømmermands-Navnet, men det 16de Aarhundrede er en forholdsvis sen Tid, og da det her har sin Interesse, skulle vi søge at udfinde, naar Tømmermænd første Gang optræde her i Landet.

I Slesvigs paa Latin affattede Stadsret fra c. 1200 hedder det, at Byens *carpentarii*, hvorved her formentlig maa forstaas Tømmermænd, hver Gang Kongen kom til Byen, i to Dage skulde arbejde efter en af hans Embedsmænds Anvisning og paa dennes Kost. Om Løn tales der ikke, og det er altsaa en Ydelse til det Offentlige, som herved paalægges dem; muligvis gjaldt det om hurtigt at faa opført Stalde eller andre lignende under Kongens Ophold nødvendige Bygninger. Ganske uden Tvivl kunne vi dog ikke betragte de her nævnte Tøm-

mermænd, ti det maa sikkert formodes, at Tilstanden i Slesvig den Gang væsentlig var, som vi træffe den Aarhundreder senere paa Landet i Norge, naar det berettes, at der ikke brugtes Hattemager, Skomager, Skræder, Garver, Væver, Rebslager, Farver, Tømmermand, Suedker eller Smed, »alle disse Haandværker drives og læres i hvert Bondehus af hver Dreng, som tænker at blive god Mand«. Det hedder da ogsaa et andet Sted i Slesvigs Stadsret, at hvis en Bjælke ved Opførelsen af et Hus styrter ned og dræber Nogen, da skal Husets Herre bøde derfor. Der er ikke Tale om, at den vedkommende Tømmermand, der er Skyld deri, skal bøde, men Husets Ejer eller Herre: det er næsten, som om det forudsættes, at han som Husbond udførte Arbejdet med sine egne Folk. Paa den anden Side maa det ikke overses, at Stadsretten omtaler andre Haandværkere end disse *carpentarii*, den nævner Skomagere, Skindere, Bagere og Slagtere, og i Kjøbenhavns Stadsret af 1294, der udtrykkelig nævner Skomagere, Skindere og Bagere, staar der et Sted, efter at de to første Professionister ere nævnte som Exempel paa Haandværkere, *et etc.* Slesvigs *carpentarii* maa være en vis Art Haandværkere, og det er da naturligst her at tænke paa Tømrere, skjönt Ordet kan betyde alle Slags Træarbejdere. — Bøden, der skulde udredes i det ovenfor nævnte Ulykkestilfælde, var den ulykkevoldende Bjælke og en Sum i Penge; udleveredes Bjælken ikke, men benyttedes i Bygningen, skulde hele Huset være forbrudt ¹.

Bortset fra de Slesvigs *carpentarii* synes Tømmermænd først at nævnes sent i det 14de Aarhundrede. Det er, som om den nu først tiltagende Brug af Stenhuse, der fremkaldte en ny Art Haandværkere, Murerne, ogsaa med det Samme skabte en særlig Tømmerprofession. Biskop Omer, der døde 1204, taler om at bygge Lygumkloster »af Planker eller Sten«, men det er først i det 14de Aarhundrede, at Stenhuse nævnes i stadig Modsætning til Træhuse, og først i Roskildebispesædes Jordebog fra omtrent 1380 nævnes enkelte Personer med Tillæget Tømrer. I Taastrup forekommer en *P. Tymbræ*, i Tølløse en *Jakob Tymbræ*, i Asmindrup en *Knud Tymbræ* og i Kjøbenhavn en *Jakob Tymbræ*. I Jordebogens Fortegnelse over Grundene i Kjøbenhavn forekommer i det Hele foruden

den nævnte Tømrer 1 Guldsmed, 1 Brygger, 1 Bødker, 1 Dynemager, 1 Skinder, 1 Maler, 1 Pladesuder*, 1 Rebvinder, 1 Sadelmager, 2 Møllere, 2 Sporesmede, 4 Smede, 7 Skrædere, 9 Bagere og 13 Skomagere; tillige nævnes Slagternes Boder (tabernæ), Haandværkslivet er i betydelig Udvikling. — I Sal Sogn ved Holstebro træffe vi 1388 en *Henning Timberman* ¹.

Det er imidlertid først i det 15de Aarhundrede, at vi træffe Tømmermænd i større Mængde. 1453 nævnes en *Oluf Tømmermand* i Ribe, 1478 *Oluf Madsen* og *Mikael Pedersen*, begge Tømmermænd i Aarhus, men navnlig er det interessant i Flensborg at træffe en Række Tømmermænd, der vare Medlemmer af forskjellige Gilder i Byen. I St. Gertruds Gilde træffe vi *Jeppes Tømmermand* med sin Hustru og Datter Thure samt *Agnes Nissen Tømmermands Kone* (Euke?), i St. Lavrentii Gilde *Esbern Tømmermand* (1464, 1467), i Vor Frues Kjøbmandsgilde *Henrik Tømmermand* (1485) og i Hellig Legems Gilde *Jakob Tømmermand* med sin Hustru Mette (1485, 1486); desuden kjende vi her baade en *Bonde Tømmermand* og en *Anders Tømmermand*. 1490 er *Anders Kjeldsen Tømmermand* Medlem af St. Luciigilde i Roskilde. Hvad Kjøbenhavn angaar nævnes 1490 en *Anders Tømmermand* og i 1496 en *Oluf Tømmermand* samt en *Niels Olufsen Tømmermand*, ikke at tale om, at vi i en Fortegnelse fra omtrent 1510 over Byens vaabenføre Mandskab træffe ikke mindre end 20 Tømmermænd. Betegnende nok forekommer der overfor disse 20 Tømrere kun 7 Murere ².

Vi begynde nu ogsaa at have Efterretning om, hvad Tømmerne udrettede. De saa kaldte Dronning Kristines Regnskaber give en Række Oplysninger for Odenses Vedkommende. 1506 fik efter dem en Tømmermand 3 Sk. for at have gjort en Port færdig; 1508 fik en Tømmermand for at arbejde paa et Hus selvfermt i 8 Dage 4 Mark mindre end 4 Sk.; 1509 fik *Niels Tømmermand*, der var med at gjøre Trappe og Skorsten i det nye Hus, 16 Sk.; 1510 fik *Hans Tømmermand*, som gjorde et Skillerum i en Stue, 3 Sk. og to Tøm-

* En Pladesuder er tidligere bleven antaget for at være en Harniskmager, men er formentlig nu rigtigt forklaret som en Lappeskomager ³.

mermænd, som hjalp ham, 4 Hvid. Det er Alt Arbejder, som ere naturlige for Tømmerprofessionen undtagen Skorstenen, men derom er talt ovenfor. — Naar det i de nævnte Regnskaber under 1506 hedder, at der kørtes ud efter »Tømmertræ«, som skulde til Graabrødrekloster, da har Kjørselens Maal sikkert været en Skov, hvori Tømmeret enten var fældet eller skulde fældes, Datidens Tømmermænd fældede som oftest selv deres Tømmer¹. Men det maa vel erindres, at Landets Skove allerede paa denne Tid begyndte at være medtagne.

1480 skriver Kristiern I, at Skovene omkring Ribe ere saa stærkt forhuggede paa Grund af for livlig Udførsel, at Byens Borgere »ej derfor kunne fange Tømmer til deres Husbygning«; 1498 klager Kong Hans over, at de kongelige Skove i Vendsyssel ere svarlig forhuggede, og saaledes bliver det nu ved, til vi tilsidst støde paa bestemte Forbud. Et i 1551 udstædt Forbud mod Udførsel af Egetømmer gjentages i 1555 med den Tilføjelse, at den, der overtræder det, skal uden al Naade straffes paa Liv og Gods. 1554 og 1577 forbydes det de jyske Bønder at opføre de hidtil almindelige Bulhuse, de maa ikke bruge »Fjæletømmer eller Bulvægge i deres Huse«, og den Koldingske Reces af 1558 søger paa bedste Maade at raade Bod paa, »at vore Undersaatter paa Landsbyerne have stor Brøst for Bygningstømmer til deres Huse«. Den Tid er sikkert nu forbi, da der, som i et Hus ved Ribe Slot, kunde anvendes Egebjelker paa 20 Alens Længde, der vare 3 Kvarter i hver Kant; nu skulde der bygges Bindingsværk, og mellem Stolperne skulde der slaas Ler eller mures, Fjælegavlene skulde afløses af Ler- eller Stengavle².

I Byerne gik Bestræbelserne særlig ud paa at fremkalde Stenhuse. Kristiern II's Bestræbelser ere rettede herpaa. 1520 forbydes lerklinede Vægge i Kjøbenhavn; der skulde mures med Sten mellem Stolperne, og der fremkommer Tid efter anden en Række Forbud mod Straatage, de skulde afløses af Tegltage. Disse Forandringer trængte dog kun langsomt igjennem, men hvor langsomt det end gik, var det dog givet, at Murstenen var bleven fuldt jævnbyrdig med Tømmeret. Naar der 1576 bliver kjøbt Bræder til

Tækning af Taget over Porthuset i Degnegaarden ved Fruekirke i Kjøbenhavn, var det kun, fordi Sten i Øjebliket ikke var at bekomme¹.

Den første primitive Tid, da saa godt som Alle vare Tømrere, ligegyldigt om de boede paa Landet eller i By, var forbi, og nu begynde vi at høre om et egentligt Tømmerlav.

II.

I Fortegnelsen over Kjøbenhavns vaabenføre Mandskab fra omtrent 1510 findes, som ovenfor nævnt, 20 Tømmermænd; men medens 19 af dem give Møde alene, møder én, *Bo Tømmermand*, selvferde, hvad der formentlig vil sige, at han møder med tre Medhjælpere. Herefter kunde man tro, at de 19 Tømmermænd, der alle nævnes ved Navn, kun vare Svende, og en Støtte herfor kan muligvis søges deri, at fem *Murere*, der forekomme i Fortegnelsen, synes at maatte være Svende, da der udtrykkelig ved Siden af dem nævnes to *Murmestere*. Hele denne Antagelse er dog meget tvivlsom. Naar to Smede møde selvferde, ere de fire, med hvem de hver møde, sikkert nok deres Hjælpere (Svende og Dreng), og paa samme Maade maa det formentlig forholde sig med de mange andre Haandværkere, der møde selvanden, selvtredje o. s. v., ligesom det er naturligt at antage, at de Haandværkere, der nævnes alene, ere Mestere, der arbejde uden Svendehjælp. Fortegnelsen nævner nemlig Svende som Svende. Der forekommer i den 10 Svende, der synes at have drevet Virksomheden for et tilsvarende Antal Enker (Kirstine Skræders Svend, Karen Baggers Svend o. s. v.), og ved Siden af dem undtagelsesvis endnu følgende tre Svende: Oluf Bryggers Svend, Morten Skræders Svend og Døve Jens' Svend¹.

Herefter skulde altsaa Tømmermændene saavel som Murerne være selvstændige Næringsdrivende, men det er umuligt ikke at lægge Mærke til, at medens 17 Skrædere efter Fortegnelsen synes at have haft 15 Medhjælpere, 11 Skomagere 15 Medhjælpere, 11 Bagere 19 Medhjælpere og 13 Smede endog 26 Medhjælpere, have de 7

Murere slet ingen Medhjælpere og de 20 Tømmermænd kun 3. Noget Særligt maa der have været ved dem, og det paatrænger sig uvilkaarligt, at Friluftshaandværkerne, Murere og Tømrere, senere altid have været noget anderledes stillede end de andre Haandværkere. I den senere Lavstid fik Svendene og Drengene i disse Professioner saaledes hverken Kost eller Bolig hos deres Mestere. Bygningshaandværkernes Svende have sikkert aldrig været saa afhængige af deres Mestere som Svendene i de andre Haandværk, og fra enkelte Steder i Tyskland berettes det, at der paa denne Tid kun var ringe Forskjel mellem Mesterne og Svendene i Bygningsfagene; de vare begge selvstændige ¹. Som vi nedenfor skulle se, kan en lignende Tilstand formentlig paavises her i Landet, og Fortegnelsens Tømmermænd blive da ganske vist selvstændige Næringsdrivende, men kun faa af dem kunne formentlig sammenstilles med Fagets egentlige Mestere. Til nærmere Forstaaelse heraf ville vi vende os til en af Kjøbenhavns Borgemester, Raad og Byfoged den 5. December 1515 given Skraa, der maa betegnes som de kjøbenhavnske Tømreres første Lavsskraa ².

Som vi ovenfor traf Tømrere, der vare Medlemmer af forskjellige Gilder i Flensborg, St. Gertruds, St. Laurentii o. s. v., saaledes synes Kjøbenhavns Tømrere særlig at have sluttet sig til et herværende St. Andreasgilde. Det hedder nemlig i Indledningen til den nævnte Skraa, at den er given »St. Andreas-Apostelen til Lov, Hæder og Ære, paa det at St. Andreas' Gilde ej skulde nedlægges«, og det meddeles videre, at Skraaen er ønsket af Gildebrødrene, »som da tilstede vare, som ere de forstandige Mænd *Bo Tømmermand, Niels Olsen Tømmermand, Per Nielsen Tømmermand* og *Ys Jyde Tømmermand* med flere af St. Andreas' Gildebrødre, som de til dem samtykt for Mestermænd at være paa Tømmermands [Embedet], som er *Kristen Tømmermand, Hans Eunde, Oluf Hallebach* og *Henning Tømmermand*«.

Her møde vi strax Mesterspørgsmaalet. I Spidsen for de nævnte Tømmermænd træffe vi *Bo Tømmermand*, der i Fortegnelsen over det vaabenføre Mandskab mødte selvjerde, uden at det siges om ham, saa lidt som om de tre, der staa ved Siden af ham, at de

ere Mestere; men at de have været erkjendt som saadanne, tör formentlig antages, da de ledsages af fire andre Tømmermænd, som de ved denne Lejlighed have »samtykt for Mestermænd at være«. Dette kunde de næppe have gjort, hvis de ikke selv stod som Mestere, og et Udvalg paa just otte Tømmermestere ville vi senere træffe den ene Gang efter den anden. Læse vi videre i Skraaen, se vi, at der gjøres Forskjel paa St. Andreasgildet, som vedblivende bestaar, og det egentlige Tømmerlav*. Enhver Mand eller Svend, der kom til Byen og kunde Tømmerhaandværket, skulde inden 6 Uger efter Gildets tidligere Privilegier (»som vore privilegia udviser«, hedder det) blive Borger i Byen og derefter Broder i St. Andreas Gildet, hvorfor han i Indgang skulde betale 6 Sk. og 2 Hvid, men den, der vilde »vilde Tømmermandsembede, saa at han trøster sig og kan være fuld Hovedsmand for en Bygning«, han skulde med Oldermændens, Stolsbrødrenes og to andre Mesters Ed paa Raadhuset bevise for Borgemester og Raad, at han kunde gjøre Fyldest for Embedet; dernæst skulde han sværge, at han vilde holde alt det, som Skraaen bød, ligesom at være Oldermænden lydige, og endelig skulde han give Lavet 1 Td. Øl og Gildet 1 Mark Vox. »Naar som Tømmermændene holdt Stævne *for dem selv*«, skulde han sluttelig, saa længe han var yngst Mester, tilsige Mesterne.

Svenden, der blev Broder i St. Andreasgilde, var Borger i Byen, og altsaa selvstændig Næringsdrivende, fuldstændig som Mesteren, men i een Retning var der dog paalagt ham en Begrænsning. Kun Mesteren maatte paatage sig Opførelsen af nye Bygninger, hvor-

* En lignende Dobbeltthed kjendes andensteds fra. 1437 give Borgemestere og Raad i Flensborg Byens »erliken schomakere ampte, also de myd ener ewighen missen vorsammelt syn in sunte Jacobus laghe« Amsartikler. I Flensborg Pelsnernes Artikler, ogsaa fra 1437, er der Forskjel mellem at vinde Amtet og at blive Medlem af Broderskabet, det Sidste staar aabent for »meyer, vruwe, edder knecht«, men den Svend (knecht), der »jn deme peltzere ampte gedenet hefft een verndel jares, de schal wynnen ere brøderschupp«. Omtrent samtidigt stifte »wy smede unde smedeknechte tho flensborck« et »kumpanye« til Marie Magdalenes Ære, og dette »kumpanye« er altsaa noget andet end Mesternes Lav. I Artiklerne for det af »hederlige men aff guldsmede, remsneder ock swerfeier æmbith« i Svendborg ogsaa i det 15de Aarhundrede stiftede St. Hans »Giildhe ock sam-sæde« kommer Dobbeltheden ikke ret frem¹.

ved forstodes »nye Huse eller anden Bygning, som Magt paa kan ligge«, kun han var, som ovenfor nævnt, »fuld Hovedsmand for en Bygning« *. Dette Forhold er imidlertid langt fra klart, men desuagtet synes det, som ovenfor antydet, at have været tilstede ogsaa flere Steder i Tyskland, og det er muligvis Reminiscenserne af dette Forhold, der gjør forskjellige Forbud nødvendige mod Tømmersvendene i Lübeck, efter at Forholdene dér, som det synes, have antaget en Skikkelse, der mere svarer til de almindelige Lavforhold. 1539 forbydes det Byens Tømmersvende under Straf af 3 Mark Sølv og en Tønde Øl til Lavet at tinge sig selvstændigt Arbejde til ligesom at arbejde uden under en Hovedsmand, og det Samme gjentages 1545 ¹.

Forøvrigt kan der i social Henseende ikke have været stor Forskjel paa de daværende Tømmermænd og Tømmermestere i Kjøbenhavn, ti de arbejdede Side om Side, og den Løn, de fik, var ikke væsentlig forskjellig. I Skraaen fra 1515 hedder det, at »Mestermanden« skal have 4 Sk. i Løn hver Sögnedag, han arbejder om Sommeren, og »Mestersvenden« og de andre Svende fra 7 Hvid til 3 Sk. Dette maa imidlertid være foruden Kosten, som Bygherren vel som oftest leverede. I Aalborg sattes saaledes c. 1550 en god Tømmermands Fortjeneste til en Dagløn af 4 Sk. og Kosten. 1571 vedtoges det i Ribe, at en Tømmermesters Dagløn skulde være 5 Sk. og en Tømmersvends 4 Sk. foruden Kosten eller Kostpenge, og henimod Aarhundredets Slutning lød Magistratens Vedtægt i Kjøbenhavn paa, at en *Mester-Tømmermand* skulde have om Dagen 6 Sk. paa Kost eller 10 Sk. uden Kost, *den, som er mindre*, henholdsvis 4 Sk. eller 8 Sk. og en *Lærkarl* 3 Sk. Til Oplysning om Mester-Tømmermandens Stilling kan det endnu erindres, at Regnskaberne vedrørende Professorresidenserne i Kjøbenhavn for 1543 berette, at *Lavrids Tømmermand* undtagelsesvis fik 6 Sk. i Dagløn, »for han var Hovedsmand«, og 1553 hedder det i et lignende Regnskab, at Universitetet vedtog at give *Jens Tømmermand*, der som Hoveds-

* En paa denne Tid i Aalborg forekommende *Bygmester* maa ikke stilles sammen med de her nævnte »Hovedsmænd«; han var en af Byen aarlig antagen Bestillingsmand og havde meget forskielligartede Forretninger ².

mand skulde forestaa, at Huset huggedes sammen, 1 Dl. over hans Løn, »paa det at han skulde være villig og flittig, at Arbejdet kunde gaa for sig«¹.

Tømmermanden og Mesteren stod herefter væsentlig ens, og for at se, at der er en Række Arbejder, som de begge lige godt kunde tage fat i, skulle vi nævne nogle af Datidens Tømmerarbejder*. Tidligt paa Aaret 1553 sender Kristian III en Tømmermand til Norge for at hugge Tømmer, der skal bruges ved en Ombygning af Kjøbenhavns Slot, og senere i samme Aar sender Kongen »Mester Claus, vor Tømmermand«, til Skovene ved Sorø for at hugge et vist Slags kroget Tømmer til samme Brug. 1536 faa Tømmerfolk i Flensborg Betaling for Bygningen af en Skibsbro. I Aarene efter 1540 lagde Tømmermænd Gulve i forskellige af Kjøbenhavns Professorresidenser, ligesom de lagde Loftter i dem af »udhugne« og høvlede Planker, huggede »Esser« eller Skorstene til dem og byggede Priveter ved dem med Skillerum, Døre og Stole. 1555 befaler Kristian III, at der paa en af Kjøbenhavns Slots Mure, der var nedbrudt til en vis Højde, skulde rejses et enetages *Stenderværk* (d. v. s. Tømmeret til en Bindingsværkssvæg) o. s. fr. I 1563 flyttedes en Bulstue fra Lødøse til Sjælland og i 1582 et Toloftshus fra Helsingør til Bidstrupgaard. Tømmerne maa endelig være gaaet Snedkerne i Næringsen og bl. A. have lagt sig efter at gjøre Ladestokke til Geværer, ti i de kjøbenhavnske Snedkeres Skraa af 1554 (1576) hedder det, at ingen Tømmermand maa bruge Snedkerarbejde Snedkerne til Skade og navnlig ikke gjøre »Bøsses tokke til Rör«².

Tømmerne og Snedkerne gik ganske sikkert hinanden nær; det er saaledes givet, at de begge lagde Gulve og rejste Skillerum. Naar der nu protesteredes fra de som en særlig Art Træarbejdere udskilte Snedkeres Side, viser dette, at Lavforholdene udviklede sig. I Lübeck, hvor Lavsvæsenet udfoldede sig tidligere end her i Landet, kunne saadanne Sammenstød paavises allerede 1464. Det blev da

* Et Arbejde af særlig Natur, som sikkert er gjort af Tømmermænd, er den betydelige Pilotering, der c. 1430 er udført som Underbygning for det Silkeborgslot, som den Gang opførtes. Tømret i Rammerne om Piloteringen er samlet paa samme Maade, som det sker den Dag idag³.

afgjort, at Tømrerne kun maatte gjøre »Skabe og Limværk«, naar de forarbejdede de paagjældende Gjenstande i de Huse, som de skulde fast anbringes i. Der var ogsaa Tvist om Forfærdigelsen af Søjler og Trapper, og her saa man ved Afgjørelsen (1503) mærkeligt nok hen til, af hvad Træ de gjordes. Tømrerne fik Lov til at gjøre Søjler af Egetræ dog uden Fodstykker, og der indrømmedes Snedkerne Ret til at gjøre Trapper af Vognskud d. v. s. af udsøgt, væsentlig knastfrit Egetømmer ¹.

Paa Fortegnelsen over Københavns vaabenføre Mandskab omtrent 1510 findes af Træarbejdere 1 Billedskærer, 2 Bægermagere, 6 Snedkere og 6 Bødkere foruden de ovenfor nævnte 20 Tømmermænd, og de møde alle med Undtagelse af *Bo Tømmermand* uden Medhjælpere. Tømrerne staa altsaa som de talrigste, og de have sikkert ogsaa været fyldigt repræsenterede ikke alene i København, men over hele Landet, de vare ikke som saa mange andre Haandværkere udelukkende henviste til at have Bolig i Købstæderne. Allerede i det 14de Aarhundrede findes saadanne om Købstædernes Interesser værnende Bestemmelser, og i Anledning af en Klage fra Haandværkerne i Nyborg befalede Kristoffer af Bayern 1447 »Smedene, Suderne, Skræderne eller andre saadanne Embedsmænd« i Vinding Herred at flytte til Købstæderne, kun de Haandværkere undtoges, som boede paa de gode Mænds d. v. s. de Adeliges Gaarde. Fra den opstillede Hovedregel blev der imidlertid snart gjort andre og større Undtagelser: det 16de Aarhundredes mange Recesser give følgende Haandværkere Ret til at bo paa Landet: Grovsmede, Tømmermænd, Murmestere, Skindere, Skrædere, som sy Vadmel, og Skomagere, forsaavidt de ikke gjøre og sælge Sko til Forprang. Det er herefter naturligt, at Tømmermændene paa Landet lægges i Skat sammen med de øvrige Landboere, men her er det Mærkelige, at de ikke forekomme, i det Mindste ikke stadigt, i Skattebrevene før fra 1569. I Købstæderne betalte Tømrerne naturligvis Skatter og Afgifter paa samme Maade som Byernes øvrige Borgere. *Eske Tømmermand* i København svarer omtr. 1540 aarlig 5 Mark i Jordskyld, og kun de Tømmermænd, der vare i Kongens Tjeneste, dannede i saa Henseende en Undtagelse. Det hedder

herom 1558. at de Tømmermænd, som tjene Kongen, skulle være fri for Byens Tyngde, og at Borgerne, som leje dem Hus, selv skulle »gjøre Tyngde« af det, men sætte Huslejen saa meget højere. Med Hensyn til personlig Tjeneste have vi ovenfor set Tømmermændene opførte paa Fortegnelsen over Kjøbenhavns vaabenføre Mandskab, al det Vagthold og den Krigstjeneste, der paahvilede Byens Borgere, fik de deres Part af, men desuden havde de i Ildebrandstilfælde en særlig Forpligtelse til at ile til Brandstedet for med Stiger og Fyrhager at gjøre deres Bedste med at redde og stanse Ilden ¹.

Naar Tømmerne ikke regelmæssigt forekomme i Skattebrevene før fra 1569, kan dette muligvis antyde, at Tømmerne ikke have været særlig fremtrædende d. v. s. særlig formuende Mænd, og i samme Retning kunde maaske den Omstændighed pege, at Tømmerne ikke ere med, naar de kjøbenhavnske Lavs Oldermænd samlede give Fuldmagt til at forhandle med Kongen, hylde en Prins eller Lign. 1525 optræde paa denne Maade Oldermændene for følgende Lav: Bryggernes, Guldsmedenes, Bagernes, Smedenes, Skomagernes, Skrædernes, Remsnidernes, Slagternes og Skindernes, 1584 komme Værverne, Suedkerne og Bødkerne til, men Tømmerne først saa sent som 1648. Grunden hertil tør dog næppe ubetinget søges i en formodet ringe Formuenhed; vare de fleste end kun uformuende, kan der dog ogsaa paavises velstaaende Tømrere. 1549 synes der at være Arvestridigheder efter en *Mikkel Tømmermand* i Odense, og Tømmermanden Mester *Klavs von Ytrecht* faar af Frederik I Livsbrev paa, efter hinanden, endog to Gaarde mod daglig efter Tilsigelse at skulle være paa Kongens Arbejde selvtrædende for 1 Mrk. dansk om Dagen. En i alt Fald medvirkende Grund kan muligvis søges deri, at de kjøbenhavnske Tømreres ovenfor omtalte St. Andreas-Forbindelse ikke erkjendtes for at være et ret Lav. Det at være Tømrer begyndte maaske først nu at blive betragtet som et særligt Haandværk, og den fremsatte Betragtning kan muligvis finde en Støtte i Indledningen til Tømreres Skraa af 1575, der vil blive nærmere omtalt nedenfor. Kjøbenhavns Borgemestere og Raad udtale her ikke alene, at de tilstaa dem den paagjældende Skraa, men det forudskikkes, at de bevilge dem »at skulle være et Lav for dem selv« ².

Til Bestyrkelse af, at den her nævnte Udtalelse kan vise hen til, at de københavnske Tømreres i 1515 indgaaede Forbindelse med St. Andreasgildet ikke har været erkjendt som et Lav, kan muligvis anføres, at den forekommer omtrent enslydende i Indledningen til den Skraa, som 1572 gaves de københavnske Smørstikkere (Høkere), for hvem der ikke kjendes nogen tidligere Skraa, medens den ikke findes i en Række omtrent samtidige Skraaer for andre Lav af ældre Oprindelse. Dens Betydning synes derfor at kunne forklares som her forsøgt, og den vil i alt Fald ikke kunne sættes i Forbindelse med den af Frederik I 1526 befalede Ophævelse af alle Lav, et Paa-bud, om hvis Forhold til Tømrernes Forbindelse der tilmed aldeles Intet vides¹. Herefter bliver den af St. Andreasgildet 1515 erhvervede Skraa paa en vis Maade noget forringet, men uden Hensyn til dens større eller ringere Værd herefter som egentligt Lavsdokument vedbliver den at beholde sin Betydning med Hensyn til Forstaaelsen af det Liv, der rørte sig i det Samfund, som den var Norm for.

I Spidsen for det af de københavnske Tømrere fornyede St. Andreasgilde stod en Oldemand og vistnok to Stolsbrødre. Stævne kunde holdes naarsomhelst i Oldemandens Hus, men ved hver Forsamling skulde en Raadmand være tilstede som Bisidder. Oldemanden, hvem Gildets Mestere endog tilsvor Lydighed, havde sammen med Stolsbrødrene en dømmende Myndighed, og for dem *skulde* Medlemmerne fremkomme med deres indbyrdes Klager; gik de overfor de af dem trufne Afgjørelser overhørigt fra Stævnet, skulde de »ej være Lavet nærmere, end alle Lavsbrødrene tyktes«, hvad der vistnok vil sige, at de, hvis Forsamlingen vedtog det, kunde udstødes af Forbindelsen, men forøvrigt kunde de indaanke deres Sager for Foged, Borgemester og Raad. — Hvad Brødrenes indbyrdes Forhold angaar, da maatte den ene Broder ikke søge at tilegne sig den andens Arbejde saa lidt som hans Svend, og med Hensyn til den forskjellige Løn, der kunde tillægges en Svend, skulde Mesteren kunne gjøre Ed paa, at den vedkommende Svend kunde gjøre Fyldest for den ham tillagte Løn. Tog han en *Læresvend*, skulde han give 1 Mark Vox til Gildet, og Svenden skulde i »det første Aar« kun have

2 Sk. om Dagen, en Bestemmelse, hvori der vistnok skal ligge, at Læretiden kun varede et Aar.

Gildet havde imidlertid foruden Brødre ogsaa Søstre, og udenfor Ordningen af de egentlige Haandværksanliggender afholdt det Drikkelag. Ved disse kunde der medtages Gjæster, men det eneste Tilbehør, vi høre om ved dem, er Øl, Bægere, Stobe eller Skaale, og Bænke. Der kunde udnævnes Brødre til at forestaa Indkjøbet af »Øl og Bænke« ligesom til at være Skjænkere, og den Broder eller Gjæst, der med Vilje spildte af Øllet eller sønder slog Bægere, Stobe eller Skaale, blev idömt Bøder. Det samme var Tilfældet, hvis han brugte Ukvemsord, kaldte Nogen Tyv, Skalk eller Førræder, kivedes eller sloges (drog Nogen i Haaret) eller endelig kastede op (spydede) i Eavshuset eller dettes Gaard. Mod alt dette indeholdt Skraaen Forbud, og endelig hedder det, at »Adelstævne skal holdes altid 14 Dage efter Adeldrikken, og da skal Drikken være betalt«. Herved er imidlertid at mærke, at foruden det Øl, hvis Betaling, direkte eller indirekte, paahvilede samtlige Medlemmer i Gildet, kunde der være andet Øl, som et enkelt Medlem skulde betale: det kunde paalægges ham som Bøde. Den, der kastede op i Forsamlingen, skulde t. Ex. bøde en halv Tønde Øl og en Mark Vox, den, der brugte Ukvemsord, skulde bøde en hel Tønde Øl og to Mark Vox, o. s. fr.; af disse Bøder gik Øllet formentlig til Lavet og Voxet til Gildet, ti hvor der f. Ex. er Tale om Bøden for at arbejde med en Svend, som ikke var lovlig skilt fra sin tidligere Husband, hedder det udtrykkeligt, at Øllet skal ydes »i Embedet« og Voxet til Gildet. St. Andreasgildet havde et religiöst Tilsnit og hædrede ganske sikkert sin Helgen ved at brænde Lys paa hans Alter. Den, som ikke fulgte en afdöd Broder eller Søster til Graven, en vistnok oprindelig af Gejstligheden paabudt Pligt, skulde udelukkende bøde Vox (en Mark), der tilfaldt Gildet.

Foruden Bøderne i Øl og Vox nævner Skraaen ogsaa Pengebøder, men det er kun ved de større Forseelser. Den, der overtog Opførelsen af en ny Bygning uden at være Mestermænd, skulde bøde en Mark til Kongen, en Mark til Raadet og en Mark til St. Andreasgildet, og den Broder, der tog Arbejde fra en anden Broder (»stineerg,

hannem der ud af«), skulde endog bøde tre Mark til hver af de nævnte Faktorer. Kongens og Stadens Ret forbeholdes ogsaa i Tilfælde af alvorlig Tvist eller Slagsmaal (om Nogen »derinden falder blaanet eller blødende«, o. s. v.).

Livet i St. Andreasgildet var, som det ovenfor Nævnte viser, præget af Datidens uslebne Maade at være paa. Men en udtømmende Skildring er det ikke muligt at bygge paa Skraaens spredte Bestemmelser, og hvad vi forøvrigt kunne fremdrage, er ikke meget. Da sex Tømrere 1543 fik 35 Mark for at hugge et Hus sammen, fik de desuden en Tønde dobbelt Øl til 2 Mark, der betegnes som deres *Rejsetønde*, og naar Tømmerne ved en lignende Lejlighed i 1554 fik en Tønde Øl til 2½ Mark, hedder det, at de fik den »til Rejsetønde, som Tømmermænd pleje at faa, naar de faa sammenhugget et Hus og rejst det«. Nutidens Rejsegilder kunne altsaa forfølges mindst 350 Aar tilbage ¹.

Gaa vi herefter over til den de kjøbenhavnske Tømrere i 1575 givne Skraa, da viser den forsaavidt intet Fremskridt i social Henseende, som dens med Bødestraf ledsagede Forbud vedrørende Medlemmernes Optræden i Lavssamlingerne væsentlig omfatte de samme Forsyndelser som Skraaen fra 1515: ja ved Siden af at paabyde Straf for den, der spyr i Lavshuset eller Oldemandens Gaard, har den troet det fornødent ogsaa at sætte Straf for den, der »gjør det, som værre er«. Men allerede af Bøderne, der nu kun bestaa i Øl eller Penge og stadig tilfalde Lavet, kan det ses, at der i anden Henseende er indtraadt en ikke ringe Forandring. Lavet er Noget for sig, noget selvstændigt Bestaaende, Forbindelsen med et tidligere Ikke-Haandværkergilde er falden bort. Skraaen er ikke given for at holde Liv i et St. Andreasgilde, men fordi Kjøbenhavns Tømmermænd havde klaget for Borgemestere og Raad over, at »nogle unyttige Folk«, som ikke svarede Afgift eller Skat og ikke deltog i Udførelsen af Kongens eller Stadens Arbejde, gik dem i Næringen. Dette skulde Skraaen raade Bod paa, og den optræder altsaa med almindelig Lavstendens, men saa meget mærkeligere er det, at den tidligere paapegede Forskjel mellem Tømmermand og Tømmermester endnu synes at holde sig. Den, der vilde være Broder i Lavet,

skulde være Borger i Byen samt ærlig og uberygtet, var han gift, skulde hans Hustru ogsaa være ærlig og uberygtet, og i det Hele skulde han ved Skudsmaal bevise, hvorfra han var kommen. Ved sin Indtrædelse skulde han give 1 Mark i Lavets Bøsse, en Tønde Rostokerøl til Lavet og 1 Dl. til Borgemester og Raad, men herefter var han endnu ikke berettiget til at »annamme Mesterlön«. Betingelsen herfor var, at han som Mesterstykke huggede et godt Tolofthus »till mur och offuerheng och forbindeth«¹.

Her er Mesterstykket for første Gang indført i Tømmerprofessionen, og vi ere herved inde paa de Bestræbelser, der lidt för eller lidt senere træde frem i ethvert Haandværksfag, og som gaa ud paa at bevare Næringen i det for en vis begrænset Kreds, indenfor hvilken de Enkelte helst skulde være ligestillede. De kjøbenhavnske Tømmeres her omhandlede Skraa gjør i den Henseende et langt Skridt fremad. Lavets Medlemmer begrænses, det maa ikke tælle mere end 100 Tømmermænd, og ingen Tømmermand maa have mere end 4 Svende og 1 »Lærekarl«. Skulde han faa mere Arbejde, end han kan bestride med disse Medhjælpere, »skal han sige en Mester til af hans Lavbrødre eller flere«. Det kan yderligere mærkes, at den, der vil »vinde Embede og Lav«, skal anmode herom ved to Stævner, saaledes at hans Ønske först opfyldes ved det tredje, Noget, der sikkert gav Anledning til forøgede Udgifter for Aspiranten navnlig vistnok til Øl. Allerede den, der vilde lære Haandværket, skulde ved Lærens Begyndelse betale en halv Mark til Lavets Bøsse og ved dens Slutning foruden 4 Sk. til Bøssen give Lavet en Tønde Øl. Paa den anden Side udtales det nu positivt, at Læretiden kun var ét Aar. Kunde altsaa en »Lærekarl« efter et Aars Lære blive »Tømmermand«, med Ret til selvstændig Virksomhed, er det i og for sig naturligt, at man ønskede en særlig Prøve for den, der vilde optræde som Tømmermester.

Mellem Skraaens Bestemmelser, der sigtede til at bevare Næringen indenfor en vis Kreds, maa det ogsaa henføres, at Enken efter en Tømmermand maatte »sidde og holde Lavet ved Magt, saa længe som hun vilde«, med den Ret, at giftede hun sig igjen, skulde hendes nye Ægtefælle nyde Lavet for det Halve af, hvad det ellers

kostede. Den samme billige Adgang til Lavet havde en Lavbroders Sön samt den, der ægtede en Lavbroders Datter.

I det Hele har denne Skraa en Række enkelte Bestemmelser, som Skraaen fra 1515 manglede. En af Byens Raadmænd var Bisidder i Lavet; med hans Samtykke kejsede Tømmermændene, naar der var Tale om Oldermandsvalg, to, som de derpaa fulgte op for Borgemester, Raad og Kongens Foged, der bevilgede Lavet en af dem til Oldermænd. Tiden, en saadan fungerede i, var tre Aar, og som Medhjælp havde han en Stolsbroder, ligesom der ved Drikkelagene valgtes Skjænkere. Den, der sidst var kommen i Lavet, skulde, naar Oldermænden bestemte det, tilsige til Lavsstævne, og her skulde alle de Tilsagte under Bødestraf møde. Ogsaa det at komme for silde medførte Bøde, og Ingen maatte gaa fra Stævnet uden Oldermændens Forlov. Blev der »med menige Brødres Vilje og Samtykke« lagt Øl frem, var det ogsaa Oldermænden, der her førte Forsædet, han havde en fri Gjæst ved hver Tønde, der blev drukken, og den, der uden indhentet Tilladelse blev siddende ved Øllet, naar Oldermænden havde opklappet, ifaldt Bøder.

Og dog var Oldermænden ikke den Øverste. Bisidderen i Lavet kunde selvstændig indvarsle til Stævne, og Bøderne for at udeblive, naar han lod indvarsle, vare større, end naar Oldermænden indvarslede, hvortil endnu kommer, at ligesom Oldermænden under Bøder ikke maatte forlade et Stævne uden Bisidderens Samtykke, saaledes maatte der i det Hele ikke afholdes Lavsstævner uden dennes Tilladelse. De almindelige Stævner vare fire og afholdtes den 2. Februar, den 24. Juni, den 8. September og den 30. November. Ved Mødet den 2. Februar skulde Oldermænden »tage Besked« af Bisidderen eller af Borgemester, Raad og Kongens Foged om, hvortil Tømmermændenes Løn skulde sættes fra den Dag til Mikkelsdag, og paa Mødet den 8. September skulde Vinterlønnen paa lignende Maade bestemmes. Lavbrødrene kunde indklage hinanden for Gjæld for Oldermænd eller Bisidder, og den ene Lavbroder maatte i det Hele ikke stævne den anden for nogen Ret, för han havde forfulgt Sagen for Bisidder og Oldermænd.

Som det heraf ses, var Lavets selvstændige Regimente paa

flere Punkter begrænset, men det var ikke blot Stadens Myndighed, der her gav sig tilkjende, Statens stod i Baggrunden som den øverste Instans. Kjøbenhavns Myndigheder havde under 22. Marts 1574 bevilget Lavet den her omhandlede Skraa, men den 12. Oktober 1575 stadfæstedes den af Kong Frederik II, og Stadfæstelsen var ikke helt formel. Den tilføjede nemlig Bestemmelsen om, at Lavet ikke maatte tælle over 100 Tømmermænd, ligesom vistnok ogsaa en Bestemmelse om, at der skulde ydes en ulykkelig eller syg Lavsbroder Laan af Lavsbøssen, og at Lavet skulde bekoste en fattig Lavsbroders Begravelse. Staten var ogsaa øverste Myndighed i Blodssager og Æres-sager, og endelig var der tillagt Kongen saavel som Lavet og Staden Bøder i visse store Lavsforsyndelser. Kongen havde Sagefald, naar en Lavsbroder blev greben i at holde flere end 5 Medhjælpere, naar en Lavsbroder overtog noget Arbejde, som alt var fortinget til en anden, eller endelig fæstede en andens Svend. I de to første Tilfælde var Bøden 1 Dl. til hver af de tre Faktorer, i sidste Tilfælde 1 Mark, men den steg i Gjentagelsestilfælde; det synes imidlertid, som om Lavet indkasserede hele Beløbet, saa at Oldermænden én Gang om Aaret maatte gjøre Kongens Foged og Stadens Kæmner behørigt Regnskab.

Endnu skal det her erindres, at Kongen og Byen gjennem Oldermænden kunde tilsige Lavsbrødrene til Arbejde, Noget, der ikke synes at være vel set, ti det hedder udtrykkeligt, at »Oldermænden herudi Ingen skal have forskaanet og Ingen have forhadet, men hver at tilsige og gjøre Fyldest for sit Arbejde og sin Rejse, som det ham med Rette kan tilfalde«. Oplysende er det ogsaa, at det betragtedes som nødvendigt at sætte streng Straf for at blive borte fra dette Arbejde: forsømte nogen af Brødrene Kongens Arbejde, hedder det, skulde han »være Lavet saa nær, som Bisidderen med menige Lavsbrødre synes godt at være«. Vi skulle nedenfor se, hvori dette Arbejde kunde bestaa, men før vi gaa ind paa en Fremstilling heraf, skulle vi i Korthed undersøge, om de ovenfor nævnte Bestemmelser i Tømmerens Skraa maa betragtes som særlige for dette Lav, eller om de ogsaa findes i Skraaerne for Datidens andre Lav.

Lavsskraaerne paa den Tid bleve vistnok som Regel til paa

den Maade, at Lavene forelagde nogle af dem selv forfattede Artikler for den vedkommende Bys Øvrighed, af hvem de saa »bevilgedes«, men naar man ser, at nogle af Kjøbenhavns Vognmænd i 1478 forfattede Artikler først sanktioneres i 1518, d. v. s. efter 40 Aars Forløb, kunde man formode, at Øvrighedens Stadfæstelse ikke spillede nogen stor Rolle. Herimod kan der imidlertid gjøres opmærksom paa, at Kjøbenhavns Rebslagere og Snedkere endog »paa nogle Aar« søge om at faa nogle af dem forfattede Bestemmelser vedtagne, hvoraf der formentlig kan sluttet, at Lavene udholdende og vedholdende have ansøgt om Sanktion paa dem hos Borgemester og Raad, men at disse Myndigheder vel have forlangt Forandringer foretagne, forinden de have villet samtykke. Herved er Tiden bleven trukken ud. Disse Tilfælde ligge efter 1550, og noget senere synes Forholdene at fæstnes yderligere derved, at Artiklerne stadfæstes ikke alene af Byens Øvrighed men af Kongen. Frederik II stadfæster 1575 de kjøbenhavnske Tømreres Skraa ligesom i 1576 de kjøbenhavnske Snedkeres Skraa, efter at de forud vare bevilgede af Byens Øvrighed: 1577 stadfæster han de kjøbenhavnske Badskereres Skraa umiddelbart, uden at de, som det synes, først have været for Borgemester og Raad¹.

Hvorledes det nu end forholder sig med dette Stadfæstelses-Spørgsmaal, der forøvrigt kan forfølges meget længere tilbage, ses det let, at Skraaernes Tilblivelsesmaade næsten med Nødvendighed maatte medføre, at de fremtræde i en meget forskjellig Affattelse. Bortset fra den ydre Form rammer Forskjellen dog væsentlig kun Smaating. Nogle Skraaer indskærpe, at Brødrene skulle besøge Søndagsgudstjenesten; andre tillægge det yngste Medlem, der tilsiger til Stævnerne, et særligt Navn, *Deen* (de gamle Gilders Degn): atter andre bestemme, at der ved Sammenkomsterne kun maa drikkes *dansk* Øl o. s. v. Dette er lutter Uvæsentligheder, og naar der i nogle Skraaer særlig udtales, at Medlemmerne ikke maa aabenbare Lavets Hemmeligheder, etableres der næppe herved nogen for de paagjældende Lav særlig Regel, den gjaldt formentlig stiltiende for alle Lav, og det Samme maa sikkert antages overfor den i de kjøbenhavnske Væveres og Vandtsnideres Skraaer optagne Bestemmelse om, at de skulle holde sig saaledes rustede, at de, naar fornødent gjøres, kunne tjene Kongen².

Afgjort er det imidlertid, at i alle væsentlige Punkter ere Datidens Lavskraaer fuldt enige. De indrømme saaledes alle Borgemester og Raad en stor Indflydelse, der væsentlig udøves gennem en af Raadet valgt Bisidder, men til Gjengjæld, om man saa tør sige, tilsikres der saa Medlemmerne i de enkelte Lav Eneret i vedkommende By til Lavets Haandværk*, ja Retten begrænses endog ofte til et bestemt Antal Mestere og gjøres, i Strid med Recessen af 1558, som Regel afhængig af Udførelsen af et Mesterstykke.

Forsaavidt er der altsaa ikke noget særligt ved Bestemmelserne i Tømrernes Skraa, men denne har dog, som naturligt er, i enkelte Retninger et Særpræg. Naar den ikke med et Ord omtaler det Fællesskab i Henseende til Indkjøb af Raaæmner, der spiller en Rolle i saa mange andre Skraaer, kommer dette deraf, at det var Bygherren og ikke Tømrerne, der maatte sørge for at have det nødvendige Bygningstømmer samlet, naar en Bygning skulde opføres. Særlig for Tømrerne er det ogsaa, at deres Skraa indrømmer dem fire Stævner om Aaret, medens der i andre Skraaer kun indrømmes to: det er muligvis, fordi Tømrernes Sommer- og Vinterdagløn maatte fastsættes i særlige Foraars- og Efteraarsmøder. Som en Ejendommelighed maa det endelig ogsaa fremhæves, at Læretiden i Tømmerfaget kun var ét Aar, hvorimod den i næsten alle andre Fag var mindst tre Aar, ikke at tale om, at der ofte i disse desuden fordredes, at den Udlærte skulde arbejde visse Aar hos en Mester i Lavet, inden han selv kunde blive Mester. Man kunde herefter tro, at Tømrernes Skraa som Modvægt herimod vilde have etableret et lignende Tilsyn med de udførte Arbejder, som vi kjende fra f. Ex. Skraaerne for Kjøbenhavns Guldsmede (1545), Odenses Bødkere (1551) og Helsingørs Bagere (1559), og det saa meget mere som Tømrerne i Lübeck vare underkastede et saadant Tilsyn; én Gang om Aaret gik svorne Mestere omkring og besaa, hvad der var blevet bygget, ikke at tale om, at den Mester, hos hvem en Tømrer havde lært,

* For Tømrernes Vedkommende hedder det 1575: »Ingen maa bruge Tømmermands Embede her udi Kjøbenhavn, med mindre han gjør Lavs Rettighed eller og haver det udi Oldemandens, menige Lavshrødes og deres Bisidders Minde, Vilje og Samtykke«.

skulde i et Aar være ansvarlig for, at denne ikke forhuggede det Tømmer, som han arbejdede med paa egen Haand¹. Men nej, den kjøbenhavnske Skraa har ingen saadanne Bestemmelser, Tømmerne her stod mærkeligt frit, og man faar uvilkaarligt det Indtryk, at Kjendskaben til at tømre og Færdigheden i at bruge Øxen den Gang maa have været stor her i Landet.

Naar det ovenfor nævntes, at den kjøbenhavnske Tømmerskraa i 1575 fastsatte Antallet af Byens Tømmermænd til 100, er det forøvrigt et Spørgsmaal, om denne Bestemmelse ikke snarere maa betragtes som et Ønske om, at Tallet maatte stige hertil, end en Indsnevring til Fordel for Lavets Mestere; og uden Betydning er det muligvis ikke herved at erindre, at Bestemmelsen findes i Kongens Stadfæstelse, ti Kongerne vidste, at det kunde skorte paa Tømrere i Kjøbenhavn. Da Kristian III i 1553 vilde have Kjøbenhavns Slot ombygget, skriver han til Slotsbefalingsmanden for at erfare, hvor mange Murmestere, Tømmermænd og Snedkere han behøvede; naar han havde erfaret det, siger han, »ville vi strax lade dem forskrive og dem til dig forskikke«. I alle andre Skraaer, som indeholde en Bestemmelse om Mesterens Antal, er det ogsaa et meget mindre Tal, vi træffe paa*, og oplysende er det endelig, at Opførelsen af en af Professor-Residenserne i Kjøbenhavn helt maatte stanse fra den 31. December 1567 til 9. Marts 1568, fordi, som det hedder, Tømmermændene »bleve tagne til kongl. Maj.'s Arbejde paa Frederiksborg«. Større vare Forholdene ikke².

Vi ere herved komne til at se, hvori det ovenfor omtalte »Kongens Arbejde«, hvortil Kjøbenhavns Tømrere kunde tilsiges, bestod, og til yderligere Oplysning herom skulle vi oplyse, at Frederik II i 1582 skriver til en Række Lensmænd om at fremsende gode Tømmermænd til Kjøbenhavn for at »tilhjulpe de andre Hjulmænd, dér ere, at gjøre Hjul til kgl. Majestæts Behov«, ligesom at han i 1584 og 1585 tilskriver Kjøbstæderne over hele Landet, fra Skaane

* 1412 bestemtes Antallet af Rebslagere i Malmø til 24; 1515 af Badskerere i Flensborg til 4; 1541 af Skindere i Kjøge til 11; 1545 af Guldsmede i Kjøbenhavn til 10; 1577 af Badskerere i Kjøbenhavn til 6; 1592 af Bryggere i Kjøbenhavn til 80; 1619 af Badskerere i Kjøbenhavn til 10 o. s. v.

til Jylland, at de skulle fremsende henholdsvis 101 og 135 Tømmermænd. De skulde arbejde ved Skibene paa Holmen, og Kjøbenhavn maatte ogsaa stille sit Kontingent i denne Anledning, begge Gange 12 Tømmermænd. De skulde faa deres Daglön, hedder det, »hver efter som Mesteren kjender dem gode for»¹.

Som det heraf fremgaar, vare Datidens Tømrere ikke udelukkende Hustømrere. De beskjæftigede sig ogsaa med Hjulmageri ligesom med Skibsbyggeri samt, som vi nedenfor skulle se, med Møllebyggeri, og der skal derfor her gives nogle faa Oplysninger om de to sidste Virksomheder.

Allerede i Oldtiden byggedes her Skibe, Vikingetogene forudsætte det, og Mosefundene have haandgribeligt vist det. Oplysende er det ogsaa at høre, at Landet fra gammel Tid har været delt i Distrikter (skipæn), der hvert skulde levere et udrustet og bemandet Skib til Kongens Tjeneste. Det var Datidens Værnepligt. Helt ned i det 16de Aarhundrede paalagdes det ikke alene Landets Søstæder, men ogsaa Byerne inde i Landet at udrede Krigsskibe. Der er her-efter ingen Tvivl om, at der stadig tømredes Skibe her i Landet, og naar vi høre, at sex sjællandske Kjøbstæder 1557 bestilte det Skib, de skulde udrede, i Danzig, afkræftes Regelen ikke herved. 1549 forbydes det af Hensyn til Skovene, at der i Blekingen maa bygges Skibe til Udførsel: 1551 lader Kristian III Skibe bygge i Nyborg og Aarhus, og 1553 arbejde ikke faa Tømmermænd under endog tre Ledere, *Mester Anders, Koltermand* og *Theus Prytz*, paa Kongens Skibe i Kjøbenhavn; 1573 lover *Hugo Beda* med sin Mestersvend *Hans Madsen* at tjene Frederik II som Skibsbyggere, og 1574 faar *Hans Katlin* Bestalling som Skibsbygger paa Bremerholm. Endnu paa denne Tid er det sikkert for største Delen almindelige Tømmermænd, der ogsaa ere Skibstømrere — Lederne maaske undtagne — men en Forandring heri indtræder, om ikke før, saa vistnok, da Kristian IV træder i Forbindelse med en Række engelske Skibsbyggere, som komme hertil allerede fra 1597, *David Balfour*, *Daniel Sinklair*, *Jacob* og *James Rubbins* o. s. v. Nu blive Skibstømrerne som Regel vistnok en fra Hustømrerne forskjellig Art Haandværkere, der endog sættes over dem. Medens nemlig den af Kjøbenhavns

Magistrat vedtagne Taxt sætter en Mester-Tømmermands Løn til 10 eller 6 Sk. om Dagen, eftersom han er paa egen Kost eller ej. tillægger den en Skibsbygger-Mestermand henholdsvis 12 eller 8 Sk. At her dog ogsaa tidligere har været i alt Fald nogle særlige Skibbyggere, er udenfor al Tvivl. 1528 forekommer en *Lasse Skibbygger*, og 1572 opfordrer Frederik II en Borger i Amsterdam til at skaffe ham »20 gode *Skibbyggere*, som vi behøve at bruge til nogle af vore Orlogsskibe«¹.

Vende vi os nu til Møllebyggeriet, da er det afgjort, at Vandkraften i vore Aaer tidligt er bleven benyttet til at drive Møller, væsentlig Kornmøller: allerede paa Absalons Tid nævnes dog andre Møller. 1247 findes der ved Sorøkløster en Vandmølle med fire Hjul samt en Hestemølle, og Valdemar Atterdag synes i særlig Grad at interessere sig for Møllebygning. I det 14de Aarhundrede træffe vi endelig Vindmøller, men hvilken Drivkraft, der end brugtes, og hvortil Møllen end var bestemt, var det, som vi nu skulle se, Tømrere, der byggede dem. 1556 skriver Dronning Dorotea, at skjøndt det gudskelov har god Fremgang med Dronningborg Møllen ved Randers, »so ist doch noch mangel ann denn Schleusenzen, darzu wir eynes gutten zimmermans bedörfften«, og da Frederik II 1576 vil have en Papirmølle bygget, skriver han til Kristoffer Valkendorf, at han skal forskrive det nødvendige Antal Tømmermænd fra Kjøge og Roskilde. I 1583 bliver denne Papirmølle forandret til en Kornmølle, og nu hedder det, »at vor Tømmermand *Paaske*, som véd vel at bygge Møller, skal begive sig did samme Mølle at tilhugge og tillfy«, men han er saa optagen af Arbejde paa Kronborg, at det bestemmes, at Lensmanden maa lade Møllen færdiggjøre, som han bedst kan, »efter den Maner, som de andre Møller der udi Lenet ere«. *Paaske* Tømmermand, der alt var i Kongens Tjeneste 1583, fik i Januar 1586 Bestalling som Tømmermand paa Kronborg Slot, og i November s. A. beskikkedes han til »igjen« at tilse alle Kronens Møller i Kronborg og Frederiksborg Len².

I 1593 er *Paaske* Tømmermand beskæftiget med at omlægge Tagene paa Kronborg. Han skal bl. A. »med Tømmermænd, Murmestere, Kobbertækkere og Pligtskarle færdiggjøre de øverste Loft

og Spær over den lange Sal, Loftet at lægge, Bjælkerne at færdiggjøre, hvor Behov gjøres, og Spæret opskrue og Kobber at lade tække igjen, hvor det optoges«. Samme Aar nævnes en *Paaske Bockhgeel*, Tømmermand, i Regnskaberne, og forsaavidt dette er den ovennævnte Paaske Tømmermand, har han næppe været dansk, men paa den Tid, da Renæssancens Gjennembrud her i Landet bl. A. gav sig Luft i en Række store Byggeforetagender, kom der ikke faa fremmede Arbejdere her til Landet, vor egen Arbejdsstyrke var, som vi ovenfor have set, utilstrækkelig. For Skibsbyggeriets Vedkommende var det, som ovenfor antydte. Hollændere og Englændere, der kom hertil, paa Møllebyggeriets Omraade kan der godtgjøres en hollandsk Indflydelse — allerede omtrent 1525 nævnes i Kjøbenhavn »den Hollænder, som gjorde den Hestemølle paa Raadhusgaarden« — og for Hustømrernes Vedkommende kan der paapeges en tysk Invasion. 1576 arbejde brunsvigske Tømmermænd paa Spærerne og Bjælkerne til Kirken paa Kronborg under deres Mester *Hans Brandes*, og vi kjende Navnene paa flere formentlig tyske og nederlandske Tømmermænd. 1525 og 1529 stode vi paa *Claus von Ytrecht*; 1561 og følgende Aar arbejder *Hans Lückow* paa Frederiksborg (1580 benævnes han »Tømmermand paa Frederiksborg«), og 1604 paatager *Hans von Anten* sig for 4,500 Dl. at ophugge og fuldfærdige Sparreværket, Spirerne, Skillerummene, Bjælkerne, Lofterne m. m. ved de tre Hovedfløje paa Frederiksborg Slot * 1.

De her Nævnte kaldes alle Tømmermænd; vilde vi tage de saa kaldte Bygmestere med, kunde Rækken anselig forøges, og det er derfor naturligt, at de indenlandske Haandværkere, hvor lidet deres Tal end slog til, ikke vare glade ved Konkurrencen. De kjøbenhavnske Tømrere andrage i 1575 om at faa deres Skraa for at hindre »unyttige Folk«, som tage Arbejdet fra dem, og paa lignende

* I et Kongebrev fra 1550 hedder det, at Kongen sender den paagjældende jyske Lensmand sin Tømmermand, for at han kan være med ved Hugningen af Tømmer i forskellige Skove; naar Hugningen er til Ende, fortsætter Brevet, »maa Du give ham sin Afsked at drage til Os tilbage, at han siden kan *drage af Landet* og komme igjen til Dig [til] Kyndelsmisse«. »Drage af Landet« har sikkert kun Hensyn til Landet, Provinsen, Jylland; Stedet kan næppe tages til Indtægt for en Teori om tyske Tømrere, der kun vare her en Del af Aaret ?

Maade klage de kjøbenhavnske Remsnidere, Rebslagere og Snedkere over, »hvorledes dem baade af Indvaanere og *Udlændiske* sker stor Skade paa deres Embede«. Men det maa ikke glemmes, at Datidens Bygningshaandværkere synes at have været meget bevægelige Folk, og i saa Henseende stod Danmark muligvis ikke tilbage. Det skal ikke regnes, at Kristian III i 1552 sender en Tømmermand, som har hugget en Bro ved Randers, til Nyborg, da der ikke er mere at hugge ved Randers. Her drejer det sig nemlig kun om en enkelt Mand, men 1518 træffe vi paa Bergenhus en dansk Tømmer-Høvedsmand med 4 Tømmermænd og 1 Lærekarl*, d. v. s. han arbejder selv sjette, som det paabydes i Skraaen fra 1575. De vare komne dertil paa et Skib sammen med et *Selskab* Murere, der ogsaa var fra Danmark, formentlig for at udføre et bestemt Bygningsarbejde, og naar Udtrykket »Selskab« ikke bruges ogsaa om Tømmerne, er dette formentlig en ren Tilfældighed, ti vi træffe det senere anvendt paa dette Haandværks Udøvere. 1553 skriver Befalingsmanden paa Kjøbenhavns Slot, Peter Godske, at han har delt Skibstømmerne i to Partier under *Mester Anders* og *Koltermand*, der hver »med sit Selskab« skulde bygge paa Kongens Skibe, og han fortsætter derpaa, at han har haft *Klavs Tømmermand* selv ottende, altsaa formentlig et tredje (udvidet) Selskab, i Arbejde ved Ombygningen af Kjøbenhavns Slot. Endelig tales der ogsaa blandt Stenhuggerne om Selskaber. 1582—1584 arbejder *Rubbert* (Robert Jakobsen) *Stenhugger* med sit »Selskab« paa Kronborg¹.

Saadaane »Selskaber« have naturligvis været tilrede, naar Nogen ønskede deres Hjælp, vi have truffet tyske Selskaber i Danmark ligesom danske i Norge, og disse Smaasamfund, hvert med en Høvedsmand i Spidsen, have ganske sikkert haft deres bestemte Skikke og Vedtægter. Der klinger os ligesom noget Saadant i Møde i de Ord, hvormed Peder Godske 1553 meddeler, at *Klavs Tømmermand* selv ottende arbejdede paa Ombygningen af Kjøbenhavns Slot. Det hedder: »Dog har jeg forstaaet, at de ikke nu vil hugge

* Høvedsmanden Henning, der fik 4 Sk. om Dagen. Mestersvendene Jens Jyde og Bo Hansen, der fik 10 Hvide om Dagen. Villatis og Jep Adersen, der fik 3 Sk. om Dagen, og endelig Læredrengen Niels Jyde, der fik 6 Hvide.

længer end til St. Mortensdag«. Men noget Nærmere herom vides ikke, og her skal, til yderligere Forstaaelse af deres Maade at arbejde paa, kun endnu oplyses, at naar Tilhugningen var færdig, og Tømmerværket skulde rejses, slog »Selskabets« egne Kræfter ikke til. Der toges da Haandlangere til Hjælp, og det er karakteristisk for Tiden, at saadan Haandlangergjærning ikke sjældent øvedes af Latinskolernes Elever¹.

Et andet Arbejde, om hvilket det kunde være af Interesse at vide, af hvem det udførtes, er det udskaarne Arbejde, hvormed Vind-

Fig. 1. Fra en Bindingsværksbygning i Næstved. (Efter Tegninger af ældre nordisk Arkitektur).

skeerne, Bjælkehovederne, Porthamrene, Vinduesrammerne og i det Hele ethvert Fremspring prydedes. Allerede omtr. 1510 nævnes i Kjøbenhavn en Billedskærer, *Baltser Billedsnider*, og i Aarhundredets Slutning træffe vi en Række Billedskærere, væsentlig med tysk-klingende Navne (*Bernt Skotte von Rostock*, 1580: *Heur. Könnemann*, 1586: *Albrit Gysse*, 1586: *Hans Gantzow*, 1588: *Jens Asmusen*, 1596). De stod, som det synes, Snedkerne nær, men hvad de præsterede, har sikkert ogsaa været mere kunstfærdige Ting, end

der som Regel anbragtes paa Husfaçaderne. Hin Tids Bindingsværksbygninger, med sine to Stokværk, det ene springende noget frem over det andet, have et saa afgjort Tømmermands-Fysiognomi, at det ligger nær at formode, at de udskaarne Arbejder ogsaa skrive sig fra Tømmermands Hænder. Men som sagt her tænkes dog kun paa de almindeligere Ornamentter, højst paa et enkelt Hoved eller en enkelt Figur. Naar Kristian III 1554 vil have Aarets 12 Maaneder udskaarne i et Panel udenpaa en Karnap, er det næppe blevet gjort af en Tømmermand¹.

Endnu skal her siges nogle Ord om det Tømmer, som brugtes i Datidens Bygninger. Som vi ovenfor have hørt, sloge Danmarks Skove ikke til overfor det store Forbrug: der maatte uden-

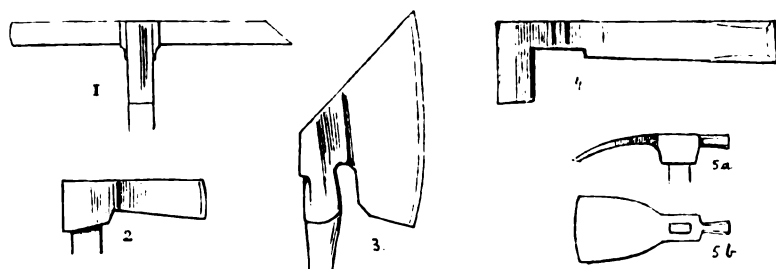

Fig. 2. Tømmerøxer fra det 19de Aarhundrede.

1. Kværøxe. — 2. Bindøxe. — 3. Breddbil. — 4. Stikøxe. — 5. Skarøxe.

landsk Forsyning til. Allerede i Kristoffer af Bayrens Stadsret for Kjøbenhavn (1443) tales der om Tømmer, som kommer til Skibs til Byen, og i det 16de Aarhundrede gives der Regler for Udlosningen af Tømmer i Ribe og Aalborg, ligesom vi høre, at de kjøbenhavnske Handlende sælge Tømmer, Vognskud og Klapholt*. Karakteristisk er det ogsaa, at Frederik II i 1578, da han skal bruge »en hel Hob Tømmer, Deller og Lægter« til Kronborg, lægger et Skib i Sundet.

* Vognskud er forklaret ovfr. S. 16; Klapholt er det Træ, som Bodkerne brugte til Tøndebunde. Som andre forekommende Udtryk kan nævnes Massenholt, Pippenholt og Bondeholt.

som skal »arrestere alt hvis Tømmer, som føres der igjennem tilkjøbs«. Der benyttedes da ogsaa baade preussisk og norsk Tømmer til Kronborg, ligesom der til Professorresidenserne i Kjøbenhavn brugtes Tømmer fra baade Preussen, Norge og Sverige. Da Kristian III i 1552 skulde have Tømmer til Kjøbenhavns Slots Ombygning, sender han en Tømmermand til Norge, og det gjælder om at skaffe baade Egetømmer og Fyrretømmer. De største Fyrrebjælker skulde være 17 Alen lange og 1 Alen »paa Kanten«, men de største Egebjælker 18 Alen lange og $2\frac{1}{2}$ Kvarter paa Kanten. Men af særlig Interesse er det at høre, at først omtrent 1595 synes Fyrretømmer at være kommet i almindeligere Brug i Ribe. Før den Tid har Egetræ sikkert spillet den væsentligste Rolle, og fra Ribe tør man muligvis slutte til i alt Fald en stor Del af det øvrige Land ¹.

Hvad Tømrernes Værktøj angaar, da høre vi kun om Øxer, men af disse forekomme mindst tre forskjellige Slags: Bindøxer, Buløxer og Højøxer ².

III.

Efter det ovenfor Meddelte synes Lavsudviklingen mellem Tømmerne at være gaaet roligt og stille for sig. tilsyneladende uberørt af de Bevægelser, der fra Statsmagts Side brød ind over flere andre Lav. Fordi vi Intet kjende til nogen Uoverensstemmelse mellem Tømmerlavet og Statsautoriteterne, er det derfor dog ikke givet, at en saadan ikke til enkelte Tider har været tilstede, og i ethvert Tilfælde er Tømmerlavet dog selvfølgelig blevet berørt af hine Bevægelser, forsaavidt de formede sig som Modstand ikke blot mod det enkelte Lav, der gav Anledningen, men mod samtlige Lav eller med andre Ord mod Lavsvæsenet som Institution. Vi skulle derfor fremdrage nogle Hovedpunkter, saaledes at den Afskaffelse af alle Lav, som fandt Sted i 1613, og som ogsaa ramte Tømmerlavet, kan staa efter Omstændighederne forstaaet.

Efter at Haandværksvirksomheden, der oprindeligt maa tænkes som fuldstændig fri, væsentlig var bleven knyttet til Kjøbstæderne, saaledes som vi ovenfor have set det, blev det efterhaanden atter og atter indskærpet, at den enkelte Haandværker udelukkende skulde holde sig til sit Haandværk, men til Gjengjæld tillagdes der saa ogsaa Udøverne af de enkelte Haandværk Eneret til at udøve deres Haandværk. 1349 udtalte saaledes Ribes Borgemestere og Raadmænd overfor Byens Skrædere og Overskærere, »at Ingen, af hvilken som helst Stand han er, uden vor og de nævnte Oldermænds Samtykke og Tilladelse for Fremtiden paa nogen Maade maa overskære Klæde eller tilskære eller sy nye Klæder her i Byen«¹. Øvrigheden ligesom overdrager herved noget af sin fra gammel Tid

nedarvede Myndighed ¹ til Lavene, og at disse vidste at benytte sig heraf, er næsten selvfølgeligt. Det Offentliges allerede tidligere gjorte Forsøg — vi kjende saadanne fra det 13de Aarhundrede ² — paa ved Taxter at holde visse Haandværksfrembringelser i rimelige Priser blive endnu nødvendigere end tidligere, og det er saare oplysende, at da Kong Hans 1507 hæver alle Skomagerlav over hele Riget, er det, fordi de ikke have villet tage Hensyn til hans tidligere Opfordringer om at komme Menigmand imøde, der tit og ofte klagede over deres »uredelige Kjøb paa Sko«. Og da Frederik I 1526 hævdede alle Lav, sker det under Henvisning til, at Haandværkerne paa deres Lavshuse bleve enige om at tage ublu Priser for deres Arbejder ³.

Det var imidlertid ikke alene til at skrue Priserne op, at Lavene benyttede deres Eneret; de vanskeliggjorde ogsaa Adgangen til at blive Medlem af dem. Eneretten maatte ikke blive fordelt paa for mange Hænder, og her var strenge Fordringer til Mesterstykket og Paalæg af store Udgifter ved Indgangen i Lavet det med Virkning benyttede Middel. Derfor bestemmer Frederik I ogsaa i 1526, at den Haandværker, der vil nedsætte sig i en By, kun skal give en Gylden til Byen, og at han ikke maa besværes med at skulle gjøre nogen »Kost« (d. e. Gilde). Men med Hensyn til Mesterstykket lades der en Dør aaben, idet det hedder, at Haandværkerne i Byen »skulle forfare, om han er god for sit Embede« (ø: Haandværk), og det er først i den Koldingske Reces af 1558, at det helt forbydes. Der føres ofte Klage, hedder det her, over, at naar en ung Haandværker vil nedsætte sig, »da bliver ham af de Gamle vægret at komme i Lavet«, naar han ikke først gjør sit Mesterstykke og gjør Gjæstebud m. m.; derfor forbydes Mesterstykket, og det befales, at den Paagjældende ikke maa give mere end 1 Gylden i Lavet ⁴. Lavene bleve ikke for Alvor slaaede ihjel i 1526.

Bestemmelsen i Recessen af 1558 blev imidlertid heller ikke for Alvor gennemført, og i saa Henseende er de københavnske Tømreres ovenfor nævnte Skraa af 1575 et Exempel. Som vi have set, paalagde den nemlig den, der vilde være Medlem af Lavet, at give bl. A. en Tønde Rostokerøl, og som Mesterstykke fordrede den,

at han skulde hugge et godt Tolofsthus. Tømmerlavet berøres derfor af Frederik II's Befaling i 1578 om, at Kjøbenhavns Magistrat skal paase, at Recessens Bestemmelser overholdes, en Befaling, der i 1581 voxer til, at alle Kjøbenhavns Lav skulle indsende deres Skraaer til Magistraten til Eftersyn og Forandring. Vi vide imidlertid Intet om, at denne Bestemmelse er bleven gennemført. Lavene have ganske sikkert ikke af sig selv efterkommet den, og hvorvidt Magistraten har været en ivrig Paaminder, turde være noget tvivlsomt. Da Kjøbenhavns Borgere 1580 i mange Punkter besvære sig over Magistratens Styrelse, ønske de bl. A. at vide Besked med de Penge, som Magistraten oppebar af Haandværkere, som optoges i Lavene, og Svaret gaar ud paa, at der »nu annammes ingen slig Penge, siden kgl. Maj.'s Brev er kommen«. Der tilføjes rigtignok: »hvilke Penge er en ringe Ting at røre om«, men det synes dog afgjort, at Magistraten ved Regeringens Optræden er gaaet glip af en Indtægt¹. Et afgjørende Bevis for, at der i alt Fald ikke udrettedes noget væsentligt ved de udstædte Forbud, er endelig Kristian IV's Befaling i Aaret 1600 til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn om den vedvarende »Uskikkelighed«, der gaar i Svang i de kjøbenhavnske Lav, derved at der i dem betales til Indgang »langt mere, end en Part af dem vel formaa«. Det paalægges paany Magistraten at faa alle Skraaerne op paa Raadhuset, gennemse dem og forandre dem².

Ogsaa denne Befaling er muligvis gaaet resultatløs hen, men nu indtræder der en Forandring, ti Kristian IV's Regering traadte efterhaanden op med voxende Styrke. 1592 havde den stadfæstet en ny Skraa for Kjøbenhavns Vandtsnidere og i den tillagt dem Eneret til at sælge Klæde, men allerede to Aar efter tog den denne Eneret tilbage, da Vandtsniderne solgte deres Klæde »paa det dyreste og langt højere, end det nogen Tid tilforn haver været brugeligt«, og 1609 stillede den sig paa lignende Maade overfor Skomagerne i Odense og Aarhus, der solgte deres Arbejde for en ulidelig og ubillig Pris. Vi fornemme her ligesom Begyndelsen til den endelige Aktion, der skulde udføres faa Aar efter. 1613 forbyder og afskaffer Kristian IV paa det Alvorligste og Strengeste »alle Skraaer og al Lavret over alt vort Rige Danmark«, da Lavene, som han siger,

»paa det Højeste besværer vore Undersaatte med hvis de hos dem skulle lade gjøre og forarbejde«, de kunne ikke »for en billig Værd bekomme det, de skulle købe«. Enhver skulde fremtidig kunne ernære sig som Haandværker i en Kjøbstad, blot han svor sin Børgered og betalte Skat og Afgift lige med Byens andre Indvaanere ¹. Alle hidtil gængse Formaliteter med Ægtebrev og Lærebrev, Mesterstykke, Gjæstebud og Drikkelag, der stansede Tilgangen og tog paa Kræfterne, vare med ét Slag satte til Dørs.

Der er ingen Tvivl om, at Katastrofen væsentlig er hidført ved Lavenes Misbrug af den dem tillagte Eneret. Efterhaanden som vi komme ned i det 16de Aarhundrede, træffe vi flere og flere af Øvrigheden givne Taxter, der forsøge at holde Priserne nogenlunde nede paa en voxende Række Gjenstande, og det lyder formanende i de københavnske Skræderes nye Skraa af 1600: »Og efterdi denne Skraa er Skræderne bevilget dem til Gavn og Fordel, saa skulle de og tiltænke, at de ikke besvære eller overstige den menige Mand med deres Arbejde over den Del, som billigt er; ti det var ubilligt, at den ganske Menighed her udi Byen eller den vejfarende Mand skulde over Billighed besværes for Skrædernes Egennyttigheds Skyld« ². Men det maa ikke overses, at muligvis ogsaa andre Faktorer have gjort sig gjældende.

Det lyder som et Suk i den københavnske Reces af 1537, hvad der er klart udtalt i den koldingske Reces (1558), at der her udi Riget kun findes »faa Haandværksfolk, som noget kunde«, og i 1578 voxer Udtalelsen i Frederik II's Mund til, at der »her udi Riget befinder sig stor Brøst for godt Haandværksfolk«. Det er Renaissanceen der trænger paa, Livet bliver mangfoldigere og rigere, og derfor gaar Klagen, der i 1594 forvolder, at Eneretten til at sælge Klæde tages fra de københavnske Vandtsnidere, ikke blot ud paa deres høje Priser, men ogsaa paa, at de »ikke føre eller holde fal saa meget Klæde, som vore Undersaatte til adskillig deres Lejlighed og Nødtøft kunne behøve«. Det strømmer herind med nye Moder og nye Fornødenheder, og fremmede Haandværkere følge det traadte Spor. Lavenes Medlemmer faa Konkurrenter, men disse, der som Regel komme fra Tyskland, medføre den i deres Fødeland

videre udviklede zünftige Lavsofning, som de søge at paatrykke de herværende Lav. En Række tyske Sadelmagere og Remsnidere* søge saaledes i 1609 at ordne sig som et efter brunsvigsk Maner zünftigt Samfund, der skulde række over Kjøbenhavn, Sjælland og Skaane. For første Gang opstilles *Handwerksgewohnheit* som bindende Norm: der kræves Respekt for Lavsforsamlinger *vor offener Lade*, og Svendene maa med Haand og Mund love at holde alle Lavets Vedtæger »fest und unverbruchlichen«, ja de maa love »auch auf seine nachkommende meister darüber steif und fest zu halten«. Udsigten til en saadan Udvikling har formentlig gydt Olie i Ilden og har muligvis bidraget Sit til, at man greb til Lavenes fuldkomne Afskaffelse. I de kjøbenhavnske Vognmænds Skraa af 1610 hedder det, at de ikke maa nogen »hemmelig Bebindelse, Vedtægt eller Forpligt under dem selv have eller holde«¹.

Hvad der vandtes ved Lavenes Ophævelse, synes dog ikke at have svaret til Forventningerne. Resultatet blev omsiggribende Uroligheder og tiltagende Løshed i alle Forhold: de indenlandske Haandværkere saa ikke velvilligt paa de indkommende udenlandske, og der rejste sig desuden en hidtil ukjendt Modstand mod Mesterne. Haandværkets forventede Opblomstring indfandt sig ikke. »synderlig af Mangel paa gode Svende« hedder det, og Kristian IV paabød da i 1621, at Mesterne i ethvert Haandværk skulde have Ret til at forfatte nogle visse Vilkaar med Borgemesternes og Raads Betænkende. Lavsvæsenet tillodes med andre Ord igjen, idet det dog kraftigt indskærpedes, at der i Lavsforsamlingerne Intet maatte besluttes om Varernes Pris, og at den, der vilde optages i Lavet, ikke maatte besværes med noget Drikkelag, Gjæstebud eller Mesterstykke. Aaret efter fandtes det endnu fornødent at udtale, at der heller ikke maatte affordres ham noget Ægtebrev eller Lærebrev; den gamle

* Fire Mestere: Georg von Braunschweig, Caspar von Bryg, Hans Fiegenschuh von Memmingen, Wolff von Heehstedt; 16 Svende: Sirciacus von Quedlinburg, Michel von Lübeck, Kilian von Lünenburg, Georg von Rodtweil, Valentin von Winsheim, Casper von Neustadt, Georg von Eger, Hans Jürgen Hinck, Andreas Dürring von Eisenach, Hans Möller von Osterwig, Christopher Gräfe, Jeremias Fügenschneck, Liborius Esmarines, Valentin Willche, Hans Elsen og Nicolans Fiegenschuh.

Lavsaaend dukkede nemlig strax op, og for at Haandværkerne ikke paany skulde føre »deres indbildede, afskaffede Skraaer« paa Fode, blev Indtrædelsen i Lavene ordnet saaledes, at den Paagjældende blot behøvede at lade sig indskrive hos Borgemestere og Raad for det Haandværk, han vilde øve, de sendte da hans Navn med Bytjenerne til Oldemanden, og dermed var Sagen afgjort; han havde kun at betale en Gylden »til den Stues Leje«, hvor Lavet holdt sine Forsamlinger ¹.

Vende vi os herefter særlig til Tømrerne, da maa det siges, at vi ikke kjende noget til deres Skjæbne i de Brydningsaar, som her ere omtalte. Det giver ikke megen Oplysning, at *Karine Tømmermands, Povl Tømmermand og Christen Bonde Tømmermand* i 1581 betale Jordskyld af Boder (Pladser?) udenfor Byen, at det 1606 særlig paalægges Tømmermændene, Vognmændene og Dragerne at skaffe Kjøbenhavns Stiger og Hager tilstede i Ildebrandstilfælde ligesom at tilføre Vand og redde, eller at Kristian IV i Februar 1618 giver en Tømmermester, der skulde bygge ham en Lade paa 100 Bindinger, 32 Dl. paa Haanden ². Vi vide ikke, om Tømrerne have gjort sig skyldige i at skrue Prisen paa deres Arbejde op, om de have været særligt strenge ved Bedømmelsen af Mesterstykket for at hindre Tilgangen af nye Mestere, eller om de i samme Hensigt have efterlignet Bødkerne i Odense, der stillede følgende Fordringer til den, der vilde indtræde i deres Lav: den Dag, han »frembar« sin Mestergjærning, skulde han give Brødrene en Tønde Øl, en salt Ret (Skinke), en fersk Ret samt Smør og Ost og inden sex Uger et stort Gilde, ved hvilket han skulde levere to Tønder Øl, 4 Skinker, 4 ferske Retter, Risengrød, Smør og Ost samt Kage og Steg ³. Men hvad vi sikkert tør slutte, er, at den indtrængende Renæssance øvede ikke ringe Indflydelse paa dem. Der byggedes meget paa den Tid, og der brugtes ikke faa fremmede Svende. Vi have allerede ovenfor i 1576 truffet paa brunsvigske Tømrere, og 1619 skriver Kristian IV i sin Kalender, at hans bortrejsende Kjøgemester Bernt Gejst, der ofte sendtes i Ærinder til Tyskland, fik 60 Dl. med, »som han skulde give nogle Tømmermænd paa Haanden, som skulde drage herind«. Medens vi under Kristian III simpelthen træffe en

Jakob Bygmester og en *Kornelius Bygmester*, træffe vi under Frederik II en voxende Række Bygmestere, hvis Navne for en stor Del pege paa Tyskland eller Nederlandene: *Peter de Dunker*, *Herkules Oberberg*, *Filip Brandin*, *Hans von Diskow*, *Frederik Klängebeck*, *Hans von Paasken*, *Bastian Wolmer*, *Antonius von Obergen*, *Hans von Stenwinkel*, *Johan Floresen* og *Villum von Paasken*¹.

Denne Række blev fortsat under Kristian IV, og der er formentlig ingen Tvivl om, at disse for den største Del fremmede Bygmestere, der sikkert tør antages at have staaet over de almindelige Tømmermestere, i meget have indvirket paa dem. Uden Betydning i saa Henseende er det næppe at lægge Mærke til, at den Mand, der fra 1602 til 1610 (efter tidligere at have været Arkelimester paa Agershus) optræder med Bestalling som kongelig Bygmester, *Diderik Fry*, i 1607 kaldes Tømmermand. Kristian IV skriver i sin Kalender for det nævnte Aar, at han »gjorde Fortingning med *Dyrich Frij*, *Tømmermand*, at han skal bygge den Mølle ved Østerport baade med Tømmerværk og Murværk; udi lige Maade skal han færdiggjøre den Hvelving, som er under, dér Vejen gaar over til Vesterport, og skal han have for samme Arbejde 1200 Dlr.«². Som man ser, kaldes han Tømmermand, men staar dog i Spidsen for et Bygningsværk, der ogsaa omfatter Murarbejde.

Efter hvad der her er udviklet, er der næppe nogen Grund til at antage, at Tømmerne i Modsætning til Tidens øvrige Haandværkere skulde have været tilfredse med Lavenes Ophævelse i 1613 eller med den i 1621 indførte, i høj Grad ædruelige og disciplinære Lavsortning. Men selv en saadan Ordning var dog at foretrække for slet ingen Ordning, selv et under streng Opsigt stillet Lav var dog et Lav, og den 7. Marts 1623 foreligger der en af Københavns Borgemestere og Raad vedtagen Skraa for Byens Tømrere, der skriftlig havde andraget om at maatte faa en saadan. Lavene vare strax paa Færde. Vi kjende saaledes Ansøgninger af Januar 1622 fra Københavns Vævere og Snedkere om at faa Lavsskraaer, og Skræderne synes ogsaa at have været tidligt i Gang. Naar vi herefter gaa over til nærmere at se paa Tømrernes Skraa, skulle vi strax gjøre opmærksom paa, at Tømmerne her for første

Gang kaldes *Hustømmerere*. Det er Kjøbenhavns »menige Hustømmermænd«, der have andraget om og faaet Skraaen d. v. s. Hustømmererne i Modsætning til Skibstømmererne ¹.

De kjøbenhavnske Tømmeres Skraa er i fuld Overensstemmelse med de andre Skraaer, som paa den Tid gaves af Kjøbenhavns Magistrat, og som alle ere skaarne over en ensartet Læst. De have først et Hovedstykke om Lavet i Almindelighed, dernæst nogle Bestemmelser om Lavets Svende og tilsidst nogle Paragrafer om Lavets Dreng. Alt gaar ud paa at haandhæve en fast Orden. Øverst troner Magistraten, der giver Vedtægterne og sender en Raadmand til at overvære de fire Sammenkomster, som tilstaas Lavet til »sig om Lavets Nytte og Embedets (Haandværkets) Forbedring med hverandre at raadføre«, den 3. Februar, den 25. Juni, den 8. September og den 30. November, men »alle paa fastende Stævne og foruden al Drik og Gjæstebydelse«; Raadmanden er ogsaa tilstede ved de Maanedsmøder, der subsidiært maa afholdes, et i hvert af Aarets 8 andre Maaneder, »om Fornødenhed det udkræver«. Det er endelig Magistraten, der udnævner Lavets Oldermann. Første Gang skulde Lavet udse to Mestere, og den af dem, som Borgemestere og Raad kjendte for god, blev Oldermann for Lavet i et Aar; ved de senere indtræffende aarlige Valg skulde Magistraten vælge den ene af de to *Hossiddere*, der forordnedes Oldermannen til Medhjælp, og som formanedes til deres Bestilling »med Flid foruden Argelist at forrette«. Oldermannen og Hossidderne vare afhængige af Magistraten, men det var ogsaa de enkelte Lavmedlemmer, ti den, der vilde være Tømmermester i Kjøbenhavn, skulde henvende sig, ikke til Lavet, men til Magistraten. Naar han, efter at have bekommet sit Lærebrev(!), tog sit Borgerskab, skulde han lade sit Navn hos Borgemester og Raad udi Raadstuen antegne og med dem aftale de Terminer, i hvilke han kunde betale, hvad der skulde betales til Lavet. En Opfølgelse herom blev saa ved Bytjenerne tilskikket Oldermannen, og dermed var den Paagjældende berettiget til »uden nogen videre Antegnelse eller Samtykke« at bruge sit Haandværk; »ti naar Nogen er tagen til Borger, maa ham Lavet ikke nægtes«. Hvad han skulde betale, var en ungersk Gylden

»efter Recessen« til den Stues Leje. »hvor Sagerne af Oldermænden og hans Bisiddere imellem Mestere og Svende forrettes«, og desuden 1 Dl. til Oldermænden, en halv Dl. til Skriveren, »som sidder og haver Umage for alt Lavet«, og endelig 6 Dl. »efterhaanden som han dem kan fortjene«, hvoraf den ene Halvdel skulde gaa til »Lavets Bygning og Forbedring« og den anden Halvdel til Understøttelse af gamle og forarmede Lavsbroder og deres Hustruer eller til Begravelshjælp. Der maatte ingen Bekostning anvendes paa noget Mesterstykke, noget Gilde eller Gjæstebud.

Det er i god Overensstemmelse med hele denne Ordning, at det paalægges Oldermænden at lade alle Mesterne optegne i en Bog med deres Navn og Bopæl, paa det »at Oldermænden og Hossidderne des bedre kunne vide Kgl. Majestæts og Byens Ærinde hos dem at forrette«. Det er en ikke tidligere kjendt Bestemmelse, og det er muligvis med det for Øje, der ligger i den, at det paabydes, at Lavet skal have en Skriver, »som alle Sager til god Efterretning kan antegne«. Men forøvrigt indtager Oldermænden den samme Stilling som efter Skraaen fra 1575. Han skal fuldt respekteres, naar han ved Lavets yngste Mester tilsiger til »kgl. Majestæts eller Byens Arbejde«, til at bære eller følge Lig eller til en hvilken som helst anden Ting. Indadtil hævdes Oldermændens Stilling, men det maa bemærkes, at medens der efter Skraaen fra 1575 kun var Oldermændsskifte hvert tredje Aar, indtræder der nu et Skifte hvert Aar. Det er, som om Oldermænden ikke maa få Magt udadtil ved at sidde længe i Embedet, og det kan ogsaa bemærkes, at det nu udtrykkelig siges, at hvis en Tømmermand sidder den ham af Oldermænden satte Termin til at betale vitterlig Gjæld overhørig, »da stæde Borgemestere og Raad eller Fogeden efter Privilegierne Ret over den Skyldige uden videre Delsmaal«.

Oldermænden og de to Hossiddere skulde hver Mandag Formiddag, »om saa ofte Behov gjøres«, komme sammen — »dog al deres Sammenkomst at ske foruden Drik« — for at afgjøre de Tvistigheder, som opstod mellem Mestere, Svende og Drengene, og det kan her erindres, at Skraaen oftere foreskriver bestemte Bøder, f. Ex. i Tilfælde af at nogen Lavsbroder eller Svend undsiger eller

udskjælder en anden ligesom, for at tage et andet Exempel, hvis en Mester tager en Svend i Arbejde, som ikke paa rette Maade er løst fra sin tidligere Mester. Det kan i det Hele mærkes, at Skraaen stærkt vaager over, at den ene Lavsbroder ikke gaar den anden for nær. Alle Mestere skulde give deres Svende samme Løn, og havde en Mester »med Hinderlistighed« skaffet sig noget Arbejde, som var fortinget en anden, stod det til Oldermænd og Hossiddere at idømme ham en hvilkensomhelst Bøde. Mestertene skulde gjenneemgaaende alle staa ens, og den kraftigste Bestemmelse i saa Henseende er det, at ingen Mester maatte arbejde »stærkere end selvferde«. Der er her en væsentlig Nedgang fra 1575, ti den Gang tillodes det at arbejde »selvsjette«. Medens en Mester altsaa den Gang kunde arbejde med 4 Svende og en Dreng, maa han nu nøjes med som Regel to Svende og en Dreng (»Lærekarl«). Fik han mere Arbejde, end han kunde bestride med disse Hjælpere, skulde han tilsige sine Lavsbrodre, »som mindre Arbejde have, at de kan tilhjelpe«.

Det er, som om der tilsigtes at skabe en talrig, men ikke fremtrædende Mesterstand, og det er med et Suk, at der udtales, at det ikke er muligt at bestemme, hvad der skal gives »for et Fag Hus, to eller et Loft højt, at hugge, oprejse, lægte (og) skalke*, Loft at lægge og Vindskeer* at paaslaa«, ti alle Folk byggede ikke deres Huse »lige høje, brede eller vide«. Men det indskærpes, at »ingen Tømmermand noget Ubilligt for saadant eller andet hans Arbejde maa begjære eller annamme«, og Paragrafen ender med undtagelsesvis at slaa Prisen fast for nogle enkelte Arbejder. For et »Tavl« Plankeværk 8 Alen langt, maa der tages 2 Mark, naar det gjøres af hele Bræder, og 20 Sk., naar det gjøres af halve Bræder; for at hövle og pløje en Tylvt Bræder, 7 à 8 Alen lange, og lægge dem i Loft skulde Betalingen være 3 Mark, bleve de ikke hövlede, men kun »thraahuggede**«, skulde Betalingen ikke være mere end 2 Mark.

* skalke ɔ: hugge sammen med Spiger. — Vindskeer eller Vindskeeder ere de fra en Gavls øverste Punkt i Fortsættelse af Tagskraaningslinierne udgaaende Bræder, der tjene til at bryde Vinden og til Smykke.

** »thraahugge« maa være at hugge det med en Snor (Traad) »snorede« Stække Tømmer lige efter en ved Snoren afsat Kridtstreg.

Gjaldt det saaledes om at holde Mesterne nede overfor Samfundet, der skulde benytte dem, gik Skraaen paa den anden Side ud paa at give dem Avtoritet overfor Svendene. Det gjøres Mesterne til Pligt paa deres Møder at forenes om, hvad der skal gives Svendene for »Stykkeværk« saavel som i Uge- eller Daglön, og til den saaledes fastsatte Lön ere alle bundne. Det forbydes Svenden under en høj Mulkt i Utide at forlade den Mester, i hvis Arbejde han staar, og tager han sig nogen Frimandag eller i det Hele forsømmer sit Arbejde, rammes han af Bøder. Han maa heller ikke klage over sin Husbonds eller Madmoders Øl eller Mad, »som ustraffeligt er«: gör han det, kan han straffes med Hensættelse paa Vand og Brød i to Nætter og Dage, hvis han ikke kan betale den idönte Bøde: det synes altsaa, som om det nu er blevet Regel, at Mesteren giver sine Svende Kost (med Hensyn til deres Bolig kan der næppe sluttet noget herfra). Endelig er det Mesterne, der skulle »beskikke« de fremmede Svende, der komme til Kjøbenhavn, »et vist Logement«, for at de »kunne des bedre vide at finde dem«. Hvad sluttelig Lavets Dreng angaar, da er Læretiden nu bleven to Aar — i 1575 var den kun ét Aar — men Drengene maa ikke bruges til Andet, end hvad »Haandværket til Drengens Forbedring vedkommer«. Er Drengen modvillig eller gjenstridig, kan han straffes, men Mesteren maa ikke uden skjellig Grund vise ham fra sig, og Forholdet afsluttes ved Udstedelsen af et Lærebrev.

Endnu skal det med Hensyn til Haandværkets almindelige Udøvelse erindres, at Skraaen udtaler, at den Mester, der forhugger nogen Mands Tømmer, »skal stande derfor til Rette efter Danemands Sigelse«, ligesom at den forbyder Mesterne saavel som Svendene og Drengene at bære »Pulter*, Spaaner eller Ros« fra Arbejdsstedet: alt Affald var Bygherrens, der leverede Tømmeret. Kun i én Retning underordnes Bygherren Tømmermesteren: det paalægges nemlig denne, naar han »oprejser« et Hus udenfor Byen, da at rejse det i Vejlinien og ikke inde i den Paagjældendes Have. Og et saadant Paalæg var af Betydning, ti Lavets Medlemmer havde

* Pult betyder efter Hr. O. Kalkars velvillige Meddelelse lille Trestump, der falder af ved en Snekters eller Tømrers Arbejde.

selvfølgelig Eneret paa Tømmerprofessionen, hvad der bl. A. kan ses deraf, at der tales om »Bönhaser, som ikke Borgere ere, at afskaffe«.

Efter denne omstændelige Redegjørelse for den nye Tømmer-skraa skulle vi gaa over til at se, hvorledes Livet mellem Tømmerne i Virkeligheden formede sig, og her kunne vi øse af to Protokoller, som endnu opbevares i Tømmerlavet, og af hvilke den ene gaar fra 1625 til 1631 og den anden fra 1640 til 1671. Det er Lavets ældste Protokoller, og de vise snart, at ikke Alt gik efter Skraaens Bestemmelser. Efter dem skulde Artiklerne »én Gang hvert Aar udi det Alleringeste for alle Mestere og Svende læses og forkyndes«: men at dette er sket, oplyses ikke en eneste Gang i Protokollerne, som derimod godtgjøre, at Lavet har haft og fulgt traditionelle Vedtægter.

Hvem der blev Oldermænd strax efter Skraaens Udstedelse, vides ikke, men i Juli 1624 blev efter en Paaskrift paa den ældste Protokols Bind *Claus Bach* Oldermænd, og den 24. Juni 1625 »vare disse efterskrevne otte Dannemænd, som vare Mester Abraham, Hans Zeug, Galle Troelsen, Jörgen Verner, Sören Nielsen, Lavrids Jensen, Peter Nielsen og Rasmus Petersen, og udkejste en Oldermænd og sagde, at enten Bertel Christensen eller Jens Nielsen skulde, en af dem, være Oldermænd«, og den 3. Juli »kom *Bertel Christensen* i Oldermænds Sted«. Det vil sige, han blev valgt af Magistraten, og hvis det tør antages, at Bertel Christensen og Jens Nielsen vare det løbende Aars Hossiddere, er Alt forsaavidt i Overensstemmelse med Skraaens Paabud. Kun de »otte Danemænd« kjender den ikke, og denne Institution spillede en ikke ringe Rolle. Atter og atter vælges der 8 Mænd til at bese Tømmerarbejder, over hvilke der var ført Klage, og en Række personlige Tvistigheder afgjordes paa samme Maade. 1627 bleve otte Mænd »udtagne« for at sige og dømme paa *Frederik Curlænder*, som havde udskjældt *Hans Piltz*, og de otte Mænd »indkom« og sagde, at Hans Piltz var en ærlig Mand, hvorfor de satte Frederik i Straf for 4 Dl., indtil han kunde bevise, at ingen Svend maatte arbejde hos Hans Piltz. I 1630 er der Tvist mellem *Terkel Andersen* og *Jörgen Hansen*, idet den Förstnævnte i Mester Hans Stenvinkels Hus havde sagt, at Jörgen havde solgt no-

get af Kongens Egetømmer til en Mand paa Kjøbmagergade. Træ-
ten blev »sat« i otte Mænds Hænder, og de dømte, at Terkel, fordi
han uden Undskyldning havde forsømt St. Hansdags Lavsstævne, og
fordi han »havde ikke aleneste klikket paa Jörgen Hansen, men ført
det ganske Lav i Foragt«, skulde bøde 6 Dl., Halvdelen til Lavet og
Halvdelen til de Fattige. Men Jörgen Hansen gik heller ikke fri. Han
havde vist Forsømmelse ved ikke at følge med Vognene, der kjørte
Tømmeret, og blev derfor dømt til en Bøde af 3 Dl., men hans Ære,
gode Navn og Rygte skulde ikke lide ved Sagen. Denne Dom vilde
Terkel Andersen imidlertid ikke anerkjende; han »gik strax fra sin
Ret«, men saa klappede Oldermænden op, og det menige Lav er-
klærede, at ingen ærlig Mand skulde arbejde hos ham, inden han
»førte sig klar« af de otte Mænds »Sigelse«, hvad der havde til
Følge, at Terkel faldt til Føje og hentede 3 Kroner i sit Hus, dem
han strax betalte »til videre Kvittering«.

Som det heraf ses, var otte Mands Institutionen af Betydning,
og selv Oldermænden benyttede sig derfor af den. 1630 paakalder
Hans Zeug, der den Gang var Oldermænd, endog to Gange de otte
Mænd. Først havde *Joakim Gans* udskjældt ham, fordi han, da
»strænge Hr. Statholder« havde fordret to Mestere til noget Arbejde,
havde udmeldt ham; han blev dømt til at være den, som han havde
udskjældt Oldermænden for, hvorefter de bleve venligt forligte, idet
Joakim Gans erlagde en Speciedaler for sin Forseelse. Kort ef-
ter var *Bertel Beyer* »modvillig« imod Oldermænden, og han dømtes
da af otte Mænd til at bøde 3½ Mark, som »strax kom i Bøssen«.

Undersøge vi nærmere nogle af de Udtryk, som bruges ved
Omtalen af de otte Mænd, da er det særligt karakteristisk, at det
hedder: »De otte Mænd, som skal *gaa ud* at tage Oldermænd«, »da
indkom de otte Mænd og sagde«, og hermed maa det formentlig
sammenholdes, at det i 1627 hedder, at *Henrik Sperling* og *Hans
Zeug* i en Sag mod *Daniel Baltzersen* skulde *gaa af Døren*, og at
de derefter kom »her for Stolen« og sagde, at de ikke vidste Andet
om Daniel end det, som ærligt og kristeligt var. Der er herefter in-
gen Tvivl om, at de otte Mænd trak sig ud af Forsamlingen for at
drøfte den vedkommende Sag og enes om en Dom. Otte Mands-

Institutionen var, just under denne Form, kjendt i flere andre Lav. Efter de kjøbenhavnske Smedesvendes Skraa af 1554 kunde Oldermænden og Skafferne »kejse nogen af Brødrene at gaa udi Gaarden paa nogen Sag«, og fra 1594 til 1663 udnævnes der atter og atter otte Mænd i Smedelavet i Aarhus til at »gaa for Dören og sige i en Sag«, ja 1676 »vare samtlige Lavsbrødre for Dören at kjende og dømme paa de gamle Restancer og Straffe, som Lavsbrødrene ere faldne fore«. — Da 8 Tømmermestere 1631 havde idömt Oldermænden en Bøde, dönte forøvrigt andre otte Mænd de første otte Mænd til selv at betale den Bøde, de havde paalagt Oldermænden, men i den Anledning blev det Aaret efter vedtaget, at naar otte Mænd gaa for Dören, da skal deres Dom »stande for fuldt«, dog saaledes, at de menige Lavsbrødre kunde benaade¹.

Det var imidlertid ikke nok, at Kjøbenhavns Tømrere *udenfor* Skraaen gjorde rig Brug af Ottemands-Institutionen, i en anden Retning gik de fuldstændigt *imod* Skraaen, nemlig mod dens Paabud om, at al deres Sammenkomst skulde være uden Drik*. En af de første Optegnelser i den ældste Protokol lyder saaledes: »Den 27. Martius [1625] bleff thagen af bødtszen thill en tönne øll 4 daller 6 sk«. Ja idömte Bøder bleve aldeles imod Skraaens Ord afbetalte med Øl: den 4. Decémbler 1625 betalte saaledes *Rasmus Jörgensen* med en Tønde Øl: han »gjorde det for sin Straf og blev dermed klargjort«. Og Lavet drak ikke Smaaating, da Oldermænden den 3. Decémbler 1626 klappede til Lyd, om Lavsbrødrene vilde have noget Øl til Jul, »da raabte og svarede de, at de vilde alle have 4 Tdr. til Jul. Fastelavn 1630 lod Oldermænden paabyde, at den, der gjorde Klammeri paa den Tønde Øl, som da blev oplagt, skulde lægge saa god en Tønde op igjen, »og endda videre i Straf«, og det samtykkede det menige Lav i; der blev jo herved Udsigt til en

* I en Fortegnelse fra 1623 over »kgl. Maj.'s Folk« i Kjøbenhavn, som bruger »Kjøbmandsskab med Bryggeri, Øltappen« o. s. v., nævnes: Simon Ingversen, Skibstømmermand, tapper Øl; Rasmus Skibstømmermand i Ulkegade, brænder Brændevin; Anders Pedersen Tømmermand i Farvergade [har] Ølsalg; Oluf Mortensen Tømmermand brænder Brændevin; Jens Olsen, Tømmermand, [sidder] med stor Høkeri².

næsten uendelig Række Tønder Øl. Ottemands-Institutionen kom ogsaa til Anvendelse overfor Øldrikningen. Den 29. Juni 1628 blev der udnævnt otte Mænd »at dømme paa det Øl, som blev drukket den 25. Juni i Lavshuset, [og] da blev saa beranmet, at det Øl, som stod i Skaalene, det havde de frit, men hvis som var paa Tønden, det skulde blive, til Oldermænden kom igjen af Raadhuset; den, som havde udtappet samme Øl, skulde skaffe en god Tønde Øl paa de andres Haand igjen, som det havde uddrukket«.

Den 24. Juni s. A. havde nemlig otte Mænd »æsket og begjæret« *Peter Hansen* til Oldermænd, og ham havde de Dagen efter fulgt til Raadhuset, hvad der muligvis tog lidt Tid, ti ved denne Lejlighed var der i Stadskjældereren bleven fortæret for 5½ Mark og 2 Skilling. Mærkeligt er det forøvrigt, at just naar Lavet kommer i Forbindelse med Magistraten, der skulde paase, at Intet anvendtes til Gjæstebud eller Drik, stiger Traktementet. Den 25. Juni 1626 anvendtes der 2 Mk. 4 Sk. til Vin, »den Tid Bisidderen [d. v. s. den Lavet af Magistraten beskikkede Raadmand] var her«, og dette gjentages senere, ja da Borgemester Jörgen Danielsen i Aarene 1629—1631 selv møder i Lavet, stiger Udgiften først til 3 Mk. 4 Sk. for Vin og dernæst til 1 Dl. 3 Mk. til Vin og tysk Øl, men denne Mand synes ogsaa at have været særlig virksom i Lavets Anliggender. Da *Peter Hansen* i 1630 havde udskjældt Oldermænden *Hans Zeug* samt *Peter Nielsen*, *Daniel Baltzersen* og *Karl Ibsen*, fordi de, da han udeblev fra Kongens Arbejde, havde lagt Beslag paa hans Værktøj, forligede han Parterne saaledes, at Peter Hansen næst at betale ½ Dl. til de Fattige gav en Td. Øl, som strax blev »fordrukken«, »og hvilken som samme Trætte repeterer, skal bøde saa god en Tønde Øl igjen«. Særlig karakteristisk er det, at Borgemesteren i Marts 1631 dømmer Oldermænden til at betale en god Tønde Øl, fordi han havde taget Nøglen fra Stolsbroderen, saa at Lavet ved Fastelavn maatte drikke deres Øl af urene Skaaler. Men Lavet satte ogsaa Pris paa ham. I Juli 1630 blev det vedtaget, at hver af Lavsbrødrene skulde give Noget »til en ringe Foræring til vor Bisidder for hans store Umage, han altid af os umages«, og der indkom fra 38 Mestere i Alt 38 Dl., et Beløb, der synes at være blevet forøget til 50 Dl.

Udover Øllet og ved særlige Lejligheder et ringe Kvantum Vin steg Traktementet imidlertid sjældent. Enkelte Gange forekomme dog Nodder, Kringler og Sild og fra 1646 endnu lidt Brændevin samt Piber og Tobak. Dette er dog undtagelsesvis, men derfor morede man sig dog fortræffeligt, og Mesterne havde ofte Gjæster med, og det baade Karlegjæster og Kvindegjæster, for hvilke der betaltes forholdsvis efter det Antal Tønder Øl. de vare Gjæster ved; for en »Karl« betaltes der dobbelt saa meget som for en Kvinde. Kvinderne spillede forøvrigt en betydelig Rolle i Lavet, ja saa betydelig, at de havde deres eget Bord og deres egen Oldermænd, som skiftede sammen med den almindelige Oldermænd. Da saaledes *Hans Zeug* den 2. Juli 1630 blev sat i Oldermændssædet, blev, som det hedder, »*Hans Piltz* antagen for Kvindernes Oldermænd at være og skal tjene dem, som ærligt og ret er«. Navnlig synes Kvinderne at have deltaget i det saakaldte Kransøl, der fandt Sted hvert Aar i Slutningen af Juni eller Begyndelsen af Juli, altsaa ved Oldermændsskiftet, og ved hvilket Enhver efter Alt at dømme maatte møde med en Krans. Den 2. Juli 1627 betalte *Claus Bach* 6 Mark for sin Krans, og *Jens Aars* lovede at ville gjøre klart for sin Huustrus Krans med $\frac{1}{2}$ Td. Øl o. s. v.; den 24. Juni 1628 betalte *Jörgen Nielsen* $\frac{1}{2}$ Dl. for sin Gjæstekrans. Der er her forøvrigt ganske sikkert en Forveksling med (eller Reminiscens fra) den gamle Riden Maj i By paa Valborgsdag (den 1. Maj), ved hvilken Kranse spillede en Rolle. Det hedder saaledes i de kjøbenhavnske Smedesvendes Skraa fra 1554: »Hvilken Broder, som bliver kejst til Majgreve, og vil ikke eller kaster Kranse, give 1 Td. Øl og 4 Sk. i Bøssen«¹. Og vi høre da ogsaa, at Tømrerne ved deres Sommerfest udnævnte baade Majgrever og Majgrevinder. Men hvorledes det end forholder sig hermed, synes det afgjort, at en ikke uvæsentlig Del af Fornøjelsen ved Kransøllet bestod i at kaste Kransene paa hinanden. St. Hansdag 1629 kastede *Karl Ibsen* en Krans paa *Rasmus Koldings* Kvinde, og *Sören Jensen* kastede sin paa Rasmus selv, denne kastede den igjen paa *Jakob Briv's* Kvinde og en anden paa *Rasmus Pedersen* o. s. v., men Kransene maatte ikke rives itu. 1626 sønderrev *Jakob Brynnel Rasmus Koldings* Krans, da den blev kastet paa ham,

men det kostede ham 3 Dl. til en Tønde Øl. Ved Kransøllet har der sikkert været Spillemænd tilstede, der have spillet op til Dans, men udtrykkelig nævnes saadanne dog først fra 1647 og da ved Fastelavnsgildet. De betalles undertiden for endog »to Dages Leg«.

Ogsaa paa anden Maade deltog Kvinderne forøvrigt i Lavslivet. I Juni 1626 udtoges 5 Mark af Bøssen til et Par Sko til Oldermændens Kvinde, i Juni 1628 betalles der 1 Dl. for et Par Sko til den afgaaende Stolsbroder *Jens Aars'* Kvinde, og saaledes bliver det nu ved. Stolsbroderens Kvinde figurerer hvert Aar med et Par Sko. Hun har ganske sikkert hjulpet med ved Opvartningen, muligvis baaret Øllet om, og hvad hun derved har slidt paa sit Skotøj, har man villet gjengjælde hende. Har hun skullet være tilstede, hver Gang der blev drukket paa Lavshuset, har hun ogsaa haft nok at bestille, ti der blev ikke alene drukket ved de store Sammenkomster, men hver Gang den afgaaende Oldemand aflagde sit Regnskab, naar en Dreng blev indskreven eller udskreven, ved Begravelser (det saa kaldte Æreøl), kort sagt ved enhver Lejlighed*.

Hvad det ovenfor nævnte Udtryk *Stolsbroder* angaar, da staar det i Forbindelse med, at Lavet, naar dets Domsmagt udøvedes, ofte kaldes Stol. Den 3. Juli 1625, hedder det saaledes, var *Hans Piltz* »her for *Stolen* og beklagede sig, at der var nogen af Lavsbødrene, der vilde gaa i hans Fortingning«, o. s. v. Vi træffe i andre Lav Stolsbrødre som Oldermændens Medhjælpere ganske som Hossidderne (Bisidderne) i Tømmerlavet¹, men i dette Lav forekommer Stolsbroder kun i Betydning af Skaffer. Det er den hvert Aar valgte Stolsbroder, hvem Lavets Beholdning af Drikkekar overleveres.

* Bagi Protokollen, der strækker sig over Tiden fra 1640 til 1671, er opskrevet: »En Svend skal give for sin Velkomst) at uddrikke 1 slet Dl., (en) Mester 1 Dl., (en) Mesterinde $\frac{1}{2}$ Dl. og (en) Dreng, om han i Lavshuset saa længe forbliver paa en Tønde Øl, 2 Mark«. Men det synes, at Vedkommende tillige har maattet betale, naar han ikke kunde eller vilde uddrikke Velkomsten. 1627 maatte saaledes *Mester David* betale $\frac{1}{2}$ Dl. »for sin Velkomst), han ikke kunde uddrikke«; 1629 lovede *Joakim Gans* for sin Svend Gregers Ejlersens Velkom, han ikke vilde drikke, $\frac{1}{2}$ Dl.; og samme Aar blev *Jens Pedersen* af Oldermænden bevilget at maatte være Velkomsten kvit, hvorfor han maatte bøde 2 Mark.

og saaledes fik *Jörgen Nielsen* i Juli 1630 overleveret 52 Sömmere * og Smaaskaale samt 8 store Skaale. Medlemmerne suplerede Tid efter anden denne Beholdning. *Jens Nielsen Kjøge* »indgav« i 1630 8 smaa Skaale for sig og Hustru, en Anden »indgav« i 1631 tolv smaa Skaale for sig og Hustru, og samme Aar »indgav« sex Mestere en Skaal paa ikke mindre end 4 Potter. Lavets Inventarium synes imidlertid navnlig at voxe, efter at det 1647 havde faaet sit eget Lavshus, tidligere havde det lejet sig frem. I 1648 overleveredes der den nyvalgte Stolsbroder 64 Drikkekander, 73 Drikkeskaale, smaa og store, 6 Sömmere, 2 Lysstager, 3 Messinglysekroner (over Mesternes Bord), 2 do (over Kvindernes Bord) og 2 Jernlysekroner, og i 1651 specificeredes Inventariet saaledes: 3 Velkomster, 3 store Kander, 58 Drikkekander med Giecker (d. v. s. Laag) ¹, 53 Drikkeskaale, 3 Stobe, 13 store Skaale, 7 Sömmere, 6 Messingkroner, 2 Messinglysestager, 2 Jernkroner, 1 Tøndestol, 2 Kobberhaner, 1 Rist og 1 Tappeboer. I Februar 1654 købte Lavet to store Lysstager til ikke mindre end 46 Dl., Lysene til dem kostede 9 Dl. 1 Mk.

Det synes imidlertid ikke at have været noget helt ud behageligt Hverv at være Stolsbroder, ikke Faa købte sig fri for det, *Mikkel Nielsen* gav saaledes i 1641 3 Dl. for at slippe, og *Niels Rasmussen* Aaret efter endog 4 Dl. Ved Drikkelagene kunde det da ogsaa ofte gaa lidt vildt til. 1627 blev Manden paa den store Velkomst stødt af, og ved Fastelavn 1630 blev en Velkomst slaaet fordærvet. Ved Fastelavnsildet 1627 var der to Gange »Klammeri«, og det bemærkes om en af Parterne, at han »havde sin Kniv paa sig«; i Juni 1628 havde *Hans Piltz* en Gjæst, »og samme Gjæst bød *Peter Hansen* for Porten og vilde slaas med ham«; ved Fastelavnssammenkomsten 1630 sloges *Sören Jensen* og *Niels Roskilde*, og af lignende Skjærmysler kunde der nævnes flere, ligesom der findes idömt Bøder for at have spildt Øl og for at have kastet op. Men virkelig store Udskejelser synes Lavet ikke at have gjort sig skyldig i; der berettes i alt Fald Intet herom i de bevarede Optegnelser.

* d. e. de i større Beholdere svømmende Træskaale, med hvilke der kunde uses op (Sömmere — sinmare — Svömmere).

Som ovenfor nævnt købte Lavet i 1647 et eget Lavshus. Under 3. Januar 1647 hedder det, at Oldermændene *Helle Hansen* og Hossidderne *Jens Petersen* og *Jens Nielsen Kjøge* med menige Lavsbrødrers Vilje og Samtykke købte et Hus i Peter Hvidtfeldtstræde for 550 slette Daler og 2 Rosenobler, hvoraf de 150 Dl. og de 2 Rosenobler skulde betales strax, medens de resterende 400 Dl. skulde forrentes med 6 pCt. fra Paaske til Paaske. Denne Begivenhed gjorde imidlertid ingen væsentlig Forandring i Lavslivet, men noget Andet er, at det imod denne Tid viser sig, at Kristian IV's ovenfor nævnte Forordninger ikke mere overholdes. 1640 blev det tilstedt *Carsten Schonemand* at være Medbroder i Lavet, i hvilken Anledning han anlovede at gjøre Lavsrettighed lige med Andre og strax betalte 22 Sldl. som Indgangspenge, medens han lovede at betale Resten (18 Dl.) i to Terminer til Fastelavn og St. Hansdag, og da *Jens Jörgensen* i 1643 blev indtaget i Lavet, betalte han som Indgangspenge 33 Sldl., gav Oldermændene samt hver af Hossidderne 1 Dl., »og lovede Sören Nielsen for ham, at hvis som endnu rester, vil han være hans Mand for at betale til St. Hansdag först«.«

Det ses heraf, at Lavet imod Forordningernes Paabud forhandlede med de nye Lavsbrødre om Erlæggelsen af deres »Indgangspenge«, og det ses tillige, at disse nu vare voxede til som oftest at være 40 Dl. samt Udredelsen af 1 Td. Øl »med det allerførste«, imod at de i Skraaen af 1623 vare ansatte til 1 Gylden og 7½ Dl. Trafiken med Lærebrev og Ægtebrev (Geburtsbrev) er ogsaa begyndt paany. Lærebrev for indfødte Svende nævnes mærkeligt nok i Skraaen af 1623¹, men nu fordres de ogsaa af udenlandske Svende. *Jakob Brynnel*, der blev »indlyst« i Lavet den 27. Maj 1625 og da »indgav« en ungersk Gylden, lover i December 1626 at »bevise« sit Lærebrev til St. Hansdag 1627. Det gjør han imidlertid ikke, og da han derfor holder sig borte fra Lavet, sendes *Hans Zeug* og *Bertel Beyer* til ham i Juni 1628 for at forbyde ham »Arbejde nogensteds, efterdi han ikke vil sig udi Lavet til Lavsstævner anstille«, og Forbudet effektueres derved, at de tage hans Værktøj fra ham. Dagen efter, den 25. s. M., betalte han da 2 Dl. i Straf, fordi han, som det hedder, endnu ikke havde vist

sit Lærebrev; og han fik nu et halvt Aar til at skaffe sit Bevis, for at han havde lært hos en ærlig Mand; tilbødes der ham i denne Mellemtid noget Arbejde, »skulde han tage en Lavbroder til sig«. Det Hele var, skulde man herefter tro, en for Alvor dreven Sag, men den 20. September 1629 indgav Jakob Brynnel en Tønde Øl, »for at de skulde give ham kvit med sit Lærebrev til Paaske förstkommende«, og det maa Lavet have gjort, ti nu høres der ikke mere om Sagen. En af de Mestere, der i 1628 brugtes imod Brynnel, synes forøvrigt at have været stillet aldeles som han, ti den 14. September 1630 blev det paalagt Bertel Beyer »at skaffe sit Lærebrev til Paaske förstsk. eller selv at arbejde for en Svend«.

Det er dog först noget senere, at det bliver almindeligere med Fordringen om Lære- og Geburtsbreve. I Marts 1641 paalægges det *Tobias Hebenstreit* ved hans Optagelse i Lavet at skaffe sit Geburts- og Lærebrev inden et halvt Aar, i Maj s. A. stilles en lignende Fordring overfor *Fowl Goltz*, der dog faar 1½ Aars Respit. Af saadanne Exempler er der flere, og det hjælper ikke, at Bestemmelserne fra Frd. 10. Decbr. 1621 optages i Kristian IV's store Recess af 27. Februar 1643 ¹. Men det maa ikke overses, at Fordringen om de her nævnte Breve næppe er bleven gennemført med nogen stor Strengthed; vi saa ovenfor, hvorledes Jakob Brynnel slap derfra med en Tønde Øl, og saaledes er det sikkert gaaet Flere. Hele Lavslivet synes præget af stor Godmodighed, der bl. A. faar et Udtryk i de *Skudsmaal*, der oftere krævedes og gaves. Da *Jens Jylland* 1626 blev Olderstand, klappede den fratrædende Olderstand *Bertel Christensen* op og tilspurgte, om han havde tjent, som han burde, og da svarede de menige Lavsbrødre, at han havde tjent dem ærligt og vel.

Skudsmaal, der særlig stod i Forbindelse med Øldrikning, gaves, bl. A. naar en Dreng havde udlært. I Marts 1626 fremstillede saaledes *Claus Bach* en Udlært, »og saa sagde Mester Claus, at han havde lært hos ham ærlig, kristelig, trolig og vel, som [det] en ærlig Lærekarl vel egner og anstaar, og udgav for hans *Læretønde* 5 Mark«. Forøvrigt maa man ikke antage, at Tømrernes Lærlinge den Gang altid vare Dreng; der er Exempler paa endog gifte

Læredrengene, men Drengene den Gang kaldtes jo ogsaa maaske oftest *Lærekarle*. De gifte Lærekarle antoges dog ikke udenvidere. *Frants Hoppen*, der i 1641 lod den gifte Læredreng Tonnis Andersen indskrive, maatte for at faa ham indskreven love at betale 10 Dl. til Lavet, og paa samme Maade gik det i et lignende Tilfælde i 1645. Det var formentlig en Bøde, der krævedes for det Ulavsmæssige i, at en Lærling havde andre Baand paa sig end de zünftige Lavsbaand. Læretiden var forøvrigt 2 Aar, kun sjældnere 3 Aar, og ved Drengenes Indskrivning i Lavet forpligtede Mesteren sig som Regel til at give dem en Betaling, der kunde variere ikke saa lidt. Den 24. Juni 1627 blev der saaledes indskrevet to Drengene, af hvilke den ene skulde have 12 Sk. daglig i det første Aar, men 24 Sk. i det andet, og den anden »i begge Aar hver Dag 14 Sk.« Undtagelsesvis omfattede Vederlaget ogsaa »fri Kost«, og det er endelig helt enestaaende, naar det i 1630 hedder, at *Mester Fit* skal give en Dreng, hvis Læretid ansættes til 3 Aar, fri Kost og Klæderne og, naar hans Læretid er udløben, forskjelligt Værktøj, af hvilket nævnes »en Bile, et Dørslag og en Vinkel-Stikøxe«. Hvorvidt Drengene boede hos deres Mestere, findes ikke bestemt angivet, men at der var Drengene, der boede i deres Mesters Hus, ses deraf, at da *Jörgen Hansen* i 1640 førte Klage over en gjenstridig Dreng, lovede denne »for menigt Lav«, at han vilde rette og bedre sig og søge Mesterens Hus itide, blev han ude uden Mesterens Forlov, skulde han bøde 1 Dl. til de Fattige. I 1650 lover en »Lærekarl«, at han mod Mester og *Mesterinde* vil anstille sig med al Redelighed.

Spørge vi herefter, hvorledes Forholdet var til Svendene, da kunne vi kun oplyse meget lidt. 1625 træffe vi en uklar Meddelelse om, at *Niels Brisen*, der muligvis samtidig blev Mester, »paa Svendenes Vegne« lovede at ville udgive 2 Sk. om Ugen til Lavet, hvorimod Oldermændene paa det menige Lavs Vegne lovede at udgive 1 Td. Øl og at skaffe fri Spillemand. Det drejer sig sikkert om Afholdelsen af en St. Hansfest. Men herefter forekomme kun saadanne spredte Bemærkninger, som at der i Januar 1630 rekvireredes en Tønde Øl, »der de tyske Svende blev udtaget med Bertel Beyer«, og at der i Marts og April 1648 medgik til Øl først 2 Dl. 1½ Mark

og derpaa 3 Dl. »der Svendene vare forsamlede om deres Skraa og Artikler«. Hvad disse »Skraaer og Artikler« angaar, da gav Magistraten de kjøbenhavnske Tømmersvende i Marts 1648 nogle Bestemmelser, der indførte en vis Organisation imellem dem¹. De skulde have to Formænd, den ene en Mester, den anden en Svend, der en Gang hver Maaned maatte samles med dem dog »uden nogen Drik« for at afgjøre de Sager, der kunde foreligge, og særlig for

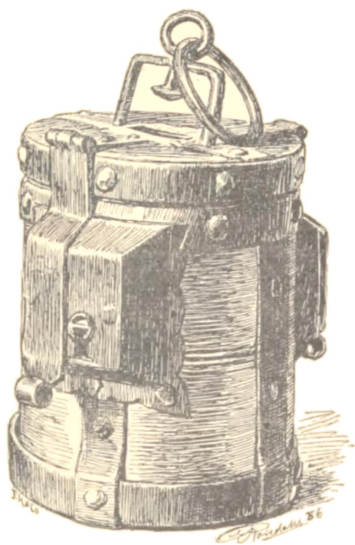

Fig. 3. Kjøbenhavns Tømmermesters
Bøsse. $\frac{1}{3}$.

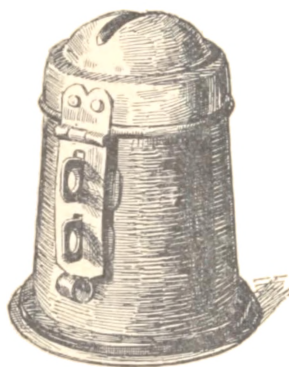

Fig. 4. Kjøbenhavns Tømmermesters
Bøsse. $\frac{1}{3}$.

Hvor gamle disse endnu eksisterende Bøsser ere, kan ikke nøje bestemmes, men navnlig Fig. 3 kan formentlig godt føres tilbage til det 17de Aarhundrede.

at modtage Svendens Tidepenge 4 Sk. om Maaneden, men deres væsentligste Hverv synes næsten at have været at føre en Liste over samtlige Svende, for at det kunde paases, om de ved Ildebrandstillælde indfandt sig for »Ilden at dæmpe og redde«².

Af Betydning er det dog, at Artiklerne give Regler for Anvendelsen af de Penge (Tidepenge, Bøder og Andet), der kom i deres Bøsse. De skulde anvendes til at understøtte fattige og træn-

gende Svende, »som enten af Hug, Fald eller anden Hændelse er i Ulykke geraaden«, eller til Begravelseshjælp, men den førstnævnte Hjælp gaves kun som et Laan. Kom den paagjældende Svend sig, skulde han betale tilbage, hvad han havde modtaget. Der skulde være to Nøgler til Bøssen, hver af Formændene skulde have én, og tog de Noget af den, skulde yderligere Mesternes Lavsskriver være tilstede, »som skal anskrive, hvor meget der er [i den] og hvortil det udtages og udgives og et Register derpaa udi Bøssen igjen nedlægge, al Mistanke dermed at forekomme«. Endelig ordnede Artiklerne ogsaa Ligbæringen i Tilfælde af Dødsfald, fastsatte Bøder for at true eller undsige Nogen, for at bande eller sværge i Forsamlingen o. s. v., ligesom den ogsaa indskærper, at en Svend ikke maa arbejde selvstændigt, ikke maa tage sig Fridage og ikke »uden billig Aarsag« maa forlade sin Mester, »saa længe han har Arbejde og vil give ham den Dagløn, som han hos en Anden bekomme kan, med mindre han vil forsøge sig paa fremmede Steder«. Udtalelsen om Lønnen synes at tyde paa, at der ikke længer som i Skraaen af 1623 paabudt, betaltes ens Løn af samtlige Mestere.

Naar den her nævnte Skraa for Svendene fastsætter Bøder, skulle de ikke altid fuldt ud tilfalde Svendelavets Bøsse. Den, der bliver borte, naar han er tilsagt til at bære Lig, skal bøde 2 Mark, men heraf gaa kun de 24 Sk. i Svendenes Bøsse, de resterende 8 Sk. skulle afgives til Mesternes Fattigbøsse: og paa lignende Maade gaar det, naar en fremmed Svend faar Arbejde her, han skal da betale 8 Sk. til Svendenes Bøsse, men 1 Mark til Mesternes Fattigbøsse. Dette staar sikkert i Forbindelse med, at der af Mesternes Bøsse tidligere var og vedvarende blev givet Understøttelse ogsaa til Svende. Mærkes kan det saaledes, at der 1627 af Lavets Bøsse blev givet 11½ Dl. »til Svende, som kom af Krigen«: 1650 fik en Tømmersvend, som var syg og skrøbelig, 3 Mark, og 1666 blev der taget 6 Dl. af Bøssen til en Læredreng, som laa »under Badskærs Haand«. Det synes forøvrigt, at Mesterlavet oprindeligt kun har haft én Bøsse, af hvilke alle Udgifter bleve tagne — Skraaen af 1623 bestemmer Intet i saa Henseende, ja en Bøsse nævnes end ikke i den — men senere skjælnes mellem Mesternes Lavsbøsse og Me-

sternes Fattigbøsse, og den aarlige Opgjørelse ved Oldermannsskifterne viser, hvad der var i dem. Juli 1650 var der i Lavsbøssen 30 Dl. 1 Mk. 10 Sk. og i Fattigbøssen 32 Dl., men i 1652 henholdsvis kun 7 Sk. og 5 Dl. 3 Sk. Forøvrigt har Lavet i alt Fald til sine Tider muligvis haft flere Bøsser. 1663 toges der nemlig af »*alle* Lavets Bøsser« 54 Dl. til Foræring til Præsidenten, hvoraf yderligere ses, at Indholdet ikke altid er brugt regulært, saaledes som naar en Mester i 1649 »laante af de Fattiges Bøsse til sin Hustrus Begravelse«. Til Oplysning kan endnu meddeles, at 1662 toges der 12 Dl. »af *begge* Bøsser« til en Begravelse foruden 4 Dl. til en Tønne Øl i Lavet: *Ercollet* synes at have fulgt en Begravelse som Skyggen Legemet.

Med Hensyn til Forholdet mellem Mestere og Svende skal det endnu oplyses, at der vaagedes over, at ingen Mester forbrød sig imod Lavsskraens Bestemmelse om, at en Mester kun maatte arbejde selvferde. Det findes oftere opskrevet, at en Mester idømmes en Bøde for at have for mange Svende. *Hans Zeug* maa saaledes i 1625 bøde 2 Dl. herfor og atter i 1629 6 Mk.; han holdt, hedder det den sidste Gang, 4 Svende og skulde miste 1. Dette angaar dog maaske mere Forholdet mellem Mesterne indbyrdes end Forholdet mellem dem og Svendene, og det samme er formentlig Tilfældet, naar *Sören Jensen* i 1625 klager over, at *Jörgen Hansen* har lokket en Svend fra ham, og naar *Daniel Baltzersen* s. A. ligesom forud sikrer sig ved at udtale, at den, der tager hans Svend i Arbejde, skal bøde derfor. Mesterne passede paa hinanden — 1626 ifaldt *Jörgen Nielsen* Bøder, fordi han gik i *Sören Jensens* Arbejde hos Anders Petersen Brygger paa Nørregade — og sikkert nok saa meget paa hinanden som paa Bönhaser d. v. s. de Ikke-Berettigede, der gav sig af med Professionen. De blev eftersøgte ved Politiets Hjælp, saaledes som det ses, naar der en Gang i 1627 udgives 2 Mk. »til Stadstjeneren, den Tid de gik om Bönhaser«. I 1646 betales der 1 Dl. 2 Mk. til Underfogden og Bysvendene »den Dag, Marius Møller blev Arbejdet forbuden paa Møller«.

Stod Mesterne ofte misundeligt paapassende overfor hinanden, gik de imidlertid ogsaa ofte sammen om det Arbejde, der forelaa. Saaledes synes *Hans Smed* og *Daniel Baltzersen* i 1627 at have

været fælles om noget Arbejde paa Amager, ti den Første klagede for Lavet over, at Daniel tog alle Pengene, saa at han ikke fik Noget til Svendenes Lön, og *Daniel Baltzersen* synes samtidig at have været i ét Kompagniskab til, ti det hedder lidt senere i samme Aar, at *Daniel Baltzersen* og *Jörgen Verner* bleve vel forligte, saaledes at Jörgen skulde have Halvdelen af Arbejdet ved St. Annebro med Daniel. Det synes ogsaa, som om hele Lavet kunde være fælles om et Arbejde. I Marts 1648 betales der »paa Lavets Vegne« 1 Dl. 1½ Mk. for hvad tre Mestere fortærede, »dér de fordrede med Lavssedler hos Hofmester om Penge«, hvad der muligvis — men ogsaa kun muligvis — forudsætter, at Lavet i Fællesskab havde udført et Arbejde for ham eller maaske rettere efter hans Befaling¹. Sikkert er det i ethvert Tilfælde, at Byens Rettersteder bleve opsatte af Lavet i Fællesskab. 1644 betalte Lavet for 2 Tdr. tysk Øl, da Retterstedet blev »bestiffuet«: i Januar 1649 »fordrak« Mesterne for 1 Dl. 2 Mk. Brændevin, da det nye Rettersted paa Nytorv blev opsat, og den 1. Marts s. A. betalles der Voguleje for at age Øl fra Slottet til Lavshuset, da det nye Rettersted paa Bremerholm blev opsat. Vi vide andensteds fra, at Tømmerlavet ved saadanne Lejligheder mødte op i Optog med Piber og Trommer. Byfogden førte an, saa kom Kæmneren og Underfogden og derpaa Oldemand, Bissidere, Mestere og Svende, hver med sin Øxe, Sav og Navr².

Endnu skal det med Hensyn til det af Mesterne præsterede Arbejde her erindres, at Lavet synes at have øvet et vist Tilsyn med dets Beskaffenhed. I 1625 udnævnes fire Mestere til at »hengaa og forfare paa hvis Arbejde der var [gjort] i Anders Vævers Gaard«, det var hugget af *Rasmus Petersen*; 1626 blev der igjen udnævnt 4 Mænd til at syne og bese, hvad Brøst og Fejl der var ved Arbejdet paa et af de Højlerdes Huse: Anders Murmester klagede ved denne Lejlighed over, at *Daniel Baltzersen* havde givet ham for lange Maal, hvorfor Gavlbjælkerne, da Murarbejdet var færdigt, viste sig at være for korte. Det blev af de 4 Mænd udtalt, at Daniel maatte stande til Rette for, hvad han havde gjort, og der findes ogsaa Exempler paa, at Mestere for udført Arbejde ere blevne idømte Bøder i Lavet. Tidens Tømmerarbejde er ikke altid blevet

udført, som det burde, og i Indledningen til nogle Bestemmelser, som Magistraten sanktionerede i 1657, hedder det, at Byens menige Tømmermestere havde ønsket og foreslaaet disse Bestemmelser, for at deres Lav »med saadanne dygtige Mestere stedse kunde forsynes og vedligholdes, som deres Tømmerarbejde og adskillige Slags Bygninger saaledes kunde forstaa, forrette og udføre, saa det af Byg- og Tømmermestere kunde agtes godt, dygtigt og forsvarligt, og [saa at] Godtfolk, som lader bygge og arbejde, dem udi deres Bygninger kunde befinde fornøjede og ej, som tilforn skal være sket, dem over

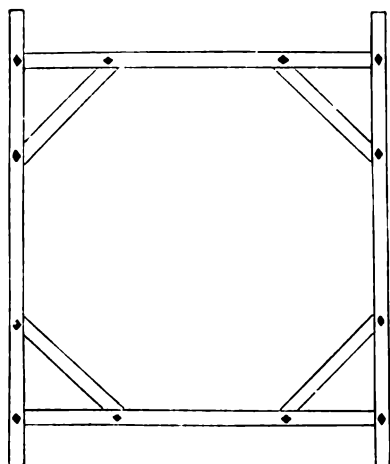

Fig. 5. De kjøbenhavnske Tømmeres Mesterstykke 1657.

deres Bygningers Fordærvelse skulle herefter tilfalde billig Aarsag at beklage«¹.

De nye Bestemmelser's første Paragraf gaar herefter ud paa at fastslaa, at den Svend, der vilde være Mester, skulde arbejde et Aar (Mesteraaret) hos en Mester, som angaves ham; i dette Aar skulde han have Løn, »som en af de bedste i Lavet kan fortjene«, og var Aaret omme, skulde han »ret hugge og sammenbinde en fir-kantet Karm, 3 Alen lang og bred, med 4 Hjørnebaand udi« (Fig. 5), og desuden gjøre en liden »Afrids« med Blyant paa Papir »efter Sirkel og Lineal«. Vi staa med andre Ord overfor det paa ny indførte Me-

sterstykke. og ved Siden heraf blegner Bestemmelsernes øvrige Indhold, der gaar ud paa, at Mesterne fremtidigt maatte holde indtil to Dreng, og at de Svende, der arbejdede hos en Mester, som afgik ved Døden, ikke strax maatte forlade Enken. De maatte ikke forlænge Afsked, før det paabegyndte Arbejde var færdigt, medmindre de vilde rejse udenlands, men i saa Fald skulde Lavet skaffe Enken Erstatning. Vi staa herefter ved Afslutningen af en Udvikling, der begynder med at forbyde Mesterstykker, fortsætter med at hæve og atter tillade Sæmmenslutningen i Lav og slutter med paany at indføre Mesterstykker. Tømrernes Mesterstykke kan nemlig ikke opfattes som en dem undtagelsesvis given Indrømmelse, saaledes som naar vi træffe Paabudet om et Mesterstykke hos Rebslagerne og Sejlmagerne i Kjøbenhavn (1564 og 1591) motiveret med, at Haandværket »gjælder om Liv, Skib og Gods«. Tømrerne staa i 1657 ikke alene med deres Mesterstykke, et saadant er eksempelvis ogsaa paabudt i Skraaerne for Possementmagerne i Kjøbenhavn (1647) ligesom for Snedkerne i baade Helsingør (1652) og Kjøbenhavn (1653)¹. Henimod den Tid, da Alt her i Landet ved Enevoldsmagtens Indførelse gaar ind i et nyt Tidsrum, blomstrer Lavsvæsenet frodigt, for en stor Del efter egne Vedtægter og Traditioner. Et af Hovedpunkterne i Bestemmelserne fra 1621 er, at alle Lavsforsamlinger skulde være uden Drik, men hvorledes dette overholdes, er tilstrækkeligt oplyst ovenfor. Den af Magistraten sendte Bisidder blev særligt trakteret, og af væsentlig Interesse er det her ogsaa at kunne oplyse, at den Borgemester Jørgen Danielsen i 1630 givne »Foræring« paa vistnok 50 Dl. ikke er enestaaende. 1646 gaves der Bisidderen 20 Dl. i »Foræring« og 1647 40 Dl. *.

Under saadanne Forhold er det ikke underligt, at Magistraten

* Uden Interesse er det under disse Omstændigheder ikke at se, at Kristian IV 1637 giver Borgemester og Raad i Helsingør sin Uvilje tilkjende, fordi de have set igjennem Fingre med, at Smedene der havde optaget »ulovlige Skraaer imod vores Forordning«. — Magistraten i Horsens synes at have været anderledes pligtopfyldende. 1632 havde den Byens Skraederlav for sig formedelst en »Skraabog og anden Vedtægt, som de mellem dem selv gjort haver, og 1634 lod den alle Lavenes Oldermænd vide, at Lavene ikke maatte holde Drikkegilder i deres Lavsmøder«².

ikke førte noget strengt Opsyn, men inden vi gaa over til at se Lavsvæsenets videre Udvikling, skulle vi her hidsætte nogle Oplysninger om nogle af Datidens Tømmermestere.

I Tømmerlavets ældste Protokol forekomme to Mesternavne stadig med et foran stillet *Hr.* eller *Mester*, nemlig *Hr. Peter* og *Mester Fit*, hvilket formentlig betegner, at de Paagjældende have indtaget en særlig Stilling mellem Mesterne. 1549 forekommer mellem en Del kjøbenhavnske Remsnidere, Pungemagere og Sadelmagere, der simpelthen nævnes ved Navn, ogsaa „*Mester Peter Normiger*, kgl. Maj's. Sadelmager«¹. Tømmermesteren Hr. Peter har, som det hedder, fusket imod Lavet, før han blev Medlem af det, hvad han blev den 3. December 1626, men forøvrigt kjendes han ikke. Anderledes forholder det sig derimod med Mester Fit, hvis fulde Navn er *Vitus Kragen*, og som omtales mange Steder. 1613 afslutter han Kontrakt med Magistraten i Helsingør om at sætte et Spir, mindst 75 Alen højt, paa Byens Sognekirke, 1615 synes han at have Tømmerplads ved Rosenborg Have, 1616 o. flg. Aar leverer han Tømmerarbejde til forskellige Steder paa Kjøbenhavns Befæstning (Porte, Taarne, Broer m. m.), 1622 overtager han at hugge og fuld-færdige Tømmerværket til Børsen. 1625 blæser et af ham paa Naks-kov Kirke bygget Spir ned, 1633 bygger han for Kristian IV en Valkemølle ved Vandkunsten i Kjøbenhavn, og s. A. overdrager Kongen ham at istandsætte en Lade paa Abrahamstrup. Vitus Kragen er herefter, som det ses, en søgt Tømmermand, og naar det her-til føjes, at han ejede et Hus med »Hytter og Skure« i Pilestræde, tør det vel antages, at han har været en ganske velstaaende Mand, skjøndt han ofte i Lavets Protokol findes opført mellem dem, der restere med deres Afgifter². Muligvis har han her hævdet en Særstilling, som han maaske tilsidst fik anerkjendt, ti i Juni 1628 hedder det, at *Niels Ibsen* og *Kosmus Petersen* gjorde Klammeri med Mester Fit, de paastod, at han skulde saa vel betale sit Lav og sin Gjæld som de deres. Men dette Forhold synes ikke at kunne nærmere opklares.

En anden af Tidens Tømrere, der ogsaa kaldes Mester, ja undertiden Bygmester, er *Hans Ahnemøller*, som 1633 fik Bestalling

som Mester-Tømmermand, og som af Kristian IV brugtes som en Art Overtømmermand: han sendtes rundt til Antvorskov og Frederiksborg, Kronborg og Koldinghus, Valdemars Slot og Hjørtholm. Han tømrede og beregnede Møller og Broer, Spir og Plankeværker, Lader og Klokkestole o. s. fr. Kongen tilskjødede ham i 1646 og 1647 to Grunde henholdsvis paa Kristianshavn og udenfor Østerport og har efter Alt at dømme haft megen Tillid til ham. Men én Gang synes han at have været alvorlig misfornøjet med ham. 1635 befaler Kongen ham sat i Blaataarn »indtil videre Besked«, fordi han ikke paa rette Maade har haft Tilsyn med Bygningen af Valkemøllen ved Vandkunsten. Det synes, som om Kongen ved denne Lejlighed kalder ham den »fine Mand«, han siger nemlig: »Vil den fine Mand ikke have Sligt i Agt, da er de Penge, han faar, ilde anlagt«. Hvor nøje Kristian IV fulgte sine Byggeforetagender, kan ses af følgende Udtalelse i et Brev fra ham til Korfits Ulfeldt i 1640, han skriver: »At Mester Hans Ahnemøller ikke kan rette sig efter den Afrids, jeg sendte dig, derover forundrer jeg mig storligen, aldenstund han véd, at jeg plejer at gjøre alle de Afrids, han faar, efter hele eller halve Tommer. Nu er dette gjort efter halve Tommer, hvorfor han noksom kan rette sig derefter, om han ellers vil«¹.

Hans Ahnemøller var forøvrigt ikke Medlem af Tømmerlavet, det hedder udtrykkelig i hans Bestalling af 1633, at han Tommermændenes Lav udi ingen Maade skal være undergivet, men desuagtet greb han ind i dets Virksomhed. 1633 tilskriver Kongen Kjøbenhavns Borgemester og Raad, at de skulle paalægge Oldermænden for Tømmermændene at sende alle de »Geseller«, der komme til Byen for at faa Arbejde, til »vor Mester-Tømmermand Mester Hans Ahnemøller«: først naar de hos ham havde faaet en Seddel for, at de ikke behøvedes til Kongens Arbejde, maatte de henvende sig til Lavets Mestere². Tømmerlavet havde vel Eneret til at udøve Tommerprofessionen i Kjøbenhavn, men den paagjældende Paragraf i Artiklerne af 1623, der fastslaar Eneretten, slutter med følgende Udtalelse: »Kgl. Majestæts Bygninger ved Alle at fulddrive naadigst forbeholden«, og Kristian IV lod, som det synes, ikke lidt Tommerarbejde udføre af Haandværkere, der stod udenfor Lavet. Det kan

ikke alene nævnes, at *Hans Ahnemøller* 1643 faar Ordre til at tage »Taget af den runde Tingest, som staar ovenpaa det trinde Taarn« (∴ Rundetaarn), men i 1620 slutter Kongen Kontrakt med Tømmermændene *Thomas Berntzen* »von Magdeburg« og *Thomas Hocke* »von Kalfue« om af Kongens Tømmer men med deres egne Folk at hugge og fuldfærdige en Lade, 100 Bindinger lang, paa Kjøbenhavns Ladegaard for 10½ Dl. kurant for hver Binding. Det kan herefter næppe drages i Tvivl, at der ved Siden af de indenlandske Tømrere har været en Række navnlig tyske Tømrere beskæftigede her. Vi have jo ovenfor set, at Kristian IV i 1619 medgav en Mand, der rejste

Fig. 6. Kjøbenhavns Tømmerlavs Segl 1632. 1. Signotet er af Messing med et 2 $\frac{2}{3}$ " langt ottekantet Jernskaft (Oldn. Mus. Nr. D, 1176).

til Tyskland, 60 Dl., »som han skulde give nogle Tømmermænd paa Haanden, som skulde drage herind«, og blandt Kongens Bygmestere findes sikkert flere af tysk Herkomst. Vi kjende Navnene *Hans von Anten* (Andvorpen), *Villum von Paasken*, *Jörgen Friborg*, *Bernt Pietersen*, *Antonius de Valiant*, *Didrik Fry*, *Villum Cornelisen*, *Bertel Lange*, *David Nyborg*, *Morten Weichnit*, *Hans von Stenvinkel*, *Villum Stenvinkel* og *Leonard Blasius*¹.

Den tyske Strømning synes imidlertid væsentlig at være gaaet udenom Lavet. Tilførslerne i Lavets Protokoller ske udelukkende paa Dansk, og det synes en ren Undtagelse, at en tysk Dreng (Jakob

Kridtz von Rostock) i 1627 indskrives i det. Kun én Gang omtales der i Lavets Protokoller tyske Svende, nemlig i 1630, da der blev drukket en Tønde Øl, »dér de tyske Svende blev udtaget med *Bertel Beyer*«. Der har dog, man kan næsten sige selvfølgelig, været en ikke ringe tysk Paavirkning tilstede. Indskriften paa det i Oldnordisk Museum opbevarede Signet SIGEL. DES. WIRTDENS. DER. HAVSZIMERMAN. IN. KOPPENHAGEN. (Fig. 6) peger i den Retning, men gjennemgaa vi Navnene paa Lavets Mestere, vil det ses, at kun en ringe Del har tysk klingende Navne. Af Lavsprotokollerne kunne følgende (alfabetisk ordnede) Navne uddrages:

1626.	1640.
1. Jens Aars.	1. Claus Bach.
2. Claus Bach.	2. Daniel Baltzersen.
3. Daniel Baltzersen.	3. Bertel Beyer.
4. Jacob Brix.	4. Jacob Brynnel.
5. Jacob Brynnel.	5. Christen Christensen.
6. Knud Buch.	6. Peter Christensen.
7. Bertel Christensen.	7. Frederik Christian.
8. Christen Christensen.	8. Jokunn Gantz.
9. Peter Christensen.	9. Anders Hansen.
10. Frederik Christiansen.	10. Helle Hansen.
11. Frederik Kurlander.	11. Jörgen Hansen.
12. Hans von Dresden.	12. Jakob Hollander.
13. Jakob Gantz.	13. Frants Hoppen.
14. Jens Grot.	14. Carl Ibsen.
15. Jörgen Hansen.	15. Povl Jensen.
16. Lavrids Hansen.	16. Sören Jensen.
17. Peter Hansen.	17. Jens Jörgensen.
18. Sören Höring.	18. Bendix Kleinow.
19. Carl Ibsen.	19. Anders Knudsen.
20. Niels Ibsen.	20. Simen Köffler.
21. Sören Jensen.	21. Christen Markussen.
22. Jens Jylland.	22. Anders Koch Møller.
23. Rasmus Jörgensen.	23. Jens Nielsen.
24. Jens Kallundborg.	24. Jörgen Nielsen.
25. Rasmus Kolding.	25. Mikkel Nielsen.
26. Jörgen Nielsen.	26. Peter Nielsen.
27. Peter Nielsen.	27. Sören Nielsen.
28. Sören Nielsen.	28. Haagen Olsen.
29. Cosmus Petersen.	29. Jens Petersen.
30. Rasmus Petersen.	30. Jörgen Rasmussen.
31. Sören Petersen.	31. Niels Rasmussen.
32. Hans Piltz.	32. Niels Roskilde.

33. Jörgen Rasmussen.	33. Carsten Schonemand.
34. Hans Smedt.	34. Jörgen Werner.
35. Henrik Sperling.	35. Hans Zeug.
36. Jens Sörensen.	-----
37. Rasmus Sörensen.	1641. Tobias Hebenstreit*.
38. Anders Terkølsen.	— Povl Goltz.
39. Hans Zeug.	1642. Claus Kröll.
40. Just Zeug.	1643. Nicolai Løbert.
41. Jörgen Werner.	— Michel Liebster.
42. M. Vitus Kragen.	1645. Christen Christensen d. y.
43. Hr. Peter.	— Lauge Thommesen.
	1646. Laurits Nielsen.
1627. Bertel Beyer*.	— Mathis Linnert.
— David Justesen.	Jonas Petersen.
Christen Roskilde.	— Hans Hansen.
1628. David Hollænder.	— Jörgen Rasmussen.
— Hans Lepper.	— Anders Petersen.
1629. Jens Petersen Holst.	1648. Peter Christensen Brems
Niels Roskilde.	— Povl Petersen.
Andreas Riin v. Gotland.	1650. Sören Jensen Snare.
Jan Tonisen Hollænder.	— Morten Sörensen.
1630. Jens Kjøge.	1651. Hans Werner.
— Bendix Klein.	1652. Christoffer Dinesen.
	1653. Jens Petersen d. y.
	Oluf Olsen.
	1654. Povl Christensen.
	— Christen Nielsen.
	Jakob Bergen.
	— Christen Jensen.
	1655. Sören Lavridsen.
	— Bertel Pedersen.

* De herefter Nævnte
bleve Mestere i de Aar,
under hvilke deres Navne
her ere opførte.

Til de heri forekommende tysk-udseende Navne kan endnu føjes et Par, der rigtignok tilhøre Tømmermænd udenfor Kjøbenhavn. *Jokim Quandt* i Helsingør og *Gevert Tietgen* vistnok i Glückstadt, hvor vi desuden træffe *Hans Runge*¹. Det kan i det Hele erindres, at der ogsaa udenfor Kjøbenhavn — forøvrigt det eneste Sted, hvor vi kjende et Tømmerlav — fandtes Tømrere. Eske Brok benytter 1609 en *Mathias Bygmester* i Viborg, 1613 betaler han Savmænd og Tømmermænd, der lagde en Bro over Skjerna, og 1622 hugger *Peder Villunsen Tømmermand* et Hus til ham paa Dronningborg ved Randers. Og det er ikke uden Interesse at se, at Forhold, som vi have lært at kjende i Kjøbenhavn, her muligvis gjentage sig. Det en Tid næsten ubestemmelige Forhold mellem Mester og Sveud

træffe vi maaske endnu 1608 i Jylland. Tømmermanden i Lystrup og en Tømmermand fra Eske Broks eget Gods huggede i det Aar paa Hevring Mølle for ham, og — skriver han — Tømmermanden fra Lystrup »var Mester«. 1622 var Peder Villumsen dernæst »selvfjerde paa Arbejdet«; der tales om ham og hans tre Karle. Det Hus, de huggede paa Dronningborg, skulde forøvrigt ikke rejses der, men paa Hevringholm, et Forhold, der ogsaa kjendes andensteds fra. 1621 hugges i Haderslev Lehm et 70 Alen langt Hus, der skal til Kjøbenhavn, og i 1640 forlanger Kristian IV Maalene paa en Lade til Frederiksborg, han vil lade den hugge paa Gulland¹.

Hvad der imidlertid maaske bedst viser, at der i Provinserne var ikke faa Tømrere, er den Maade, hvorpaa Kristian IV skaffede sig Skibstømrere paa Holmen. Der findes en Række af ham udstædte Pas for Folk fra snart alle Landets Kjøbstæder, der mod at arbejde nogle Maaneder som Skibstømmere paa Holmen fik fri Befordring med Hest, Vogn og Færge frem og tilbage samt Underhold og Besoldning »som andre Skibstømmere«* og saa desuden for Resten af det paagjældende Aar i deres Hjemsted Frihed for Vagt, Baadsmands- og Bysseskytterhold samt anden borgerlig Tyngelse². De kjøbenhavnske Tømrere bleve udendvidere tilsagte til Arbejde paa Holmen, og *Jens Kallundborg* maa endda 1629 i Lavet bøde $\frac{1}{2}$ Dl. »for et Kvarter, han forsømte paa [kom for silde til?] Kongens Arbejde paa Bremerholm«.

Til Slutning skal det her med Hensyn til Svendeholdet i Kjøbenhavn erindres, at det kun var et ringere Antal Mestere, som holdt Svende. Det kan ses allerede indirekte deraf, at der ved et enkelt Arbejde kan sysselsættes endog flere Mestere: 1628 synes mindst 9 Mestere at have været tilsagte til Arbejde (Kongens Arbejde) paa den nye Ladegaard, ti 3, som synes at være helt udeblevne, dømtes i Lavet til hver at bøde 4 Dl., medens 6 andre hver skulde bøde 6 Mark, og det kan erindres, at der i Rigens Regnskab for Aaret 16¹⁷/₄₈ udbetales Penge til ikke mindre end 13 Tømmer-

* Det kan her nævnes, at der i 1645 betaltes 2 $\frac{1}{2}$ sl. Mark i Daglön til de Tømmervende, der arbejdede paa en Skanse ved Kastrup Knæ. Tømmermesteren *Helle Hansen*, der foresod Arbejdet, fik 1 sl. Dl. om Dagen³.

mestere. Forholdet kan imidlertid ogsaa bevises direkte, ti den 21. Oktober 1627 betale de Mestere, der havde Svende, en Mark for hver af disse i Lavet. Af hvilken Grund de betale disse Penge, oplyses ikke, men muligvis er Grunden en lignende, som naar det i 1653 paalægges Haandværksmesterne i Kjøbenhavn at betale Skat for deres Svende, eftersom det »stor Ulejlighed blandt Haandværksvendene vilde foraarsage«, dersom de skulde erlægge en Del af deres Lön i Skat ¹. Og nu ses det, at af Lavets c. 40 Mestere holdt formentlig kun tre (*Claus Bach, Frederik Kurländer, Hans Zeug*), tre Svende hver, fem (*Jörgen Werner, Peter Christensen, Hans Smidt, Jakob Brix, Jens Aars*) to Svende hver, og endelig sex hver en Svend. Af c. 40 Mestere synes der altsaa kun at have været 14, der holdt i Alt 25 Svende, og dette Resultat er formentlig i alt Væsentligt paalideligt, ti et i December 1659 optaget Mandtal over Kjøbenhavns Indbyggere giver som Resultat med Hensyn til det her fremsatte Spørgsmaal, at der her i Byen var 47 Tømrere og 23 Tømmersvende*. Af Interesse kunde det være til Sammenligning her at have haft den Rulle, som i 1658 af Hensyn til Tjenesten paa Kjøbenhavns Volde blev optagen over, »hvor stærk hver Haandværksmand i deres Lav udi sit Hus befindes at være paa Mandskab«, men denne Rulle synes tabt ².

Mandtallet fra 1659 oplyser, imidlertid Mere end Tømmersvendenes Antal, det viser tillige, at Tømrernes Formuesforhold i hin tunge Tid have været meget slette. Samtlige Tømmersvende betegnes paa 4 nær som fattige; af de 47 Mestere faa de 19 det samme Skudsmaal, og kun 7 af dem taxeres til Indkvartering som Regel af kun én Rytter eller Soldat; to, *Lauge Tømmermand* og *Povl Goltz* taxeres til to hver, og mest velstaaende synes en af Enkerne, *Dorthe Tømmermands*, at være, hun taxeres til tre. Men heller ikke dette er betydeligt, ti det kan til Sammenligning oplyses, at Mandtallet tildeler enkelte Borgere indtil 24 Soldater eller Ryttere i Ind-

* Naar Tømrernes Antal sættes til 47, er her bortset fra 6 Enker, en Tømmermand, der tillige nævnes som Brændevinsmand, en anden, der tillige nævnes som Brandmester, og to, der tillige nævnes som Brandsvende. Desuden nævner Mandtallet 17 Skibstømmermand.

kvartering. Muligvis kan den Omstændighed, at de Haandværkere, der stode i Kongens Tjeneste, ikke fik Indkvartering, have spillet en Rolle ved Tømrernes lave Kvarteransættelser; af de 47 Tømmermestere have 10 Tilføjelsen: »i kgl. Maj.'s Tjeneste«

Men herved skulle vi ikke opholde os. Det Tidsrum, vi her beskæftige os med, fik for Tømrerne som for alle Kjøbenhavns Borgere en sjælden storslaaet Afslutning. Byens Belejring af de Svenske bragte slumrende Kræfter til at vaagne og satte Alle i travl Bevægelse. I Oktober 1658 befalede det, at Tømmeret i en Del gamle Huse, der altsaa först maatte nedrives, skulde hugges til Palisader; i Februar 1659 isede Tømrerne paa Kristianshavn i Gravene; i August s. A. fik alle Byens Tømmermænd og Snedkere Befaling til hver at gjøre 10 Skubkarrer »til förstkommende Mandag«, og i den derpaa følgende September Maaned beordredes Bygmester *Albert Mathisen* til med 7 Mester-Tømmermænd og en Snes Tømmersvende at opføre et Hus til Fredsmøde mellem Byen og den svenske Lejr. Men hermed endte Tømrernes Arbejder endnu ikke. I Januar 1660 maatte de »strax uden Forsømmelse til Fæstningens Fornødenhed« forfærdige et Parti Fjælekister, det befalede »hver to Mestere« paa en halv Dags Tid at skaffe tre Kister færdige; de skulde imidlertid, som det synes, simpelthen sammenslaas med Søm, og det bekræftes altsaa herigjennem, naar tre Kister antages som Maximum for det Arbejde, der i den givne Tid kunde paalægges to Mestere, at de væsentlig arbejdede uden Svende. Mellem de »Handtverksburser«, som gjorde Tjeneste paa Volden, have Tømmersvendene efter Alt at dømme, selv om de ikke væsentlig ere blevne anvendte som Brandsvende, udgjort en forholdsvis kun ubetydelig Skare, men Kjøbenhavns Tømrere have, uden Hensyn til Tal, sikkert været gennemtrængte af den samme patriotiske Følelse, som besjælede Byens andre Borgere, og som lod Kjøbenhavns udholdende Forsvar blive en for hele Landet vækkende og betydningsfuld Begivenhed ¹.

IV.

Som vi ovenfor have set, var den Basis, paa hvilken Kristian IV paany havde indrettet Lavsvæsenet, for en stor Del forsvunden; da han døde i 1648. Lavene støttede sig aabenlyst til egne Vedtægter og Sædvaner, og det er derfor naturligt, at Enevoldsmagten strax havde sin Opmærksomhed henvendt paa dem. Statskollegiet fik travlt med at afgive Betænkninger, og Tendensen er given i en Udtalelse fra 1669; Frederik III skriver, at Lavene skulle indrettes i Overensstemmelse med »woris absolute oc souueraine arffueregering«. Det blev imidlertid først under Kristian V, at Bevægelsen satte Frugt, fra 1672—1678 fik bl. A. 15 kjøbenhavnske Haandværkslav nye Artikler, men nogen Reform opnaaedes ikke herved. Efter Kristian V's første Række Lavsartikler staa Lavene endnu paa gammel Lavgrund, og en væsentlig Forandring indtraadte først ved nogle i 1681 og 1682 udstædte Forordninger, der blev Grundlaget for en hurtigt udkommende, betydelig Række nye Lavsartikler. Den nye Regeringsform rustede sig i dem med hele sin Majestæt overfor Tidernes næppe ganske rolige Udvikling¹. Exempelvis kan det mærkes, at der i Maj 1677 tales om »den store Tumult, som nogle af den gemene Mand udi vores kgl. Residensstad Kjøbenhavn for faa Dage siden skal have begaaet«, at to Slagtersvende 1686 overfaldt Kjøbenhavns Byfoged »i hans eget Hus meget skammelig«, og at Kristian V i sin Dagbog under 14. Juni 1692 kan fortælle, at Tøjhusets Folk havde nedlagt Arbejdet. Grunden hertil var, at de ikke fik deres Betaling, men naturligvis skulde det dog undersøges, »hvo der havde begyndt dette uordentlige Væsen«, for at de Skyldige kunde

blive straffede. For stor Vægt maa der dog ikke lægges paa disse Smaauroligheder, og oplysende er det, at samtidig med at Regeringen skærper sin Avtoritet overfor Lavene, udtaler den sig flere Gange til Gunst for en mere eller mindre begrænset Næringsfrihed¹.

Vende vi os herefter særlig til Tømrerne, da fik Tømmerlavet i Kjøbenhavn som de fleste andre Lav sine to Sæt Artikler, de første af 30. Juli 1674, de sidste af 4. November 1682, men inden vi gaa over til en nærmere Sammenligning mellem dem og derved til en Redegjørelse for Tidens Udvikling, skulle vi dvæle lidt ved det mere skjulte Liv indenfor Lavets egne Vægge, forsaavidt det kan oplyses.

Det var i austruengt Kamp for Danmarks Bestaaen, at vi sidst forlod Kjøbenhavns Tømrere, og der spores endnu en Tid en Dønning af Belejringens patriotiske Løftelse. Den 30. December 1662 udtoges saaledes 45 Dl. af Lavets Bøsse til Vesterbros Reparation og Opbyggelse. Men Dønningen bliver svagere og svagere, og det ser næsten komisk ud, at Lavet i 1670 fritages for at betale 3 Læster Sild, »som det i forleden Krigs- og Belejringstid udaf vort Provianthus bekommet har«². Vi glide hurtigt ned til at staa overfor Enevoldsmagtens ildesete tvungne Laan, der ogsaa ramte Lavene. I Juni 1678 laante Kongen 1000 Dl. af Kjøbenhavns Tømmerlav, 1679 udredede det under Exekutionstrusel Krigsstyr, ikke at tale om at det leverede en Række Sengklæder til den skaanske Krigs Syge og Saarede, og 1692 forstrakte det Søetaten med 600 Dl. Hvor almindeligt det var i denne Sammenhæng at regne med Lavene kan muligvis ses deraf, at det 1705 hedder i de Indberetninger, Ole Römer som Politimester afgav til Kongen: »Borgerskabet og Lavene ere noksom disponerede godvillige at skaffe en fornøjelig aarlig Summa til at underholde Alle, som ere rette Almisselemmer«³. Hvad Staten saaledes fik, vendte imidlertid sent eller aldrig tilbage. De 1000 Dl., som Lavet laante Kongen i 1678, bleve ikke forrentede længer end til 1693, skjönt Tilbagebetalingen først fandt Sted i 1702, og selve Tilbagebetalingen kostede endda Lavet ikke saa Lidt. Det tabte ved »Misregning i Tutterne« 2 Dl. 2 Mk. 4 Sk. ligesom ved »onde Penge« 2 Mk. 7 Sk., og maatte til Betjentene i Rente-

og Zahlkammeret udrede 13 Dl. 5 Mk., ikke at tale om, at endelig »den Patron, som intercederede«, for sin Ulejlighed fik 20 Dl. *.

I denne trykkede og pinlige Tid ere Statens Fordringer næppe blevne efterkomne med stor Villighed, Statens Myndighed er væsentlig bleven følt som et uundgaaeligt Tryk, og vende vi os til Forholdet mellem Tømmerlavet og dets første Øvrighed Magistraten, da har sikkert heller ikke dette været fuldt ud inderligt. Man kunde strax tro det, ti den allerede ovenfor nævnte Gave i 1663 fra Lavet til dets Patron, Kjøbenhavns Præsident, Hans Nansen — 54 Dl., som toges »af alle Lavets Bøsser« — er ikke enestaaende, i Februar 1681 gaves der saaledes 50 Dl. som en »Diskretion« til Borgemester Titus Bülcke. Men Lavet ønskede dog langtfra Alt, hvad det foretog sig. bragt for Magistraten. Da *Villads Holm* i 1680 klagede over, at *Johan Ulrik Eggers* hinterlistigt havde indsneget sig »i Grevindens Arbejde bag Børsen«, og Eggers i den Anledning forlod Stævnet for at søge Tillflugt hos Lavets Hossidder fra Magistraten, valgte Forsamlingen 8 Mestere til at afsige Dom over ham, ikke blot fordi han havde trængt sig ind i en Andens Arbejde, men fordi »han havde gaaet til vores Hr. Patron og ført for ham, hvad der passerer inden Lavsdören«. Hvad der foregik der, vedkom kun Lavet i snævraste Forstand, og derfor se vi ogsaa, at da en Mester en Gang i 1679 vilde forebringe en Klage, efter at der var »opklappet paa Tønderne«, tillodes det ham ikke, Forsamlingen var da bleven forøget med »adskillige Personers Nærværelse af Dreng, Piger og Andre, som ej sømmeligt er at skulle høre, hvordan der saaledes tales i Lavshuset«.

Naar Forsamling holdtes, skulde Stolsbroderen forud have ordnet og aabnet Lokalet; en Gang i 1679 klages der over, at Stolsbroderen ej var mødt til rette Klokkeslet, saa Lavsbrødrene maatte staa i Gaarden »efter ham at forvente«. I Lokalet dannede den

* 1710 maatte Lavet paany forstrække Kongen med 550 Dl. — Hvor liden Tillid man i hin Periode havde til Statens pekuniære Evne, kan bl. A. ses af en Tilførsel i Roskilde Smedesvendelavs Protokol under 10. Februar 1678. Niels Brorson fik som Laan 4 Dl. af Laden til hans Söns Rejse til Kjøbenhavn »paa Kongens Arbejde«, men Beløbet skulde kun betaales tilbage, *saafremt* Sönnen bekom hans ordinære Penge af Hs. kgl. Maiestet.

aabne Lade Midtpunktet, foran den sad Oldermænden, og her blev der ind- og udskrevet Dreng*, fremført Klager, afsagt Kjendelser, sluttet Forlig og indkasseret Bøder. Havde Ingen mere Noget at fremføre, blev Laden lukket og udbaaren til Tegn paa, at Lavsretten nu var hævet, ti en Ret var det; men aldeles roligt gik Alt ikke for sig i den. Den 9. September 1678 blev det »antegnet til Efterretning«, at *Hans Nielsen* »ubeskedelig« kom op for Bordet til Oldermænden, hvis Stol han kastede »hart og umanerlig til Gulvet«. Faa Dage efter, da Lavet var samlet efter Magistratens Befaling for at anordne en Del Mestere og Svende til Kongens Arbejde i Helsingborg, gjorde *Christen Nielsen* og den alt ovenfor nævnte *Joh. Utr. Eggers* »stor Ulyd, saa vi ikke med *spect* (!) kunde forrette, hvis os var af Øvrigheden befalet«, ja Nielsen fordrede Eggers »med sig udenfor Dören« og kaldte ham en Tyv. I Februar 1679 høre vi — uden nogen nærmere Forklaring, som godt kunde være nødvendig — at *Villads Hansen* krævede Tobak, hvorover samtlige Lavsbrødre bleve oprørske og gjorde stort Bulder og Ulyd i Lavshuset. saa at Oldermænd og Bisiddere »ej med *spect* kunde være«. I Maj 1679 kom *Jon Ambjörnsen* tilstede, efter at Laden var udbaaren, og »prætenderede« at faa at vide, hvorfor han ikke maatte faa en Dreng indskreven; da Oldermænden svarede, at Grunden hertil var, at otte Mænd havde kjendt ham i Straf, fordi han havde for mange Svende, kaldte han Oldermænden en Skjelm, men Følgen heraf blev, at han ved en senere Lavssamling blev dømt til at bøde en Tønde Øl til 4 Dl. samt 4 Dl. i Fattigbøssen og til at erklære Oldermænden for en ærlig Mand, »som det efter Haandværksbrug anstaar«.

Medens Forsamlingen holdtes, maatte ingen Lavsbroder forlade den uden Oldermændens og Bisiddernes Tilladelse, men var Laden udbaaren, indtraadte der friere Former. Der klappedes da op paa Øltønderne, og nu kom Lavssøstrene tilstede, der som tidligere antydet havde deres egne Embedsmænd, Lavsbud, Bisidder og Stolsbroder; i Juni 1680 blev en Stolsbroder straffet, fordi han søgte

* Den 29. Juni 1680 maatte Niels Andersens Lærekarl, som blev løsgiven, erlægge 1 Dl. i Straf, fordi han »spildte ganske Øllet af Velkomstkanden«, som han skulde gaa op med til Oldermænden.

sit Sæde istedenfor »at skaffe Lys og Andet, som skulde beskikkes, paa Bordet for Kvinderne«. Ved Fastelavn var der særlig Lystighed, og Fastelavnsmandag 1666 toges der saaledes af Bøssen 28 Dl. til Bryggeren for 7 Tdr. Øl og 4 Dl. til Spillemanden.

Ogsaa disse Sammenkomster have imidlertid sikkert paa forskjellig Maade haft deres Ceremoniel; erindres kan det saaledes, at Stolsbroderen »efter gammel Sædvane« skulde klappe paa de tomme Tønder, för de udbares i Gaarden. Ved Begravelser gjaldt der bestemte Skikke, saaledes som det kan ses, naar *Iver Petersen* i Februar 1679 bliver idömt en Bøde paa 2 Mk., fordi han, da Liget var fulgt til Graven, gik hjem og aflagde sin Kappe istedenfor med samtlige Lavsbrødre »at følges ind udi Lavshuset«. I Juni 1680 blev en anden Lavsbroder idömt en Bøde paa 1 Mk. »udi den liden Bøsse«, fordi han »imod vores gamle Sædvane« smögede Tobak i Lavshuset, för Liget var fulgt til Jorden. Brødrene fulgte i lange Kapper — stakkede Kapper vare ikke vel sete — men den Ære, de herved viste den Afdøde, var ikke altid uinteresseret; den Afdødes Familie erlagde ikke alene en Tønde Øl, som blev drukken paa Lavshuset, men som oftest ogsaa en vis Ydelse »til Sørgekapperne«. Da Oldermannen *Ole Arvedsen* blev begravet i Oktober 1680, hedder det efter en Bemærkning om, at han blev »gelejdret med lange Sørgekapper«: »og da blev givet til Lavet 4 Dl. til en Td. Øl, nok til Sørgekapper 8 Dl., som er uddelt til Lavsbrødrene og Andre, som vare med at bære, efter Specifikation«. Lavet synes imidlertid selv at have indset, at dette var en Uskik, ti i Februar 1682 blev det vedtaget, at Brødrene fremtidig skulde følge med lange Sørgekapper og Sørgebaand paa Hattene, uden at der skulde gives Noget derfor.

Til Brug ved Begravelser ejede Lavet forskellige Ligklæder m. m., og ved Siden heraf en Del andre Ting, saaledes som det vil fremgaa af nedenstaaende Inventariefortegnelse. Da *Niels Svendsen* i Juni 1678 blev Lavets Oldermann, »annammede« han:

1. En Æske med 18 Sølvskilte udi;
2. Lavsladen med Lavsbøssen og Penge samt Bøger og Breve udi.
3. En Kiste med 3 Par Ligklæder udi, deraf det bedste med Fryndser omkring og Vaaben paa, er vel ved Magt og uskadt; det andet Par, ogsaa til store Lig, som man bruger gemenlig udi Regnvej, er med nye Fryndser om-

kring, men gammelt og fuldt med Huller; det tredje Par, som bruges til Börn og Tjenestefolk, befiudes brugeligt. Nok endnu et nyt Underklæde, som in Febr. (1677 er kjøbt til Lavet. Desligeste hører til forskrevne Ligklæder, som iligemaade herhos findes, det störste nye Lagen, som er noget stoppet paa den ene Ende, det andet gamle store Lagen, som er lappet der, det havde været udrevet, og det tredje, som er det lidet Lagen, befindes godt. Item befindes det gamle Liglagen, som Stolsbroderen tilforn haft haver, og det gamle Ligklæde er givet *Jon Ambjörnsen* til sal. *Börge Gundersens* Söns Nødtørftighed til en Klædning, som udi forrige Oldermands Inventarium videre er forklaret.

4. Nok videre befindes et Skrin med tvende Lavsens Stager til store Lig og deres Tilbehør.

5. Et andet Skrin med tvende nye Börnestager og deres Tilbehør.

6. Et Par store Voxlys, som er gode. Et Par Börnelys, næsten nye, og derhos tvende Kister, som *Lysene* ligge udi og deres Tilbehør.

Samtidig overleveredes der den ny tiltrædende Stolsbroder *Svend Jonsen* følgende Lavstøj:

4 Velkomster af Tin.	1 Vridbør af Jern tilsammen.
1 malet Velkomst af Træ.	2 Haandklæder, udygtige og Intet at regnes.
1 anden Trævelkomst med Piller og forgyldte Knapper paa.	1 Lysepibe.
5 store Tin-Skjekekander.	1 Rist.
3 Tinflasker.	1 Ildtøj.
7 store Tinkander med Haner udi.	6 Messingknapper paa »schimmeren« (?) af Kakkelovnen.
57 smaa Drikkekander af Tin.	2 do. oven paa Kakkelovnen.
4 »giecher« (Laag) af Tin.	1 Hængelaas over Lavshusdören.
1 Timeglas.	2 Brødcurve.
50 Valbirkbægere harpixede inden udi, deraf en Del ubrugelige.	47 Trætallerkener.
8 Messing Lysekroner, derpaa fattes 14 Lilier.	24 smaa Træskaale, deraf en Del ubrugelige.
9 Messing Lysstager.	3 Sömmere.
2 Jern Lysekroner.	6 Læderstole.
2 Jern Lysesaxe.	1 Bindøxe.
2 Kobberhaner.	Blokke og Tov med Hager hos.
1 Tappebør.	1 liden Benkrone (?) udi en Æske.

Hertil kan endnu föjes, at Lavet i Oktober 1679 kjøbte et Timeglas »med 4 Kvarter udi« for 10 Mk., og at Oldermænden *Christen Nielsen* i Juni 1681 forærede Lavet nyt Trip (en vis Slags Tøj) til Bænkedynen paa Oldermændens og Bisiddernes Sæder.

Vende vi os efter denne Udsigt over Mesternes Lav til Forholdet mellem Mesterne og deres Svende, da synes det strax fortræffeligt. Svendene skrive 1677 ærbødigst til Mesterne om at faa en ny Tilsynsmester, da *Ole Arvedsen* træder tilbage, hvem vi — sige de — »formedelst sit gode og skikkelige Forhold hos os vel

længer havde ønsket at ville have forbleven ved vores Lav¹. Indledningsvis ønske de ogsaa Lavet »al Lykke og Velstand«, men dog var Himlen ikke helt klar. Det kan da ogsaa erindres, at Mursvendene, der stod og staa Tømmersvendene saa nær, allerede i 1658 havde klaget til Kongen over Murmesterne², og 1661 havde Tømmermesterne fundet det nødvendigt at erhverve et Brev fra Magistraten for, at de Tømmersvende, som forsømte deres Arbejde, gjorde sig ledige Dage, antog eget Arbejde eller rejste bort uden Tilladelse, skulde stande til Rette og straffes.

1648 havde Magistraten givet Tømmersvendene særlige Artikler, og i disse, der væsentligt skulde forsøge »efter Brandordningen« at holde Svendene til at gjøre deres Pligt »udi Ildsvaade hos Ilden«, var det paabudt, at de skulde have to Formænd, en Mester og en Svend, og at Mesternes Lavsskriver i paakommende Tilfælde ogsaa skulde gjøre Tjeneste hos Svendene. Vægten laa aabenbart paa Mesterforbindelsen, men vi skulle nu se, hvorledes Svendesamfundet lidt efter lidt arbejdede sig op til større og større Betydning, og hvorledes der af deres egen Midte opvoxede Førere.

Som vi ovenfor have set, fik Mesterne i 1657 Ret til under en vis Betingelse hver at have to Dreng, og »formedelst Mangel af Svende« blev denne Ret gjort ubetinget i 1661, »indtil befindes saa mange Svende at blive, saa Menighedens og Stadens Arbejde ved dem og én Dreng kan forrettes«. Foruden i Krigsforholdene maa Grunden til denne Svendemangel muligvis søges i, at Regeringen i høj Grad lagde Beslag paa Tømmerarbejdere. 1657 faar den Skyld før at opsøge alle Tømrere i Kjøbenhavn og tvinge dem til at arbejde paa Flaaden³, og at lignende Forhold vedblev, der lod Regeringen begunstige de Tømmersvende, som toge Arbejde paa Holmen, kan bl. A. ses deraf, at der i 1679 var stor Bevægelse i saadan Anledning mellem Mesterne, som vedtog, »at de Svende, som paa Holmen udi Hs. Majestæts Arbejde været havde og en Del (o: tildels) har Orlov derfra, mens gaar udi Byen paa Skarværk*, dem skal

* Skarværk (scharuerk) betyder Lappearbejde, Flikkeri, af at skarve eller skarre: at øge, fælde i. bode paa. I Forbindelse hermed staar en Skarøxe.

ingen Mester udi Lavet Arbejde give, för de det med Oldermændens og Bisiddernes Vilje og Samtykke have«. Men hermed afgjordes Sagen ikke. I April 1680 var Lavet forsamlet for at forhandle angaaende Tømmersvendenes Fuskeri »saavel paa Dronningens som paa andet Arbejde«, og man vedtog »paany« at rette en Supplik til Dronningen. Hertil kommer endnu, at Lavet i Juli 1681 androg hos Magistraten angaaende de tyske Svende, som vare foreskrevne til Kongens Arbejde paa Holmen og derfra gik paa Skarværk, og Mesterne synes ikke at have ladet det blive ved at suplicere, ti der er en Antydning af, at de have forment en Række Svende at arbejde. Den 8. September 1679 kom *Hans Pedersen Alsing* op for Bordet til Oldermænden og »prætenderede« paa en af de Tømmersvendenes Vegne, »som havde været oprørsk i Svendenes Lav og derfor Arbejde forbødet«, hvilket forarsagede Bulder og Ulyd i Lavshuset: i Maj 1680 tales der igjen om »de Svende, som havde gjort Oprør«. Der synes herefter at have været Uro tilstede, og som en Illustration heraf kan det erindres, at da Mester *Ole Petersen* i Oktober 1681 havde Rejsegilde (Rejseøl) paa en Bygning, »foragtede« en af hans Svende Mesterne, derved at han flere Gauge spyttede paa Jorden og sagde: »Føj vorde Eder Alle, for Mestere I ere«, og da to Mestere i November s. A. sendtes til Svendene, for at faa Mandtal paa dem, kom der megen Uvilje frem. En Svend raabte, at Mesterne skulde have den faldende Syge.

Svendene fulgte ikke Artiklerne af 1648, der tilholdt dem »at tjene en erlig Mester paa Embedet, indtil han selv Mester vorder«, og at »lade deres Navne hos Formanden indtegne«. Skylden for disse Forhold maa imidlertid ikke udelukkende søges hos Svendene, den laa, i alt Fald tildels, ogsaa hos Mesterne. I 1678 maatte det afgjøres ved en Lavskjendelse, hvad 4 Mestere, der havde arbejdet med 20 Svende i Helsingborg paa Kongens Arbejde, skulde betale Svendene, og Skylden for den formentlige Uenighed maa udelukkende have været paa Mesternes Side, ti de maatte tilsammen bøde 4 Dl. til en Td. Øl for Lavets Samling samt hver 2 Mk. til de Fattige, men af endnu større Betydning er det, at Mesterne heller ikke overholdt deres Artikler. Der foreligger atter og atter indbyrdes Klager

imellem dem, over at den ene Mester »hinterlistigt« lokede Arbejde og Svende fra den anden, samt over at nu den Ene og saa den Anden arbejdede med for mange Svende. Den indbyrdes Konkurrence skærpedes med andre Ord, og det skal her særlig erindres, at det i August 1680 blev vedtaget i Lavet, at naar der kom fremmede Svende hertil, maatte ingen af Lavsbrødrene tage dem i Arbejde, för Oldermænden var bleven advaret, »at saadanne Svende kan ordineres til de Mestere, som dem bedst behøver«, ligesom i Marts 1681, at den Mester, som fordølger nogen af de Svende, som arbejde hos ham, enten det er tyske, danske eller andre Nationer, skal bøde 10 Dl. for hver Svend, som ej paa Mandtallet rigtig angives. — Vi finde her det Element antydet, som maaske mest greb ind i Svendeforholdenes Udvikling, de indvandrede fremmede og da navnlig tyske Arbejdere, og til en nærmere Paapegning heraf skulle vi nu gaa over.

I Artiklerne af 1623 paalægges det Lavets Oldermænd og Hossiddere at beskikke de hertil kommende fremmede Svende et Logement til Herberg med et udhængt Brædt, men denne Bestemmelse er — oplysende nok — ikke given for Svendenes Skyld, men for Mesternes Skyld, »at de desbedre kunne vide Svendene at finde«. Der kan sikkert heraf sluttes, at de fremmede Svendes Antal den Gang ikke har været ret stort, og der ligger formentlig et bestemt Fingerpeg i, at den nævnte Bestemmelse uforandret gaar over i Artiklerne af 1674. Men paa den anden Side maa det fremhæves, at de tyske Svende vidste at gjøre sig gjældende, ti efter en Indskrift paa en til Nutiden hos Kjøbenhavns Tømmersvende opbevaret uhyre Tin-Skjænkekande fra 1673 (Fig. 7) »haben die teutsche Zimmergesellen diese Kanne vor sich und ihren Nachkommen zu Ehren machen lassen«. Betegnende er det formentlig ogsaa, at den Mester, der havde Herberget, *Jon Ambjörnsen*, den 20. Oktober 1679 foranledigede den ovennævnte Herbergs-Paragraf i Artiklerne af 1674 læst tre Gange, ja begjærede en Kopi af den, hvad der dog nægtedes ham. Det ser herefter ud til, at der har været Uroligheder mellem de fremmede Svende, og i god Overensstemmelse hermed er det, at *Jon Ambjörnsen* Aaret efter, den 6. September 1680, afsiger længere

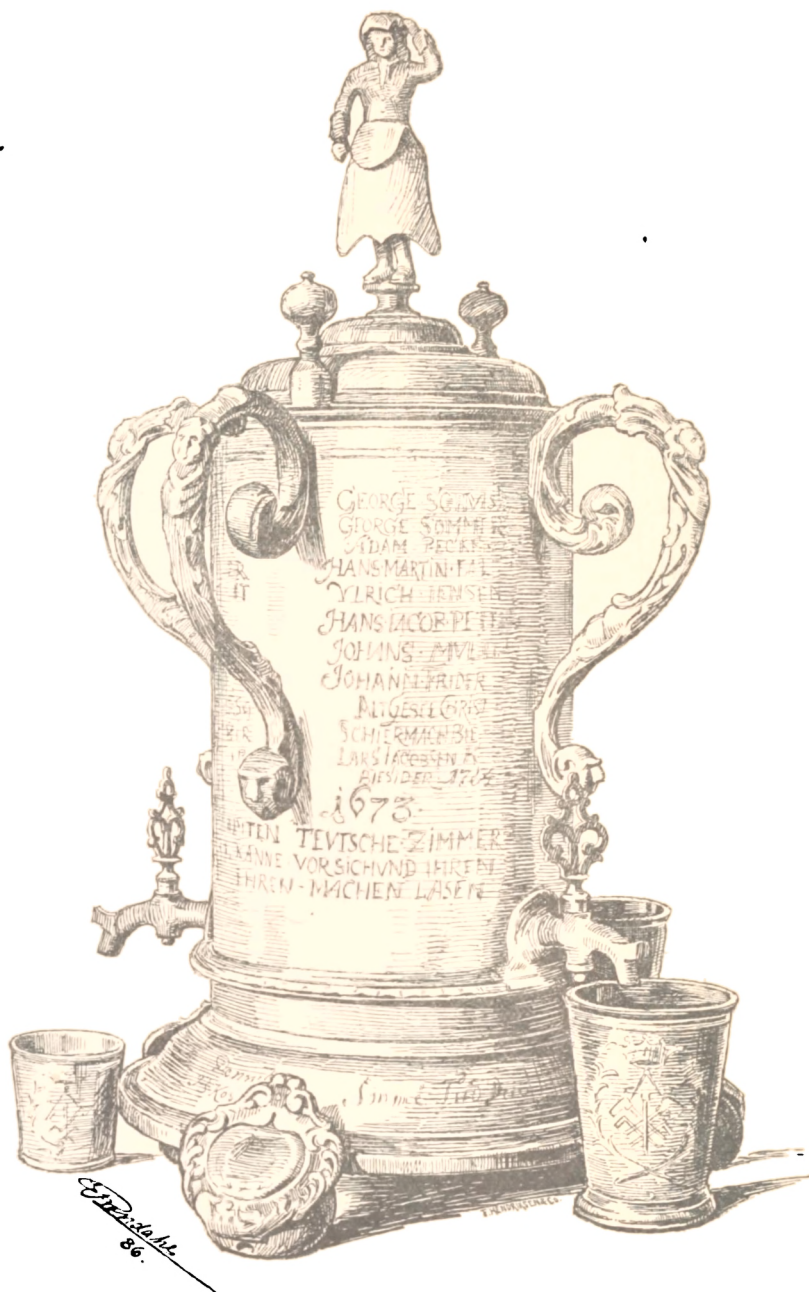

Fig. 7. De kiøbenhavniske Tømmersvendes Tin-Skjækekande fra 1673. 1/4.

at ville have Svendenes Skilt d. v. s. holde Herberg for dem. Efter at have hekommet 3 Dl. 1 Mk. 4 Sk., som var erlagt »efter Artiklerne«, af hertil ankomne tyske Svende, fik han sin Afsked, og Mester *Jokum Lobus* blev hans Eftermand, men dette synes at have været Signalet til, at den hidtil maaske mere skjulte Ulmen brød frem i lys Lue.

Den 3. Maj 1681 bemægtigede de tyske Tømmersvende med *Nicolaj Luft* som »Formand og principal Anfører« sig Skiltet, der hang hos *Jokum Lobus* som Tegn paa, at Lavsherberget var hos ham, og den 5. Maj var der i den Anledning stor Lavsforsamling. Skiltet var bortstjaalet og røvet, sagde Mesterne, og det besluttedes, at »disse Ransmænd og Rebeller imod kgl. Majestæts Mandat« skulde sagsøges efter Landslov og Ret. Det var dog ikke et simpelt Tyveri, som her var forøvet under *Nicolaj Lufts* Anførsel. De tyske Svende vilde staa selvstændigere overfor Mesterne, end Svende ellers stod her i Landet, og derfor vægrede de sig ogsaa ved at »give deres Rettighed udi Mesterbøssen i Svendenes Lav efter Artiklerne«, Ar-

Tinkanden Fig. 7 bærer en Mængde Indskrifter. Underneden Hankene staar paa den ene Side: Anno 1673 haben die obenanten teutsche Zimmergesellen diese Kaune vor sich und ihren Nachkommen zu Ehren machen lassen« og paa den anden Side: »Diese drei Zimmergesellen haben diese Kane auf neu repariren allen fremde erliche Gesellen die nachkompt zu Gedechnis Anno 1691«. Det er let at finde Navnene paa de tre sidste Svende: *Johan Daniel Arn*, *Nicholaus Müller* og *Paulus Borchert*: men vanskeligere stiller det sig for den første Indskrifts tyske Svende. De to Kolonner Navne, der oprindelig have staaet ovenfor denne Indskrift, er formentlig: *Michael Reuter*, *Martin Pfvistner*, *Martin Raphun*, *Sigemund Walter*, *Adam Hackenschmit*, *Peter Eggers* og *Titus Tim* i den ene Kolonne og *George Schutzmeis*, *George Sommer*, *Adam Peckel*, *Hans Martin Falls*, *Vlrich Jensen*, *Hans Jacob Pfeifer* og *Johans Müller* i den anden. Til disse 14 Navne slutte sig imidlertid i en tredje og fjerde Kolonne 13 andre Navne, der gjøre Indtryk af at være samtidige med de 14, nemlig: *Claus Petersen*, *Jacob Kronberg*, *Caspar Bruckner*, *Johan Witmarck* og *Carsten Biesterfelt* i 3dje Kolonne og endelig i 4de: *M. Hironimus Rackle*, *Ruppert Schiestl*, *Johannes Tacius*, *Bartol Ferman*, *Adam Weidig*, *Hans Abelman*, *Johans Balthaser Rothamel*. At der imidlertid i 1673 paa én Gang skal have været 27 tyske Tømmersvende, er dog næppe troligt, saa Tanken falder paa, at Navnene, om de alle høre til Indskriften fra 1673, betegne de tyske Svende, der efter hinanden, maaske i flere Aar, have givet Bidrag til Kandens Anskaffelse. Paa Kandens Fodrand staar: »Anno 1723 hafuer vi ladet reparere denne Kand paa samptlig Tømmersvendes Suenenis Bekostning, samme Tiid vare vi Laden Suenne *Christopher Richter*, *Christen Johansen*, *Jens Pedersön Steen*«, samt: »Anno 1744 haben wir

tiklerne af 1648 paabød, at den fremmede Svend, som fik Arbejde her, skulde »give udi Mesternes Fattigbøsse 1 Mk. og i Svendenes 8 Sk.«. Det tør sikkert antages, at den tyske *Handwerksgewohnheit* nu for Alvor trængte ind i Lavet, saaledes som det synes at fremgaa af forskellige Smaabegivenheder. Da en tysk Svend Maj 1681 ønskede at blive indskreven i Tømmersvendenes Lav, lod *Nicolaj Luft* opklappe til Lyd og fordrede, at Svenden ikke maatte blive indskreven, »eftersom han ej havde lært dér, som Haandværksbrug holdes«, og i August s. A. udskjældte en nylig fra Tyskland hjemkommen Tømmersvend i Svendenes Lavshus de Mestere og Svende, som ikke havde rejst paa Haandværket. Endelig begjærede i November s. A. to Svende, som havde lært hos Hamburger Stads-mestere, Svar paa en Skrivelse til Lavet her fra Lavet i Hamburg, og det oplystes da, at det Kjøbenhavnske Lav i den Anledning havde skrevet til andre Stæder, »som (:) hvor) Haandværksbrug holdes* ».

dise Kane lasen reperen one die Zim-Gesellen omk. Georg Kälbel (samt to ulæselige Navne). — Kandens øvrige Indskrifter ere følgende: »Anno 1759 haver Michl Rommerig, Jörgen Brant, Johannes Jensen ladet repere denne Cande«. — »Johann Friderich Kröckel, Altgesel, Christoph Schiermach, Biesider, Lars Jacobson Krabe, Biesider 1764«. — »Valentin Gocklér den 17. April 1765«. — »Repereret 1775 Johan Adam Schmit Altgesel, Petter Saabye og Petter Wangeled bege Biesidére«.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Skjænekanden er gjort i Kjøbenhavn, ti paa Undersiden af dens Laag ses Tinmærket Fig. 8. Kjøbenhavns Vaaben med Aarstallet (1672) og foroven nogle Bogstaver, der formentlig antyde Kandestøberens Navn. Fig. 9—11 ere Tinmærker i forskellige endnu i Tømmersvende-Lavet opbevarede Tinbeger. De medtages her, da vi kjænde saa lidt til de danske Tinmærker.

* Allerede i 1672 og 1673 havde det Kjøbenhavnske Tømmerlav været i Korrespondance med Lavene i Hamburg og Leipzig, og det ses af de bevarede Breve fra disse Lav, at der var Strid og Uenighed indenfor det tyske Lavsvæsens Vægge¹.

Nicolaj Luft bliver herefter en typisk Figur, og det saa meget mere som Processen imod ham i Anledning af Skiltets voldelige Bortførelse ikke blev gennemført — i Beslutningen herom vare dog langt fra alle Lavsbrødre enige — ja han blev endog Medlem af Lavet. Han repræsenterede den tyske, zünftige Lavsudvikling, som ved ham holdt sit sejrige Indtog i det københavnske Tømmerlav. Den 1. November 1681 tilskrev Kristian V Københavns Magistrat, at eftersom Byens Tømmermænd vægrede sig ved at indtage Nic. Luft i deres Lav, skulde den forordne, at han »med allerforderligste« kom til at gjøre sin Prøve, »hvilken, saa snart den bliver færdig, han for Eder og nogle Mestere af Tømmermands Lavet, som I dertil have at bestille, paa Raadstuen skal fremvise, og saafremt den ustraffelig findes«, skulde Magistraten gjøre den Anordning, »at han siden, alt foruden nogen Udgift i ringeste Maade videre, end hvis Recessen i slige Tilfælde tillader, strax i bemeldte Tømmermands Lav vorder indtaget«¹.

Den 15. Juni 1682 opbar Nicolaj Luft Skiltet fra sit Logement til Raadhuset, hvor Magistraten annammede det, og herved fik Skiltehistorien formentlig en Afslutning, hvis nærmere Omstændigheder dog ikke kjendes, men karakteristisk nok synes disse bevægede Aars Uro at afspejle sig i en evig Skiften Oldermænd. Hvert Aar i Sommermaanederne skulde der vælges en saadan, Valgtiden var et Aar, men fra 1680 til 1682 kjendes ikke tre men sex Oldermænd. Den i Juni 1680 valgte *Ole Arvedsen* døde i Oktober s. A. og blev fra Oktober 1680 til Juni 1681 efterfulgt af *Christen Nielsen*; saa kom i Juni 1681 *Jens Zachariassen*, men han blev en Maaned efter afsat efter Øvrighedens Befaling og remplaceret af *Hans Nielsen*, der dog kun var Oldermænd til September s. A. og afløstes af *Börge Petersen*, til endelig *Hans Hansen* den ældre fra Juli 1682 begyndte en ny regulær Periode. Det er muligvis de gjærende Forhold, som bevirke disse hurtige Skifter. Meget er i det Hele vel kommet uventet og overraskende, men spørger man, hvorledes det kunde være, at den tyske zünftige Indflydelse saa pludseligt og saa afgjørende kunde trænge igjennem, maa det sikkert siges, at den havde været forbedt bl. A. ved de danske Tømmersvendes Vandren.

Hvor tidligt de nævnte Svende have begyndt at vandre paa deres Profession, kan ikke bestemt siges: Skikken antydes i 1648. I de Artikler, som Kjøbenhavns Magistrat i dette Aar gav Byens Tømmersvende, hedder det, at en Svend ikke maa gaa fra sin Mester, »saa længe han har Arbejde og vil give ham den Dagløn, som han hos en anden kan bekomme, *medmindre han vil forsøge sig paa fremmede Steder*«. Og i 1657 bestemmes det paa lignende Maade, at en Svend ved en Mesters Død ikke maa forlade Enken, »för Arbejdet er færdigt, *medmindre han vil rejse udenlands*«. Det betragtes herefter som en fortjenstlig Handling at drage til Udlandet, ja Svendene opfordres næsten til »paa fremmede Steder« at lade sig belære, og da det at vandre i lange Tider havde været kjendt i flere andre Haandværk¹, er der sikkert ingen Tvivl om, at Opfordringen er bleven fulgt. Ja Skikken maa være bleven endog meget almindelig, ti de i 1674 Kjøbenhavns Tømmerlav givne Artikler bestemme, at den unge Svend *skal* vandre paa sit Haandværk, »i det Ringeste udi to Aar«, og det senest et Aar efter at han er bleven Svend. Vandringsen blev med andre Ord et officielt Led i Tømmersvendens Uddannelse, og Paabudet herom maatte, tidligere eller senere, bære sin Frugt navnlig med Hensyn til Lavets zünftige Udvikling.

Det er imidlertid interessant at se, at ikke mange Aar efter at Vandreskikken saaledes er bleven officielt knæsat, faar den et lige saa officielt Mistillidsvotum. 1681 udtales det, at naar Nogen sit Haandværk saa lovlig og forsvarlig har lært, at han sit Mesterstykke kan gjøre, maa han uforment blive Mester, *endskjönt han ikke har rejst paa Haandværket*. Det er Forordningen om Lavene af 23. December 1681, der udtaler sig saaledes, og med den begynder et nyt Afsnit i vore Lavs Udviklingshistorie. Endnu i Juni 1681 sættes der en Lap paa det gamle Lavssystem for Tømmernes Vedkommende; da »temmelig Mangel paa Tømmersvende skal findes«, tillades det Kjøbenhavns Tømmermestere »paa 4 Aars Tid« hver at have indtil tre Drengene i Lære², men den kort efter udkommende, ovenfor nævnte Forordning bryder helt med det hidtil i for-

skjellig Retning herskende Begrænsningssystem*. Efter den maa enhver Mester bl. A. tage og forskrive saa mange Svende, som han vil og kan forskaffe Arbejde, og de i denne og nogle følgende Forordninger udtalte Principer blive naturligt Grundlaget for en Række nye Lavsartikler. Tømrernes komme allerede den 4. November 1682 — de bleve læste i Lavet den 16. Januar 1683 — og en Sammenligning mellem dem og Lavets tidligere Artikler af 30. Juli 1674 vil sikkert nu være paa sin Plads. Grundlaget for de nye Artikler er som ovenfor antydet i Meget frit og liberalt, men det maa dog ikke glemmes, at Frihedens Alt omfattende Baggrund er Kongens absolute Enevoldsmagt.

Artiklerne af 1674 ere i deres ydre Form væsentlig i Overensstemmelse med Artiklerne af 1623; først kommer en Del Paragrafer om Lavet i Almindelighed, derefter et Afsnit med Overskriften »Om Svende« og tilsidst et Afsnit »Om Drengene«. Og Ligheden er ikke blot udvortes, Artiklerne af 1674 vise afgjort ikke fremad men tilbage. Karakteristisk er det saaledes, at de ganske som Artiklerne af 1623 henvise til »Recessen« som det i Lavsforhold særligt Bestemmende, hvorved der formentlig kun kan sigtes til Kristian III's Koldingske Reces af 13. December 1558, ti til Kristian IV's store Reces kan der ikke sigtes i Artiklerne fra 1623: den er nemlig af 27. Februar 1643 og altsaa 20 Aar yngre end disse Artikler. Yderligere kan der henvises til, at Afsnittet »Om Svende« i 1674 Paragraf for Paragraf er det samme som i 1623, hvoraf bl. A. fulgte, at samtlige Mestere stadig vare pligtige til at give deres Svende ens Løn. Og endelig skal det fremhæves, at naar Artiklerne af 1674 gaa over til at give nye Bestemmelser, er det kun for at føre Udviklingen i en afgjort zünftig Lavsretning, de gaa endog tilbage til, hvad der gjaldt for 1623. Drengene, der tages i Lære, skulle være født »af ærlige Forældre«, og en Mestersøn skal ligesom den Svend, der

* Det kan muligvis siges, at de københavnske Tømreres Artikler af 1674 ved deres Bestemmelse om Tallet paa den enkelte Mesters Svende have peget i denne Retning. Det hedder i deres § 17: »En Tømmermand, som er i Lavet, maa ej holde flere Svende end ham à l'*adrenant* kan tilkomme«, og heri er der ingen absolut Begrænsning.

ægter en Mesterdatter, kun betale halvt, naar han bliver Mester, hvortil endnu maa føjes, at disse Artikler, som allerede ovenfor nævnt, bestemme, at den unge Svend skal vandre paa sit Haandværk, og at han for at blive Mester skal gjøre Mesterstykke, ikke at tale om at han forinden skal staa et saa kaldet Mesteraar.

Artiklerne af 1674 snarere fremhjalp end modarbejdede Lavenes zünftige Udvikling, hvad der sikkert blev Grunden til, at de kun bestod saa kort; men inden vi nu gaa over til Artiklerne af 1682, skal det endnu nævnes, at Artiklerne af 1674 spændte over en større Kreds end samtlige tidligere Tømmer-Lavsartikler, de gjaldt nemlig ikke alene for Kjøbenhavn, men ogsaa for Kristianshavn. Denne tidligere selvstændige Kjøbstad blev i 1674 — mærkeligt nok dog først nogle Maaneder efter de her nævnte Artiklers Udstædelse — inkorporeret i Kjøbenhavn; der synes dog ikke at have existeret noget særligt kristianshavnsk Tømmerlav¹.

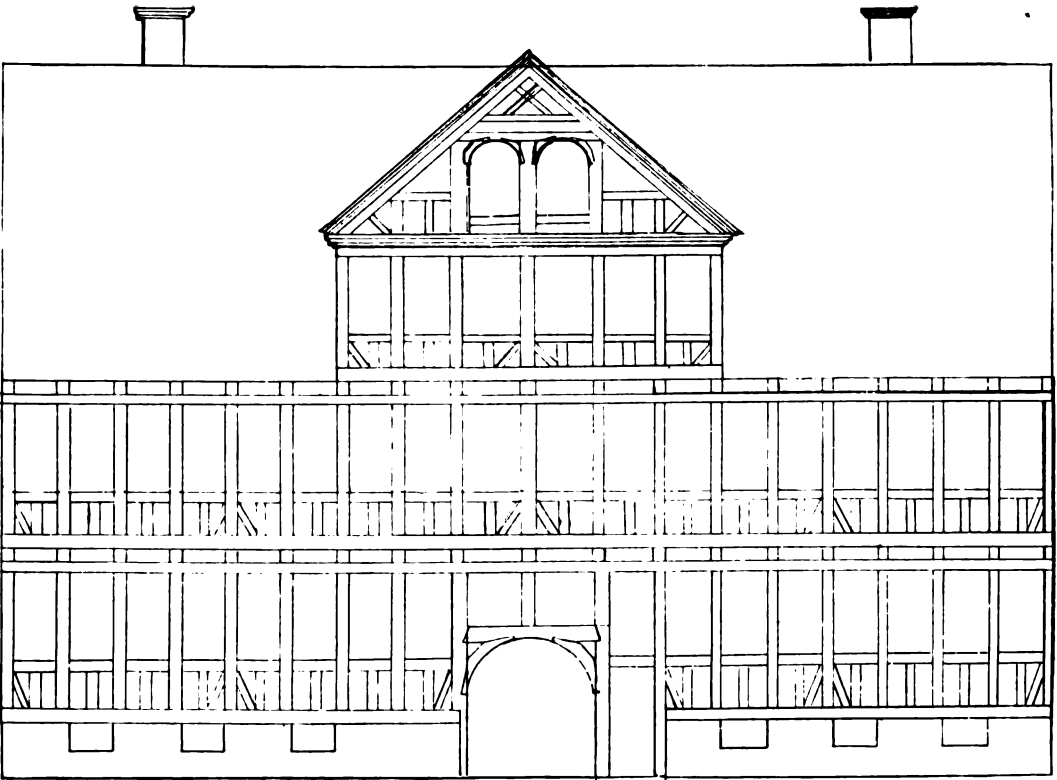
Vende vi os herefter til Artiklerne af 1682, da henvise de — ikke til »Recessen« som det faste Udgangspunkt, men til Forordningerne af 23. December 1681 og 6. Maj 1682, og hvad disse Lovbud føre i deres Skjold, ligger klart for, naar efter dem »ingen Svendes Skraaer, af hvem de og ere udgivne, langt mindre selvgjorte Vedtægter« i nogen Maade skal staa for fulde. Det forordnes i dem, at Svendene ingen Kro eller Sammenkomster maa have, at Mesterne ingen bestemte Møder maa holde, men hver Gang et saadant er fornødent, »skal det for Magistraten skriftlig andrage«, at intet Magistratsmedlem maa være noget Lavs særlige Patron, at Mangelen af Fødselsbreve (Geburtsbreve) ikke skal hindre de Paagjældende i at blive Lavsmedlemmer, o. s. v. Disse mod al zünftig Udvikling reagerende Bestemmelser ere det almindeligt bærende Underlag for hele den nye Lavslovgivning, de ere den Stamme, hvorpaa de enkelte Lavsartiklers mere positive Bestemmelser derefter podedes, og hvad disse Bestemmelser for Tømmerernes Vedkommende i deres Hovedtræk gik ud paa, skulle vi nu se.

Det kjøbenhavnske Tømmerlav skal som tidligere have en Oldermænd, men hans Funktionstid er fra ét Aar gjort til to Aar, og han skal vælges paa den Maade, at Lavet foreslaar tre, af hvilke

Magistraten tager den, »som dennem synes bedst og dygtigst dertil at være«, eller subsidiært en helt anden. Ved Siden af Oldermænden fandtes tidligere to Hossiddere, de ere nu faldne bort, men Oldermænden skal hvert Kvartal udnævne 4 Mestere, der sammen med ham og en af Underfogederne skulle eftersøge Bönhaser, mulkttere dem og, naar de ikke ville betale Bøder, henføre dem i Stadens Arresthus. Den yngste Mester skal, som tidligere, i paakommende Tilfælde tilsige Lavet, og den Lavsbroder, der bliver tilsagt, skal under Bøder efterkomme Tilsigelsen. Ingen Mester maa tage ubillig Lön eller paatage sig mere Arbejde, end han kan bestride; han maa forøvrigt have saa mange Svende, han vil, men kun halvt saa mange Drengene som Svende. Med Hensyn til Svendenes Lön staaer det Mesteren »frit for, hvorledes han med Svendene kan akkordere og overenskomme«, kun skal han betale den, som »tjener for Mestersvend«, i det Ringeste saa meget for sit Arbejde, som en af de bedste Svende i Lavet kan fortjene, og ingen Mester maa foretage Noget imod en saadan, for at »forhindre ham i at komme i Lavet«. Den Svend, der vil være Mester, skal forud for sit Mestersvendsaar have i Kjøbenhavn eller andensteds tjent tre Aar som Svend, og derefter underkaste sig en Mesterprøve; foruden det tidligere (ovfr. S. 59) omtalte Mesterstykke med tilhørende Afridsning skal han nu gjøre Overslag over, hvormeget Tømmer der gaar til et nærmere angivet Hus, samt »videre af Bygmesteren examineres«. Hvad han skal betale herfor i Penge, höjst 9 Lod Sølv, er fastsat i Forordningen af 23. December 1681, der tillige strengt forbyder, at han besværes med Gjæstebud eller Drik. Dør en Mester, hans Hustru, Barn, Svend, Dreng eller Pige, skal ikke hele Lavet tilsiges, men kun saa mange af det, som efter ordentlig Omgang behøves til at bære Liget, og en Enke har, saa længe hun sidder ugift, Ret til at fortsætte Haandværket.

Hvad der ved disse Bestemmelser særlig springer i Øjnene, er Enevoldsmagtens Stræben efter at fremme den faglige Udvikling ved en udvidet Mesterprøve. Alle andre Vanskeligheder ved at blive Mester ere faldne, de ældre Mesters Modstand, urimelige Udgifter til Gebyrer og Gjæstebud, men Prøven er skærpet, og der optræder en

ny væsentlig Myndighed, Stadsbygmesteren. Enevælden sætter i System og organiserer efter en i Samfundets tidligere, mere umiddel-

Anno 1696. 3. sidstnævnte. 2. del.
 Gudmand og hans Mesterværk. Tegneren J. B. S.
 og Professoren i Byggekunst. — J. B. S.
 J. B. S. 1696. 3. sidstnævnte. 2. del. PMS
 A.B.S.

Fig. 12. Gudmand Oleens Tegning ved hans Mesterværk i Aaret 1696. $\frac{1}{16}$. (Trammerens. Arkiv).

bare Maade at være paa ukjendt Maalestok. Allerede 1651 træffe vi en Stadskonduktør, der bl. A. skal paase, at Enhver bliver inden-

for sin Grund og ikke bygger ud i Gaden ¹, men den fra ham formentlig forskjellige Bygmester optræder muligvis først noget senere. 1672 paalægges det ham at gribe regulerende ind i »den uordentlige Bygningsmaade«, som udøves paa Kongens Nytorv. Bygningerne dér skulde være mindst to Stokværk høje og udimod Gaden af »Brandmur« (Grundmur). Der sættes i det Hele Præmie paa Grundmur overfor Bindingsværk, og i 1668 befales det, at Ingen maa bygge Karnapper, eller Udvinduer saalidsom noget Hus med de øvre Stokværk springende frem foran de nedre ². Og det er Bygmesteren, som væsentlig skal paase dette. I Tømmerlavets Artikler hedder det, at naar nogen Tømmermand skal bygge et Hus, skal han melde

Omstaaende Tegning Fig. 12 findes paa anden Side af et stort Folioark, hvis tredje Side optages af følgende Beregning:

Gudman Olszens Grund-Tegning og Mesterstöckis Ofverslag paa Materialiers eragting Tömmerverket vedkommende paa En Gaards Bøgning — 54 allen i Dyben — 37 allen udj Breeden oc *Junderit* paa 18 Fag neml.:

Egge Fodst $\frac{1}{2}$ saavel som til Gaul- og Siddeføder	190	Allen	
til Muur Leder Gullands 20 Alen tömmer	22	St $\frac{1}{2}$	
Kielder Bielker Spansch 12 allen	32	St $\frac{1}{2}$	
Stue- og Sahl-Bielker ditto Spansch 12 allen	38	St $\frac{1}{2}$	
til Sperrer og Hahnebielker Gullands 20 Allen	57	St $\frac{1}{2}$	
Egge Stolper a 5 $\frac{1}{2}$ all. lang 7 tom. tyck 8 tom breed	97	St $\frac{1}{2}$	
Til Löszholter sambt til Poster og Stifver	206	St $\frac{1}{2}$	
Noch til Gauler med Löszholter oc Stifver saavit Gaulene ved- Kommer Gull. 20 Allen	4	tölte 6 St $\frac{1}{2}$	
Skilleroms Tömmner Norsch 16 allen	6	tölt. 3 St $\frac{1}{2}$	
til Simserne Spansch 12 allen	9	St $\frac{1}{2}$	
Eggeplankerne til Simserne at bedecke a 3 Q ^{ter} bred oc 4 tom tyck	36	allen	
Gode Drammsche breder til Loffter saauelsom til Loffter og Kielder Döre	90	tölter	
Legter	32	tölter	
Trappen vedkomende:	Til Een Italianschtrappe som gaar fra det Nederste til det		
	Øverste 3 tom tyck $\frac{1}{2}$ allen breed Eggeplancker	190	Allen
	Norsche breder Saasom til Settebreder	5	tölter
	4 tom Söm til bem ^{te} Trappe	800	
	3 tom ditto	300	
Skilling Söm	100		
Loffte Söm til Bøgningen som forbem ^t	10,000		
Legte Söm	5,000		
Noch Skilling Söm	400		
Tømmer ^m Arbeids Lönn effter forbete Ofverslags Model og Afridtzning som er 19 Binding. Kand fortienes 300 Rix. Dr.			
Hafnie d. 5. Aug. 1696.			

det til Bygmesteren, og efter samme Kilde skal denne ogsaa paase, at Plankeværket under Opførelsen ikke sættes videre ud paa Gaden, »end som for Stillingerne og Materialier knappest kan behøves«.

Paa lignende Maade gennemordnes Byens Brandvæsen. Det er ikke længer hele Lavet, der i Tilfælde af Ildebrand skal give Møde, Artiklerne af 1682 sige kun, at Lavets Mestere, Svende og Drengene ved indtræffende Ildsvaade skulle »i alle Maader rette og forholde sig efter hvis derom udi Brandordningen formeldes«. »Det ny indrettede Brandværk« var dog i 1687 »ikke endnu kommen udi sin fuldkomne Stand«, først fra 1689 foreligger der en ny »Brandordning«, og i den nævnes Tømrerne ikke særligt. Der er en Brandvagt paa Raadhuset med paa Vagten værende Brandsvende, og hertil kommer et yderligere Antal Brandmestere, Brandsvende og Vægttere. Men Tømrerne staa selvfølgelig ikke Ordningen fjærnt. 1705 hedder det, at Brandvæsenets Officerer og Svende fornemlig skulle være »Tømmer-, Mur-, Blytækker-Mestere og Svende, dernæst Arbejdskarle, Smede og Andre, som nære sig af groft Haandarbejde«¹.

Af væsentligere Betydning er imidlertid en anden Organisation, som vi nu skulle vende os til, Politiet. Vi have tidligere i Kjøbenhavn hørt om en Byfoged, om By- og Stadstjenere, men et Politi i den mere moderne Betydning af Ordet var det forbeholdt Enevælden at skabe. Dettets første Politimester, den anergiske *Claus Rasch*, blev udnævnt i December 1682, og i de ham givne Instruxer paalægges det ham bl. A. at have Indseende med Lavene og vaage over, at de holde dem deres Artikler efterrettelige². Vi komme nedenfor til hans særlige Forhold til Kjøbenhavns Tømrere, men her skulle vi endnu minde om, at Enevælden ogsaa organiserede den øverste Statsstyrelse og herved bl. A. skabte et Kommercekollegium, der i 1671 blev raadspurgt angaaende de »Inkonvenienser og Misbrug«, der fandt Sted mellem Lavene, og som fra 1708 til 1735 optraadte som et Politi- og Kommercekollegium, der bl. A. afsagde Domme ogsaa i Lavssager³.

Vende vi nu tilbage særligt til Kjøbenhavns Tømrere, da modtog de ikke Forordningen af 23. December 1681 om Lavenes nye

Ordning med Glæde; sammen med Murerne mødte de den med en forholdsvis kraftig Protest. I April 1682 indgav Tømrrernes og Murernes Formænd ved Brandordningen et allerunderdanigst Andragende til Kongen, hvori de udtalte, at naar de ikke maatte have »nogen Sammenkomst eller Lavsrettighed som hidtildags«, vilde de geraade i den største Armod og Fattigdom, ti da vilde Lavssvendene »os ikke parere«, men efter den nævnte Forordnings Anvisning alle løbe til at være Mestere og »passere, hvor de ville«. De andrage herefter om, at »de, som gjøre sig selv til Mestere«, maa faa Tilhold om strax at melde sig for Magistraten, Stadshauptmanden og Brandkompagniets Kaptajn, saaledes at de ikke luske sig fra at deltage i de offentlige Paabud og Byrder: at Tømrrerne og Murerne for at ordne Alt vedrørende Brandordningen og afdøde Brødres Begravelse maa samles i deres Lavshuse »dog uden noget Gjæstebud eller Drik«; at de nye Mesteres Afgift til Lavene maa blive væsentlig større, end i Forordningen fastsat, da de ellers ville blive nødt til at ophøre med deres understøttende Virksomhed, og at i Forbindelse hermed »Dreng, som her hos os indskrives, og Svende, som hos os løsgives, maa gjøre den Rettighed til Lavene, som de hidindtil gjort haver«; at det ikke maa tillades Mesterne at holde et hvilket som helst Antal Svende, da dette kunde lade en Enkelt faa for stor Overvægt, og endelig at der maa blive lagt tilbørlig Vægt paa Mesterstykkets Aflæggelse, ti ellers »skulle mange Godtfolk og Bygherrer blive med deres Arbejde bedragen«.

I det Store og Hele blev der, som forstaaeligt er, ikke taget Hensyn til dette Andragende, men muligvis har det dog haft Indflydelse paa Affattelsen af enkelte Bestemmelser i Artiklerne af 1682. Andragendets Grundbetragtning er formentlig Frygt for, at Svendene ikke ville blive hos Mesterne, naar de gamle Lavsformer forsvinde, og det er næsten som et Svar herpaa, naar det i Artiklernes § 18 hedder: »Paa det og Tømmermændene formedelst deres Svendes Modtvillighed (som dennem naar de maatte være i Arbejde kunde faa i Sinde at forlade) ikke skal komme til Skade, da skal de Svende, som her i Staden vil arbejde, naar de af nogen Mester antages, forblive i hans Tjeneste til ohngefehr St. Mortens Dag, med mindre

de særdeles ved deres Tjenestes Tiltrædelse anderledes med deres Mestere ere *accorderede*«. Under 4. November 1682 udkom der i Alt Artikler for 10 Lav*, men den paagjældende Paragraf findes kun i Murernes og Tømrernes Artikler. — Til Haandhævelse af den tilbørlige Myndighed bestemmes det dernæst i § 20, at der i Oldermændens Hus skal hænge »et sort Brædt eller Tavle«, paa hvilket de Svendes Navne skulle antegnes, som ikke opføre sig paa rette Maade.

Efter Artiklerne af 1682 vare de gamle Lavforhold ikke længer tilladte, de skulde helt forsvinde, og vi mærke da ogsaa, at et nyt Regimente er ved at begynde, men ogsaa at der overfor dette Regimente er en uhyre, sej, passiv Modstand. I Juni 1685 ønskede to Tømmerlærlinge at blive løsgivne, men den ene havde forsømt sit Arbejde og ej lagt sit Værktøj fra sig, og den anden havde intet Geburtsbrev. Lavet var derfor ikke villigt til at efterkomme deres Ønske, men i den Anledning kom der »strax« Bud fra Præsidenten, om at Oldermænden *Rasmus Hansen* og de to Læremestere skulde komme til ham, og han befalede, at Drengene skulde løsgives, »hvilket Oldermænden da ikke turde understaa at skulle vægres«. Øvrighedens Paabud blev efterkommet, men da en Dreng i Februar Aaret efter skulde løsgives og manglede sit Geburtsbrev, stillede Lavet sig ganske som tidligere, og denne Gang blev Løsgivelsen i den Anledning udsat til Pinse. Og der er andre Exempler at nævne, der tydeligt vise, at der under Lydigheden overfor Myndighederne gik en levende Understrøm.

I Maj 1683 »anfangede« *Christian Jespersen Lunøe*, der oprindelig synes at have lært Snedkerhaandværket¹, efter kgl. Majestæts Brev og Magistratens Dom at gjøre sit Mesterstykke i Lavshuset. Han brugte hertil en Skibstømmermandsøxe og »ej enten Bindøxe, Bredbil eller Tom(?)øxe, som til Tømmermandsarbejde saa vel her i Staden som andensteds overalt, hvor Haandværket tilbørligen holdes og læres, brugelig er«, kunde ikke skære med en Skjørsav og var paa tredje Dag om paa en kludret Maade at lave Mester-

* Artiklerne gjaldt for Brolæggers, Murere, Prammænd, Rebslagere, Skomagere, Skrædere, Smede, Snedkere, Tømrere og Vævere.

stykket, som Andre gjorde færdigt i 5 å 6 Timer. hvorfor Lavet »allerydmygeligst« formodede, at det højst vilde blive ham tilladt at arbejde med egne Hænder. Men saaledes gik det ikke. Bygmesterne *Stenvinkel*¹ og *Christopher Grosz* erkjendte Mesterstykket for gyldigt, og Magistraten indskrev Christian Jespersen Lunøe som Mester i Lavet. Øvrigheden sejrede, som altid naar den enevældige Konge — hvad der ikke var ganske sjældent — befalede, at den Ene eller Anden skulde optages i Lavet¹, men det er dog et Spørgsmaal, om Sejren blev udelukkende paa Myndighedernes Side. Den 22. September 1683 blev *Johan Schönning von Lemgo*, der havde været Overtømmermand paa Flaaden², efter kgl. Majestæts Befaling og Magistratens Dom indskreven som Mester i Lavet, efter at hans Mesterstykke var befundet gyldigt, men allerede forinden havde han, da Lavet havde fundet nogen Mangel ved Prøven, lovet at betale 4 Dl. til Lavets Fattige samt at give og gjøre Lavsrettighed som andre gamle og forrige Lavsbrødre för ham. Man omgik vistnok med andre Ord de nye Bestemmelser, og Sagen havde Betydning, ti da Johan Schönning i 1686 vilde have en Dreng løsgiven, forbød Lavet ham det, »formedelst han ingen Rettighed har gjort til Lavet, som han lovet havde«, hvad der havde til Følge, at han kort Tid efter erlagde, hvad der fordredes af ham. Skjönt Magistraten havde den øverste Myndighed med Hensyn til Mesterstykkeernes Godkjendelse, vidste Lavet dog godt at benytte dem i sin Interesse. *Jens Erlandsens* Prøve blev i Marts 1685 af Lavet kjendt Intet tjenlig at være, men der blev dog stillet ham Valget enten at være Mestersvend endnu i et Aar eller at betale en billig Straf, og han valgte det Sidste; paa lignende Maade gik det *Hans Olsen Skaanning* i Oktober s. A., og saaledes fremdeles. Mesterstykkeets Betydning formindskes herved, men Lavet faar i alt Fald delvis sine gamle Indtægter.

Mærkeligt er det ogsaa overfor de klare Paabud om, at Alt skal være uden Gjæstebud og Drik, at Mester *Villads Hansen* i Juli 1686 kan love paa Anfordring at ville give Lavssøstrene et Traktement, som skal bestaa udi tre Retter Mad, en god Steg, en fersk Fisk og en Tærte, at *Börge Ietersen* til samme Traktement lover at give en god Koldskaal, og at 14 andre Mestere love for deres Hu-

struers Respekt at give hver 1 Dl. Man fristes uvilkaarligt til at se en Fiffighed deri, at Gildet gives *Lavssøstrene*. Lavenes Lystigheder kunde selvfølgelig ikke helt afskaffes; i Februar 1705 hedder det, at Kjøbenhavns Politimester fik »utallige« Begjæringer fra Lavene, om at de maatte *kontinuere* deres Lystighed nogle Timer ud paa Natten, Begjæringer, som dog alle bleve afslaaede ¹, men kan der være Tale om at kontinuere en Lystighed — her vel særligt Fastelavnsløjer — maa den være begyndt og altsaa til en Tid have fundet Sted. Efter Alt at dømme synes Tømrerne dog ikke at have været blandt dem, der stærkest stod paa Bevarelsen af de gamle Skikke og Sædvaner, ti medens vi have Meddelelser om, at forskellige Lav i den Anledning kom til at føle Øvrighedens Myndighed, forlyder der intet Saa-dant om Tømrerne. Politimester *Claus Rasch* kæmper ihærdigt mod, hvad han kalder Haandværkernes »galne Griller«, og gjør Jagt paa de Lavs Lavstøj, der efter hans Mening misbrugtes ², men naar Kjøbenhavns Tømrere paa denne Tid sælge deres Lavstøj, er Grunden hertil, som vi nedenfor skulle se, en ganske anden. Det blev solgt i December 1687 indenfor Lavets Kreds til Lavsbrødrene for i Alt 214 Dl. 3 Mk. 8 Sk.

Som et i 1690 optaget Inventarium viser, blev dog ikke Alt solgt. Lavet ejede vedvarende foruden nogle Kister med Ligklæder endnu nogle Lysekroner og Lysestager samt Lavsskiltet, »som er af Kobber og hængte for Lavshuset ud til Gaden ved en Jernstang«, en Tinkande med 2 Haner og Lavsladen med 10 smaa Skilter. Salget var derfor intet Brud med Fortiden, hvad der yderligere ses deraf, at det nødvendige Lavstøj lidt efter lidt blev anskaffet paany. Anskaffelsen begynder allerede 2 Aar efter. »Eftersom ingen Skjænkebæger eller desl. ved Lavet befandtes til at præsentere de unge Svende en Æredrik, naar de af Lavet vorder løsgivne efter Gemäsöz«, saa købte Lavet i 1692 dertil »et udskaaret Glas, paa en Pot ungefær, med tilhørig Dæksel af Krystal«. Dette Glasbæger blev i 1694 efterfulgt af et »sært Tin-Skjænkebæger med Huller paa«, altsaa et Slags Fixerbæger, og 1706 anskaffede Lavet en stor Sølvvelkomst (Fig. 13), som Guldsmed *Ditlev Brasch* i Alt fik 60 Dl. 4 Mk. 9 Sk. for. Nu blev det Skik, at enhver fratrædende Oldermænd forærede et Sølvskilt med

Fig. 13. De københavnske Tømmere i 1708 anskaffede Sølvelkomst med tilhørende Skilte. 1/2.

Giverens Navn paa til Velkomsten, og 1728 betalt 30 Dl. for et forgyldt Sølvbæger til de unge Svendes Skjænk (Fig. 14). Lavet synes paany at staa i fuld Glans, ti til det ovenfor Meddelte kan föjes, at der i 1692 blev anskaffet et nyt fint sort Ligklæde med ægte Sølv- og Silkefrynser omkring, udsiret med 4 perlestukne Vaabner, i 1701 en liden Valbirkhammer »at bruge ved Lavet, naar Sammenkomst hol-

Fig. 14. De kjøbenhavnske Tømmermesteres i 1728 til de unge Svendes Skjænk anskaffede Sølvbæger. $\frac{1}{3}$ °.

des«, i 1706 en Stentavle over Lavshusets Dør med forgyldte Bogstaver og endelig i 1723 to Lysearme af Messing med en Skrue-

* Paa Bægeret læses: »Dette Bægere er til en ære drich for de unge Tømmer-svende, som Tømmer Mester Lauget hafver stiftet udi Mester Poul Olsens tid, som da var Oldermænd tilligemed Mester Niels Nielsen og Johan Engelsen Bisidere A° 1728«.

plade samt en Fane. at bruge, naar »Justitien« holdes eller opsættes. Ikke at tale om, at Lavet i 1727 købte et Hus i Peter Hvidtfeldtstræde ved Siden af dets Lavshus for, som det synes, at udvide dette. — Hvad Udtrykket Justitien angaar, da bruges det her i Betydning af Rettersted. Hvad enten det var et Skafot eller en Pinebænk, der skulde rejses paa Nytorv, det murede Rettersted udenfor Vesterport, der skulde repareres, eller nogle Vipper (Galger), der skulde opsættes paa Grønland ved Østerport, da blev hele Lavet tilstolt; man marcherede ud og ind i Optog med Musikanter og Tambourer, og Magistraten trakteredede med Øl.

Drik og Gjæstebud forsvandt ikke ved de strenge Forbud, saa lidt som det naturligvis lykkedes at afskaffe Tilvendelsen af Spaaner og Træ fra Arbejdsstedet. Vi have mødt Forbud herimod tidligere, men selv ved Kongens Arbejde overholdtes de ikke. Kristian IV klager 1635 over, at Tømmerne, der byggede en Mølle for ham, »forpartere Enderne af Mølleaxlerne«, »de have«, skriver han, »haft Fordeel nok af Spaanerne, at de maa retvel lade Enderne af Mølleaxlerne ligge«. Og nu gik det ikke bedre. Det almindelige Forbud i Forordningen af 6. Maj 1682 blev i Tømmerens Lavsartikler fra samme Aar skærpet derhen, at en Bygherre ikke engang maatte forære Svendene og Drengene Arbejdsstedets Spaaner eller Ros. Straffen herfor var en betydelig Mulkt, men Kampen, der her kæmpedes, var, som vi senere skulle se, en forgjæves Kamp. Lavene og alle de Skikke og Vaner, som stod i Forbindelse med dem, var som den Fugl Fønix, der flyver med fornyet Ungdom fra det brændende Baal.

Grunden til, at Lavet i 1687 solgte sit Lavstøj, angives i en Skrivelse til Magistraten af 1690 at være Lavets Armod. Man mener vel, skriver Oldemanden *Christopher Bruckner*, at der nu ingen Udgifter skulde være ved Lavet »som i fremfarne Tider og förend det blev ophævet og forandret«, men det er en Fejltagelse; der er først og fremmest Lavets Trængende og saa Lavshuset, der »staar og forfalder«, og endelig »anvendes og adskillige Udgifter imod de ofte antræffende Bönhaser«. Der behøves derfor større Indtægter, større Afgifter, naar en Dreng ind- og udskrives, som naar en Meister optages i Lavet, og endelig bör Svendene give Tidepenge. I

disse Sager tör Magisträten dog Intet resolve, den henviser til Kongen, og i Maj 1691 henvende da Oldermændene for ikke mindre end 4 kjøbenhavnske Lav — Murernes, Smedenes, Snedkernes og Tømrernes — sig til Kongen om den Sag, der af de ovennævnte ansaas for den vigtigste, Forholdet til de overhaandtagende Bönhaser, om hvem Christopher Bruckner Aaret för med en vis Bitterhed havde skrevet, at naar man havde anvendt Omkostning paa at faa dem straffet, »saa nyder man Intet igjen, eftersom de befries af Patroner«. Nu androg man om, at Hs. Maj. vilde befale, at Ingen under nogen Prætext maatte bruge Bönhaser eller Fuskere, men Ansøgningen kom tilbage fra Kancelliet med den Paaskrift: »Hs. kgl. Maj.'s allernaadigste Vilje er, at hermed efter Lavsartiklerne allerunderdanigst skal forholdes«. Det var Regeringens Hensyntagen til Søfolk, Holmens Folk og Tøjhusarbejderne, der her gjorde sig gjældende, men for Lavet var der ikke megen Trøst herved, det maatte væsentlig holde sig til Politiet og se, hvad det kunde faa udrettet ved dets Hjælp ¹, hvad der ikke sjældent krævede Foræringer til Politimesterens Fuldmægtig og Betjente. Ja 1686 fik Politimesteren selv en »Diskretion« paa 30 Dl. Det er derfor godt, at Lavets pekuniære Forhold nu synes at bedres; det fremgaar formentlig af den ovenfor nævnte Anskaffelse af nyt Lavstøj, og en medvirkende Grund har muligvis været, at Lavet i 1702, som allerede ovenfor nævnt, fik sit til Kongen i 1678 ydede Laan paa 2000 Dl. tilbagebetalt.

Efter Alt at dömmes har Bönhaseriet floreret i en ikke ringe Grad, og at det indenfor Lavet satte Lidenskaberne i Bevægelse, kan ses af, hvad der skete, da Lavet den 21. Juli 1690 reparerede det murede Rettersted udenfor Vesterport. Efter om Morgenen at have samlet sig paa Gammeltorv havde det, saa snart Vesterport blev aabnet, forföjet sig til Retterstedet, men ikke saa snart var dets Arbejde her forbi, för Folkene »anfangede at gjøre Alarm og vilde begive dem til Bispens Gaard« for at falde over en Bönhas, som arbejdede der, saa at Oldemanden *Christopher Bruckner* havde nok at bestille, med »saadan Alarm igjen at afstille iblandt ungefær 300 Personer«. Der kunde nær være sket en stor Ulykke, skriver han; men det er Følgen af, at Bönhaserne faa Lov til at brede sig, uud-

lader han ikke at tilføje, de tog Brødet af Munden paa Lavsbrødrene, af hvilke mangfoldige »den ganske Sommer ej have haft at bestille«.

Det synes forøvrigt ikke at have været ganske let at faa Svendene stillet tilfreds ved denne Lejlighed, og Vanskeligheder i saa Henseende synes der ogsaa at have været en Gang i 1702. Der er da Tale om Rejsningen af et Hus i Dyrehaven til Frederik IV's Fødselsdag, »hvortil Svendene vare kommanderede og dog ej vilde komparere«. Formentlig have en Del af dem dog flokket sig sammen i Nærheden af Arbejdsstedet, ti Oldermænd, *Jens Petersen Randlev*, skriver, at han aarle og silde tilligemed Politibetjentene var tilstede, inden de kunde faa Svendene bort. Som det heraf ses, vare de nye Artikler af 1682 ikke noget absolut Hjælpemiddel mod Uroligheder, men som ovenfor nævnt havde Mesterne heller ikke ventet det, de udtalte jo, at de nye Bestemmelser formentlig vilde bevirke, at Svendene ikke vilde »parere«. Underligt var det nu ikke heller, om det kom saaledes, ti de nye Bestemmelser vare særlig radikale overfor Svendene, de forbød bl. A. ethvert Traktement, naar en Svend ankom eller rejste, enhver Frimandag eller anden Drikkedag, kort sagt enhver Sammenkomst mellem dem, ligesom de i det Hele ophævede deres Kro og slog en Streg over alle »selvgjorte Vedtægter«.

Det var Lavsvæsenets fra gammel Tid nedarvede Kryderier, som helt skulde forsvinde, for at det regulære Arbejde uforstyrret kunde gaa sin Gang: men Paabud, der slog noget Saadant fast, maatte nødvendigvis sætte ondt Blod, ikke at tale om at de maatte berede Vanskeligheder i Forholdet til de tyske Lav, ti med hine ovennævnte Kryderier forsvandt den lavsmæssige Zünftighed. Allerede i 1684 var det kommet dertil, at Drengene, som havde udlært her »efter Artiklerne«, blev forhaanede og foragtede, »alene fordi, de ikke have ladet sig gjøre til Svende efter deres forrige urimelige Vedtægter«; det er Regeringen, der udtrykker sig saaledes, og den hører yderligere med billig Forundring, at der var Mestere, som »kom i de Tanker at skikke deres Börn og Drengene til fremmede Steder for at lade dem der gjøre til Svende«¹. Hvad nu særligt Tømrerne angaa, da synes de ikke at have været fremtrædende i denne

Retning, men paa den anden Side have de dog staaet i for livlig Forbindelse med Tyskland, til at de ikke skulde mærke Ulempen. Vi have Underretning om, at det kjøbenhavnske Lav fik Breve fra Lavene i f. Ex. Magdeburg og Ratzeburg; flere Gange giver det Bidrag til nedbrændte protestantiske Kirkers Gjenopførelse i Tyskland, og det er derfor ikke overraskende at høre, at Oldermænd med nogle Lavsbrødre i December 1688 for Kjøbenhavns Præsident klagede over, at de her udlærte Tømmersvende, som drog til Udlandet, formentes Arbejde dér, og den mundtlige Klage blev efterfulgt af en skriftlig. Hvad Resultat disse Skridt førte til, kan dog ikke paapeges, det kan i Almindelighed kun udtales, at der ved Siden af Bestemmelserne fra 1681 og 1682 lidt efter lidt opkom en mindre streng Praxis. 1703 nedsættes, bl. A. maaske for at udligne disse Forhold, en Kommission, der skal efterse de forskjellige Lavs Artikler og udtale sig om, hvorvidt »nogen Forandring derudi fornøden eragtes«. 1713 paalægges det Politi- og Kommercekollegiet at overveje, om det ikke var rigtigst, »at Enhver, naar han havde gjort sit Mesterstykke og Børgerkab vundet, blev tilladt at arbejde, end at han formedelst medgaaende Bekostninger skulde tvinges til sig herfra til andre Steder at begive«¹. Lavsformerne ere altsaa langt fra forsvundne.

1691 synes for Tømrernes Vedkommende at danne et Vendepunkt. Forordningen af 1681 forbyder enhver Sammenkomst af Svende, men den 29. Juni 1691 tilstæder Kjøbenhavns Magistrat efter Oldermænden, *Christopher Bruckners* Ansøgning, at Byens Tømmersvende maa holde Samlinger, og tillige at et Herbergsskilt maa udhænges, hvor Oldermænden eragter det tjenligst. Det er imidlertid ganske karakteristisk, at det kan skimtes, at hvad der saaledes sanktioneres i Juni 1691, væsentlig har været bragt i Udøvelse i alt Fald nogen Tid før. I en Ansøgning af April 1692 hedder det, at den Uorden, der formedelst Lavenes Ophævelse havde indsneget sig mellem Tømmersvendene, var afhjulpen »nu paa ungefær to Aarstid«, og *Christopher Bruckner* siger den 25. Juni 1691, at Svendene alt vare delte i 6 Klasser, Noget, der først fastsloges i Svendenes første officielle Samling den 9. Juli 1691, ikke at tale om at der i Maj s. A. betales en Maler 8 Sk. for at opmale Bogstaverne paa Svendenes Skilt².

Som nævnt afholdtes Svendenes første officielle Samling den 9. Juli 1691. Oldermænden *Christopher Bruckner* og Lavets 4 ældste Mestere vare tilstede, og Politimesteren *Claus Rasch* præsiderede. Mødet fandt Sted, hedder det, for at bringe Lavet »udi en god, rolig Stand og Tømmersvendene udi indbyrdes Enighed og Lydighed mod Mesterne«: Claus Rasch foreholdt Svendene deres Pligter, og derefter blev der vedtaget forskellige Beslutninger med Hensyn til Ligbæren (Svendene deltes i 6 Klasser), Betaling for Ligklædet, Tidepengenes Erlæggelse o. s. v. Naar en Svend om Aftenen gik fra Arbejde, skulde han altid hjembære sin Bindøxe, vedtoges det, og naar Stormklokkerne ringede Brand, skulde de Svende, der ikke vare antagne under Brandordningen, møde ved Raadhuset hver med sin Øxe. — Hvad der saaledes var begyndt, fortsattes. Aaret efter forordnedes det, at de fire yngste Svende skulde tilsige »til Kongens, Stadens, Lavets og andre nødvendige Ærinder«, og at de Svende, der i de forløbne Aar ikke havde tilsagt, skulde afgjøre deres Pligt ved hver at betale 4 Mk. i Tilsigepenge¹. Svendene fik herefter Midler at raade over; de havde da ogsaa strax for 8 Dl. om Aaret lejet Lokale i Mesternes Lavshus til deres Samlinger, og da Skiltet, efter at have været hos baade Præsident og Politimester til Approbation, den 3. November 1691 blev ophængt, fortæredes der for 1 Dl. 6 Sk. Den 28. April 1692 blev der for 3 tyske Svende, som havde deres Friskjænk og Velkommen efter Haandværks Gemäsz, betalt 3 Mk.; de tyske Svendes store Skjænkekande kom frem paany, men de tyske Svende søgte nu ogsaa hyppig hertil. Den 14. September 1692 er der Tale om Skjænk til 4 saadanne, den 12. Oktober s. A. til 9, o. s. fr. Mærkes kan det i det Hele, at Svendenes Samlinger hurtigt synes at have antaget den gamle Lavskarakter. Fra den 9. Maj 1692 indskreves Svendene »for aaben Lade«, og ved Sammenkomsten den 21. Oktober s. A. indlagdes 10 Tdr. 4 Dl.'s Öl. 1696 blev deres Lade repareret, stafferet og med rød Sinober samt grøn Farve anstrøgen, og sidst i samme Aar betaltes en Gjörtler 2 Dl. 3 Mk. 5 Sk. for 35 Messing-Ligtegn, hvis nærmere Brug dog ikke angives.

Da det nye Aarhundrede begyndte, staa vi paany overfor en

formentlig gennemført zünftig Lavsordning, skjönt det dog ikke maa overses, at Bestemmelserne fra 1681 og 1682 langtfra vare helt afstrefede. I December 1689 bevilges det paa Raadstuen, at 4 gamle og 4 unge Tømmermestere maa udmelde de 3 Mestere, mellem hvilke Magistraten skal vælge Lavets Oldermænd, og i Marts 1692 udmeldes de af endog kun 4 Mestere. Det er sikkert Frygten for at faa Lavet samlet, som her gjør sig gjældende. I Juni 1703 bevilgede Præsidenten, at »nogle af de ældste Lavbrødre« maatte forsamles angaaende de gifte Mænd, som vilde lære Haandværket, og som molesterede Øvrigheden ved deres Overløb. Lavsudviklingen synes ogsaa at være bleven dæmpet noget ved Pestens Rasen i 1711. Da Landetatens Generalkommissariat i 1714 ønskede at faa en Mester til at fuldende en Reparation af Raavaddam Krudtmølle, forebragte Oldermændens Sagen i en Samling, men alle Mesterne svarede, »at de ikke havde Folk til at befordre samme Arbejde, saa som her var stor Mangel paa Folk ved vores Haandværk for den Aarsags Skyld, at der bortdøde en stor Del af vores Svende i Pestens Tid«. Muligvis var det dog ogsaa nogen Uvilje mod Regeringen, som her lagde sig for Dagen, ti under 23. Oktober 1713 havde Regeringen udstædt to Anordninger, der ikke vare Lavet behagelige. Først havde den befalet, at saasom Staden højlig trænger til Arbejdsfolk, skulde der fremtidig ved hvert Lav i Kjøbenhavn kunne sættes en eller to Frimestere, »paa det en Soldat, naar han paa sin Alderdom blev aftakket, derved nogenlunde kunde soulageres«, og for at Svende, der ville være Mestere, »ikke skulle besværges med de excessive Depenser, som i Omkostninger, Traktementer o. desl. ulovlige Exaktioner skal bestaa«, befales det dernæst, at enhver Mesterprøve skal anmeldes for Politi- og Kommercekollegiet, for at en Betjent kan ordineres at være overværende og have Opsigt med, at Intet deslige gaar i Svang¹.

Man vilde paany de gjenopvaagnede Lavsskikke tillivs, men der var næppe denne Gang den samme Alvor i Forsøget som i 1681, og efter Alt at dømme havde Pesten bragt de efterlevende Mestere til at føle sig. Der foreligger Klager over, at alt Mur- og Tømmerarbejde steg stærkt i Pris, og i 1719 hedder det, særligt om Murerne,

at de siden Pesten »have været saa uforskammet dyre, at de have taget dobbelt saa meget for deres Arbejde som tilforn«. Det berettes med Harm, at en Mursvend nu fik 3 Mk. om Dagen (istedenfor tidligere 2 Mk.), en Kalkslager 18 Sk. (1 Mk.) og en Haandlanger 1 Mk. (10 Sk.), at en Svend desuden daglig skulde have for 2 Sk.

Fig. 15—16. De kjøbenhavnske Tømmermesteres og Tømmersevendes Velkomster uden Skilte. Med Skilte ses de i Fig. 13 (S. 93) og Fig. 17 (S. 106).

Paa Fig. 15's Medaljoner læses: »Dette er Tømmer Mesternis Velkom«. og »Nicolai Fincke Oldermænd 1706 D. 26. Junij«. — Udvendig paa Bunden af Fig. 16 er indgraveret: »Anno 1727 er denne Pocal af Tømmersevne Lauget bekostet og i værende Tiid da Jens Pedersen Steen var Formand. Kostede et Hundrede sexoghalvfiersindstivve Rixdaler«.

Brændevin samt 2 Potter godt Øl à 3 Sk., d. v. s. 8 Sk. daglig, en Kalkslager paa lignende Maade 4 Sk. og en Haandlanger 3 Sk., og at endelig Mestersalæret for en Svend androg 24 Sk. om Dagen. Hertil föjedes yderligere, at naar en Mester i gamle Dage kom til sine Folk, arbejdede han en Timestid hos ét Parti og en Timestid hos et andet, hvorved han animerede dem til Arbejde — da stod det vel til — men nu holdt de sig for gode til at tage en Mur-ke i Haanden.

Det er herefter naturligt, at Regeringen under disse Omstændigheder til sine øvrige Protegeer som Frimestere föjede veltjente Soldater, men dette førte igjen til en ivrig Optræden fra Lavets Side mod Bönhaser og andre uberettigede Næringsdrivende. Det jagede dem med Politiet ved sin Side, men overfor Kongens Vilje var det, i alt Fald tilsyneladende, magtesløst. I Juli 1724 maatte Oldermænden *Niels Sörensen* for Magistraten gjøre en ved Kongens Brev udnævnt Tømmermester *Jens Petersen* en Undskyldning, fordi han havde kaldt ham »Brevmester«, men hvor oprigtigt denne Undskyldning var ment, kan ses af en Klage fra nævnte Jens Petersen til Kongen af Januar 1725. Han gjør heri opmærksom paa, at han var bleven udnævnt til Mester, fordi han i 1722 havde forestaaet Opførelsen af »den ved Frederiksberg Slot opførte Mølle«, men at Mesterne vare i høj Grad uvillige imod ham: da han i 1723 vilde indskrive en Dreng og denne som de andre Drengene vilde give sine Penge, 10 Mk., til Lavet, bleve de skudte til ham igjen undtagen 2 Mk., som toges til Skriveren; de tog ingen Penge »af saadanne Mestere, som havde Kongens Brev«, ja sagde, at hvis han ikke strax pakkede sig, vilde de handle med ham, saa han ikke skulde blive et Menneske lig. I den Anledning maatte Mesterne gjøre en Undskyldning for Magistraten, men næppe vare de komne udenfor Raadstuedøren, för de gjorde sig en Latter deraf, og efter den Tid havde de været argere end tilforn, kaldt ham Fusker, Frimester og Brevmester, ja gjort hans Folk afspændige, saa de ikke vilde arbejde hos ham.

Herover opstod der en længere Brevvexling, men uden nærmere at indlade os paa den, skulle vi gjøre opmærksom paa, at Lavet »knæfaldt« Kongen med Forestillinger om, »hvorledes en stor

Del Mestere med Kone og Börn i störste Armod maa geraade«, der ved at »disse Frimestere« falskelig foregive for Eders kgl. Majestæt »at have tjent ved Militien og dog aldrig haver vaaren i nogen Campaigne«. Der kom Elementer ind i Lavet, med hvilke en retskaffen Tømmersvend »ej vilde medarbejde, som og er Haandværksmand udi hele (det) romerske Rige«, og som vilde medføre, at ingen fremmed Svend kunde komme hertil, og at de kjøbenhavnske Svende ikke paa fremmede Steder kunde passere. Den zünftige Følelse var voxet stærkt op, saaledes som det kan ses af en Række Exempler.

1714 skriver Lavet til Magistraten angaaende det oftere opkommende Spørgsmaal om gifte Lærlinge. Lavet protesterer imod at saadanne tillades, de kjendes ikke i Udlandet, »hvor de holde Handværksgevonheit«, og Følgen vil blive, at de dér lægge »en *Despect* og *blame* paa vores amt«, saaledes at Svendene herfra ikke ville blive holdte for gyldige. Da en Svend, der arbejdede i Esrom, 1717 uretfærdigt blev mistænkt for at have stjaalet en Bil, maatte han gaa fra Arbejdet til Kjøbenhavn for at andrage Sagen for Oldermannen og det ærbare Tømmeramt; Svendene, han arbejdede sammen med, erklærede nemlig, som han skriver, »at de ikke kunde ret vel arbejde med mig længer, förend jeg for saadant blev erklæret, og at det var lige saa fuldt, som jeg skulde have taget Bilen«. Da i 1721 en Dreng ikke blev løsgiven, fordi han i sin Læretid havde giftet sig, undskyldte Mesterne sig med, at de ikke havde forbudt Svendene at arbejde med ham, men at det var sket »indbyrdes blandt Svendene«. Og i 1722 andrage Svendene Mesterne om at maatte holde en Protokol over de fremmede Svende, som kom hertil, samt over de danske Svende, som rejste til Udlandet, og om i samme Protokol at maatte indføre »de Straffebøder, som Enhver kan tilkomme at betale, fordi de ikke efter Lavsartiklerne (!) rejse paa Haandværket efter Brug og Sædvane . . . saa og om Nogen Lavet til Beskjæmmelse indlader sig i Ægteskab med løse og letfærdige Kvindfolk eller gifte sig, medens de staa i Lære«.

Mesternes Svar herpaa var meget reserveret, men sikkert er det, at Svendenes Lav var voxet op til at betyde Noget. Efter Pesten fandtes en Del af dem »stridig og mutvillig«, de vilde ikke erlægge

deres Tidepenge og ikke borthære de Døde; for et Syns Skyld vare de gaaede i Holmens Tjeneste, men i Virkeligheden »bønhasede« de rundt omkring i Byen. Hermed fik Mesterne dog efterhaanden Bugt, men Stemningen har alligevel næppe været ganske god, og i en Klage fra Oldermænden *Niels Sørensen* over, hvad der hændte ham den 13. Februar 1715, da Skafottet paa Nytorv blev nedtaget, hedder det: »Og der alle Svendene vare gjennemgaaede Mønstringen, da takkede jeg dem paa Øvrighedens Vegne og bad dem gaa hver hjem til sit Hus, mens det vilde de ikke, men begyndte at bande og skjælde meget ilde paa mig; da løb jeg op til Politikammeret og begjærede Assistance; jeg bekom Vagtmesteren . . . og da jeg da vilde gjøre Anvisning paa Eskild Nielsen, som jeg vilde have arresteret, da kom der en stor Del af Svendene med deres Øxer i Haanden, greb mig baade udi Brystet og udi Halsen, rev og sled mig baade for og bag i Armene og i Kjortelen, rev min Paryk af mit Hoved, som blev nedertræden i Rendestenen, og havde en Del af mine Lavsbrødre ikke kommet mig til Hjælp, da havde de ganske trædet mig under Fødderne, saasom en Del af samme Svende var ganske drukken«. Anledningen til denne Tumult laa deri, at Oldermænden havde givet Eskild Nielsen et Rap med sin Stok, og at han havde Ret hertil, fastslaas i Bytingsdommen af 16. December s. A., men forøvrigt eragtedes heri, at den de paagjældende Svende overgaaede Arrest kunde være tilstrækkelig Straf for det Passerede.

Svendene holdt sammen: da to Svende i 1724 klagede over, at de andre Svende forbød dem at arbejde og paalagde dem Mulκτη, kom det op, at disse paa egen Haand afholdt Samlinger og Kro, hvilket naturligvis blev dem forbudt. Men meget forknytte synes de ikke at være blevne herved. I Juli 1725 tilskrev Præsidenten Lavet, at Landbygningsinspektør *Joh. Corn. Krieger* havde anmeldt »en Del Tømmersvendes Revolte« ved Hs. kgl. Majestæts Arbejde paa Slottet, i hvilken Anledning der ikke maatte meddeles nogen Tømmermand Pas til at rejse: Lavet skulde undersøge Revolten samt holde Svendene til ikke at forsømme Kongens Arbejde, paa det at Slottets Bygning ej skulde opholdes. Videre hertil kjendes dog ikke, men til hvad der ovenfor er meddelt om, at Svendene holdt egen Kro, kan

föjes, at de i 1727 anskaffede en Sølvvelkomst (Fig. 17), der kostede ikke mindre end 176 Dl.

De Forhold, som her ere skildrede, ere ikke ganske idylliske, men de tyde formentlig paa ganske gode Kaar blandt Svendene, og hvad Mesterne angaar tør vi sikkert antage noget Lignende. Den ovenfor nævnte Anskaffelse af nye Lavsgjenstande synes at vise det ligesom det ovenfor nævnte Huskjøb. 1715 sluttede Murerlavet Kontrakt om at faa Lokale til deres Samlinger i Tømrrernes Lavshus i Peter Hvidtfeldtstræde, og da Skomagerlavet i 1725 skriver til Tømrrerne om at komme det til Hjælp til dets Gjælds Afbetaling ved at tage Lodsedler i et det særlig tilstaaet Lotteri, tog de i Alt 66 Lodsedler à 1 Dl. Tømmerlavet stod efter Alt at dömmе heldigt og godt og fik Tilgang ikke alene af Mestere i Kjøbenhavn, men ogsaa af Mestere i Aarhus, Frederiksborg og Roskilde*. Noget Andet er, at dets Medlemmer desuagtet muligvis ikke have været i Besiddelse af nogen overordentlig Dygtighed. Et Faktum, der synes at pege i denne Retning er, at da Landetatens Kommissariat 1718 skulde have en Bro slaæet over Arresøens Udløb og ikke kunde faa Tømmermester *Povl Olsen* fra Kjøbenhavn, da han var optagen af andet Arbejde, ved det ingen anden Udvej end at henvende sig til Papirmager *Johan Dreusen* paa Strandmøllen, der ogsaa traadte til¹. Herved skulle vi imidlertid ikke dvæle, men til Slutning vise de kjøbenhavnske Tømrreres Forhold til nogle andre, nærstaaende Haandværk samt give nogle Oplysninger om deres Antal.

Först kan det da bemærkes, at det i Artiklerne for de kjøbenhavnske *Trædrejere* af November 1685 hedder, at det herefter skal være aldeles forbudt alle Snedkere, Tømmermænd, Hjulnænd og andre deslige Haandværkere at have noget Drejerværksted i deres Huse, hvoraf man kan slutte, at bl. A. Tømrrerne tidligere have beskæftiget sig ogsaa med Drejerarbejde². Af væsentligere Betydning er imidlertid deres Forhold til *Snedkerne*. Vi have tidligere set,

* Det tør heraf slutes, at der ikke var noget Tømmerlav i disse Byer. Vi vide ogsaa, at Tømrrerne i Horsens ikke havde noget Lav³. Vi skulle nedenfor se, at der först 1740 bevilges et Tømmerlav i Odense, det første i Danmark udenfor Kjøbenhavn. — Kristian V's Lov fastslog (3—13—23) Tømrrernes gamle Ret til ogsaa at bo paa Landet.

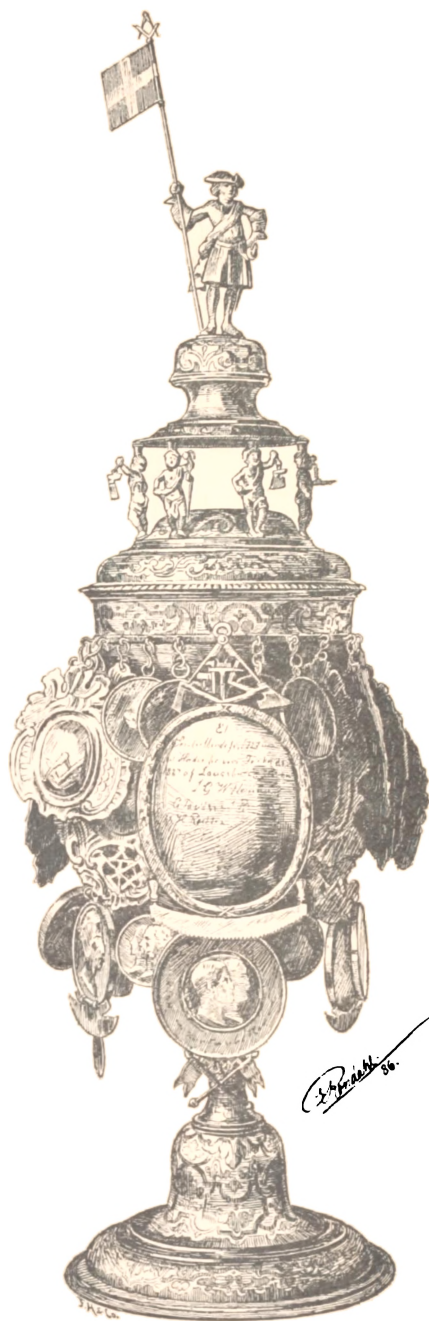

Fig. 17. De københavnske Tømmerstødes i 1727 anskaffede Sølvelkomst med tilhørende Skilte, Medaljer o. Lign.

hvorledes de stødte sammen, og det gjorde de fremdeles. 1687 synes Snedkerne gennem Politi- og Kommercekollegiet at have udvirket et Forbud imod, at Tømmerne »brugte Høvlen til at pløje Loffer, Gulve, Vindeltrapper og Andet«, men heri vilde Tømmerne ikke finde sig. Alle Hjul bleve satte i Bevægelse; i Juni 1687 præsenterede de i den Anledning Sekretær *Slange* en Diskretion paa 20 Dl. »for vores Lavsdøm at befordre«, og Aaret efter satte de Overkammerjunker *Adam Levin Knuth* et Plankeværk paa 148 Tavler om hans Have i Farum som Tak, »fordi han haver forhvervet den kgl. Majestæts Frihed« imod det nævnte Forbud. Sagen var imidlertid ikke herved bragt ud af Verden. I November 1720 klagede Snedkerne paany over, at Tømmerne brugte Høvlen mere, end de burde, ligesom over at de tog nylig udlærte Snedkersvende i Forbundt. Tømmerne mente herimod, at de havde Ret til bl. A. at lægge Gulve og beklæde italienske Trapper, saa længe de ikke limede, men slog Brædderne sammen, og en den 7. Januar 1722 i Sagen afgiven Erklæring af Generalbygmester *J. C. Ernst* er i høj Grad oplysende med Hensyn til Forbundt-Spørgsmaalet.

Efter hans Mening maa en Tømmermester frit kunne tage en Snedkersvend i Forbundt, d. v. s. til Oplæring i forholdsvis kort Tid, naar Svenden blot dermed helt forlader sit første Haandværk, og at flere Snedkersvende benyttede denne Ret er for ham naturligt, da Snedkerne ingen gifte Svende taale. En stakkels Snedkersvend, »der falder til en Kone«, har ingen anden Udvej end enten at give sig ind paa Holmen, »om det vil lykkes«, eller drage paa Landet eller endelig gaa i Forbundt hos en Tømrer, og det sidste er langtfra uheldigt, ti mange af de gifte Tømmersvende »eje Huse og svare Byen«, ikke at tale om at Tømmersvendene fremfor Snedkersvendene gjør Tjeneste i Brandordningen. Han tilraader derfor ikke at røre ved dette Forhold, men forøvrigt ved en trykt Forordning at skille Snedkerne og Tømmerne imellem, og dette skete. Under 27. Februar 1723 udkom der et Reglement, der i 17 Paragrafer bestemte, hvilke af de i saa mange Aar omtvistede Arbejder der tilfaldt Snedkerne og hvilke Tømmerne. Gjennemgaaende henføres det finere Bygningsarbejde til

de Første, det grovere til de Sidste, og et Hovedprincip udtales i den Regel: Limpotten hører alene Snedkerne til ¹.

Foruden Drejerne og Snedkerne skulle vi endnu nævne *Skibstømmerne*, der paa denne Tid, da der var en Del at gjøre ved at sætte nye Bolværker i Byens Kanaler, synes at have søgt at komme til at udføre dette Arbejde. Men herimod traadte Hustømmerne op. De klagede 1702 energisk til Politimesteren, idet de udtalte, at »sligt Arbejde med Skibsbygningen ingen Gemenskab har og Skibstømmermænd ikke vedkommer«, og under Sagen fremkom Erklæringer fra Bygmester *J. C. Ernst* og Stadskonduktør *Elorius Mangor*, der begge udtalte, at Bolværksarbejdet i deres Tid altid var bleven udført af Hustømmerne; formentlig førte disse deres Krig igjennem. 1684 havde de foretaget en betydelig Reparation af Knipelsbro ².

I dette Tidsrum omtales endelig nu som tidligere særlige *Savskærere*. Ved det nuværende kgl. Biblioteks Opførelse arbejde i 1666 saadanne, skjönt Tømmerarbejdet udførtes af Tømmermester *Morten Sörensen*, fra hvem der foreligger flere Regninger paa dette Arbejde. En særlig Regning, som her skal nævnes, omhandler en Række Bjælker og Baand, som Vagten paa Holmen i 1668 ved Nattetid havde taget ud af Bygningen og brændt for at varme sig ved ³!

Gaa vi nu over til at se Tømmerens Antal i Kjøbenhavn, da var her i 1660 næppe mere end 24 Tømmermestere mod 35 i 1640 og 43 i 1626 (s. ovfr. S. 64—65); der var altsaa en tydelig Nedgang begrundet ved Krigene og Byens Belejring, og endnu i 1681 var Antallet kun steget til 29. Men da Lavet i 1688 rejste det ovfr. nævnte Plankeværk for Overkammerjunker Adam Levin Knuth, synes 37 Mestere at have deltaget i denne »Diskretion«, og 1690 opkrævede Oldermændene »med velædle Hr. Præsidentens Bevilling« 1 Mk. 8 Sk. hos hver af 43 Mestere. Det var Kjøbenhavns store Udvidelse i denne Tid, som her virkede ⁴. 1710 var Antallet igjen sunket noget (34), og 1712, Aaret efter at Pesten havde ihjelslaaet 23,000 Mennesker i Kjøbenhavn, sank det yderligere til 16, men ved det her omhandlede Tidsrums Slutning (1727) var det igjen steget til 27. Hvad Svendenes Antal angaar, kan der kun oplyses meget lidt. 1700 paalægges det Older-

mændene at lade alle Haandværkssvende optegne ¹, men om Fortegnelserne ere førte, synes de ikke at være bevarede til Nutiden. Allerede forinden vare imidlertid Tømmersvendene for Ligbæringens Skyld blevne delte i 6 Klasser, og 1691 talte disse 6 Klasser i Alt 173 Svende, hvorimellem kun 5 tyske Svende. Men Pesten lod dem næsten helt forsvinde: 1712 var der her i Byen kun 8 Tømmersvende og 20 Tømmerlærlinge, men i 1726 vare disse Tal igjen stegne til henholdsvis 182 og 47.

Med Hensyn til Svendenes Nationalitet er det endelig af Interesse at se, at af 146 fra den 30. Juni 1682 til den 7. December 1691 i Kjøbenhavn løsgivne Tømmersvende vare 51 fra Halland og 30 fra Skaane. Danmarks gamle Provinser sendte vedvarende deres Ungdom til Kjøbenhavn, og til de nævnte 81 Svende kom endnu 21 fra Jylland. Det nationale Element var det afgjort overvejende. De faa tyske Svende, der først synes at stige i Antal efter 1692 *, have spillet en i Henhold til deres Tal uforholdsmæssig Rolle, men her gjorde jo ogsaa andre Momenter sig gjældende. Som Arbejdere synes de tyske Tømmersvende ikke at have staaet højt. Bygmester *J. C. Ernst* deler dem i sin ovenfor nævnte Erklæring af 1722 i 2 Grupper, dem, der kom fra Nedersaxen, Hamburg og Landene deromkring, og dem, der kom fra Obersaxen og Oberlandene, kun de sidste vare »dygtige og færdige« Karle ², men ogsaa de sjældneste.

* I Oktober 1709 betalles 17 tyske Svendes Skjænk (å 1 Mk.) med 2 Dl. 5 Mk., og samtidig udsendes Proviant til 2 tyske Svende. »som laa paa det Skib, der var kommen fra Dantzic, hvilke Svende ej maatte faa Tilladelse til at komme herind« (hvorfor?).

V.

Paa Laaget af Tømmersvendenes ovenfor afbildede Sølvvelkomst (S. 101 og 106) ses en statelig Figur, der formentlig viser os, hvorledes en københavnsk Tømmersvend saa ud i 1727, naar han stillede i fuld Puds. Han bar Kaarde, trekantet Hat og sikkert ogsaa Paryk. Da det københavnske Tømmerlavs Oldemand *Niels Sørensen* 1715 kom i Klammeri med Svendene, mistede han, som ovenfor meddelt, sin Paryk, og ved et Slagsmaal 1744 i Aarhus, hvori tre Mursvende deltog, fik den ene af dem sin Paryk forbyttet¹. Der er herefter næppe Tvivl om, at ogsaa Tømmersvendene den Gang til Stads gik med dette Paaklædningsstykke, og hvad Kaarden angaar, da vides det bestemt, at Datidens Haandværkssvende pynkede sig med en saadan, i Tømmerlavets Artikler af 1674 (§ 27) forbydes det de tilrejsende Svende at bære »Bantdegen« paa Københavns Gader, i Lavshuset eller andensteds. Skikken kom til os fra Tyskland, hvor den atter og atter til ingen Nytte blev forbudt, og det har derfor nogen Interesse her at kunne oplyse, at Tømmermester *Jens Christensen Boy* den 17. Oktober 1761 indfandt sig paa Tømmerkroen til et Møde med Kaarde ved Siden, hvad han heller skulde have undladt, samt at Mesterne endnu i 1779 blive enige om ved en festlig Lejlighed at møde »i Uniform«².

At Haandværkssvende bar Vaaben, var forøvrigt ikke noget helt Nyt. I de københavnske Bagersvendenes Skraa af 1403 hedder det, at, naar Brødrene drikke sammen, maa ingen af dem bære »Væрге eller lang Kniv«: 1512 sættes der i de københavnske Smedes Skraa Straf for at drage Sværd eller Kniv i Lavshuset, og 1654

hedder det i de kjøbenhavnske Snedkersvendes Artikler, at den ene ikke maa fordre den anden udenfor Porten paa en Degen¹. Herefter er det naturligt, at det ogsaa i de kjøbenhavnske Tømrreres Artikler forbydes at drage Sværd, Kniv eller andet Vaaben (1575) ligesom at bære »Væрге, Øxe eller andet Sligt« i Lavet (1623, 1674). Men det er kun den almindelige Regel, som udtales her, og man tør ikke fra den drage nogen Slutning om, at Forbudet var særlig nødvendigt overfor Tømrrerne. Noget anderledes staa vi sikkert, naar vi 1730 høre om forskjellig Lystighed ved Rejsegildet paa deres ny opførte Lavshus i Peter Hvidtfeldtstræde, ti vel er det at holde Rejsegilde ogsaa en almindelig Skik, men Skikken angaar væsentlig kun Tømrrerne (og Murerne), og som vi nedenfor skulle se, vare Tømrrerne ofte paa Færde som lystige Haandværkere. Den 14. Avgust 1730, »da Orationen skete paa Lavshuset«, betaltes der for 4 Potter Vin 4 Mk. og for 9 Glas, som sloges itu, 4 Mk. 8 Sk., ligesom der ved samme Lejlighed medgik til »Tømmersvendene for Orationen over Kransen« 4 Rd. foruden 3 Flasker Vin (à 1 Mk.) og 7 Glas (à 6 Sk.).

Orationen fra dette Rejsegilde er ikke kjendt, men efter Omstændighederne kunde man godt tænke sig den som et Udtryk for overstrømmende Glæde. Lavshuset, der brændte i Kjøbenhavns store Ildebrand (Oktober 1728), var nu atter rejst, det stod knejsende i Gaden med to Etager og over dem med en Kvist; Oldermænden *Johan Engelsen* forærede til Pryd for Façaden en Sten med et indhugget Rimvers, og Mester *Ole Poulsen* skjænkede en Lysekrone til Husets Sal. Lavshuset var anseligt, og hvilken betydelig Fortjeneste maatte der ikke, just paa Grund af Branden, nu være Udsigt til for Byens Tømrrere. Der var ødelagt 5 Kirker og 1640 Huse og Gaarde, og de skulde nu paany opføres. Katastrofen, der haardt havde medtaget Kjøbenhavn, maatte kunne danne et Vendepunkt i Tømmerlavets Udvikling, og det saa meget mere, som dets Medlemmer ikke synes at være blevne særlig ramte ved den sørgelige Begivenhed. Det brændte kun for 7 af Byens 28 Tømmermestere, der gennemsnitlig synes at have siddet godt i det; af de 28 ejede 14 hver deres eget Hus².

Udviklingen gik imidlertid ikke ganske som her forudsat. Der er ingen Tvivl om, at Lavet tog sig sammen. 1726 stod 24 Mestere med 182 Svende, 1729 havde 25 Mestere 270 Svende, og ved Slutningen af 1730 mønstrede 30 Mestere 302 Svende, Tallene voxe, men dog maa, hvad der fra Lavets Side præsteredes, ikke have været tilstrækkeligt, saaledes som vi kunne se det af en Skrivelse af 1731 fra den Kommission, der af Kongen blev sat til at have Tilsyn med det nye Kjøbenhavns Opførelse. Den skriver, at »ved de publique Bygninger sker endnu temmelig stor Ophold af Tømmermesterne, som foregive, at sligt,-rejser sig af Mangel paa Svende«. Man søgte da ogsaa andensteds hen for at faa Hjælp. I April 1729 var Tanken kun henvendt paa at forøge Tilgangen til de almindelige Lav: der behøvedes flere Murere, Tømrere, Suedkere og Klejnsmede, og det paalagdes derfor Magistraten at sørge for, at Bekostningen ved at blive Mester i et Lav som Maximum kunde blive nedsat til 50 Rd., medens det tidligere kostede 100 å 200 Rd., men allerede i Juni s. A. skiftede man Taktik. Postamtet blev beordret til at bekjendtgjøre i Kjøbenhavns, Altonas og Hamburgs Blade, at Haandværksmestere kunde nedsætte sig i Kjøbenhavn uden at indgive sig i noget Lav, og hermed forandredes hele Billedet, ti denne Opfordring blev efterkommet, hvad der i Lavskredsene vakte ikke ringe Uro. Der rejste sig, som det hedder, »en stor Forbitrelse mellem Amtsmesterne og deres Folk imod de tyske ja endog imod Ed. kgl. Majestæts egne Soldater«, som naadigst bleve givne til Hjælp ved Arbejdet. Det kom til Haandgribeligheder, og i Maj 1730 blev det fundet nødvendigt at nedsætte en særlig Kommission til strax at paadømme Uroligheder mellem Kjøbenhavns Haandværkssvende¹.

Herefter kunde man tro, at det var de danske, indfødte Haandværkere, der stillede sig fjendtlig imod de indvandrede tyske, men dette er ikke Tilfældet. Det var de zünftige Lavshaandværkere, der rejste sig imod indkommende Fuskere, uden Hensyn til hvorfra de vare, og dette ligger for Tømrernes Vedkommende klart for i de mange Andragender, de i denne Anledning rettede til Kongen og Avtoriteterne. Lavsmesterne, der vare bundne ved de af Bygnings-

kommissionen satte Priser, og som havde forpligtet sig til ikke at udføre noget Arbejde, uden at forelægge det for den nævnte Kommission, kunde, klagede de, ikke optage Konkurrencen med de frie og ubundne Fuskere, der tilmed leverede »uforsvarligt og bedrægligt Arbejde« og desuagtet fandt Sysselsættelse endog ved de offentlige Bygninger. Som særligt krænkende fremhæver Lavet, at »en af Fuskerne«, *Johan Jörgen Kreysig*, ved Over-Landbygmester *J. C. Kriegers* Anbefaling havde faaet Tømmerarbejdet ved Frue Kirkes Gjenopførelse, efter at 3 Amtsmestere havde forfattet et Over-slag, som endog havde faaet kongelig Approbation *. Klagerne bleve mange og höjt lydende, og da Kjøbenhavns Magistrat i November 1730 havde overrakt Dronning Sofie Magdalene et Forslag „*concernerende* denne Stads *retablissement*«, hvori ogsaa Sagen: Lavene kontra Fuskerne havde faaet Plads, nedsatte Kristian VI under 19. Januar 1731 en Kommission, der skulde gjøre Forslag til, »hvorledes al *desordre* og den Lavene en Tid lang tilføjet Indpas efterdags, saavidt muligt og billigt er, kunde vorde hemmet og Indbyggerne ved deres lovlige Haandtering og Næring blive haandhævet og *mainteneret*«. Men Resultatet af denne Kommissions Arbejder lod længe vente paa sig, først ved kgl. Resolution af 28. April 1739 blev den »Fuskerne« i 1729 givne Tilladelse til her at nedsætte sig, op-hævet ¹.

Der var Arbejde nok, og til Byens Gjenopbyggelse kom fra 1733 endnu Opførelsen af det ny Kristiansborg Slot, der traadte istedenfor det gamle Kjøbenhavns Slot, som blev nedrevet. 1734 afsluttede Generalbygmester E. D. Häusser Kontrakt med Tømmermesterne *Johan Boye Junge*, *Jakob Iwers*, *Frants Joseph Zuber* og

* Kreysigs Arbejde kom dog ikke Kirken til Nytte. Natten mellem den 13. og 14. August 1733 styrtede Taarnets nyopførte Murværk ned, i hvilken Anledning han fik Ordre til at stanse med at tildanne Spirets Tømmer, ja hele Arbejdet blev stillet i Bero. Først 1740 blev Spirets Tømmerarbejde betroet til — en anden Fusker, *Johan Martin Meyer*, »som forhen haver standen som Tømmer-Polier ved vores Residentz Slots Bygning«, og som fik Løfte om at blive Mester i Lavet, naar Spiret var færdigt. Tømmeret, der var tilhugget af Kreysig, maatte bruges til Trapper i Taarnet ².

Johan Andreas Reuss om Opførelsen af de til Slotsbygningen nødvendige Stilladser for 5,800 Rd., samt Aaret efter med de tre førstnævnte Tømmermestere om Tømmerarbejde til Slottet for ikke mindre end 56,500 Rd. ¹. Men skjönt der saaledes udførtes store Arbejder i Kjøbenhavn, trivedes Lavet ikke. Zünftige Former gjorde sig endnu endog stærkt gjældende — vi skulle nedenfor se det — og der foranstaltedes saa storartede Optog som ingensinde tidligere, men desuagtet er det tydeligt, at en ny Udvikling, der ikke ret harmonerede med den tidligere Lavsaand, var begyndt. De store Arbejder skabte store Mestere, der hævede sig over Smaamesterne. den gamle Ligelighed var forbi, og den talrige Svendestand repræsenteredes ikke længer ved Mesterlavet: Særinteresserne begyndte at bryde Fællesinteresserne.

Den 13. Marts 1730 underskrev 27 Mestere i Lavsprotokollen en Erklæring om, at den ene ikke vilde lokke den andens Svende til sig ved Løfte om højere Dagløn eller lign., og to Aar efter indskærpedes det imellem dem, at ingen Mester maatte antage en tilrejsende Svend, »förend samme har været paa Kroen og efter Oldermændens Anstalt er bleven omskouet« d. v. s. tilbudt Mesterne efter deres Alder i Lavet. Men ingen af disse Regler blev, som de oftere opdukkende Klager vise, for Alvor overholdt. Flere Mestere fandt saaledes paa »adskillige Prætexter« for strax at kunne engagere en tilrejsende Svend, og navnlig var det de rige Mestere, som gjorde sig skyldig heri, saaledes som det fremhæves, da der i 1762 klages til Magistraten herover. Noget, der forøvrigt kun førte til, at Magistraten slog en Streg over den trufne Ordning som ikke stemmende med den i 1681 indførte Frihed for enhver Mester til at »tage og forskrive saa mange Svende, som han vil«. Friheden var ganske rigtigt given i 1681, men först nu satte den Frugt. Efter Pestens Rasen var der i 1712 kun 16 Tømmermestere Kjøbenhavn med i Alt 8 Svende, men da Kjøbenhavn gjenopbyggedes efter Ildebranden i 1728 talte Byens Tømmerlav i December 1730 30 Mestere med 302 Svende, hvoraf ikke mindre end 104 vare tyske, saaledes som det kan ses af følgende Oversigt:

Svende (deraf tyske): Dreng			
1. Ole Poulsen	42	19	4
2. Johan Boye Junge	27	23	3
3. Johan Andreas Reuss	25	8	2
4. Niels Nielsen	19	6	4
5. Peder Jensen Hassel	19	2	3
6. Jens Pedersen	17	4	4
7. Johan Engelsen	16	1	4
8. Jacob Ivers	16	13	»
9. Hans Andersen	13	»	3
10. Ole Nicolaisen	12	5	3
11. Johan Bars	12	5	»
12. Gabriel Sörensen	11	1	4
13. Christen Aagesen	9	1	3
14. Morten Pedersen	9	»	3
15. Niels Adersen	8	1	3
16. Hans Jörgen Kintzel	7	5	3
17. Jens Pedersen Exsted	6	»	3
18. Franz Møller	6	3	3
19. Georg Boris	5	1	2
20. Christen Jensen	5	»	2
21. Niels Poulsen	5	1	1
22. Hans Jörgen Oschatz	4	3	3
23. Anders Knudsen	3	»	2
24. Hendrich Spönemand	2	2	3
25. Hans Poulsen	2	»	3
26. Niels Christensen	1	»	3
27. Christen Andersen	1	»	»
28. Niels Jensen	»	»	3
29. Poul Christensen	»	»	2
30. Niels Thoersen	»	»	2
	302	104	78

Storindustrien hævede paa en vis Maade sit Hoved, og Udviklingen gik raskt videre i det herved betraadte Spor, saaledes som det kan ses af nedenstaaende Oversigt over de kjøbenhavnske Tømmermestere, som i Aarene 1780 til 1783 holdt Svende, Tallene for de enkelte Aar angaa Lavets to Kvartaler, St. Hans- og Michaeli-Kvartal:

	1780		1781		1782		1783	
	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.
Andreas Kirkerup	72	72	76	97	103	136	115	141
Joh. Peter Boye Junge	»	»	66	69	78	193	78	77
Christian Wessing	45	40	40	49	41	34	43	38
Overføres...	117	112	182	215	222	363	236	256

	1780		1781		1782		1783	
	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.	St. Hans	Mich.
Overført...	117	112	182	215	222	363	236	256
Joh. Christopher Suhr	27	28	39	35	25	32	27	33
Ole Svendsen Hall	47	42	40	50	47	48	36	31
Andreas Pfützner.....	27	12	17	8	14	19	16	31
Johan Volmeister	37	21	32	30	19	16	15	17
Sören Moltzen	»	»	5	6	6	6	12	13
Georg Volmeister.....	»	12	17	8	14	11	8	11
Peter Pfützner	5	7	4	6	8	4	5	7
Johan Christopher Wahl.....	14	15	16	10	14	10	12	6
Mathias Hinckel.....	16	8	7	»	»	»	»	»
Lars Hasselriis.....	2	2	»	»	»	»	»	»
Peter Rasmussen Møllers Enke.	15		5	»	»	»	»	»
Claus Schous Enke			4	3	3	»	»	»
Peter Hall	»	»	»	16	5	»	»	»
Melchior Töpling	»	6	6	6	6	9	»	»
Johan Adam Schmidt.....	»	»	»	3	5	4	6	4
Niels Zimmer	»	»	»	»	8	»	3	3
Peter Wangede.....	»	»	»	»	»	3	8	6
Andreas Hallander	»	»	»	»	»	»	»	3
	307	274	368	396	393	525	384	421

Som det heraf ses, svinger Antallet af Mestere, der holdt Svende, i disse Aar mellem 14 og 16, og naar det nu oplyses, at Lavets samlede Antal Mestere i de samme Aar var mellem 21 og 23, viser en Sammenligning mellem 1730 og 1782, at medens Mesternes Antal er dalet fra 30 til, lad os sige 22, er Svendenes Antal støget fra 302 til 459 (Middeltallet af 393 og 525), og dette Antal Svende beskæftigedes af kun 15 Mestere, medens de 302 i 1730 beskæftigedes af 27 Mestere: to af Mesterne i 1782 havde flere Svende end samtlige Mestere i 1730.

Det var selvfølgelig uundgaaeligt, at Lavslivet maatte blive paavirket af denne Udvikling. De gamle hyggelige Lavssammenkomster vare ganske vist blevne forbudte allerede i 1681, men som vi ovenfor have set, er det et Spørgsmaal, om de derfor ophørte: hvad der imidlertid absolut maatte lade dem forsvinde, var den voxende Ulighed i Mesternes sociale Stilling, og den eneste Udgift til »Fortæring«, vi i en Række Aar finde i Mesternes Regnskaber, er ved Oldermændsskiftet, men Scenen maa ikke herved tænkes i Lavshuset, den er »paa Vinkjælderens«, 1767 blev der »fortæret hos Vinhand-

ler Drewitz for 7 Rd. 5 Mk. 8 Sk. og i 1769 sammesteds for 9 Rd. 5 Mk. 8 Sk. Herved maa det imidlertid erindres, at det i 1731 nyopførte Lavshus i Peter Hvidtfeldtstræde, efter allerede i 1749 at have været averteret til Salg eller tilleje*, i 1752 var blevet solgt, og at Lavets Samlinger derefter holdtes hos Oldermænden. Den 19. Februar 1752 bemyndigede Lavforsamlingen den daværende Oldermænd til at sælge Lavshuset, »siden det daglig er Lavet til Tynge«, og her ligger Hemmeligheden, Lavet var i Gjæld. Allerede i 1736 »delibererede« Mesterne om, hvorledes Gjælden, der væsentlig skrev sig fra Lavshusets Gjenopførelse, og som forøgedes ved den voxende Hjælp, der maatte udredes til Lavets Fattige, bedst kunde dækkes. Den Gang vedtog Mesterne hver at yde 3 Mk. ved hvert af Aarets to Kvartalsmøder, og i 1752 solgtes Lavshuset, men lige meget hjalp det. Da *Nicolaus Hansen* i 1761 blev Oldermænd, vægrede den fratrædende Oldermænd *Niels Rochr* sig ved at udlevere Lavets Inventarium, for han fik sit Udlæg. 116 Rd. 2 Mk. 1 Sk., erstattet, og nu da Lavet for at betale ham maatte stifte ny Gjæld, udkom Plakaten af 1. September 1762, der betydeligt nedsatte Afgifterne til Lavene, naar nye Medlemmer optoges i dem. Alt i Alt maatte en ny Lavbroder for Tømmerlavets Vedkommende nu kun betale 7 Rd., og Mestersvendsaaret forsvandt. *Nicolaus Hansen* følte alt Andet end Glæde herved. »Det synes at tegne til Undergang med Tømmermandslavet«, skrev han til Magistraten: skulde Plakaten overholdes, vilde Lavet saa godt som ingen Indtægter faa, og hvorledes skulde det saa gaa med dets Gjæld og dets Fattige. »Saavel Oldermænden som begge Bisidderne have frasagt sig fra Laden og Lavets Forretninger for ikke at blive anset som Hovedpersoner, der skal staa for Gjældens Betaling«.

Dette maa dog ikke tages bogstaveligt. *Nicolaus Hansen* blev

* I *Kjøbenhavnske Posttidender* for den 21. April 1749 (Nr. 32) læses følgende Avertissement: »Paa Tømmermesternes Laugs-Huus udi Peder Hvitfeldtstrædet beliggende, er Logementerne til Gaden i første og anden Etage saavel som Qviste-Salen til Ieye at bekomme, som til forestaaende Fløttefid kand tiltrædes, ligeledes kand og bekommes Staldrom til fire Heste med behørig Fougage-Lofter; de Lysthavende ville behøge at adressere sig til Laugets Oldermænd Mester Peder Rasmussen boende ved Ulflis Plads, hvor om Leven kand

sin Olderstandstid ud, men Gjælden voxede, og sikkert er det, at der ikke synes at have været stor Lyst mellem Mesterne til at blive Oldermænd. Vanskelighederne paa Grund af Gjælden forøgedes nemlig endnu ved betydelige Svendeuroligheder, som vi nedenfor ville komme til, og Resultatet blev, at istedenfor de sædvanlige Oldermandsperioder paa to og to Aar, traadte Oldermandsregeringer paa 4, 5 ja 7 Aar, og det var Lavets store Mestere, der førte Styret. *Johan Peter Boye Junge* var Oldermænd fra 1767 til 1771, *Georg Volmeister* fra 1771 til 1776 og *Andreas Pfützner* fra 1776 til 1783 o. s. v. *. Kun de kunde staa i det nødvendige Forskud og bære Udlægene, men dette Forhold har ganske sikkert ikke været til Gavn for Lavslivet.

Da Boye Junge ophørte med at være Oldermænd, havde han henvend 200 Rd. tilgode hos Lavet, og det besluttedes da, at der af Mesterne skulde erlægges 4 Mk. for hver Svend, de havde i Arbejde. Det var dog kun for én Gang, men fra 1780 til 1789 blev en lignende Afgift konstant; i disse 9 Aar indbetalte Mesterne ved hvert af Aarets to Kvartaler 1 Mk. for hver Svend, der arbejdede hos dem, men saa hjalp det ogsaa. De 600 Rd., hvortil Lavets Gjæld til Udenforstaaende beløb sig i 1771, blev betalte i 1789. Overfor Lavets gjentagende og stærke Klager over dets slette Tilstand kunde det forøvrigt synes den naturligste Ting af Verden, at Mesterne traadte til hver med sit halv- eller helaarlige Bidrag, men herved maa erindres, at Mesterne alt gav et ikke ubetydeligt Bidrag derved, at Halvdelen af deres Betaling for de af dem udførte Ejendomsvurderinger — ja en Tid den hele — tilfaldt Lavet. I Artiklerne af 1682 paalægges det ikke Mesterne at yde noget fast Bidrag til Lavet, der tales kun om, at forskellige Bøder skulle tilfalde Lavets Fattige, men desuagtet var det, som det udtrykkeligt siges i en Skri-

* Nogle af disse blev Hof-Tømmermestere og tilmed »karakteriserede« Personer. *Georg Volmeister* var Brandmajor fra 1778 til 1787 og *Joh. P. Boye Junge* fra 1787 til 1796. Volmeister, der døde i 1794, 75 Aar gammel, optraadte som Forfatter med »Nogle Anmærkninger over Tømmer-Bygningskunsten og Tømmer-Materialier« (Kbhvn., 1791), og siger i dette lille Skrift, at han, da han blev Brandmajor, »kjøbte alle Prisskrifter, som i den Materie udkom, og som det var mig muligt at bekomme«¹.

velse af 23. Oktober 1771 fra Lavet til Kjøbenhavns Magistrat. Kutyeme, at Mesterne (som ved andre Lav*) gav bestemte Kvartalspenge, men denne Kutyeme ophørte, da Vurderingspengene bleve tillagte Lavet.

Det var Mesternes eget Ønske, at denne Ordning blev indført. Lavet, der den Gang endnu ejede Stedet i Peter Hvidtfeldtstræde, som kun medførte Tab, søgte i 1741 endog to Gange Magistraten om, at de Ejendomsvurderinger, som den behøvede, alle maatte komme til Lavets Kundskab, saaledes at de kunde komme til at gaa paa Tur mellem Mesterne, og saaledes at Betalingen for dem skulde tilfalde Lavet til Afbetaling af dets, navnlig paa Grund af Lavshuset, stadig voxende Gjæld. Men Magistraten vægrede sig ved at gaa ind paa Sagen, i over 30 Aar havde den benyttet en bestemt Tømmermester, og den mente, at Vurderingerne ikke altid vilde være i helde Hænder, naar alle Lavets Mestere efter Tur skulde udføre dem. Men herved lod Lavet sig ikke stanse. Det henvendte sig direkte til Kongen, og nu naaedes det ønskede Resultat, som blev slaaet fast ved et kongeligt Reskript af 5. Februar 1742. Ved et senere Reskript af 13. December 1754 blev det bestemt, at kun Halvdelen af Betalingen skulde tilfalde Lavet, den anden Halvdel skulde oppebæres af den vedkommende Mester, og denne Ordning blev staaende ¹.

Det var, som sagt, Lavet selv, der drev Sagen igjennem, men dette i Enighed begyndte Foretagende skabte dog baade Uro og Ufred. Der var Mestere, der, da det kom til Stykket, helst vilde unddrage sig enhver Forpligtelse, i alt Fald til at aflevere Betalingen for de af dem udførte Vurderinger, og Spørgsmaalet om, hvorvidt de, ikke af Magistraten, men af Brandkassen, Krigshospitalskassen, Hofretten o. s. v. rekvirerede Vurderinger faldt ind under den trufne Ordning, vakte oftere Røre, ogsaa her vilde man søge at smutte bort, hvad der tilsidst gjorde en Afgjørelse ved Domstolene nødvendig ². Lavets regelmæssige Indtægter, der væsentlig bestod af Vurderingspengene, Afgiften ved Drenges Ind- og Udskrivning, Bönhansers Bøder o. lign., flød ikke ligeligt, og den i 1756 fastsatte Skala for, hvad det maatte koste at blive Medlem af et Lav, blev desuden

betydeligt nedsat i 1762 * 1. Lavet havde til sine Tider dröjt ved at komme igjennem, men derfor holdt det sig dog langt fra ængsteligt tilbage. 1755 anskaffede det sig et nyt Ligklæde** med Sølv- og Guldgaloner og Frynser samt 5 paa Flöjl broderede Skilte (Fig. 18 og 19), det kostede i Alt ikke mindre end 334 Rdl., og desuden i

Fig. 18. Tømmermester-Ligskilt. 1/4.

* Efter Bestemmelserne af 1756 skulde der i Tømmervlavet erlægges 4 Mk. ved en Drengs Indskrivning og det samme Beløb ved hans Udskrivning, og paa samme Maade 1 Rd. ved en Svends Ind- og Udskrivning med Hensyn til at staa Mestersvendsaaret; den unge Mester skulde erlægge 8 Rd. til Lavshuset, 2 Rd. til Oldemanden, 1 Rd. til Lavets Fattige, 2 Rd. til Lavsskriveren, 4 Rd. til Lavsbudet, 1 Rd. til Politiets Betjente og 2 Rd. til Stadsbygmesteren. eller i Alt 20 Rd. Disse 20 Rd. bleve i 1762 nedsatte til 7 Rd., nemlig til Lavshuset 2 Rd., til Oldemanden 1 Rd., til Lavets Fattige 1 Rd., til Politiets Betjente 1 Rd. og til Stadsbygmesteren 2 Rd.

** Som ovenfor S. 99 meddelt bekostede Tømmervlavet i 1696 35 Messing-Ligtegn gjorte hos en Gørtler. Disse Tegns Brug er ikke bestemt oplyst (s. dog ndfr.

Fig. 20. Tømmer-Ligbæretegn. 1/1. (Kgl. Møntesaml.).

1759 en ny Lade til 42 Rd. (Fig. 21) og i 1766 en ny malet Justitsfane af fransk Taft til henved 20 Rd. (Fig. 22) o. s. v. Pensionerne til Enker (oftest 1 Rd. om Maanednen) og til gamle Mestere (oftest 4 Mk. om Ugen) bleve regelmæssig udredede, og i 1758 blev der sendt 30 Rd. til Lavet i Zitau ligesom i 1780 50 Rd. til to af Ildebrand hjemsøgte Mestere i Hildburgshausen, ikke at tale om at Lavet i 1791 ydede 50 Rd. til Oprettelsen af Frihedsstøtten udenfor Vesterport og i 1794 afrundede 15 Mesterses Gave til Gjenopførelsen af det afbrændte Kristiansborg Slot fra 463 Rd. til 500 Rd. Lavet sagde kun sjældent Nej overfor en Anmodning om at yde Hjælp;

Fig 19. Tømmermester-Ligskilt. 1.

betegnende er det derfor, at da Magistraten i April 1772 meddelte det, at Kongen havde skjænket 6000 Rd. til en liden Erstatning, for

S. 190), men sikkert er det, at Ligtegn ogsaa senere bleve anskaffede, og at i Højesterets Voteringer til den nedenfor S. 144 nævnte Dom (1736) i Tømmersvend Thomas Jensens Sag forekommer den Ytring, at Tomas Jensen, der skulde betragtes som en retskaffen Svend, ogsaa skulde have Ret til paany at faa Ligtegn. — I Oldnordisk Museums Protokoller nævnes under Nr. 7781 et Lighærtegn for Tømmerlavet fra 1696, men dette Tegn synes forsvundet; det under Fig. 20 afbildede Lighærtegn fra 1787 findes i den kgl. Møntsamling. Hvad betyde Bog-

hvad der blev ødelagt i Kjøbenhavn hin berygtede Nat mellem den 17. og 18. Januar samme Aar (d. v. s. Natten efter at Struensee var bleven styrtet), og ønskede Summen forøget ved private Bidrag, undskyldte Lavet sig med de besværlige Tider.

Naar man blader Lavets Regnskaber igjennem, er der forøvrigt to Slags Udgifter, der strax forundre noget ved deres Størrelse*. Det er navnlig i Aarene efter 1760, først hvad der medgaar til Processer — vi ville nedenfor faa at se, at de for en stor Del fremkaldtes ved Sammenstød med Svendené — og dernæst hvad der udredes i Anledning af mer eller mindre festlige Optog. Hvad det sidste Punkt angaar, da vandrede Lavet nu som för, naar et Skafot skulde

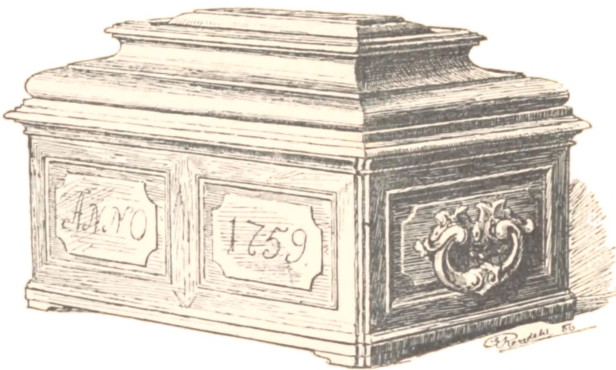

Fig. 21. Tømmermesternes Lade. c. 1/10.

rejses eller nedtages, i samlet Procession til det paagjældende Sted, men man nøjedes ikke som tidligere med det af vedkommende Av-

* Til Oversigt over Lavets Regnskabsforhold skal her meddeles nedenstaaende Tal:

	1749—50				1759—60				1769—70										
Indtægt:	450	Rd.	1	Mk.	5	1/2	Sk.	408	Rd.	5	Mk.	2	Sk.	285	Rd.	2	Mk.	8	Sk.
Udgift:	595	-	3	-	5	-		469	-	1	-	5	-	329	-	2	-	8	-
Til Rest:	-	145	-	1	-	95	1/2	-	60	-	2	-	5	-	44	-	2	-	8
Vurderingerne																			
indbragte:	280	-	3	-	5	1/2	-	155	-	5	-	2	-	52	-	2	-	2	-
Pensioner																			
medtog:	108	-	2	-	2	-		211	-	2	-	2	-	83	-	4	-	2	-

toritet givne Øl. Det er, som om Lavet paa Grund af de ved alle andre Lejligheder forbudne Traktementer — Forbudene gjentoges i Raadstueplakaten af 3. Marts 1756 — med særlig Glæde valgte »Justitie«-Optogsdagen til at slaa sig løs paa. Endnu 1733 ansøger Lavet Landetatens Generalkommissariat om at give Noget til Fortæring i Øl ved en Galges Opsættelse udenfor Østerport, men i 1772, da der i Anledning af Struensees og Brandts Dom rejstes et Skafot paa Østerfælled, finder man følgende Udgiftsposter i Lavets Regnskab:

Til Tømmersvendene til Fortæring paa Kroen, da de kom tilbage			
fra Justitsen.....	30	Rd.	» Mk.
For Mesterne betalt hos Vintapper Bradt.....	40	-	4 -
Til Stadsmusikant Kirchhoff.....	30	-	» -
Til Fortæring om Morgenen til Frokost.....	5	-	4 -

Og lignende Udgifter træffe vi i September 1779, da Tømmerlavet sammen med Murer- og Smedelavet beordredes til at nedtage den murede Galge udenfor Vesterport, og i 1780, da der opsættes en ny »Justits« paa Grønland ved Østerport. — Der findes imidlertid ogsaa andre Optog nævnt i Regnskaberne. 1771 ydede Mesterne saaledes 50 Rd. til et stort af Svendene foranstaltet Optog, og baade 1776 og 1779 opføres der Udgifter i Anledning af Klejnsmedenes Skiltflytning. Disse Optog omtales imidlertid bedst sammen med Svendeforholdene, men forinden vi gaa over til dem, skal her først endnu gjøres Rede for nogle enkelte, Lavet eller, om man vil, Tømmermandskunsten i Almindelighed vedrørende Omstændigheder.

Tømmerlavs-Artiklerne af 1682 begynde med en Udtalelse om, at Ingen maa paatage sig Tømmermands-Arbejde, før han har vundet sit Borgerskab og er i Tømmerlavet indskreven, men Lavenes fra gammel Tid nedarvede Eneret var ikke Regeringens Alfa og Omega. Understrømmen er allerede tilstede i Forordningen af 23.

	1779—80			1789—90		
Indtægt:	703	Rd.	4 Mk. 8 Sk.	566	Rd.	3 Mk. 6 Sk
Udgift:	791	-	» - 13 ¹ / ₂ -	364	-	3 - 14 -
Til Rest:	÷ 87	-	2 - 5 ¹ / ₂ -	+ 201	-	5 - 8 -
Vurderingerne indbragte:	288	-	5 - » -	243	-	3 - 8 -
Pensioner medtog:	91	-	» - » -	93	-	» - » -

December 1681. der med Hensyn til Forholdene udenfor en Række bestemt nævnte Lav udtaler, at »Enhver, som noget ærligt Haandværk har lært, maa sig dermed lovlig og tilbørlig ernære, naar han først har taget sit Borgerskab«. Det er i denne Udtalelses Aand,

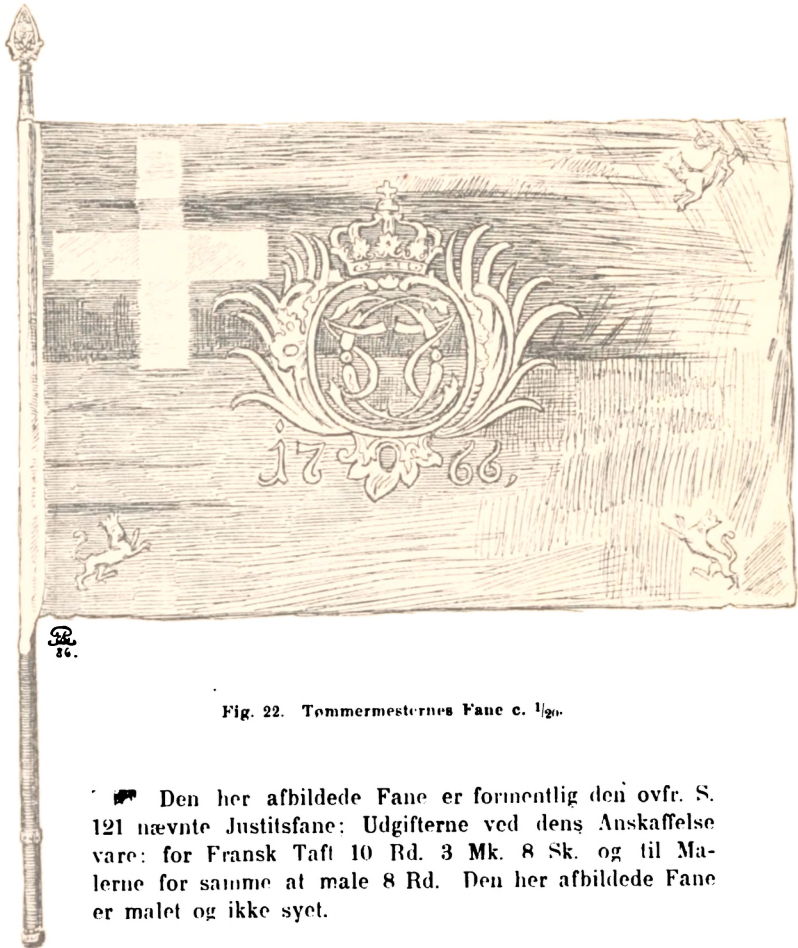

Fig. 22. Tømmereernes Fane c. 1720.

Den her afbildede Fane er formentlig den ovfr. S. 121 nævnte Justitsfane: Udgifterne ved dens Anskaffelse vare: for Fransk Taft 10 Rd. 3 Mk. 8 Sk. og til Malerne for samme at male 8 Rd. Den her afbildede Fane er malet og ikke syet.

naar Regeringen i 1729 giver udenbys Haandværkere Ret til at ned-sætte sig i Kjøbenhavn uden Hensyn til de vedkommende Lav, og det er muligvis ikke et blot Tilfælde, at der gaar lang Tid hen, før der forelægges Offentligheden noget Resultat fra den Kommission.

som Lavenes talrige Klager over dette Indgreb i deres Eneret lod blive nedsat i 1731. Dens Arbejder laa, som det synes, næsten i 8 Aar i Kommercekollegiet: först ved den kongelige Resolution af 28. April 1739, der under 30. Maj s. A. meddeltes Kjøbenhavns Magistrat, blev den 10 Aar tidligere oprettede delvise Næringsfrihed ophævet¹. Men Regeringen synes ogsaa at have befundet sig vel ved at benytte Kræfter, der stod udenfor Lavene. Vi have ovenfor hørt om Tømerrerne *Johan Jörgen Kreysig* og *Johan Martin Meyer*, der uden at være Mestere fik Tømmerarbejdet ved Frue Kirkes Gjenopførelse, og i 1735 udgik der et Kongebrev, der tillod *Peter Sørensen Ulf*, »som haver bygget den nye Kirke udi Frederiksberg«, at nedsætte sig som Tømmer-Frimester i Kjøbenhavn. 1733 bestemte en paa Tysk affattet kongelig Resolution, at »ein bei unserm Schlossbau arbeitender Zimmergesell« *Joseph Zuber*, »indem er wegen seiner Tüchtigkeit schon allda die Proben abgeleget [hat]«, skal optages som Mester i Tømmerlavet uden at gjöre Mesterstykke*.

I Resolutionen af 1739 paalægges det Kjøbenhavns Magistrat at vaage over, at de, der udgive sig for Frimestere, ogsaa virkelig ere det, samt at haandhæve Lavsartiklernes Bestemmelser overfor allehaande Fuskere og Bönhaser, men samtidig paalægges det den at undersøge, om noget Lav fordrer ubillig Tyngde af dem, der ville være Medlemmer af det, og her var et meget saarbart Punkt. Bestemmelserne i Frd. 23. December 1681, hvorved Lavsafgifterne som Maximum sættes til 9 Lod Sølv, synes kun at have spillet en Rolle paa Papiret, men dog var det dem, der nu styredes efter. I Overensstemmelse med en, sikkert moderat holdt Angivelse af 1754 fra Tømmerlavet, ansattes de i Pl. 3. Marts 1756 til 20 Rd. for Tømerrerne, men denne Sum blev hurtigt funden for stor, og i 1762 blev den nedsat til 7 Rd.². Den imod Lavene fjendtlige Stemning faar tilmed paa denne Tid et systematisk skarpt Udtryk i Generalprokurør *Henrik Stampes* Erklæringer — »den Grundsætning, hvorefter Laugene i Almindelighed og uden Undtagelse handle, er snorret imod

* 1737 udbetaltes der Tømmermester Zuber 651 Rd. 15 Sk. for en af ham opfundet Maskine til at bringe Murstenene op paa Stilladserne ved Slotsbygningen³.

den, som man maa lægge til Grund og følge, naar man vil tænke og befordre det almindelige Bedste — og hans Erklæringer satte Frugt baade i Lovgivningen og Administrationen, hvad der bl. A. viste sig i de mange Frimester-Bevillinger, som gaves¹. Tømmerlavet klager i Skrivelse paa Skrivelse sin voxende Nød for baade Magistrat og Konge; den livlige Byggeperiode er ophørt, Lavets Indtægter forringede og Svendene urolige, men Skrivelserne blive ubesvarede, og samme Skjæbne rammer en lang Skrivelse af 23. Oktober 1771 til Kjøbenhavns Magistrat, hvori Lavet bl. A. klager over »de mangfoldige Frimestere, hvis Antal overgaar Lavets Mestere*, og som slaa sig i Hobetal tilsammen og opføre hele nye Bygninger, uagtet deres allernaadigste Privilegier ikkun tillade dem at arbejde hver for sig, men ej med fremmede Kræfter og fælles Hjælp«.

Dette er imidlertid ikke Skrivelsens eneste Klagepunkt, den gaar alle Lavets Forhold igjennem, og bl. A. andrager den da om, at en Drengs Ind- og Udskrivningspenge maa sættes til henholdsvis 2 og 4 Rd. »efter Sædvane« istedenfor de nu befalede 4 Mk. Mesterne vilde selv betale disse Penge, naar saa til Gjengjæld en Drengs Læretid maatte blive forlænget fra 2 til 3 Aar, hvad der formentlig var haardt nødvendigt, og saa var der endelig det ved Pl. 1. September 1762 indførte Svendestykke, der — mærkeligt nok — af Magistraten bestemtes til at bestaa i at »forfærdige en Opstands-Tegning til en Bindingsværksbygning«. Atter og atter skrev Lavet herimod. Det var umuligt, at en Dreng med en to Aars Læretid, i hvilken han »fra Morgen til Aften maa være paa Arbejdet«, kunde lære at tegne; det maatte være Svendenes Sag at skaffe sig denne Færdighed. Skulde en Dreng gjøre Prøve, kunde den højt bestaa i at hugge et Stykke Træ i Vinkel og Lod, slaa et Hul, som kunde være passabelt, og tæt sammenstryge et Par Bræder. Men derfor havde Lavet heller ikke rettet sig efter Plakatens Bestemmelse, hedder det i Skrivelsen af 1771, det havde »ladet det bero ved det Gamle og ved Lavets sædvanlige Brug«. Paa dette Omraade maatte Lavets Modstand dog

* I Modsætning hertil kan det erindres, at der i 1739, da den i 1729 givne Næringsfrihed blev ophævet, kun var 2 Frimestere og 5 Andre, som havde benyttet sig af den givne Frihed.

sikkert Tid efter anden vige, ti kort forinden denne Skrivelser Affattelse var der ad anden Vej paany lagt Vægt paa Haandværkslærlinges Oplærelse i Tegning. Reglementet for Kunstakademiet af 21. Juni 1771 — en af det Struenseske Regimentes faa varige Frugter — fastslaar, paa det at den gode Smag og de rigtige Grundsætninger i Tegning kunde vorde udbredet, »at alle i vores kongelige Residensstad værende Professionister og Haandværkere, som ikke kan undvære Tegning, skal tilholde deres Lærlinge flittigen at besøge Akademiet«.

Og Reglementet blev ikke staaende herved. Det bestemte ogsaa, at de, som vilde være Mestere »i Professioner og Haandværker, hvortil behøves Tegning«, skulde forelægge Akademiet »først Ridset af deres Mesterstykke og endelig Mesterstykket selv til Approbation«, at Magistraten ikke maatte tillade, at nogen i disse Professioner blev indskreven som Mester, før han havde forevist Akademiets Bevis, og endelig at den herhen hørende Professionist, der havde vundet Akademiets store Pris (Guldmedalje), var berettiget til at blive Lavsmester uden at gjøre Mesterstykke. Det er en stadig Tilbage-trængen af Lavene som saadanne, vi her blive Vidne til, og skjönt Tømmerlavet heller ikke nu er bange for at kassere en Tegning, som den ikke finder god, har Akademiet dog aabenbart Overtaget, hvad ogsaa kommer frem. En ikke helt anbefalende Udtalelse om en Tegning, som Lavet afgiver i April 1796, ender med de Ord: »Nu overlades det til det kongelige Akademis Bedømmelse«*. Der er ogsaa i alt Fald én Mand, der benyttede Reglementets Tilladelse til at blive Mester uden Mesterstykke. Da Tømmersvend *Andreas Kirkerup* havde vundet Akademiets Guldmedalje, lod han sig den 24. Marts 1774 indskrive som Mester i Lavet og optræder snart som en af Kjøbenhavns störste Tømmermestere¹. Da »Arkitekt« *Gerbrandt Petersen*, der var Konduktør og Fuldmægtig hos Hof- og Stadsbygmester *Peter Meyn*, den 11. April 1793 ogsaa blev indskreven uden

* I en Skrivelse af 1794 havde Lavet direkte udtalt: »I Tilfælde af Dispute om Mesterstykkets Antagelighed underkaste vi os aldeles Kunstakademiets Dom«².

Mesterstykke, var Grunden hertil dog ikke den samme: han støttedes udelukkende af en kongelig Bevilling.

Lavet blev paa mange Maader trængt, og til hvad ovenfor er fremhævet, kom jo dets stadige fra Fortiden nedarvede Kamp mod aftakkede Militære og Tømrere fra Holmen. Forordningen af 29. December 1732 udtaler klart, at alle »forafskedigede Under-Officerer og Gemene af Artilleriet og Infanteriet samt Kavalleriet og Dragonerne» maatte overalt i Danmark arbejde saa meget, som de med deres egne Hænder kunne afstedkomme (altsaa ogsaa i Tømmerhaandværket), dog uden Svende eller Dreng, hvorimod indkvarterede Soldater efter Reskriptet af 11. Januar 1737 kun maatte arbejde som Svende. Men selvfølgelig bleve disse Bestemmelser stadig overtraadte; de Sidste arbejdede selvstændigt og de Første med Medhjælp, og fra Lavets Side udvikles der en næsten uendelig Jagen af Bönhaser med Ducører til Politiets Betjente og Rettergang. For Forholdet til Holmen er det formentlig betegnende, at dens Tømmer- og Pælebukkemester *Stattus Sörensen* ved et Kongebrev af 27. Oktober 1786 paa Tid bliver gjort til Medlem af Kjøbenhavns Tømmerlav. »Defensionen paa Kjøbenhavns Rhed» krævede nogle Arbejder, ved hvilke der skulde antages almindelige Tømmersvende, men da det »vilde have mange ubehagelige Følger at tage dem dertil fra Byens Mestere«, valgte man at gjøre *Stattus Sörensen* til Lavsmester med Ret til at antage Svende og udlære Dreng, saa længe Defensionsarbejdet stod paa, dog, som det udtrykkeligt hedder, uden at han maa »antage eller befatte sig med Byens Arbejde«; den her betydningsfuldeste Udtalelse turde dog være følgende: »og maa Lavets Mestere ikke forskyde eller undslaa sig for at tage i Arbejde de Tømmersvende, som bemeldte Tømmermester *Stattus Sörensen* forafskediger».

Trods Alt tör det dog sikkert antages, at Lavet i teknisk Henseende gik fremad. Forholdet til Stadsbygmesteren indskærpes flere Gange (1739, 1773), og en Kabinetsordre af 30. September 1771 fordrer endog, at Forslag, Plan og Projekter til Bygninger, der agtes opførte, forinden skulle indsendes til en Overbygnings-Direktion. Denne Direktion bestod dog ikke længe¹, og nok saa talende for

Lavets Fremskridt turde det formentlig være, at det i 1758 selv foranledigede en Forandring i det ved Artiklerne af 1682 bestemte Mesterstykke. Det bestod efter dem i at sammenbinde en firkantet Karm, tegne en Bygning, en Vindeltrappe og en anden Trappe samt gjøre et Overslag over, hvormeget Tømmer der behøvedes til et givet Hus. Efter et kongeligt Reskript af December 1758¹ blev Tegningen af Trapperne forandret til en Konstruktion af et Tagværk, hvad der sikkert maa betragtes som nok saa hensigtsmæssigt. Sluttelig skal der her ogsaa mindes om, at Tiden, trods det ovenfor Meddelte, langtfrå i det Hele og Store brød Staven over Lavene. Vel var det i 1761 bleven udtalt, at der ikke fremtidig vilde blive oprettet flere Lav, men den her omhandlede Periode havde set en Række nye, særlig kjøbenhavnske Lav blive til, som stadig bestod (Blytækkerne 1739; Gørtlerne 1741; Parykmagerne 1742; Naalemagerne 1755 o. s. v.), og dertil kom, at det i 1747 var givet Haandværksmestere i Provinuskjøbstæder, hvor den paagældende Profession intet Lav havde, Ret til at blive indskrevne i det vedkommende Lav i Kjøbenhavn, »paa det at derved ikke alene skulde erholdes bekvemme Mestere i Provinserne, men endog at deres Svende og Drengene for dygtige kunne passere og i Lav indtages«². For Tømrernes Vedkommende blev denne Ret navnlig benyttet af Mesterne i Helsingør, men desuden finde vi ogsaa Mestere indtegnede fra Fredensborg og Odense.

För 1740 synes der (bortset fra Hertugdømmerne) ikke at have været noget Tømmerlav her i Landet udenfor Kjøbenhavn. Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede bestod der nok i Viborg et Lav, hvori Byens Tømrere vare delagtige, men da dette Lav desuden omfattede Byens Snedkere, Glarmestere, Murmestere, Drejere og Bødkere, kan det ikke anses som noget egentligt Tømmerlav. Et saadant skabtes udenfor Kjøbenhavn først i Odense da Kristian VI. efter Ansøgning af *Rasmus Rasmussen Hvid* »paa samtlige Tømmermænds Vegne i Odense«, under 2. December 1740 forundte Byens Tømrere Lav og Lavsrettighed, saaledes at de skulde holde sig Lavsartiklerne af 4. November 1682 efterrettelige. Det er imidlertid et Spørgsmaal, om Lavet i Odense dermed blev oprettet, ti under 9.

Maj 1755 konfirmerer Frederik V den af hans Fader i 1740 givne Bevilling til, at der maa oprettes et Lav, hvad der under andre Omstændigheder synes temmeligt ørkesløst. og sikkert er det, at Lavsprotokollen først begynder den 22. Marts 1752. I April 1756 træffe vi endelig Lavets Oldemand *Troels Nielsen Lund* i Kjøbenhavn; han vil være »Amtsbroder« i Lavet der, og han meddeler samtidig, at han tillige agter at lade sig indlemme »ved andre Amter i Tyskland, paa det mine og mine Medbrødrers Udlærte hos os kan vorde løsgivne og passere som retskafne Tømmersvende saavel i Kjøbenhavn som andre Steder i Tyskland, hvor Lav zünftig holdes«. Dette tyder paa, at Lavet i Odense først kort forinden er bleven rigtig etableret og da har taget en kraftig Beslutning overfor de zünftige Vanskeligheder, som det efter Tidens Skik vel har mødt ¹.

Og hvorfra kom Vanskelighederne? Mon ikke fra Kjøbenhavn? Da Lund den 22. April 1756 blev indskreven i det kjøbenhavnske Lav, erlagde han »godvillig« 50 Rd. »foruden paaløbende Omkostninger med hans Bevis fra Lavet, dets Stemplede Papir og Skrivelön«, ti han skulde for at blive Amtsbroder i forskjellige tyske Lav have et Bevis fra Kjøbenhavn*; han — og derigjennem maaske Lavet i Odense — skulde erkjendes for zünftig, forinden man i Kjøbenhavn vilde have med i Odense etablerede Svende at gjøre. Saaledes synes man i alt Fald at have Ret til at slutte, fra hvad der i 1730 passerede mellem Lavet i Kjøbenhavn og Tømmerne i Skaane. Man vilde ikke erkjende Svende fra Lund for »Svende af et udi fuldkommelig Stand værende Amt«, og Magistraten i Lund bevidnede da, at der fra 12. Marts 1669 havde været et Tømmerlav i Byen, og at alle skaanske Byers Tømrere og Tømmersvende havde sorteret under det, indtil Malmö »for nogle Aar siden« fik et eget Tømmerlav. Men dette overbeviste ikke Kjøbenhavn, man skrev nu herfra til Lavene i Leipzig, Lübeck, Stralsund og Rostock. Lavet i Kjøbenhavn vilde vide, om man i Tyskland kjendte zünftige skaanske

* Der foreligger Meddelelser af 26. Juli og 8. August 1756 fra Lavene i henholdsvis Berlin og Dresden om, at Lund til dem har oversendt en Skrivelse fra Kjøbenhavns Lav om sin Optagelse i det, at hans »zünftige Reception« derefter blev bekjendtgjort, og at hans Udkerte vilde blive modtagne.

Tømmersvende, for at det ikke skulde komme til at »forhaane og forspilde vort eget Lavs Rettighed ved at antage Fuskere i vort Arbejde«, men Ingen af de Tilskevne kjendte Noget til zünftige Tømmerlav i Skaane. »Wir erfahren«, hedder det, »dass zwar wandernde Copenhagensche Gesellen bei andern mit uns zünftigen Ämtern in das Gesellbuch, wie gebräulich, eingeschrieben worden (sind), es kann aber Niemand sagen oder versichern, dass wandernde Schwedische Gesellen (verstehe die in Königreich Schweden gelernt) solches widerfahren«¹.

Det kan være, at der i hele denne Optræden fra det københavnske Lavs Side ligger nogen, ja maaske endog megen Egoisme — det vilde være det eneste zünftige Lav i Norden — men det tør paa ingen Maade overses, at Frygten for, som det teknisk hed, at blive *geschimpft*, d. v. s. at blive berøvet Retten til at handle som zünftigt Lav, har spillet en væsentlig Rolle. Faren i saa Henseende truede udelukkende fra Tyskland, og hermed skulle vi gennem en Paavisning af, hvilken Rolle Forholdet til Tyskland i det Hele spillede, gaa over til at behandle Svendeudviklingen ved det københavnske Tømmerlav. Det var navnlig i og ved Svendene, at Forholdet til Tyskland fik sin væsentlige Betydning. Vi have jo ovenfor hørt, at noget over en Tredjedel af Københavns Tømmersvende (104 af 302) i 1730 vare tyske, samt at Mesterne i 1731 gjentagne Gange klagede over de for Lavet farlige Følger af, at saa mange tyske Svende rejste herfra »og ikke vilde arbejde her, siden her fandtes saa mange Fuskere«.

Forholdet er egentlig fuldt karakteriseret herved, men just derfor faar det en ikke ringe Interesse at erfare, hvad der passerede den 8. Avgust 1736, da en Del Mestere vare forsamlede i Oldermannen *Hans Andersens* Hus: de skulde overveje en fra tre Svende indkommen tysk Klage, og nu hedder det: »hvilken (Klage) Lavet leverede dennem tilbage at skrive den paa Dansk«. Hvor daarligt dette end rimes sammen med Underskrifterne under det umiddelbart forud affholdte Lavsmøde, idet her »Tømmermester« og »Zimmermeister«, »Hossidder« og »Beysitzer« findes i broderlig Forening, er der imidlertid al Grund til at tro, at vi her staa overfor et Forsøg

paa at modsætte sig den tyske Indflydelse. Det hedder senere paany, at da Klagen »var udi det tyske Sprog«, blev den ikke indført i Lavets Kopibog, men sikkert er det ogsaa paa den anden Side, at Forsøget mislykkedes. En Maaned efter, den 6. September s. A., præsenteredes Klagen paany, og nu hedder det: »den Lavet imodtog for at faa Sagen tilendebragt«. Gang efter Gang modtager Lavet herefter tyske Henvendelser, uden at der, saa vidt det kan ses, rejses Skygge af Protest imod dem, men derfor er det ikke givet, at Kampen mellem de to Modsætninger dermed er falden bort. Det Danske og det Tyske er her personificeret i Mesterne og Svendene, og Striden mellem disse Parter var i jævn Stigen. Allerede i 1733 var Spørgsmaalet Dansk eller Tysk et væsentligt Moment i en af deres Stridigheder, og dette har sikkert oftere gjentaget sig. Da Oldermænden *Gabriel Sørensen* den 14. Avgust 1733 ved et Justitsoptog havde sat den danske Mestersvend *Christian Bryde* til at bære Faenen, blev hans Ordre kontramanderet af Svendenes Formand *Mathias Böess*, der paastod, at Faenen skulde bæres af en tysk Svend, og Resultatet blev, at den af Svendene paa Kroen udsete tyske Svend blev Fauebærer. Tyskhedens Indflydelse voxede med Svendenes Betydning, og det er karakteristisk at se, at medens Mesterlavets Oldermænd sammen med 24 andre kjøbenhavnske Oldermænd i 1771 tilskrive Kristian VII et ynkeligt Bönskrift om Beskyttelse mod Fuskere og Frimestere¹, holde Svendene et stateligt Indtog i et eget Herberge. Det er næsten symbolsk, at medens Mesterne i denne Periode maatte sælge deres Ejendom, erhverve Svendene sig et Lavshus — vi skulle nærmere høre herom nedenfor — der bliver Tyngdepunktet i hele Lavslivet.

I og for sig er det aldeles naturligt, at Mesterne maatte vige i Kampen mod Tyskheden. De vare selv paa altfor mange Maader knyttede til Tyskland, til at de i Længden kunde staa imod. I en Erklæring af 1739 takker Mesterlavet Kongen for den Naade, han har forundt det, »at de Dreng, som her har udlært, kan passere det hele romerske Rige«, og en Forrykkelse af dette Forhold kaldes »at fordærve et helt Amt«². Mesterne hentede Responsa fra de tyske Lav; vi have set det ovenfor i Lavets Forhold til Tomrerne i

Land og skulle paany se det nedenfor. Lavet sender Stikbreve efter bortrømte Svende til f. Ex. Dantzic (1731) og Glückstadt (1740). modtager igjen saadaane fra f. Ex. Stralsund (1730) og Strassburg (1733), ja føler sig i det Hele saa nøje knyttet til de tyske Lav, at det ved Lejlighed rækker dem en hjælpende Haand. 1758 sender det en Pengegave til Zittau og i 1780 til Hildburgshausen. Det er derfor i fuld Overensstemmelse med Forholdene, naar Mesterlavet den 20. Maj 1741 approberer Vedtægterne for en af Svendene oprettet Sygekasse (Sygebøssen) med den Bestemmelse i, at af de hver Maaned skifteude tre og tre Bøssesvende skal stadig den ene være tysk. Selv *Heurik Stampe*, der er Lavene saa gram, maa imod sin Vilje tage Hensyn til Tyskheden. »Den Forbindelse, vi i Henseende til Lavene staa udi med Tyskland«, siger han, »virker i det Mindste saa meget, at det ikke vel gaar an paa én Gang at afskaffe dem« *, og det er allerede Meget fra hans Side ¹.

Under disse Forhold er det ikke forunderligt mellem de til Nutiden opbevarede Orationer ved Rejsegilder at træffe tre tyske (Kristiansborg Slot 1738; Frelsers Kirke 1750; Frederikskirken paa Kristianshavn 1769). Det maa snarere vække Forundring, at vi ogsaa kunne nævne tre danske (Trinitatis Kirke 1730; Frederik V's Kapel i Roskilde Domkirke 1776; Børsens Taarn 1777), men de tyske ere afgjort fyldigere end de danske, der væsentlig kun ere at betragte som daarlige Oversættelser fra Tysk ². Et originalt Træk er dog muligvis tilstede i Orationen fra Frederik V's Kapel, idet den er gjort til en Dialog mellem de ved Bygningen beskjæftigede Pole-rere, Murpolereren *M. W. Moltzahn* og Tømmerpolereren *Chr. Mogens*, men forøvrigt er der intet Ejendommeligt ved den. 1738 lyder det fra Rygningen af Kristiansborg Slot:

Adam der erste Zimmermann
Fing allererst das Bauwerk an.
Der Noah drauf nach Gottes Rath
Den Archen-Bau geführet hat.

* Stampe henleder ved denne Lejlighed Opmærksomheden paa det Hel-dige i, om Tømmermesterne vilde befitte sig paa at have flere danske og norske Dreng: det gjør ham ondt, at Tømmerlavet (det er i 1760) kun har 21 Dreng til 450 Svende.

medens Tømmerpolereren 1776 paa Frederik V's Kapel siger til sin Kollega:

Tilstaae mig dog, at Tømmermester var
 För Muurmester: vi til Vidne Adam har,
 Og Noa mesterlig jo Arken byggede
 Foruden Kalk og Steen af bare Grane-Træe.

Efter en vidtløftig Ros over Tømmerhaandværket gaa Orationerne som Regel over til at udbringe en Række »Gesundheiten« (Skaaler) for Kongen, Kongehuset. Byggeautoriteterne, Mesterne og endelig Svendene ¹. Efter at Tømmersvend *Johan Vollmeister* 1769 paa Frederikskirkens Taarn har udbragt Kongens, Dronningens, Kronprinsens, Prinsessernes, Grev Bernstorffs, Kirkens Ældstes, Præstens og Bygmesterens »Gesundheit«, kommer han tilsidst til Mesterens og Svendenes, og de to Vers, hvori han gjør det, lyder saaledes:

Den andern Meistern insgemein
 Nach Würden, Zunft und Amt
 Soll dieser Wunsch gewidmet seyn
 Zum Wohlseyn allesamt.

Es lebe der Gesellen Chor
 Nach edlem Handwerksbrauch!
 Und alle Künste stehn im Flor!
 Und hiemit schliesz ich auch.

Rejsegildet paa Kristiansborg overværedes af de Kongelige og har sikkert i alle Henseender været prægtigt. I et af Datidens Blade (Extraordinære Relationer for Juni Maaned 1738) hedder det herom: »Den 18. Juni havde denne Byes ret- og velsindede Indvaanere, hvis Lyst er Kongens og det kongelige Huuses Fornøyelse og Velgaaende, den Glæde at see den prægtige og kostbare Slotsbygning bragt under Tag. Det blev samplige Tømmer Svenne tilladt under Musiqve af Stadens Violons udi Procession at ireinføre en prægtig Krans med en forgyldt Krone over, og behagede det Deres Mayestæter og Höye kongelige Herskaber at umage Sig og udi et paa Stellagen af lige Höyde med Slottets Tag udslaget Telt at see samme Krands plante med sædvanlige Ceremonier og nogle Pocalers Udtømmelse«. Her meldes Intet om, at Tømmersvendene tilsidst fik sig en Svingom.

men til Trods herfor og til Trods for, at Kongen, Kristian VI. er Pietismens Ven, tör det dog nok betragtes som sikkert, ti Orationen ender med at omtale det:

Gottlob! Der Krantz ist aufgesteckt;
Das Hertz zum Lob und Danck erweckt

— — — — —
Und so alsdan ein zartes Kind
Am Tantzen ein Belieben findt.
Die stelle sich beyrn Schmaus nur ein,
Wir wollen mit Sie (!) lustig seyn.

Tömmersvendene have ganske sikkert forstaaet at more sig. Til Karoline Matildes Indtog i Kjøbenhavn den 8. November 1766 engagerede de allerede den 25. Oktober 6 Musikanter for 45 Rd. »fra Herberget med klingende Musik til den Sted, hvor de faa Ordre at staa, og hele Tiden gjøre forsvarlig Opvartning, og naar Indtoget er til Ende, da at gjøre Opvartning til Herberget igjen«, men her er det vel næppe gaaet ganske roligt til. Da Tömmersvendene i Marts 1770 kom tilbage fra at have sat en »Justitz« op paa Grönland, fortærede de paa Herberget for 55 Rd. 2 Mk. »Øl og Brændevin med Piber og Tobak«, men desuden blev der endnu udgivet 10 Rd., nemlig 1 Rd. for Skade, der gjordes paa Herberget, og 9 Rd. til Vagt-mestere og Betjente »for de Svende, der blev arresteret«. Festen er ganske sikkert endt med et dygtigt Slagsmaal.

Hvert andet Aar, naar Formanden for Svendesamfundet skiftede, fandt der en Skiltflytning Sted, og den udmærkedes sikkert altid ved et Optog. 1751 medgik der til en saadan Flytning 30 Rd., 1753 38 Rd. 5 Mk. 6 Sk., 1755 37 Rd. og 1757 44 Rd. 2 Mk. 12 Sk., Udgifterne ere jævnt stigende. I 1764 blive de 45 Rd. 4 Mk. 6 Sk., men naar de i 1771 pludselig springe til næsten 1000 Rd., maa der have fundet noget Extraordinært Sted, og det Extraordinære er, at Svendenes Skilt (Fig. 23) den 23. Maj 1771 bragtes fra deres tidligere lejede Herberge i Tornebuskgade til deres nyskjøbte egen Ejendom i Adelgade. Der findes ingen Beskrivelse af det ved denne Lejlighed med megen Stads gjorte Optog, men det foreliggende Regnskab viser, at der har været baade Fægte- og Dansemestere, baade

Malere og Frisører i Bevægelse ved det, at der forud blev givet særlig Undervisning til saa kaldte »Fanespillere«, at der ved Siden af en Haandværksfane og en Svingfane tales om en Spilfane (jfr. Fig. 24), at der blev brugt Floretter, Pistoler og Maskeradeklæder, at der blev givet en særlig Dueør for et Harnisk, at der i Toget blev baaret forskellige Søjler og et Taarn (foruden naturligvis Skiltet samt Svendesamlundets Lade og Velkomst), og at endelig Orationen blev holdt paa Tysk, ti Tømmersvend *Franck* fik 6 Rd. »for han gjorde Orationen paa Tysk«.

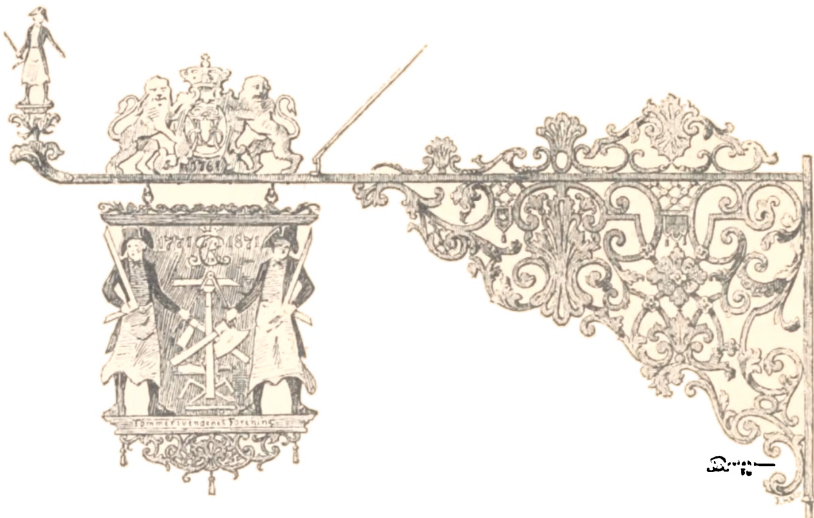

Fig. 23. Skiltet paa Tømmersvendenes Herberge (Adelgade Nr. 27).

Allerede heraf kan man danne sig et Begreb, men en med Afbildning forsynet Beskrivelse af en lignende Skiltflytning, som Kjøbenhavns Snedkere havde afholdt Aaret før, lader os næsten se Toget, der hos Snedkerne begyndte med en bevinget Merkur og endte med to »lystige Personer« d. v. s. Harlekiner. Vi staa her ganske sikkert ved det Optog, der i alt Væsentligt har været Tømrernes Forbillede, og derfor skal til Oplysning om de ovenfor nævnte Søjler, Harnisker og Maskeradeklæder her aftrykkes et Stykke af den nævnte Beskrivelse, af hvilken det forøvrigt fremgaar, at Toget nu

og da maa have stanset, ti det hedder, at fire fægtende Svende »paa de fornemste Steder« viste deres Exercitier. Tegningen over Snekeroptøget har 69 numererede enkelte Personer eller Grupper, og det er Texten vedrørende Personerne Nr. 24—33, som nedenfor skal aftrykkes; foruden at den nærmere beskriver disse Personer, giver den et godt Indblik i, hvad der i Datidens Lav passerede for en vis Art fagmæssig Viden:

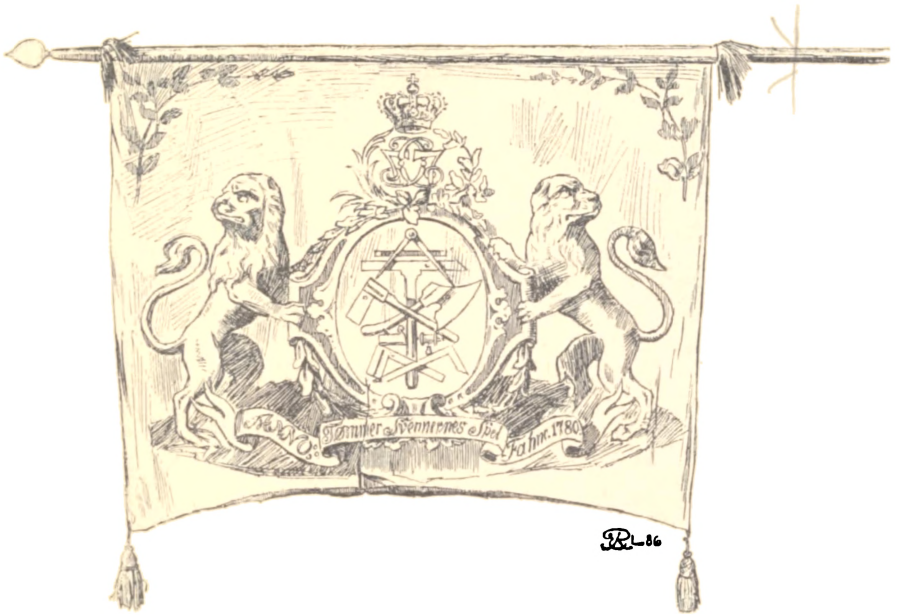

Fig. 24. Tømmersvendenes Spilfane fra 1780.

24. En Mestersön i spansk Bonde-Dragt, som bærer Ridsen paa [d. v. s. Tegningen af] den Toscaniske Säule.

25. Den Toscaniske Säule, som kaldes efter Tuscos, hvilken var de Tydskes første Regent, hidstammer fra Grækenland. Da samme er den stærkeste og i alle Leede større end de andre, saa lignes den ved Styrken og bæres af en Svend i Spansk Bonde-Dragt.

26. Ridsen af Doris Säule, som bæres af en Mesters Sön klædt med et blankt Harnisk.

27. Doris Säule, hvis Herkomst er fra Asia og har sit Navn af Fyrsten Doro, som regierede i Achaia: des Aarsag og da den næsten ligner den første udi Styrke, men dog (er) noget subtilere i Leede og Deeling, saa bliver den lig-

net ved en Krigsmand, og den Svend, som bærer den, er iført et fuldkomment blank Harnisk.

28. En Mester-Søn udi halv Fruentimmer- og halv Mands-Dragt, som bærer Ridsen paa den Ioniske Säule.

29. Derpaa følger den 3die Säule Ionica kaldet, hvilken af Athenienserne er helliget til Gudinden Dianæs Tempel, des Aarsag og den Svend, som bærer den, i visse Maader ligner et Fruentimmer i Skiönhed og Dragt; og er at bemærke: at denne i Hensigt til de 2de foregaaende er svagere i Leedene og finere i Gesimserne. Han er iført halv Fruentimmer- og halv Mands-Dragt.

30. Den Corinthiske Säules Rids, som bliver baaret af en Mester-Søn, klædt i Romansk Iomfrue-Dragt.

31. Den 4de Säule Corinthica, hvilken efter *Vitruvii* Beretning skal have sin Oprindelse fra Corinth; og da den viser sig behagelig i alle dens Leede, saa lignes den med Billighed en deylig Iomfrue; des Aarsag og den Svend, som bærer den, er klædt i Romansk Iomfrue-Dragt.

32. En Mesters Søn, som bærer Ridsen paa Säulen Composita, klædt i Romansk Dragt.

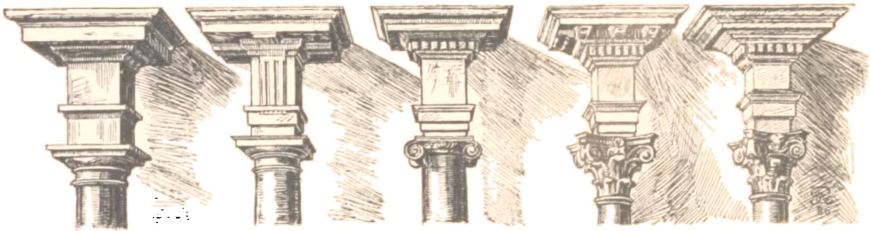

Fig. 24. Hovederne af fem paa Tømmerstøvendenes Herberge fra 1771 opbevarede Søjler. 11.

33. Den 5te Säule Composita, en Sammensætning, som har sin Oprindelse fra de Romere og har faaet dens Navn efter en udstrakt Slange (!); Den er i Henseende til dens Frihed og Skiönhed Corinthica meget liig, ikkun allene at den i Hensigt til Capitelets Udprydelse er noget forskiellig, des Aarsag og den Svend, som bærer den, er klædt i Romersk Mands-Dragt.

I Tømmerens sikkert broget sammensatte Optog træffe vi efter Regnskabet en enten virkelig eller fingeret Bondekone; som Udgiftsposter er der nemlig opført, først »en Snes Æg til Bondekonen« og dernæst »en Vogn til at kjøre Bondekonen hjem«. Ved en nærmere Forklaring heraf skulle vi imidlertid ikke dvæle, men endnu kun gjøre opmærksom paa, at der til 6 Dusin Glas blev udgivet 9 Rd. Der er formentlig ingen Tvivl om, at det ved Orationen her, ligesom

naar Gesundheit'erne udbragtes ved Rejsegilderne, er gaaet ud over det Glas, hvoraf den Paagjældende drak. Fra Kristiania berettes det, rigtignok noget senere, at Oldermænden ved stedfindende Skiltflytninger efter hver Skaal kastede sit Glas ned paa Gaden, hvor de Nedenforstaaende kappedes om at gribe det, ti den, der kunde bringe et Glas uskadt tilbage, fik som Belønning en Mark ¹.

I Optøget 1771 deltog Mesterne kun, forsaavidt de ydede 50 Rd. til Udgifternes Dækning, men senere er der en Samvirken mel-

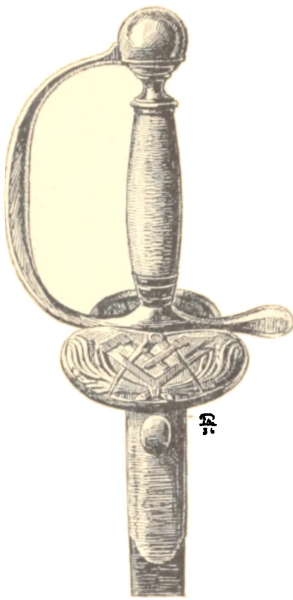

Fig. 26. Tømmersvends-Kaarde fra 1771.
1/8.

Fig. 27. Spydspids (af Træ) fra 1771.
1/6.

lem Mesterne og Svendene, nemlig da Smedene i 1776 flyttede deres Skilt. De have ganske sikkert flyttet det hen i Nærheden af Tømmersvændenes Herberg, og da det var Skik og Brug, at de Lav, som en Skiltflytning passerede, gjorde Honnør, stillede i den givne Anledning baade Tømmermestere og Tømmersvende paa Herberget i Adelgade. I Mesternes Regnskab findes i den Anledning en Udgiftspost paa næsten 51 Rd, og i Svændenes en Post paa lidt over 75 Rd.,

og da Smedeskiltet i 1779 igjen passerede Tømmerherberget, kan der gjøres rede for forskjellige Detaljer. Svendene tilmeldte Mesterne, at Smedene vilde gjøre Hønnør for Tømmerherberget og anmodede dem i den Anledning om at »bære dem med deres Nærværelse og gjøre Smedelavet Hønnør igjen tilbage«. Mesterne resolverede som Svar, at de samtlige vilde møde »udi Uniform« paa Herberget

Fig. 28. Smedejerns Fancholder paa Tømmersvendenes Herberge (Adelgade Nr. 27). 17.

og i Aarets Regnskab findes herefter følgende Udgiftsposter:

For Velkomsten og Skilterne derpaa at gjøre rene, til Guldsmeden.....	4 Rd. 3 Mk.	Sk
Betalt til <i>Musiqven</i> derved.....	10 -- --	--
for 8 Pd. Krudt betalt dertil.....	3 -- 2 --	--
til <i>Constablerne</i> , som fyrede, og for at lade <i>Canonerne transportere</i> fra Skyde-Bahnen til Herberget og deri-		

fra igien tilbage. betalt.....	2 Rd. 3 Mk. > Sk.
til <i>Politens</i> Betiente for Opvartning derved.....	5 — > — > —
til Oldermændens Dreng. som derved gjorde Opvartning og maatte bære det Fornødne derhen og tilbage igien	— 4 — 6 —
til Vinhandler <i>Lange</i> for leveret Vin og fransk Brændevin med Glas	9 — 5 — 15 —
til Sukker. <i>Citroner</i> . Bröd, Smör, Ost m. v. dertil.....	3 — > — > —
til <i>Tracteur Winther</i> for Middagsmåltid til Mesterne	34 — 5 — 12 —
hvilke Poster tilsammen udgjöre 74 Rd. > Mk. 1 Sk.	

Som det heraf ses, florerede de zünftige Skikke. Ingen tænkte paa de Tider — det var i 1696 — da Skomagersvendene i Odense, fordi de havde flyttet »deres Skilt og Lade offentlig om Dagen paa Gaden under Spil og Leg«, bleve straffede med at faa alt deres Lavstöj konfiskeret¹. Den zünftige Æresfølelse var stærkt tilspidset, saaledes som det bl. A. kan ses deraf, at en Lærling, der i 1733 havde skjældt nogle Tømrere ud for Fuskere, maatte gjöre offentlig Afbigt og tjene et halvt Aar længere, »siden der kunde fødes en stor Ulykke af sliq Adlærd«. Blev en Svend kaldt »ikke retskaffen«, var det hans Pligt strax at paatale det: det var imod »Gewohnheit« at lade 14 Dage hengaa uden Paaklage. Da en Svend en Gang i 1737 paa Kroen beskyldte en anden Svend for at have villet tage hans Bindøxe, mødte Krofaderen og Lavsbudet Dagen efter, hvor den Beskyldte arbejdede, og »lagde Arbejdet for ham«, hvorefter den »Skimfede« henvendte sig til Mesterlavet for at faa dets Resolution for, at »denne hans Skimfl ikke skulde komme ham til nogen Forklejnelse«. Ogsaa Mesternes Lav befattede sig med officielt at »lægge Arbejdet«, saaledes som det gjorde, ogsaa i 1737, da en Svend ikke vilde efterkomme en ved Lavet falden Dom, og det er i det Hele karakteristisk, at Magistraten i 1749 fandt sig foranlediget til at tilskrive Tømmerlavet, som iøvrigt alle Byens Lav, om »ingenlunde at dömmе paa Disputer imellem Mestere og Svende eller Andet, uden alene forsaavidt udi enhver Lavartikler expresse er til-ladt«: Vedkommende skulde adressere sig til Politimesteren.

Dette Paalæg blev, som det sikkert tör siges, ikke i alle Tilfælde efterkommet, hvad der utvivlsomt har været en Vinding for Politimesteren, ti det vrimler med Uoverensstemmelser og Stridigheder. Vi have ovenfor hørt, at det i 1730 fandtes nødvendigt at

ned sætte en særlig Kommission til strax at paadømme Uroligheder mellem Kjøbenhavns Haandværkssvende (det synes den Gang navnlig at have været Mursvendene, som gjorde Spektakler), og i 1734 blev det befaleet de hidtil lavsfrie Stenhuggere at indgaa i Murenes Lav, for at man kunde komme de Uordener tillivs, som gik i Svang mellem de Stenhuggere, der arbejdede paa Kristiansborg Slot. De kom og gik, naar de vilde, brød sig ikke om Mesternes Avtoritet og udviste desforuden »de største Insolentier«, »hvilke onde Exempler ogsaa skal begynde at indsnige sig hos Murmesterne, Snedkerne, Tømrerne og andre til Bygninger udfordrende Haandværkere«. I den Anledning gives der i et kongeligt Reglement strænge Regler for disse fire Professioners Svende. De maa ikke komme for sent til deres Arbejde, ikke møde drukne ved det, ikke ryge Tobak og ikke tage sig nogensomhelst Frimandag. Den Svend, der ikke arbejder »lige med andre gode Svende«, skal kun have en forholdsvis Fordring paa den ham tillagte Lön, og endelig skulle de Svende, der samneurotte sig i Oprör, ikke alene kunne straffes med Fængsel, Rasphus og Fæstningsarbejde men endog paa Livet ¹.

Det er her mere paa anden Haand, at vi høre Noget om Tømrerne, men der er ogsaa direkte Meddelelser om dem. I April 1732 skriver Oldermænden til Magistraten, at han har fundet sig foranlediget til at sætte *Tomas Jensen* fra Bestillingen som Svendenes Formand, da han beskyldes for »at have til Hustru et Menneske, der, förend han med hende kom i Ægteskab, skal have faaet 2de Horebörn«. Han kunde herefter umuligt være Formand for Laden. »saa fremt Strid og Uenighed ved ganske Svendelavet skal forkommes og Tidepengene uden Dispute af de fremmede Svende til Laden inddrives« ². Med Magistratens Tilladelse valgtes da en Anden til Formand i Svendelavet, *Mathias Böess*, og Skiltet blev strax flyttet til dennes Bolig, men en Del Svende vare ikke enige i, at det saaledes Skete var rigtigt, Skiltet synes med Magt at være blevet flyttet tilbage til *Tomas Jensen*, hvad der fremkaldte en stor Tumult, ved hvilken flere Tømmersvende bleve arresterede og siden idömte Straffe. »Skjönt det saa egenraadig foretagne Opløb vel meriterede tilstrækkelig og haard Straf«, pardonnerede dog Kongen ved en Resolution i

Konseilet den 10. Maj 1732 de Skyldige, og det hedder dernæst i den, »at hvad den Dispute om de 2de Svende*, som har giftet sig med deres uden Ægteskab forhen belagte Hustruer, i Lavet skulle tolereres eller ikke, angaar, da er dette en Sag, som Lavet imellem sig selv efter deres Vedtægter saaledes kan afgjøre, at Ingen derved sker for nær eller Nogen kan have skjællig Aarsag sig derover at besværges«.

Paa allerhøjeste Sted henvistes altsaa Lavet til at afgjøre Sagen efter *Handwerksgewohnheit*, hvad der i flere Retninger maa betragtes som meget mærkeligt**. Der var jo i lange Tider ført Krig mod alle mulige Lavsskikke, og blandt de »selvgjorte Vedtægter«, som Frd. 23. December 1681 tilsigtede at afskaffe, var ogsaa den, at Giftermaal med en falden Kvinde lod den Paagjældende forspilde sin Lavsret. Kommercekollegiet skriver i 1682 udtrykkeligt, at det, som Lavene mest stødte sig over ved denne Forordning, var, »at de Uægtefødte eller de, som sig med besovede Kvindfolk kunde have gift, lige saa vel i Lavene skulde antages som Ægtepersoner«¹. Overladt til Lavet var Spørgsmaalet næppe tvivlsomt: men vi se dog, at Lavet ligesom til større Sikkerhed tilskriver de andre »Amter her i Rigerne og forespørger sig, om saadanne Svende, der i lige *casu* findes, blandt andre kan *validere*, paa det Amtet ikke skal gjøre Noget, som kunde være til Hinder enten for Danske paa fremmede Steder eller for Fremmede her at passere«. Der blev skrevet til Lavene i Glückstadt, Oldeslohe, Rendsborg og Slesvig, og der lægges særlig Vægt paa Lavet i Oldeslohe, »hvor det ældste og

* Den anden Svend hed *Johan Wagner*, og det synes, som om hele Sagen er opkommen derved, at da *Tomas Jensen* vilde skride ind imod Joh. Wagner, hvis Hustru, som ugift, havde faaet Børn, gjorde denne gjældende, at det Samme var Tilfældet med *Tomas Jensens* Hustru.

** Omtrent samtidigt blev det — ganske modsat — befalet, at Tømmer-svend *Johan Henriksen*, der med det Samme gjordes til Frimester, skulde have en aarlig Godtgjørelse paa 20 Rd. af Lavets Kasse. Da hans Hustru var bleven pisket, uskyldig anklaget for Tyveri, havde Svendene vægret sig ved at arbejde med hendes Mand, »fornedelst den deraf befrygtende onde Suite«; de tyske Svende vilde forlade Arbejdet, og de danske Svende mente derfor heller ikke at kunne arbejde med ham, det kunde blive skjæbnesvangert for dem, naar de reiste i Udlandet. Staten søgte at gjøre den bogaaede Uret god igjen².

förste Amt er stiftet*, som det hedder. Svarene gik naturligvis de to Svende imod¹, og under 17. Juni 1732 udbad Lavet sig da Kongens Konfirmation paa en Afgjorelse, hvis Slutning lød saaledes: »Saa tillades *Tomas Jensen* og *Johan Wagner* efterdags ikke at arbejde paa Lavet, men [maa] søge deres Brød, som de bedst ved og kan, og bör Skiltet tillige med videre Lavets Tilhørende strax forflyttes fra Tomas Jensens Hus hen til den, som Svendelavet til Formand agter at udmelde*.

Imod denne Afgjorelse protesterede imidlertid Tomas Jensen, der med Vidner godtgjorde, at den, med hvem hans Hustru Bente Eilersdatter för sit første Ægteskab havde haft Börn, var hendes Trolovede, der derefter blev hendes Mand, og at han selv, da han i 1718 blev hendes anden Mand, for dette hendes Forhold havde affundet sig med Lavet med en Bøde paa 10 Rd. Disse Oplysninger førte naturligt til, at Kongen resolverede, at Lavets Kjendelse skulde sættes tilside: Sagen skulde nu indbringes for Domstolene. Den kom da först for Politi- og Kommereekollegiet og derpaa for Højesteret, og begge Steder dömtes der til Gunst for Tomas Jensen. Han erkjendtes for retskaffen Svend, og Kontraparten, fire Svende, hvorimellem den ovenfor nævnte til Formand valgte *Mathias Böess*, skulde paa Svendelavets Vegne udrede en Erstatning til ham paa 300 Rd.² Denne Afgjorelse, der var i god Overensstemmelse med Statsmagtens hele Stilling overfor Lavsvedtægterne, vakte imidlertid paany Uro. Da Processens Omkostninger m. m. nemlig nu skulde repareres paa samtlige Medlemmer af Svendelavet, protesterede en stor Mængde herimod, ja de indgik i December 1736 med en lang Klage herover til Kongen, de vilde ikke betale, men subsidært bad de dog om, at de paalignede Penge maatte blive givet til deres Fattigkasse, som var meget trængende. Klagen var rettet mod Mesterne, om hvem det mentes, at de havde kommanderet det Hele, og Mesterne tog selvfølgelig til Gjemmæle. I Januar 1737 afgav de en Erklæring, hvori de næst at hævde, at Svendelavets enkelte Medlemmer nødvendigvis maatte bære Udgifterne ved en paa Svendelavets Vegne anlagt Proces, gjorde gjældende, at naar Svendenes Fattigkasse befaandt sig i trængende Omstændigheder, var Grunden hertil, at Sven-

dene »fordrak« deres Bøder istedenfor at lægge dem i Laden. I den Anledning udgik der under 1. Marts 1737 et Reskript til Magistraten om, at en Svænd, der har forset sig, »skal ikke hemmelig men for aaben Lade tiltales«. Den »af Svendene selv oprettede onde Sædvane« afskaffedes, og det forbødes dem at »fortære« de Bøder, som faldt i saadanne Sager.

I den her omhandlede Lejermaalssag synes Mesterne at have været nok saa zünftigsindede som Svendene, og der er i det Hele paa denne Tid Symptomer paa, at Mestere og Svende trods alle Divergenser nok forstod at komme hinanden imøde. Den ovenfor nævnte *tyske* Klage fra 1736, som Mesterne ikke førte til Protokols, var en Klage fra nogle Svende over Oldermænden *Hans Andersen*, der beskyldtes for uretmæssig at have brugt Stokken mod en Svend, da en »Justits« den 28. Juli s. A. opsattes paa Nytorv, og Mesterlavet dömte i denne Sag Oldermænden til »her for Lavet offentlig« at deklarerere, at det ikke var sket i ond Intention, og til at bøde 4 Rd. til Lavets Fattige. Sagen, der desuden angik forskjelligt Mundhuggeri, blev imidlertid ikke staaende herved. Oldermænden bragte den for Politi- og Kommercekollegiet, og den af dette den 14. Maj 1737 afsagte Dom gik fuldstændigt Svendene imod, hovedsagelig, som det synes, af formelle Grunde. Da Klagerne vare optraadte paa alle Svendes Vegne, og da de mod Oldermænden som Vidner førte Svende altsaa vidnede i deres egen Sag, kunde de ikke anses; der var derfor — formelt — Intet bevist, hvorfor Resultatet blev, at »Lavets givne Eragtning *in totum* frafaldes«¹.

Denne Dom har næppe undladt at sætte ondt Blod, og muligvis have flere, nu ubekjendte Omstændigheder bidraget til det Samme. Det synes nemlig, som om de paafølgende Aar ikke have været ganske rolige. I Indledningen til Plakaten af 24. November 1749, der udstrækker de i 1734 overfor Stenhuggere, Murere, Tømrere og Snedkere for Sammenrottelse givne strænge Straffe til samtlige Lav, hedder det, at Svende »nogle Gange endrægteligen have forladt Mesterens Arbejde i det hele Amt, uden at Hovedmændene have været at udfinde, saa at de i Hobetal have spadseret og ikke villet gaa i deres Mesterens Arbejde igjen, förend de i visse Maader ere blevne

føjede i deres Paastand, saa at Mesterne höjlig ere blevne fornærmede. Publikum imidlertid har lidt Ophold i sit behøvende Arbejdes Forfærdigelse, hvorpaa er set Exempel af Mur- og *Tømmersvendenes Sammenrottelse*, siden af Skomagervendenes og endelig tilsidst af Smedesvendenes formastelig foretagne Opstand¹.

Det er naturligvis kun en ringe Ting, at Lavet i 1739 ansaa en Svend med en Bøde paa 1 Rd., fordi han ikke vilde arbejde »uden Ross«, men dette enkelte Tilfælde faar Betydning, naar det viser, at det saa ofte fremsatte Forbud mod at tilegne sig Spaaner og Ross stadig overskredes tiltrods for Mesternes Indskriden. Svendene have derfor sikkert været meget utilfredse med, at Generalbygmester *L. Thurah* i 1756 i Anledning af deres »ublu og utiladelige Maade« at hugge Tømmer itu paa for at forskaffe sig tilstrækkeligt Ross, foraniedigede de gamle Forbud alvorligt indskærpede². Fra disse Forbud er muligvis opvoxet vrede Stemmer; hvorledes Forholdene udviklede sig, fremgaar i alt Fald deraf, at Mesterne i 1762 klage stærkt til Magistraten over, at de »ikke nyde af deres Svendens tilbørlige Lydighed, hvortil (de ved) deres mange Sammenkomster uden Lavets Vidende den Ene af den Anden blive ophidsede«. Svendene, hedder det videre, synes at »sigte til et Slags Oprør«, ja Mesterne »frygte for at komme under deres Kommando, hvis saadant ikke i Tide bliver hæmmet«. Herimod hedder det igjen fra Svendenes Side, at Mesternes Myndighed »saaledes tiltager, at de have forglemt, at de selv have været Svende«. Modsætningerne staa skarpt mod hinanden, og den sidste Anledning hertil maa muligvis søges i, at Svendene i 1761 i *Jens Andersen Brandt* fik en ny kraftigt optrædende Formand.

I den Ordning, som Politimester *Claus Rasch* i 1691 gav Tømmersvendene, er der ikke Tale om nogen Formand for dem; »to af de ældste Svende« skulle sammen med Lavets Oldermann have Nøglerne til Bøssen, hvori Tidepengene lægges. Naar Forordningen af 23. December 1681 befaler, at »Svendene maa ingen Sammenkomst have«, var det jo heller ikke godt muligt, at lade dem faa en egentlig Organisation med Formand m. m., men der er formentlig ingen Tvivl om, at det i 1691 saade Frø hurtigt udviklede

sig. Regnskabet for Tidepengene og for de Penge, som de unge Svende betalte for at blive delagtige i Ligklædet, ligesom hele Ligbæringen fordrede en Ordning, og Svendene have sikkert snart herefter faaet en Oldgesell eller Formand. I 1741 approbere Lavets Oldermænd og Bisiddere en særlig Sygebøsse for Svendene med en særlig Formand og tre vekslede Bøssesvende. Organisation er der, og da et kongeligt Reskript af 14. Oktober 1749 befalede, at alle Lavsprotokoller skulde forsynes med behørigt Stempelpapir, havde det tilføje, at Tømmersvendene fik en af Magistraten autoriseret Protokol, og i den optræde Svendene strax med en Formand og to Bisiddere. Nu som før havde Mesterlavet dog et væsentligt Ord at sige overfor Svendene.

Efter de Svendene i 1648 givne Artikler skulde enhver Svend én Gang hver Maaned indbetale sine Tidepenge (4 Sk.), hvilket i 1691 blev til, at Svendene skulde erlægge dem med 1 Sk. hver Uge, men denne Ordning overholdtes ikke, og af en Skrivelse dateret den 11. December 1720 fra Kjøbenhavns Tømmersvende til Magistraten ses det, at det var bleven Skik at betale Tidepengene halvaarlig med kun 14 Sk. Følgen af den heri liggende betydelige Nedsættelse blev mangelfuld Hjælp overfor Lavets Trængende, og ved kgl. Reskript af 25. Februar 1743 blev det da indskærpet, at den i Murernes Lavsaikler af 1742 truffe Ordning med Hensyn til Tidepenge ogsaa skulde gjælde for Tømrerne. Enhver Svend skulde med andre Ord hver Maaned levere sin Mester 4 Sk. til Henlæggelse i vedkommende Bøsse, hvilket førte til, at Mesterne ved hvert Halvaars-Kvartal indbetalte 24 Sk. for hver Svend, de havde haft i deres Arbejde. To Gange hvert Aar gjøre Mesterne i Svendenes Regnskabsprotokol Regnskab for Tidepengene; men de blive ikke staaende ved at indbetale Beløbet, de udbetale ogsaa en Del af det: til Svendenker, til Leje af Lavshuset, til Svendenes Formands, Lavsskrivers og Lavsbuds Løn og til fremmede Svendes Skjænk m. m.: kun hvad der saa bliver tilbage, indbetales til Svendeladen og indgaar i det Regnskab, som Svendenes Formand, Oldgesellen, aflægger, naar han efter sit toaarige Regimente nedlægger Styret. Vi skulle nedenfor komme nærmere ind paa et saadant Regnskab, men her skal det endnu be-

mærkes, at Svendene langtfra vare akkurat med Tidepengenes Betaling, og at det derfor ved kgl. Reskript af 26. Februar 1762 blev paalagt dem under Bødestraf at anmelde Ankomst, Afrejse og Flytning hos Oldgesellen.

Det Regnskab, som den ovenfor nævnte Formand *Jens Andersens Brandt* aflagde for sin Formandstid, strækker sig over Tiden fra 8. April 1761 til 30. April 1763, men det var langtfra lysteligt at se paa, ti medens det begynder med en Beholdning paa lidt over 90 Rd., ender det med en Underbalance paa 257 Rd. 3 Mk. Indtægtssiden udgjør i det Hele 370 Rd. 4 Sk.: den omfatter foruden Beholdningen paa 90 Rd. 3 Mk. 6. Sk., endnu som Indbetaling af Tidepenge 118 Rd. 2 Mk. 14 Sk., som Betaling af løsgivne Lærlinge »til Laden og Ligklædet« (2 Rd. af hver Ungsvend) 62 Rd. og endelig et af Svendelavet gjort Laan paa 99 Rd. Hvad Udgiftssiden angaar, da begynder den som alle disse Regnskaber med følgende Poster, af hvilke flere ere ganske karakteristiske:

Til den daværende Oldermænd efter Sædvane	2 Rd. » Mk.
Til hans Kjæreste	4 — » —
Tjenestepigen til et Par Sko	» — 4 —
Den fraaadte Formand efter Sædvane	5 — » —
Nok hans <i>à parte</i> tillagte Løn for 2de Aar à 5 Rd.	10 — » —
Begge Bisidderne for en Dags Opvartning ved Regnskabet à 2 Mk.	» — 4 —
Samme Tid blev udtaget til Fortæring med Brødrenes Samtykke	10 — » — *

De tre første Poster ere ganske sikkert gamle Overleveringer, vi have truffet Skoene allerede i 1626, men herved skulle vi ikke dvæle, og det er der heller ingen Grund til for den paa Regnskabet opførte Begravelseshjælp (15 Tilfælde à 8 Rd.), men hvad der derimod vækker Opmærksomhed, er en Række saadanne Poster som:

* I Regelen følger nu her Udgiften ved Skiltflytningen fra den ene Formand til den anden (s. ovfr. S. 135); men i dette Regnskab staaer extraordinært: »Istedenfor Skiltflytning blev udtaget af Laden til Fortæring med Brødrenes Samtykke 24 Rd. 4 Mk. 12 Sk.«. Det er sikkert ikke Skiltflytningen, men et andet Optog, der menes, naar der senere i Regnskabet, under 24. Oktober 1762, findes følgende Post: »Til Optoget blev betalt til Musikanterne og Betjentene som og til Fortæring i Alt 43 Rd.«

Formandens Forsømmelse for de Tømmersvende, som bleve udtagne til Hs. kgl. Majestæts Tjeneste af Magistraten er 24 Dage à 2 Mk.	8 Rd. • Mk.
Formandens Forsømmelse for at søge for Tømmersvendene om mere Dagløn i Alt 26 ¹ / ₂ Dag à 2 Mk.	8 — 5 —
Hvad Formanden har forsømt ved Lavet angaaende om at holde Kvartal paa vores Herberge og at faa Udtog af Oldermændens Klager og til Politibetjentene. i Alt betalt	9 — 4 —
For den Sag, da Oldermænden <i>Nicolaj Hansen</i> vilde fæste vort Herberge bort, haver jeg betalt for Memorialer at lade skrive, for Stævningspenge og for Forsømmelser i Alt.....	12 — • —

Regnskabet vrimler med Udgifter til Stævninger, Udskrifter, Prokuratorhonorar o. l. Heri finde vi Forklaringen til Underbalancen: det er Striden mellem Mesterne og Svendene, som her sætter sit Spor, og vi skulle nu gaa over til nærmere at se, hvori Striden bestod, men først skulle vi dog gjøre opmærksom paa, at Svendenes Formand selvfølgelig maatte have og ogsaa fra gammel Tid fik Betingelse for den Arbejdstid, han anvendte paa Lavets Anliggender. Han saa vel som Bisidderne fik 2 Mk. for hver Dag, de ikke arbejdede, desuden fik han hvert Halvaar 10 Rd. af Tidepengene og efter sin Fratræden som *à parte* Løn 10 Rd. samt »efter Sædvane« 5 Rd., i Alt altsaa for hele Formandstiden i fast Løn 35 Rd.

Den første Tid af *Jens Andersen Brandts* Formandsperiode synes at være gaaet fredelig, ja i Oktober 1761 henvendte han sig til Mesterne med Anmodning om at skaffe ham forligt med en Tømmersvend Richter. Da denne en Aften sammen med to andre Svende øvede sig i Dans paa Kroen, ved hvilken Lejlighed Brandts Kone figurerede med, kom det til Mundhuggeri og Haandgribeligheder. Brandt, der var Krofader, blev udskjældt og slaaet, saa at han i 8 Dage derefter maatte holde sig inde. Med de to Svende blev han forligt i derpaa følgende Svendeforsamlinger, men med Richter lykkedes det ikke, og Brandt havde nu den Tort, at da han ved Kvartalet strax efter skulde »uddele Velkomsten til de fremmede Svende«, vægrede en af disse sig ved at tage Velkomsten af en »Skimpftets« Haand, hvorfor den ene Bisidder maatte træde til, og da Brandt nogle Dage efter arbejdede sammen med en anden Svend, erklærede denne, at han ikke turde arbejde med ham af Frygt for at ifalde lige Straf med ham, der

var bleven »skimpftet«, uden at han »efter Amtsbrug« havde paatalt det inden 14 Dage. Den hos Mesterne opnaaede Afgjölrelse gik ud paa, at »Brandt formedelst hans slette Opførsel imod Tømmersvenden Richter bör betale en Ugelön med 9 Mk. og Richter en Stueret med 24 Sk. og erklære Formanden for en retskaffen Svend«.

Freden varede imidlertid ikke længe, og hertil har det maa-ske medvirket, at der i Februar 1762 ved Mesternes Optræden blev udvirket et kongeligt Reskript, der udvidede nogle for Kjøbenhavns Mursvende i 1754 indskærpede Bestemmelser til ogsaa at gjælde Byens Tømmersvende. Disse Bestemmelser, der oprindelig skrev sig fra 1724 og særlig søgte at ordne Tidepengenes Aflæggelse, paabød bl. A., at Svendene, naar de indkom paa Herberget, roligt skulde søge deres Sæde dér, at de ikke maatte fremkomme for aaben Lade med Hammer eller Stok, og at ingen Svend maatte lade sig finde med Tobakspibe ved sit Arbejde eller paa Gaden*. Dette har naturligvis været ildt set, og i Februar 1763 foreligger der Mesterlavet nogle fra Svendenes Side stillede Fordringer, der forøvrigt angaa andre og større Spørgsmaal. De døbttes med Navnet »Krofader Brandts selvgjorte Artikler«. Daglönnen skulde efter dem være om Sommeren 2 Mk. 4 Sk. og om Vinteren 1 Mk. 12 Sk., Svendene skulde desuden have Ret til Rosspenge, og kunde den enkelte Svend ikke blive enig med sin Mester om det her Fastsatte, skulde han have Ret til strax at tage sin Afsked. Mesterne svarede Svendene ved at henvise til Lavsartiklerne, men samtidig tilskrev de Magistraten om Svendenes egenmægtige Sammenkomster, der sigtede til »et Slags Oprör«. Og der kom Syn for Sagn, da Oldermænden efter Politimesterens Ordre den 26. Februar havde tilsagt en Del Svende til Arbejde paa Tøjhuset. Sammen med Svendene mødte nemlig Brandt med sine to Bisiddere og »brodteledede« stærkt, hvor Nogen turde understaa sig at tilsige Svende til Kongens Arbejde uden at lade dem vide, hvilken Daglön de skulde have, og som i det Mindste

* At der ved disse Bestemmelser Udvidelse til Tømmerne toges Hensyn til den forandrede Tid, kan ses deraf, at der udelødes en Paragraf, som udtalte, at en Dreng ikke kunde blive indskreven som Lærling, uden at han bl. A. førte Bevis for at være »født af ærlige og ægte Forældre«.

burde være 3 Mk. Resultatet blev, at Oldermændene maatte søge Politiets Hjælp til Svendenes Aflevering, og da der derefter den 27. Marts afholdtes Kvartal i Oldermændens Hus, brød Uvejret for Alvor løs. Brandt synes at have undladt at tilsige sine Bisiddere til Mødet, hvorfor Mesterne vilde have ham idömt en Bøde til Lavets Fattige, men heraf lo han kun, og i det Mundhuggeri, som nu opstod, anstillede han sig, skrive Mesterne, som et afsindigt Menneske, huggede Laden i Laas og løb støjende ud af Huset med Nöglerne, som han forfulgt af Mesterne og navnlig af Mester *Johan Peter Boye Junge*, kastede fra sig paa Gaden.

Herefter var Krigen erklæret, og Svendene ankede nu bl. A. over, at Mesterne uretteligt tilvendte sig Halvdelen af, hvad der af tilrejsende Svende og Ungsvendene blev erlagt, naar de indskreves til Ligbæring, nemlig 20 Sk. hver, og det førte til, at Brandt, da han den 31. Maj 1763 i Oldermændens, *Nicolaj Hansens* Hus aflagde sit Regnskab, bemægtigede sig Fællesbøssens Indhold (26 Rd. 15½ Sk.), uden at ville give Kvittering for det; Broderskabet behøvede Pengene, sagde han, og var »suffisant« nok for Beløbet. Svendene, der lod den tomme Bøsse staa, gik triumferende derfra. De brød herved en paa Claus Raschs Bestemmelser i 1691 grundet Praxis, og samtidig vidste de at føre sig Mesternes Optræden mod det ved Pl. 1. September 1762 indførte Svendestykke til Nytte. I Oktober 1762 skulde 6 udlærte Drengene løsgives, men Mesterne vare, som ovenfor meddelt, alt Andet end venligt sindede overfor de nye Bestemmelser, og Oldermændene spurgte de sex Udlærte, om de vilde løsgives paa gammel eller ny Maade, d. v. s. enten erlægge 3 Rd. 5 Mk. 8 Sk. uden at gjøre Svendestykke eller betale 4 Mk. og gjøre Svendestykke. Fire valgte det Første, men to holdt paa, at de kun vilde betale 4 Mk., og mod disse var Oldermændene meget unaadig, de fik ikke Lov til at drikke af Velkomsten, idet han udtrykkeligt bemærkede imod dem, at uden denne »Æresdrik« kunde de ikke »rejse eller passere«. De fire blev derimod »den sædvanlige Æresdrik med behørig Cereemonier* ligesom udenrigs, hvor der er Lav, præsenteret«, og af de

* Hvori Cereemonierne have bestaaet, oplyses godt i en Meddelelse, som det ovenfor nævnte Tømmerlav i Odense, sikkert i 1756, lod sig tilsende fra Kiø-

res Mestere løsgivne, men de to gjordes der Intet ved, »saasom Plakaten ej taler Noget om, hvad Ceremonier der skal bruges«, idet Oldermænden yderligere tilføjede, at han ikke var forpligtet at give Æresdrikken for Intet.

Denne Opførsel var selvfølgelig uklog, og Mesterne tabte da ogsaa deres Sager over hele Linien. Ved en Politi- og Kommercekollegiums Dom bleve Mesterne endog dømt til at betale Brandt 60 Rd. som »Reparation« for deres i Ord og Gjærning utilbørlige Opførsel imod ham den 27. Marts 1762, og skjøndt en følgende Højesteretsdom væsentlig formildede dette Resultat (Parterne kjendtes for hinandens Tiltale fri at være), er det dog klart, at de havde forløbet sig¹. Og paa lignende Maade gik det med Fællesbøssen. Den 23. Avgust 1763 indgik Mesterne et Forlig med Svendene, hvor-

benhavn, om hvorledes det i det Hele havde at forholde sig som Lav. I denne Meddelelse, der opbevares i Odense, hedder det med Hensyn til Lærlingenes Løsgivelse: »Naar de 2 (Lære)aar ere forløbne, kommer Læredrengen frem for aaben Lade og siger: med Gunst og Forlov. Oldermænden svarer: hvad er din Begiering, derpaa siiger Drengen: Eftersom jeg haver udstaaet mine 2de Lære Aar, saa er min tjenstlige Begiering, at jeg maatte blive løsgifven som en Retskaffen Tømmersvend, og derpaa leverer haand sine udskrivningspenge. Derpaa træder Læremesteren frem og spørger, om nogen haver noget paa Drengen at siige, som kand hindre hans Løsgivelse; er der da ingen *instancer* (!), svares Nej. Læremestren farer igien fort og siiger til Drengen: Eftersom Du haver udstaaet dine 2de Lære Aar, saa bliver Du idag erklæret til een Retskaffens Tømmersvend her for Laugets obne Lade, nu skal du efterdags opføre dig som een Tømmersvend eigner og vel anstaar og søge saadanne *Compagnier* med dine iefulige, som dig er anstendige, og naar du cengang (ved Guds forsiun) vil gifte dig, da maae du ingen Hoere, Amme eller berygtet fruentimmer tage til Ægte. Vil du love mig det. Drengen svarer Ja, og derpaa gifver Mesteren sin Haand, hvorpaa Mesteren affærdiger ham med et par Øreflisen, siigende: Det tager du af mig og ingen anden efter denne Dag, uden du paa lounglige Maader *revangerer* det, hvorpaa dend udlærde gifver Oldermænden og samtlig Mesterne Haand og tæcker for god Lære. Derpaa træder Oldermænden frem med et Beger fuld af Øll udi Haanden, siigende: Her *præsenterer* jeg dig een Æredrick, dend skal du dricke til som kommer efter dig (?), med formaning at holde dig dine her ved din Løsgivelse: gjorde Løfter i alle maader efterretlig, og naar du haver arbeidet her nogen tiid, da skal du reisze ud og forsøge dig paa dit haandverch, og maae du ick arbeide hos nogen fuser eller bønhaszer, uden nöden skulle tvinge dig dertil, da kand du vel arbeide hos ham 8 a 14 dags tid, men saa strax forföie dig hen, hvor ærlig og Sunftig handverch holdes. Og derpaa dricher Oldermænden ham til, saa tager Svenden imod Begeret og dricker samtlig Mesternes skaal«. — Nedenfor er som Bilag Nr. 43 trykt en tysk Formular, der brugtes, naar en Svends Navn indførtes i Svendeprotokollen.

ved Fællesbøssen udleveredes til Svendenes »egen frivillige Disposition«, og det var kun en mager Erstatning, at en Mester fremtidig som »Lademester« skulde være tilstede ved Svendenes Forsamlinger og have en Nøgle til Svendeladen. Mærkes kan det ogsaa, at fra nu af udgaar af Svendenes Regnskab de 6 Rd. 4 Mk., hvormed det hidtil stadig var aabnet: 2 Rd. »efter Sædvane« til Oldermænden, 4 Rd. til hans Kjæreste og 4 Mk. til et Par Sko til Tjenestepigen. Det maa vel erindres, at der egentlig ingen Bestemmelser var om Svendelavets Organisation, det uddannede sig uvilkaarligt efter Mesterlavet, og det er da ogsaa den for dette gjældende Bestemmelse, der sloges fast, da det ved et kgl. Reskript af 7. September 1753 udtaltes, at den yngste Svend skulde tilsige Lavet paa det Sted, som Oldermænden berammede. Vilde han være fri, kunde han blive det mod at betale 4 Rd.; ved de vidtløftige Lav skulde det som hidtil være tilladt, at Tilsigelsen skete ved et lønnet Bud.

Hvad der i det ovenfor Meddelte særlig skal lægges Mærke til, er, at der her for første Gang for Alvor er Tale om Svendelønnens Størrelse. Dette reale Moment, som senere bliver det absolut dominerende, begynder at rejse sig mellem Zünftighedens mangfoldige Etikettespørgsmaal: det stiller sig ligesom op, men i Øjebliket var det et andet Moment, der fik større Betydning, nemlig Spørgsmaalet om Forholdet mellem Svendenes Formand og deres Krofader. Som vi have set, var *Jens Andersen Brandt* baade Formand og Krofader, og dette generede Mesterne, ti Formandens Magt voxede betydeligt herved, og hvorledes den benyttedes, kan ses deraf, at da de til at overvære Kvartalsregnskabet særligt udsete Svende, de saa kaldte Ladesvende, i Juli 1763 ønskede at faa de dem som saadanne til-lagte Penge rede udbetalt, nægtede Brandt det, han svor paa, at de skulde drikkes op. Brandt havde taget Borgerskab som Øltapper, og Lavet havde lejet Herberget for sex Aar, Noget, der sikkert var gjort, kort før Brandt blev Formand, og heri maa Grunden muligvis søges til, at der ikke ved hans Tiltrædelse fandt nogen Skiltflytning Sted. Skiltet var flyttet forinden. Mod hele dette Forhold traadte Mesterne op, og de lod den Bestemmelse af Forordningen fra 1681 oplæse, hvori det forbydes Svendene at have nogen Kro, og de til-

bød at overtage Herberget, saaledes at Svendene intet Tab skulde lide, men Svendene vilde »aldeles ikke derved resolvere«, og da Brandts Tid som Formand var forbi, gjenvalgte de ham. Det var i Maj 1763, men lidt efter lidt synes Svendene dog at have set, at deres Stilling ikke var holdbar, og skjönt Brandt var gjenvalgt for to Aar, forsvinder han dog fra Scenen i Februar 1764; Skiltet blev da flyttet.

Hvad der bragte Svendene paa andre Tanker, var ganske sikkert Hensynet til deres voxende Gjæld. De mange vidtløftige Processer havde kostet ikke faa Penge, som efterhaanden skulde betales. Svendesamfundet truedes fra forskjellige Sider, saaledes som det bl. A. kan ses deraf, at endog Brandt i 1764 gjorde Arrest i Lavets Ejendele, for hvad han havde tilgode hos det. I Februar 1765, da Gjælden opgjordes til c. 500 Rd., bleve da samtlige Svende opkaldte for at erklære sig om, hvorvidt de hver vilde udrede 1 Rd. 3 Mk. i to Gange til Gjældens Afbetaling. 283 Svende mødte, og af dem erklærede 246 sig villige; Svendenes Tal opgjordes forøvrigt til 350, 16 udeblev, 17 vare syge og 34 paa Landet. Lavets Gjæld blev herved væsentligt nedbragt, men Forholdene faldt ikke derfor i Ro, og Herberget skiftede foruroligende hurtigt Sted. Da Hof-Tømmermester *Johan Peter Boye Junge*, der i 1763 havde været særlig ivrig mod Brandt, blev Oldermænd, tænkte han derfor paa at ordne Forholdene, og efter hans Opfordring købte Svendelavet i Slutningen af 1770 en Ejendom i Adelgade; Kjøbekontrakten er af 5. Januar 1771, men allerede under 30. December 1770 havde han sammen med Svendenes Oldgesel og Bisiddere sluttet Kontrakt med fhv. Fabrikør *Johan Christian Otto* om som Krofader at overtage den til Stedet hørende Have med deri værende Lysthuse og Keglebaner. Det er, som om man strax har villet forebygge, at Oldgesellen og Krofaderen blev samme Person, og Alt synes nu at skulle gaa fortræffeligt. Efter Oldermændens Tilskyndelse vedtoges ogsaa det store ovenfor omtalte Optog, hvormed Svendenes Skilt den 23. Maj 1771 flyttedes til deres nye Herberge. Mesterne gav 50 Rd. til, og Alt aandede Fred og Forsoning, men det var kun som et

Havblik för Stormen, ti havde Forholdene ikke været urolige för, saa bleve de det nu.

Stedet i Adelgade med Forhus, Sidehus, Tværhus og indhegnet Haveplads med Træer, Lysthuse, »Gevæxter« og Stakitværk, et Sted, hvor der tidligere var holdt Værtshus, og som bar Navnet »den forkerte Welt« (die verkehrte Welt), blev tilskjødet Svendelavet för 6000 Rd. Förste Prioritet til Møens Tugthus var paa 4,300 Rd., Sælgeren, Hof-Skomager F. W. Becken vilde lade 1100 Rd. staa paa anden Prioritet i 2 Aar, og af de resterende 600 Rd. fordrede han kun 300 Rd. udbetalt strax, Resten til 11. Juni Termin 1771. Det var tilsyneladende lette Betingelser, men da Svendenes Formand, Oldgesel *Gotfr. Koch* den förste August 1771 opgjorde Svendesamfundets Regnskab, var Balancen slet ikke heldig. Svendene skyldte 600 Rd. paa Vexelobligation til Oldermænden *Joh. P. Boye Junge*, 500 Rd. til Tømmerhandler Schou og 800 Rd. til Kommerceraad Daemen. De 17 Svende, som notarialiter havde protesteret mod at ville have nogensomhelst Del i Huskjøbet, stod selvfølgelig med Palmer i Hænderne, Stemningen var trykket, og da samtlige Svende i April 1773 paa Grund af den stadig voxende Gjæld bleve sammenkaldte, kom det næppe overraskende, at de ingen Opofrelser vilde gjøre. Det var, erklærede de, den daværende Oldermænd Boye Junge og den daværende Bisidder, Tømmersvend *Carl Plato*, »som havde gjort Huskjøbet og sluttet Kontrakten, forinden de vidste noget deraf«, siden havde Oldermænden vel faaet dem til at indvillige, men kun ved »hellig Forsikring« om, at han vilde indestaa for Alt, blot de til Huskjøbet og Optoget vilde give 3 Mk. hver, hvad de gjorde. De havde altsaa opfyldt deres Forpligtelse og vilde Intet yderligere betale. Sagen blev da foreløbigt ordnet saaledes, at Daemen, der havde faaet en af Svendenes Formand og Bisiddere underskreven Vexelobligation, paa hvilken Oldermænden, *Georg Voimeister* havde skrevet sig som Selvskyldner og Kavtionist, tog Dom over Oldermænden, der igjen den 11. November 1773 gjorde Exekution i Svendelavets ligesom i dets Formands og Bisidderes Ejendele.

Kommerceraad Daemen anlagde altsaa Sag imod Oldermænden, Oldermænden mod Svendelavet, og Svendelavet sagsøgte *Carl Plato*, der havde været Oldgesel i Aaret 1771—1772, og i den An-

ledning var kommen til at skyldte Lavet — 78 Rd. Det sagsøgte ogsaa Krofaderen *Joh. Chr. Otto*, da han ikke kunde svare sin Afgift. Processerne faldt i det Hele tykt og bedrede ikke Forholdene, men dog blev Lavshuset reddet og det ved Mesternes Foranstaltning. I Juni 1774 skrev de til Magistraten, at de vilde indestaa for Svendenes Gjæld, naar de maatte indeholde 8 Sk. ugentligt af enhver Svends Lön, og dette blev — mærkeligt nok med Svendenes Samtykke — gennemført; hver Mester synes at have haft sine Svende for, medens Svendene ellers altid stemte klassevis, d. v. s. efter de 8 Klasser. hvori de bl. A. af Hensyn til Ligbæringen vare inddelte, og den 29. Juni 1774 fastsloges Sagen ved en kgl. Resolution, der paalagde Mesterne at indeholde $1\frac{1}{3}$ Sk. af hver Svends Daglön til Gjældens Afbetaling ¹.

Lidt efter lidt kom Ejendomssagen nu i Orden, men forøvrigt tör Forholdene slet ikke karakteriseres som rolige. Da Mesterne den 2. Februar 1774 i en længere Skrivelse besvarede nogle af Magistraten stillede Spørgsmaal angaaende Lavets hele Forfatning, udtalte de sig stærkt om de opløste Forhold, hvorunder de virkede. De saa med Sorg paa de mange Processer og ønskede, at Lavet som i gamle Dage selv kunde afgjøre indbyrdes Uenigheder. Lavet stod uden Myndighed, og de maatte indrömme, at det var sandt, naar de, der kjendte Forholdene i Udlandet, sagde. »at de aldrig nogensteds havde set noget Lav saa slet og uordentlig holden som her«. Der var ogsaa idelig Ufred paa Herberget i Adelgade. I Sagen, som Svendene anlagde mod Krofader *Otto*, gjør han gjældende, at hans Ruin er »effektueret« derved, at »de mange Ertsslagsbrødre og Roforstyrre, der findes blandt Tømmersvendene, haver bortjaget mine partikulære Gjæster ved deres idelige og horrible Slagsmaal«. Oplysende er det ogsaa, at der i Betingelserne, under hvilke Kroholdet senere udbødes, er Tale om, at der kan forlanges Øl i Tøndevis, Brændevin i Pottevis og Piber i Dusinvis *. Forholdene afspejle

* Priserne. Lejeren skulde overholde, vare i 1779: for en Tønde Øl 4 Rd., en Pot Brændevin 2 Mk., et Dusin store Piber 1 Mk. 8 Sk., et Dusin smaa Piber 1 Mk., en Geschenck Øl i den store Kande 2 Mk. 10 Sk., en Velkomst Øl 6 Sk., et Skillings Surbrød med Kjød, Ost og Smør 4 Sk., et Krus Øl »det, de forhen haver givet«, en Sopken 1 Sk.

sig i det Hele klart i den Omstændighed, at Mesterne i Maj 1774 indgaa en Forening, hvorefter de indføre en vis Art Uriassedler. »Ingen Mester i Lavet«, hedder det, »maa give nogen Svend Arbejde, som er forsynet med saadan en Seddel, som idag enhver af os er meddelt til Underrettelse om de derpaa findende Tegn, forinden han fuldkommen har *satisficeret* den Fornærmede, som saadan Seddel eller Bevis udstedt haver«¹. Svendenes Uordener og »aldeles Til-sidesættelse af de kgl. allernaadigste Anordninger« var ved at voxte dem over Hovedet.

Og dog gik Alt nogenledes, saa længe *G. Volmeister* var Oldermænd (1771—1776), men da han traadte fra og Svendene tilmed Aaret efter fik en stridbar Formand i Tømmersvend *Peter Knudsen Steenberg*, blev Alt Uro igjen. Under den forrige Oldgesel *Johan Adam Schmidt* havde Klejnsmedenes ovenfor nævnte første Skiltflytning fundet Sted, men da de Udgifter, Schmidt i den Anledning havde indført i Regnskabet, ikke forud vare vedtagne i nogen Lavsamling, blev der anlagt Sag imod ham: han blev dømt til at betale dem, men Prokuratorens Regning til Svendene for den vundne Proces var større end Beløbet, der tvistedes om. Og Steenberg fik Svendene ind paa større Daarskaber. Mesterne sigte, at Svendene troede blindt paa ham som paa deres Skytsengel. Strax efter Resolutionen af 1774, hvorved Mesterne bemyndigedes til at indeholde $1\frac{1}{3}$ Sk. daglig af Svendenes Lön, var han bleven Hovedet for de hermed utilfredse Svende. Han gjorde gjældende, at det slet ikke var Svendene, der havde kjøbt Herberget, men udelukkende den daværende Oldermænd Bøye Junge, og da Steenberg i Februar 1777 blev valgt til Oldgesel, blev der strax anlagt Sag mod Bøye Junge, ja den virksomme Oldgesel satte yderligere igjennem, at Svendene ikke vilde befatte sig med Stedet, ikke bortleje det, ikke gjøre det i Stand o. s. v. De betragtede det som ikke vedkommende Svendlavet, hvad der førte til meget bevægede Scener. Da Oldermænd *Andreas Pfützner* i November 1778 efter en sluttet Kvartalssamling kom tilbage i Salen fra at have fulgt den Raadmand ud, der paa Magistratens Vegne havde været tilside, havde Steenberg imedens oplappet til en ny, ulovlig Samling og vilde ikke trods Olderman-

dens Paabud lukke Laden. Det var »Rebellion«, der førte til, at to Svende bleve arresterede: men hverken Oldermændene, hans Bisiddere eller Lademesteren turde derefter møde hos Svendene af Frygt for at blive »endnu slettere behandlede«. Ved en anden Lejlighed blev, hvad de fremsatte, »med de aller uartigste Utaaligheder kontradiceret«. Det endte da med, at Mesterne henvendte sig til Avtoriteterne, og at Kancelliet under 17. April 1779 beordrede dem til at antage sig Herberget, indtil Svendenes Proces med Boye Junge var endt * 1.

At Svendene skulde afse $1\frac{1}{3}$ Sk. af deres Daglön, har, som naturligt er, sat ondt Blod, og hvor stærk Misfornöjelsen har været, kan formentlig ses deraf, at en Mester, Tømmermester *J. M. Tøpling* endnu i 1780 finder det rigtigt offentlig at fralægge sig, at han skulde have indeholdt de 8 Sk. ugentlig af Svendenes Daglön. Han »deklarerer« i Adresseavisen, at saadant er en stor Usandhed, og at han altid har betalt sine Svende, hvad de har tilgodekommet. Dette lader Oldermændene med sine Bisiddere rykke frem i en anden Avis, og for første Gang bliver et af Lavets Anliggender drøftet i Pressen ², der ogsaa paa anden Maade tages i Tjeneste. Lavet efterlyser med Gjæld undvegne Svende i den ³; det nöjes ikke med, som tidligere, at sende Stikbreve efter dem til Tyskland og at opføre dem paa det sorte Brædt. — Hvad dette sidste angaar, er det forövrigt karakteristisk, at det ikke mere, som i Lavsartiklerne af 1682 befalet, hænger i Oldermændenes Hus, men i Svendenes Herberge — Forandringen skete alt i 1762 -- og de Paagjældendes Navne bleve ikke skrevne paa det, men maalede af en Maler, hvad der ganske sikkert maa siges at være meget praktisk, just naar Tavlen hang paa Herberget (s. Fig. 29).

De Svende, der efterlystes, synes væsentlig at have været tyske Svende, af hvilke der, som vi nedenfor skulle se, fandtes en Mængde her, og gjennem dem var det sikkert, at Bevidstheden om de zünftige Lavsformer for en stor Del opretholdtes. En af de sidste

* Ved Hof- og Stadsrettens Dom af 19. Juli 1779 blev han dömt til at godtgjøre Svendene 150 Rd., men ikke videre. Efter Registeret i Højesterets Stævningssag for 1781 synes Sagen at være bleven indstævnet for Højesteret; men nogen Dom synes der ikke at være falden i Sagen for denne Ret.

Dage i Året 1783 holdt 3 formentlig tyske Svende en saa kaldet *Stueret* over en fjerde sikkert ogsaa tysk Svend. Denne, *Johan Jakob Dobe*, blev fra sin Bolig i Borgergade af Svendene *Johan Ewald Keil Bloch*, *Christopher Kneitz* og *Johan Rutsch* ført ud i et Spisekvarter paa Kristianshavn, hvor de satte ham i Rette som den, der ikke var nogen god Kammerat, og bestemte, at Sagen imod ham skulde afgjøres efter Haandværksskik ved en Stueret. Kneitz klappede op, Dobe maatte træde udenfor og blev, da han kom ind,

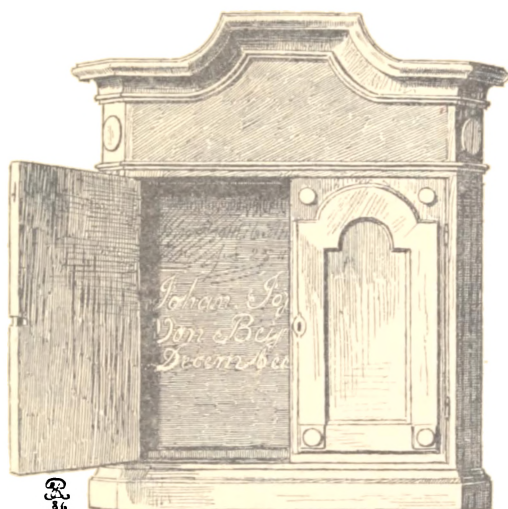

Fig. 29. Tømmersvendenes sorte Tavle. $\frac{1}{10}$.

(Paa Tavlen er malet: Gottfried Schauspiel von Braunsch. den 4. Novbr. 1782. Johan Gottlieb Ahrendt von Dantzig den 25. October 1787. Johan Joseph Weber von Beyren den 5. December 1807).

idömt en Bøde paa 4 Mk. Da de derefter skulde gjøre deres »Fordrag» (Forlig), fejlede Dobe imidlertid i sine Udtryk, hvorfor han blev idömt en Bøde paa 3 Mk., og herved blev det ikke. Kneitz havde ogsaa gjort Fejl, hvorfor ogsaa han maatte træde udenfor; Dobe skulde kalde ham ind, men fejlede paany, og fik nu en tredje Dom, denne Gang paa 1 Mk. Sagen kom op derved, at Dobe klagede til Mesterne og forlangte Svendelavet samlet: det Passerede,

mente han, var en stor Tort for Haandværket, eftersom her var et lovligt Amt og Herberge med Olderland og Altgesell.

Som ovenfor nævnt, var det dog ikke Sansen for *Handwerks-gewohnheit*, der havde højst Kurs i Tiden, Spørgsmaalet om Daglön-nens Størrelse stod i første Linie, og i November 1782 indgav Svendene en Begjæring om forhøjet Lön, karakteristisk nok, ikke til Mesterne, men til Magistraten, der sendte Mesterne den til Betænkning. I Mesternes under 24. Februar 1783 afgivne Erklæring forekommer nu følgende betydende Passus: »Det er sandt, at vi have gamle Lavsartikler skrevne paa Pergament og siden 1682 bekommet samme paa Tryk, som udgjör [ø: som oplyser om Forholdene i] 2 à 3 Seculo, men altid har den sædvanlige Lön, som Forældre efter Forældre har kunnet mindes at fortælle deres Børn, vedvaret«. Det er imidlertid ikke Mesternes Mening at blive staaende ved denne Lön, den burde paa Grund af Tidernes Dyrhed forhøjes, og det saa meget mere, som Svendene skulde holde sig selv med »5 Sorter Øxer, Haandhövle og Haandsav, Hammere, Vinkel og Vridbor«. Men der skulde ogsaa tages Hensyn til Mesterne. Dyrheden gjaldt ogsaa for dem, der skulde holde Svendene med »store Skjørsave, Klemhager, Bor af adskillige Størrelser, Skjölper, Gesims-, Kehl-, Flitsch-Plov- og Strygehövle, Fugebanke, Huggebænke, Tovværker og Rambukke«. Forholdet skulde ordnes saaledes, at Mesterne for hver Svend fik 3 Mk. 8 Sk. om Sommeren og 3 Mk. om Vinteren, hvoraf Svenden skulde lønnes med henholdsvis 2 Mk. 8 Sk. og 2 Mk. Mesterne vilde med andre Ord regelmæssigt som Mestersalær oppebære 1 Mk. for hver Svendedag, baade Vinter og Sommer, hvad der ganske sikkert maa have været en betydelig Avance, og saa vilde de desuden have den for Murerne gjældende Regel indskærpet, at Svendene skulde være ved deres Arbejde om Sommeren fra Kl. 5—11 og Kl. 1 -7 og om Vinteren fra »naar Dagen anbryder« til Kl. 11 og derpaa fra Kl. 12 til Mørkets Frembrud: de i Svang gaa-

* En Skjørsav kan ses paa Titelbladets Vignet; en Skjölper er et stort Huggerjern (Huljern); en Fugebank er formentlig, hvad Videnskaberens Selskabs Ordbog kalder en Fughövl (jfr. Rubank, Ruhövl), »en stor lang Hövl, som føres af to Mand, hvorved Brædder i Kanten sammenpløjes, kaldes ogsaa Plovhövl.¹

ende lange Frokoster og Vesperkoster i Arbejdstiden skulde forbydes ligesom enhver Slags Rosspenge og Ross.

Naar der her henvises til Murerne, ligger dette i, at Stenhuggerens ovenfor nævnte Indtagelse i Murerlavet — det var i 1734 — havde medført, at det samlede Murer- og Stenhuggerlav under 31. August 1742 havde faaet nye, i flere Retninger skærpede og detaljerede Lavsartikler. For at nævne nogle Exempler fastsætte de en Drengs Læretid til tre Aar, den unge Svend maa ikke gifte sig, för han har rejst udenlands i to Aar, og der gives en Række i det Enkelte gaaende Bestemmelser om Svendenes Forhold til deres Arbejde. Det var Altsammen Noget, som Tømmermesterne gjerne vilde have overført paa deres Lav, og derfor ønskede de saa ofte at maatte faa det »som Murerne«. Vi have ovenfor set, at de for Murerne givne Bestemmelser om Tidepengenes Aflæggelse m. m. bleve udvidede til Tømmerne — det skete baade 1743 og 1762 — men saadanne Udvidelser bar dog ikke altid den ønskede Frugt, og f. Ex. Tidepengenes Erlæggelse kom ikke ret i Orden, för et ved Raadstueplakat af 8. December 1785 offentliggjort kongeligt Reskript gjorde Mesterne ansvarlige for dem; alle Lavsmestere bleve under Mulkt forpligtede til at indeholde Tidepengene i deres Svendes Lön. En medvirkende Faktor til denne Ordning var forøvrigt Ønsket om at hindre Svendene i at holde Samlinger; Tidepengenes direkte Erlæggelse gav dem, som det hedder, »Lejlighed til at forsömme deres Mesters Arbejde, hendrive Tiden med Svir og holde utilladelige Sammenkomster«. Bestemmelsen var ikke særlig foranlediget af Tømmermesterne, men den styrkede selvfølgelig ogsaa deres Stilling, og i 1788 gik de videre paa den her antydede Vej. Deres daværende Oldermænd *Johan Christopher Suhr* udvirkede, at det blev paalagt Tømmermesterne ogsaa at indeholde 1 Mk. som Bøde i de Svendes Lön, som ikke efter Tilsigelse mødte ved Ligbæring. Bøden skulde ligesom Tidepengene komme Lavets Syge tilgode ¹.

Mesternes Magtstilling overfor Svendene bundede i en Række Artikler. Forordninger og kongelige Viljestilkjendegivelser, og til yderligere Betyggelse var det befaleet, at de væsentligste af dem én à to Gange om Aaret skulde oplæses i Svendenes Forsamlinger.

Dette gjaldt f. Ex. Reglementet af 24. April 1734 og Plakaten af 24. November 1749 med de strenge Bestemmelser mod Ustyr og Sammenrottelse, ikke at tale om Plakaten af 1. September 1762, der fastsatte Afgifterne til Lavet og indførte Svendestykket, ja denne Plakat paabød, at de gamle Forordninger af 23. December 1681 og 6. Maj 1682 ogsaa skulde oplæses to Gange om Aaret for Svendene. Desuagtet tör det vistnok siges, at Svendestanden ikke kjendte disse Lovbud, hvad der tydeligt kom for Dagen ved den store Katastrofe, Arbejdsnedlæggelsen i 1794, der slutter det Tidsrum, vi her beskjæftige os med. Svendene erklærede ved den, at de ikke kjendte det Mindste til de her nævnte Bestemmelser, og fra Mesternes og Magistratens Side blev det som undskyldende Omstændigheder for, at Paabudene om deres Oplæsning ikke vare overholdte, fremhævet, at Svendene altid gjorde en urimelig Støj, naar Oplæsningen forsøgtes, samt at de i de senere Aar, da Tidepengene bleve indeholdte i deres Lön, kun sjældnere indfandt sig ved Lavssamlingerne*. Svendene have kun kjendt Bestemmelsernes Resultat fra det praktiske Liv, men dette synes ikke at have svaret til de Fordringer, Tiden efterhaanden havde bragt Svendene til at stille, og de Tilkjendegivelser af Misfornøjelse, vi nu og da tidligere have stødt paa, faa ligesom et samlet Udbrud i 1794 i en større Arbejdsnedlæggelse.

Anledningen til denne var, at Tømmermester *A. Hallander* nægtede to tyske Svende, som ønskede at rejse, deres Afskedsseddel. Han var, som han selv siger, »formedelst overlegen Arbejde meget forlegen for Svende« og derfor ikke tilbøjelig til at opgive den Ret, Lavsartiklerne af 1682 hjemlede ham og alle andre Tømmermestere til kun at modtage Opsigelse af deres Svende til Mortensdag. Han havde nægtet Svenden *Johan Lindner* Afskedsseddel; men da denne vilde rejse, fordi hans Fader var død og hans Nærværelse udkrævedes i Hjemmet, fik hans Ønske Medhold i en Politiretsdom af 26. Juli 1794. Hallander blev tvungen til at slippe ham, men blev ikke derfor böjeligere overfor andre Rejsbegjæringer, og da de tyske

* I de bevægede Aar 1775 og 1776. findes det dog i Svendenes Protokol meddelt, at henholdsvis Plakaten af 1749 og »de kgl. Anordninger« blev oplæst. Det skete den 7. Oktober 1775 og den 31. Oktober 1776.

Svende *Johan Runge* og *Hermann Winther* i de samme Dage bad om Afskedsseddel uden at kunne anføre nogen Grund for den dem paakomne Lyst til at vende tilbage til Tyskland, nægtede han at efterkomme deres Begjæring. Da de desuagtet ikke vilde falde tilföje, meldte han dem til Politiet, og som Følge heraf bleve de sat fast og den 30. Juli dömt til 6 Dages Fængsel paa Vand og Brød hver samt til efter udstaaet Straf at forföje sig tilbage i Hallanders Arbejde. Det var, kan man sige, et privat Mellemværende mellem en Mester og to Svende, men Sagen maa i Svendenes Øjne have spillet en helt anden Rolle, ti ikke saa snart rygtedes det, at de to Svende vare blevne arresterede, för mellem 300 og 400 Tømmer-svende forlode deres Arbejde. Arbejdsnedlæggelsen fandt Sted den 30. Juli efter Frokost, altsaa vel endog för den endelige Dom var falden ¹.

Det er en af »Krofader Brandts selvgjorte Artikler« fra 1763, som vi her møde, en Svends Ret til at forlade sit Arbejde, naar han har Lyst, og da Svendene den 12. Avgust 1794 formulere, hvad der er dem og Mesterne imellem, opføres ogsaa dette Punkt som det förste af tre. De to andre angaa Daglönnsens Forhöjelse og en Bestemmelse af Mesternes Pligter mod Svendene. »Da vi haver en *Placat*, hvorledes vi Svende skal forholde os imod Mesterne«, hedder det, »(bede) vi da og, (at der) allernaadigst maa vorde meddelt een derimod, hvorledes Mesterne skal forholde sig imod os, da dette endnu til Dato er os ubekjendt«. Der er, som det heraf ses, en stærk Irritation tilstede, men der er formentlig ingen Tvivl om, at denne navnlig skriver sig fra Spörgsmaalet om Lönnens Störrelse, der ubetinget er Bevægelsens Hovedpunkt. Spörgsmaalet om Retten til Afskedsseddel var Anledningen til det skete Udbrud, men Nerven i Sagen var Lönningsspörgsmaalet.

Da Svendene i 1782 androg om Lönningsforhöjelse var den sædvanmæssige Daglön 2 Mk. om Sommeren og 1 Mk. 8 Sk. om Vinteren, skjönt naturligtvis mange fik mere. Mesterne skrive: »vi have de Svende, som vi give 2 Mk. 8 Sk., 3 Mk. og 3 Mk. 8 Sk. om Dagen«. Men allerede den Gang var Tvist om Lönnens Störrelse ikke noget helt Nyt, ti Mesterne berette, at »nu er det blevet

af den gamle Sædvane en Lov, at En, som er bleven idag løsgiven, paastaar at ville have lige Daglön med En, som har været Svend i 20, 30 og flere Aar, som vi 'og har været nødsaget til at give dem, naar vi har behøvet dem i Arbejde«. Mesterne vare, som vi ovenfor have set, den Gang ikke uvillige til paa visse Betingelser at indgaa paa den ønskede Forhøjelse, 8 Sk. pr. Dag, men Sagen blev af Magistraten udsat »indtil videre«, og 12 Aar efter ere Lönningsforholdene fuldstændigt de samme, saaledes som det ses af en Sag, som Tømmermester *Hall* i Februar 1794 havde med en Svend. Denne, der tidligere, naar han arbejdede paa Landet for den nævnte Mester, havde været tilfreds med den sædvanlige Daglön, der udtrykkelig nævnes som 2 Mk. om Sommeren og 1 Mk. 8 Sk. om Vinteren, med et Tillæg af 4 Sk. i Landpenge og 2 Sk. i Kvarterpenge pr. Dag, fordrede nu 8 Sk. i Landpenge pr. Dag, hvorfor Hall af Lavet udbad sig en Erklæring om, »hvad en Tømmersvend med Rette og uden nogen Modsigelse skal kunne paastaa af sin Mester«. Men nu stillede Lavet sig væsentligt anderledes end i 1783; det afslog at give den ønskede Erklæring under Henvisning til, at Lavsaftiklerne tillod enhver Tømmermester at akkordere med sine Svende, og denne Stilling fastholdt det under de senere Forhandlinger. Det vilde ikke indlade sig paa at fastslaa nogen bestemt Daglön. Men den enkelte Svends Bestræbelse blev nu paany alle Svendes Bestræbelse, og under 9. Juli 1794 indgav Oldgesel *Johan Friederich Wagenknecht* sammen med fire andre Svende paa samtlige Svendes Vegne et Andragende til Magistraten om, at »samtlige Tømmermestere her i Staden maatte blive beordret at betale os i Daglön 2 Mk. 8 Sk., som er lige med Murerne, da vi nu ikke faa mere end 2 Mk.«. Som vi se, gaar dette umiddelbart forud for Arbejdsnedlæggelsen, og vi staa ganske sikkert her ved den dybere Grund til den.

Det er formentlig fuldstændig korrekt, naar Mesterne i en lang Skrivelse af 22. September 1794 om den da endte Arbejdsnedlæggelse og Forholdene i det Hele gjøre gjældende, at de betalte Polererne 3 à 4 Mk. om Dagen, og at Svende ved Akkordarbejde kunde tjene fra 3 til 5 Mk. daglig, men derfor staaar det dog vistnok fast, at en Tømmersvend i Almindelighed næppe tjente me-

get over 2 Mk. om Dagen. Mesterne sige i den nævnte Skrivelse, at enhver Svend i det Ringeste har haft 2 Mk. 4 Sk. om Dagen, og i et af de mange Flyveskrifter, som udkom i Anledning af Arbejdsnedlæggelsen, hedder det, at den almindelige Svendelön var 2 Mk. 4 Sk. om Dagen, men dette naas kun ved at regne et Tillæg af 4 Sk. i Ølpenge med. Svendene hævde flere Gange, at Sommerdaglönnen kun var 2 Mk. De sige bl. A., at Mesterne, der lade sig betale 3 Mk. daglig af de Byggende for hver Svend, derved tilegne sig »en Tredjedel« af Lönnen for deres Sved og Arbejde*.

Som det af de sidste Udtryk ses, fordre Svendene Lönningsforhøjelsen som Noget dem retmæssigt tilkommende; deres Eget blev dem med Urette forholdt; og denne Anskuelse træder frem paa flere Punkter. I et af hine Dages Flyveskrifter tales der om det Uretfærdige i, at en Tømmermester havde »60, 80, 100, 150, ja man vil endog sige 200 Svende« og derved fortjente fra 3000 til 6000 Rd. om Aaret. 800 Rd. burde efter Forfatterens Mening være Maximum for en Haandværkers aarlige Fortjeneste, »at tragte efter mere er Blodsugeri, utilgiveligt Blodsugeri«. Men det maa ogsaa erindres, at den franske Revolutions Ideer havde fundet Vej hertil. *Peter Andreas Heiberg* havde sunget:

Hellige Lighed, Menneskets Smykke!
Kom og oprejs Din Throne blandt os.

og *Malte Conrad Bruun* skrev i sit Blad »Vækkeren, et Blad for Menigmand«, hvoraf første Numer udkom den 8. August 1794, altsaa

* Det synes altsaa, som om Mesterne væsentlig havde opnaaet det Mestersalær, som de ønskede i 1783, og det uden Forhøjelse af Svendenes Lön. Mesterne indrømme i den ovenfor nævnte Skrivelse, at Mursvendene fik 4 Sk. mere i Daglön end Tømmersvendene, men gjøre til Gjengæld opmærksomme paa, at Mursvendene kun fik Sommerdaglön fra Paaske til Mikkelsdag, medens Tømmernes »Sommer« regnedes fra den 22. Februar til Mikkelsdag. De fremhæve desuden, at Muremesterne foruden af Svendene oppebar Mestersalær af de hos dem arbejdende Kalkslagere og Haandlangere, at de havde Fortjeneste ved at sælge Kalk, og at de endelig ikke leverede Værktøj til deres Arbejdere, Omstændigheder, der trods den højere Svendelön mentes at stille Muremesterne heldigere end Tømmere. -- Med Hensyn til at Sommerdaglönnen tog sin Begyndelse i Februar, skal her henvises til, at dette Forhold formentlig kan forfølges tilbage til 1575 (s. ovfr. S. 22): af Mortensdag som Opsigelsestid findes der muligvis en Antydning allerede i 1553 (s. ovfr. S. 30 - 31).

samtidig med Arbejdsnedlæggelsen: »I, mine agtværdige og nyttige Medborgere! I, som manges stolt Dumrian foragter, skjönt I føde og nære ham og alle hans Lige, lader Eder ikke afskrække I ere Landets Styrke og Folkets Kjærne«. — Forøvrigt var det ikke danske Svende, der førte an. Otte Tømmermestere forklarede for Politiretten, at, saavidt de kunde spore, vilde de fleste af Svendene hellere arbejde end »fyre«, men omtrent 50 tyske Svende regerede dem, og særlig udpegede de Svenden *Lorentz Kramp*. »Disse Oprørskes Dumdristighed« gik saa vidt, at de med Trusler om Vold tvang deres Kammerater til at forlade deres Arbejde.

De strikende Svende samledes paa Herberget i Adelgade, og der spores nu strax to hinanden modsatte Bevægelser: fra Politimester, Etatsraad *J. Th. Flindt* til Tømmerkroen og fra Tømmerkroen til Politimesteren. Flindt sendte den 30. Juli to Gange (Kl. 10 og Kl. 4) Politiajudant *Ehlern* med to Betjente til Adelgade for at tilholde Svendene at forfølge sig i deres Arbejde igjen, en Formaning, som de hørte »i Ærbødighed og Tavshed«, men ikke fulgte, og Svendene lod paa deres Side forhøre hos Politimesteren. Strax om Formiddagen den 30. Juli mødte Oldgesellen *Johan Friderich Wagenknecht*, Bisidderne *Mathias Knudsen* og *Svend Möller*, Lavsbudet *Ole Holst* samt Svendene *Lorentz Kramp* og *Lorentz Reger* for at forhøre, om en Svend ikke havde Lov til at forlade sit Arbejde, og om hvorfor Hallanders Svende vare arresterede. Det herved opstaaende Ordskifte førte til, at Oldgesellen blev arresteret; han nægtede nemlig paany at gaa i Arbejde. Da dette blev meldt paa Kroen, blev *Lorentz Kramp* midlertidigt valgt til Oldgesel, og sammen med tre andre Svende henvendte han sig senere paa Dagen til Politimesteren for at anmode om Wagenknechts Frigivelse, hvad der dog ikke opnaaedes, og Svendene sysselsatte sig nu med at faa et Andragende i Stand til Kronprinsen; det blev skrevet af »en Mandsperson i pjaltede Klæder, som logerer paa første Bagsal i Huset ligeoverfor Tømmerkroen i Adelgade«.

Dagen efter, den 31. Juli, samledes Svendene paany i Herberget, og 4 af dem overbragte Andragendet til Kronprinsen. Politimesteren var imidlertid heller ikke ledig, han holdt Forhør over

samtlige de Svende, der Dagen før havde henvendt sig til ham. Allerede den Gang var Plakaten af 1749 bleven oplæst for dem, og paa Basis heraf gik han nu videre. Nu var det forbi med Mildheden, erklærede han. Ole Holst og Lorentz Kramp bleve arresterede, og den 1. Avgust faldt der Dom over dem og Oldgesellen. Wagenknecht, der skjönt kjæphøj i Begyndelsen * senere faldt til Føje, slap med en Bøde paa 25 Rd., men *Lorentz Kramp* og *Ole Holst* dömdes til Forbedringshusarbejde i henholdsvis 5 og 3 Uger. Den herved betraadte Bane blev fulgt ogsaa den 2. Avgust. Tømmer-svend *Conrad Gustav Hintze*, der forklarede, at han af tyske Svende var bleven truet til at forlade sit Arbejde, blev, da han tillige var Soldat og som saadan havde svoret Kongen en særlig Troskabsed, dömt til 6 Ugers Forbedringshus-Arbejde, men hermed ophører al virksom Optræden, og det synes, som om almindelig Raadvildhed har gjort sig gjældende.

Den 31. Juli havde Politiajudant *Ehlern* paany været paa Kroen for at opfordre Svendene til at gjenoptage Arbejdet, men de vilde ikke, med mindre de arresterede Svende bleve frigivne. Den 1. Avgust gik Politimester *Flindt* selv til Herberget, men Forsøget mislykkedes ogsaa for ham, og han blev af den udenfor Kroen samlede Mængde under Piben og Klappen ledsaget til sit Hjem i Raadhusstræde. Og han var ikke den Eneste, der den Dag led Skibbrud paa Tømmerkroen. Anden residerende Kapellan ved Nikolaj Kirke *J. H. Rörbye* vilde ogsaa søge at stille tilfreds, men naaede Intet. I et Flyveskrift hedder det, at Svendenes Optræden imod ham maa betragtes »som et Bevis paa, at den naturlige Frihed og Lighed er dybt indprentet endog hos de lavere Stænder, saaledes at de tilsidesætte alle Fordomme, som høj Stand, Titler og udmærket Dragt giver«. Svendene rörttes, hedder det, ved Pastor Rörbyes Fremtræden og rakte ham — »en Spand koldt Vand, det Eneste, de eje, til ligemed Tobak«.

* Da hans Hustru den 30. Juli besøgte ham i Arresten, bad han, »at hun kun skulde give sig tilfreds med Sigende, at han vel vidste, at han ikke blev enten hængt eller brændt, og siden han af de andre Svende var bleven udvalgt til deres Formand, saa maatte han og paastaa deres Ret«.

Det blev imidlertid ikke ved disse Besøg. Vistnok den 2. August indfandt Kancellideputeret og Generalprokurør, Konferensraad *Chr. Colbjørnsen* sig paa Herberget for at høre Svendenes Klager, og han synes her af dem at have modtaget et skriftligt Andragende til Kongen. Den 4. August fik Svendene Ordre til at møde paa Raadstuen Kl. 3 i Politiretten for at høre Kancelliets Svar paa deres Henvendelser, men de udeblev, og da Retten, efter at have ventet til Kl. 5, sendte Bud efter dem, var deres Svar, at de frygtede for at give Anledning til Opløb, hvis de samlede gik til Raadhuset; vilde Politimesteren ikke indfinde sig hos dem og selv forkynde dem Resolutionen, kunde han lade Forkyndelsen ske ved en Betjent. Nu forlangte Retten, at de skulde lade to sindige Svende komme op paa Raadhuset for at høre Resolutionen, og at de Øvrige, som ikke vilde gaa paa Arbejde den næste Dag, skulde møde for Retten Kl. 8 næste Morgen. Heller ikke herpaa vilde Svendene imidlertid indlade sig, de mente, at det var rigtigst, at Konferensraad Colbjørnsen, som havde modtaget deres Ansøgning paa Herberget, ogsaa mødte hos dem og forkyndte dem Resolutionen, men forøvrigt vilde de ikke gaa paa Arbejde igjen, medmindre Resolutionen gik ud paa, at de skulde have 2 Mk. 8 Sk. i Dagløn.

Politimester *Flindt* indberettede den 5. August om Morgenen det saaledes Passerede for Kancelliet, der svarede, at han strax skulde tilsige Svendene at møde for Retten. Skulde de imod Forventning vægre sig herved, skulde han *for fremdeles at vise al mulig Lemfældighed* personlig meddele dem Resolutionen paa Herberget* og betyde dem, at dersom de ikke uden Ophold faldt til Føje, maatte de selv tilskrive sig Følgerne. Men heller ikke dette hjalp. Svendene svarede Politimesteren, at de ikke troede hidtil at have hand-

* Resolutionen, der bl. A. er indrykket i Adresseavisen for Fredag den 8. August 1794 (Nr. 196), gik ud paa, at Svendenes Begjæring om de Dømtes Løsladelse ikke kunde opfyldes, »siden de Skyldige ere dømte efter Lovene og behandlede med al mulig Lemfældighed«, og hvad deres Ansøgning om Daglønns Forhøjelse angaar, »da kunde de, naar der er indhentet fornøden Oplysning om disse Punkter og de ere blevne tagne i nøjere Overvejelse, derom vente nærmere Resolution, samt at de imidlertid have at holde sig rolige og strax begive sig paa Arbejde .

let imod Loven, da de havde forholdt sig rolige, skulde det imidlertid være ulovligt at forblive samlede paa Herberget, vilde de roligt forföje sig hver til sit Logis, men tilbage til deres Arbejde gik de ikke, forinden der blev bevilget dem 2 Mk. 8 Sk. i Daglön. Ved den hidtil forsögte Parlamenteren var der altsaa Intet opnaaet, og lidt op paa Dagen modtog Flindt fra Kancelliet Ordre til hos Byens Kommandant at forlange en Vagt paa 200 Mand. Med den skulde han igjen begive sig til Herberget og for sidste Gang adspörge de der forsamlede Svende, om de vilde forföje sig til deres Arbejde; vægrede de sig, skulde der strax i Kongens Navn forkyndes dem Arrest, og Vagten skulde føre dem til Kastelet, hvor Politiretten uophødelig skulde sættes i Kommandanten Generallöjtnant *M. L. Fiercks'* Hus. Forhørerne skulde indskrænkes til Spörgsmaalet, om Vedkommende vilde optage sit Arbejde igjen; de, der svarede Ja, skulde strax løslades, medens der over Resten snarest muligt skulde afsiges Dom. Herefter bleve 202 Svende førte til Kastelet, hvor de strax bleve forhørte med det Resultat, at 78 faldt til Föje, medens 124 bleve indsatte til Bevogtning i »Overkrigskommissær Würtzens Magasin«, der stod tomt.

Efter en Indberetning fra Kommandanten blev Magasinet oplyst med Lygter, de fornødne Anstalter »i Henseende til Renlighed blandt saa mange Mennesker« trufne, ligesom der blev sat rent Vand til dem, der maatte blive tørstige, og en Officer med to Underofficerer fik Ordre til at tilbringe Natten midt imellem Svendene. Kl. 10 forlangte disse Kommandanten i Tale for at anmode om Noget at spise og drikke. Han gjorde imidlertid gjældende, at Enhver af dem kunde have været paa fri Fod, og at de derfor maatte finde sig i at vente til om Morgen. Kl. 6 den 6. Avgust om Morgen placerede han Marketendere foran Kirken, og 6 Mand ad Gangen fik nu, hvad de ønskede af Brød, Brændevin, Smör, Ost og Kjød, efter deres eget Önske mod Betaling, og det er i det Hele mærkeligt at læse Følgende i Kommandantens Indberetning: »Det synes at være en aftalt Plan mellem disse Folk ikke at gjøre sig skyldige i andre Overtrædelser end den ej at ville arbejde. Jeg har forsöggt, at med det Gode gjøre de Alt, hvad man siger dem. Jeg anstillede mig

vred paa dem og brugte nogle Gange det Ord: Fanden. Da raabte Adskillige: O! Hr. Kommandant, skjænd De saa meget De vil, det kan vi gjerne høre paa. Vi gjøre Alt, hvad De befaler, og vil De tvinge os til Overilelser, saa maa vi sige Dem iforvejen, at dette ikke vil ske, og det saa meget mindre, som vi Alle ere ædru og Ingen beskjenkede. — Til Middagsmeden havde Svendene ingen Penge, den maatte skaffes dem.

Om Formiddagen blev Dommen forkyndt dem, c. 20 ad Gangen bleve førte fra Magasinet til Kommandantens Bolig for at høre den oplæse. En, der lige var kommen fra Udlandet, blev frifunden, 122 bleve idömte 4 Maaneders Arbejde i Jern paa Fæstningen, og for én Svend, den ovenfor nævnte tyske Svend *Hermann Winther*, som efter at have udstaaet sin den 30. Juli idömte Straf, virksomt havde deltaget i Urolighederne, blev Straffetiden sat til 6 Maaneder. Men — Ingen af dem kom til at udstaa Straffen. Den 8. August resolverede Kongen tværtimod Kancelliets Indstilling* at lade Naade gaa for Ret og allermildest at eftergive disse [de 123] saa vel som dem, der ere dömte til Forbedringshusarbejde [formentlig Kramp og Holst] den idömte Straf, hvorimod de ufortøvet skulle bringes ud af vore Riger og Lande og deri ikke mere nogensinde indfinde sig, i hvilken Henseende vi have givet de fornødne Ordres til Vedkommende [Admiralitetet] om denne Befalings Udførelse. Samme Dag fik Kaptajnlöjtnant *Kaas* Ordre af Admiralitetet om at gjøre Briggen Lougen sejlfærdig til at konvoyere 3 Kanonbaade, paa hvilke 125 Tømmersvende skulde overføres til Lübeck eller Rostock efter Vindens Beskaffenhed, og Afrejsen har sandsynligvis fundet Sted samme Dag, ti allerede den 9. August blev der givet de Efterladtes Hustruer Valget imellem at faa Kostpenge eller 10 à 12 Rd. i Rejsepenge.

Det er en mærkværdig Sindighed, der efter det Ovenstaaende hvilede over de strikende Svendes Optræden, og det staar ikke i Modstrid hermed, at der efter Dommens Oplæsning den 6. August

* Kancelliets Forestilling af 8. August gik ud paa, at Dommen skulde exekveres for de Svendes Vedkommende, der ej havde forlangt Appel, og at den for de Øvriges Vedkommende paa extraordinær hurtig Maade skulde prøves af Højesteret.

fra flere Sider faldt saadanne Udtalelser som, at naar de endelig skulde i Slaveriet, vilde de heller gaa for Kongen end være Slaver for Mesterne. Regeringens forsagte Hjælpeløshed er imidlertid et nok saa mærkeligt Sidestykke hertil, og den viste sig ikke alene i dens Optræden overfor Tømmersvendene, men ogsaa overfor de Bevægelser, der knyttede sig til den her omhandlede Arbejdsnedlæggelse. Vare Tømmersvendene nemlig rolige indenfor deres Herbergs Mure, var den talrige Mængde, der samlede sig udenfor det, alt Andet end rolig*. Allerede den 1. Avgust blev Kroen omgivet af en militær Vagt, og Garden blev kommanderet ud, men derfor ophørte Spektaklerne ikke. Garden blev bombarderet med Sten, Politimester Flindts Hus blev truet, og dette gjentog sig flere Aftener. Efter de optagne Forhører at dømme har Alt imidlertid været rene Gadespektakler uden dybere Rod, og det er mærkeligt at se, hvilken betydende Rolle tre løse Subjekter, en fhv. Tjener *Jens Holst* (26 Aar gl.), en Dugmagersvend og Værtshusholder *Frederik Werner* (33) og dennes Broder Barbersvend *Lorentz Werner* (19), kunde spille den 8. Avgust om Eftermiddagen ved at gaa æggende fra Lavskro til Lavskro (Tømmerkroen, Skomagerkroen, Dugmagerkroen, Nagelsmedkroen, Murerkroen og Bagerkroen), stadig ledsagede af en sammenstimlet Hob, ja tilsidst vovede de sig ind paa Regensen. Da en Del Studenter om Aftenen sad under Gaardens Lind, stormede omtrent en Snes Personer ind til dem, og en af dem (Fr. Werner) sagde, »at han paa samtlige Lavs Vegne skulde fornemme, om Lavene i Tilfælde af, at der kom Noget paa, kunde vente Assistance hos Studenterne«.

Selvfølgelig fik de et Nej til Svar, men forunderligt nok mødte »en gammelagtig Mand« paany frem paa Regensen Morgenen efter

* Det er oplysende for den Bevægelse. Arbejdsnedlæggelsen vakte, at der næsten øjeblikkeligt udkom en Række Flyveskrifter om den. Der foreligger omtrent en halv Snes, og de maa vel være udkomne inden den 13. Avgust, ti paa denne udkom et Forbud mod at trykke Noget om Striken. Med Hensyn til Svendenes Liv paa Herberget, kan det mærkes at Krofaderen *J. C. L. Weismann* senere gjorde Fordring paa at faa 98 Rd. 1 Mk. 12 Sk. betalt for lidt Tab og Skade ved Svendenes Urolighed. Aldeles exemplariske have de altsaa næppe

med et lignende Spørgsmaal. Han var Oldgesel, sagde han, og skulde fra samtlige Lav anmode om Studenternes Hjælp, de kunde møde paa en af Blegdammene, hvor Oldgesellerne samledes mellem Kl. 1 og 2. Student *Elieser Gad* († 1838 som residerende Kapellan ved Roskilde Domkirke) meldte det Passerede til Stadshauptmand *J. Mylius*, der opfordrede ham til at forebringe Sagen for Kronprinsen, hvad ogsaa skete*. De vildeste Rygter synes i det Hele at have gjennemfaret Byen, og det er yderst karakteristisk, at de to herværende fremmede Gesandter, der i Alt stod som skarpe Modsætninger, den engelske Konges Gesandt *Hayles* og den franske Revolutions Afsending *Grouvelle*, begge fik Skyld for at begunstige Urolighederne. Fra Kjøbenhavn skrives der i en Depeche til Stokholm, at man havde uigjendrivelige Beviser for, at *Hayles* havde delt Penge ud blandt Pøbelen under Haandværkssvendenes Opløb, og en fransk Emigrant *Bidal de Dubrou*, flv. Löjtnant i Regimentet Penthièvre, fortalte endog flere Dage før den 30. Juli, at der kort Tid efter vilde udbryde en Revolution her, som skulde begynde med Haandværkerne, og som var foranlediget af *Grouvelle*. Men Forhørerne vise, at hans Udsagn i Henseende til *Grouvelle* var rent Opspind, og paa samme Maade forholder det sig vistnok med de »uigjendrivelige« Beviser i den svenske Depeche.

Derfor maa det imidlertid ikke overses, at Tiden var stærkt gjærende; det Nye og det Gamle brød sig underligt sammen, og Lav efter Lav nedlagde Arbejdet efter Tømrernes Exempel. Den 5. August indberettede Politimester Flindt til Kancelliet, at nogle Tømmer-svende »efter Rygtet« skulde have været hos Mursvendene med nogle skriftlige Sedler; men først da det rygtedes, at Tømmersvendene vare bortsendte, synes Bevægelsen at have udbredt sig. Svendene i flere Lav stillede i alt Fald som Betingelse for igjen at gaa til deres Arbejde den Fordring, at Tømmersvendene maatte faa Lov til igjen at komme her tilbage, og en den 11. Avgust nedsat Kommission

* Muligvis have Tømmermesterne ogsaa henvendt sig til Kronprinsen; i Lavets Regnskab for 1794 findes nemlig følgende Udgiftspost: »Ved Tømmersvendenes Froelighed haft adskillige Udgifter saasom hos *Weisman* i Raadstue Vinhuset, hos Vinhandler *Glassing* og en *Kareth* til Frederiksberg med viidere. i Alt 12 Rd«. Det er *Kareth* til Frederiksberg, som giver Anledning til Gis-

kunde allerede Dagen efter udtale, at Kronprinsen »vilde gjøre Forbön for de indfødte og de her bosatte af de Svende, som vare førte ud af Landet«, hvad der førte til, at alle de iværksatte Arbejdsnedlæggelser kunne betragtes som endte den 12. August. — Magistraten udtalte den 8. August det Ønske, »at disse ubehagelige Uroligheder, som endog i paakommende Ildebrandstilfælde kunde have højst farlige Følger, maa stanses«, og Kancelliet opfordrede den 9. Magistraten til at opmuntre Mesterne til at forhøje Daglönnen, men især »med yderste Aarvaagenhed at paase, at der hverken ved Malingen af Mel eller Brødbagning sker mindste Stansning«. Arbejdet havde været nedlagt af Mursvendene, Smedesvendene, Snedkersvendene, Bagersvendene, Skomagersvendene og Skrædersvendene samt muligvis ogsaa af Hjulmands- og Garversvendene.

Som ovenfor nævnt var det de tyske Tømmersvende, der væsentlig havde iværksat Arbejdsnedlæggelsen. Den 40-aarige Oldgesel *Joh. Fr. Wagenknecht* var født i Sachsen, men han havde siden 1779 været her i Landet, ejede et Hus i Store Regnegade og havde Borgerskab som Øltapper, han var derfor vel mere dansk end tysk, og spillede heller næppe nogen i Virkeligheden ledende Rolle. En saadan tilkommer derimod efter Alt at dömmes den 26-aarige *Lorentz Krump*, der var født i Bayreuth, og gaa vi de 202 Svende igjennem, som den 5. August førtes til Kastellet, faa vi som Resultat, at

af 78, som faldt til Föje, var:

47 dske., 1 slesv., 1 isl., 2 svenske, 1 Neger, 3 holst., 23 tyske;

af 124, som blev dömt, var:

20 dske., » slesv., 1 isl., 2 svenske, » Neger, 3 holst., 98 tyske.

Af de 202 Svende, som vel vare de mest haardnakkede, vare altsaa ikke mindre end 121 tyske (og 6 Holstenere). Det er da ogsaa imod de tyske Haandværkssvende, at der nu tages Forholdsregler; det var navnlig dem, der fastslog, hvad »Amtsskik« var. Den 8. August blev det befalet, at hvis nogen udenlandsk Svend, »af hvilket Lav han end maatte være«, inden tre Dage meddelte, at han heller vilde bortrejse end blive i sin Mesters Arbejde, skulde Me-

steren inden 24 Timer meddele ham den fornødne Afsked, og den 11. Avgust bleve endelig alle indfødte Haandværkssvende, som enten efter deres Lavsartikler eller Vedtægter vare pligtige til at rejse i Udlandet paa deres Haandværk, aldeles fritagne for denne Forpligtelse. Man søgte at kaste Broerne af, der forbandt det danske Haandværk med det tyske, men den 20. Avgust skete der dog et Skridt, som delvis knyttede Forbindelsen igjen. Den nævnte Dag kom den Benaadning, som den nedsatte Lavskommission halvvejs havde lovet allerede den 12. Kongen tillod »af særdeles Naade«, at de iblandt de bortsendte Tømmersvende, som vare indfødte, saavelsom de her bosatte (altsaa ogsaa tyskfødte) igjen maatte komme tilbage, en Tilladelse, der omtrent strax benyttedes. Og Virkningen udeblev ikke. Da der den 11. Oktober 1794 var Kvartalssamling paa Tømmerkroen og Plakaten af 1749 blev oplæst, modtoges den trods en Raadmands Nærværelse med Latter; der hørtes talrige Ytringer som »geht wohl nicht so hart zu«, og da Oplæsningen var til Ende, bad endda en tysk Svend, om at der i Fortsættelse af Plakaten, der indeholdt Svendenes Pligter, maatte blive oplæst, hvori Mesternes Pligter bestod.

Ved denne Lejlighed forlangtes det ogsaa, at der skulde meddeles de bortsendte Svende sædvanlige Kundschafter*, d. v. s. en officiel Lavsudtalelse til hver enkelt Svend om, at han havde arbejdet en vis Tid her i Byen og i den Tid »forholdt sig, som det en tro og ærekjær Haandværkssvend egner og anstaar«, med Tilføjelse om, at der »Intet fra Lavets Side eller i andre Henseender findes til Hinder« for hans Rejse. Oldgesellen meddelte imidlertid, at Kancelliet havde modsat sig dette, og i den Anledning forøgedes Bevægelsen, ja en Svend, som ikke senere kunde udfindes, sagde, at hele Lavet derved var beskjemmet (geschimpft). Dette, der i gamle

* Hvor stor Vægt der den Gang i det Hele lagdes paa Kundschafterne, kan bl. A. ses deraf, at Tømmermesterne i 1777 lod en Kobberplade (formentlig med et Prospekt af Kjøbenhavn) stikke til dem. Tegningen kostede 7 Rd. og Stikningen 70 Rd.

Dage vilde have været en alvorlig Begivenhed, synes dog ikke at have haft nogensomhelst Følger. Tiden var jo ogsaa en anden, og Svendene maatte lade sig nøje med at faa deres gamle Kundschafter tilsendte sammen med en almindelig Attest fra deres Mester om deres Forhold i hans Arbejde. Forøvrigt var det jo naturligt nok, at der blev Spørgsmaal om Kundschafterne, ti Mangelen af den i dem indeholdte Legitimation vilde berede Svendene Vanskeligheder, hvor de senere søgte Arbejde. I det Hele kan det forøvrigt erindres, at Svendenes Afrejse skete med saa stor Hast, at de Intet fik med af deres herværende Ejendele, og ikke fik ordnet et eneste Forhold, hvad der senere medførte en ikke ringe Korrespondance herfra med den danske Konsul i Lübeck. Til ham blev saaledes deres Penge-Tilgodehavende hos Mesterne og deres Værktøj eftersendt.

Den enevældige Kongemagt stod en Stund raadløs overfor de uventede Begivenheder, men saa tog den pludselig Fart; den 8. Avgust sendtes 125 Svende ud af Landet, og den 11. Avgust ned-sattes en Kommission, der skulde høre Svendenes Klager og gjøre Forslag til Ændringer i Lavslovgivningen. Allerede to Dage efter havde Kommissionen haft alle Byens Lavssvende for sig, og herimellem Tømmersvendene, med hvilke den førte en længere Forhandling, og karakteristisk nok kunde den ikke Andet end blive rørt ved disse Svendes Beskrivelse af deres Tilstand. Kommissionen tog blødt og lemfældigt, og denne dens Optræden var forsaavidt rigtig, som den virkede afgjort beroligende. Svendene faldt som ovenfor nævnt til Føje og ventede en ny lykkelig Ordning, der dog først fik sit Udtryk i Forordningen af 21. Marts 1800. Som et karakteristisk Træk skal det endnu nævnes, at Politimester *Flinde*, der ikke havde vist sig Situationen voxen, den 13. Avgust 1794, altsaa umiddelbart efter Striken, søgte sin Afsked og fik den med Forsikringen om Kongens Tilfredshed samt uden Tab af Indtægter. Men saa mildt blev han ikke dømt af den offentlige Mening, der sikkert erindrede ham fra den i Februar Aaret för stedfundne saakaldte *Posthusfejde*, et Sammenstød mellem Studenter og Officerer, ved hvilket han heller ikke havde udviklet stor Handlekraft. En i Haandskrift opbevaret *Sejerssang efter Slaget i Adelgaden den 1ste Aug.*

1794, der med Rette eller Urette nævnes i Forbindelse med *P. A. Heibergs* Navn, er alt Andet end hensynsfuld imod ham¹. Andet Vers lyder saaledes:

Til Tømmer Kroen kiæk Du kom
I Ordens Dragt med stærke Svende,
Der stedse lystre hver Din Dom,
Hvis skiulte Vid de ene kiende,
Taalmodig som et Herrens Faar
Udforskede Du Fiendens Kaar.

VI.

Da Enevoldsmagten i 1681 inddrog Lavene under sin reformerende Samfundsomdannelse, traadte den op med ungdommelig Kraft, men de energisk lydende Bestemmelser, den udstædte, bleve, som vi ovenfor have set, efter kort Tids Forløb — ikke overholdte. Lavsvæsenet rejste sig i sin gamle Skikkelse, og de kun mindre Forsøg, der derefter nu og da gjordes paa at hæmme det, bleve væsentlig magtesløse. Enevældens imponerende Tendenser omformedes til en vis velvillig Landsfaderlighed, der i dybere Forstand Intet udrettede og Intet formaaede. De strenge Paabud fra 1749 angaaende Haandværkssvendes Oprør og Sammenrottelser stod i 1794 som et tomt Bogstav. Tidens filantropiske Retning sløvede yderligere Enevældens Sværd, og det er fuldstændigt i Tidens Aand, at den den 11. Avgust 1794 udnævnte Kommission »angaaende adskillige ved Lavene i Kjøbenhavn indtrufne Uordener«*, der samme Dags Aften traadte sammen i dens Formands Bolig, strax besluttede at sende Bud efter Oldgesellen og et Par Svende af Tømmerlavet

* Kommissionens Medlemmer vare: Konferensraad, Vice-Justitiarius i Højesteret *Stephan Hofgaard Cordtsen*; Kammerherre, Deputeret i Kommercekollegiet *Ove Rammel Sehestedt*; Konferensraad, Borgemester *Morten Hiorthöy*; Konferensraad, Deputeret i tysk Kancelli *Friederich Carl Krück*; Konferensraad, Deputeret i det danske Kancelli og Generalprokurør *Christian Colbjørnsen*; Justitsraad, Kommitteret i Rentekammeret *Michael von Essen*; Justitsraad, Kommitteret i General-Toldkammeret *Ove Malling*; Justitsraad, Vice-Raadmand *Carl Pontoppidan*; Bankdirektør, en af Kjøbenhavns 32 Mænd *Lars Larsen*; Vice-Raadmand *Hermann Læssøe*; Grosserer, en af Kbhvns. 32 Mænd *Jens Lauritzen*. Kommissionens Sekretær var Kammersekretær og Fuldmægtig i General-Toldkammeret *Johan Philip Rosenstand-Goiske*, der i Juni 1795 blev Medlem af Kommissionen.

»for at søge at udforske hos disse, om man med nogen Grund kunde vente, at dette Lav vilde benytte sig af Hs. Maj.'s landsfaderlige Tilsagn om Forladelse«.

»Udforskningen« maa have været tilfredsstillende, ti samtlige Tømmersvende bleve tilsagte til at møde næste Dag i Prinsens Palæ, hvor Kommissionens officielle Møder holdtes, og her besluttede den »rørt« ved Svendenes Beskrivelse over deres Tilstand »i deres Nærværelse at foretage Beraadslagning«. Resultatet heraf blev, at Kommissionen bl. A. vilde tilraade Statsmagten, at en Svend, naar han i nogle Aar havde arbejdet som Svend, skulde have Ret til at nedsætte sig som Frimester med den Virkning, at han efter i nogle Aar at have virket som saadan uden Mesterstykkets Forfærdigelse skulde kunne blive Lavsmester med Ret til at holde Svende og Drengene. Hertil svarede Svendene, at de vilde velsigne Kongen for en saa retfærdig Lov, der banede Vej for Enhver, den Fattige som den Rige, til at erhverve sit Brød ved Flid og Duelighed, og hermed var den Retning, som Kommissionens Virksomhed vilde tage, væsentlig bestemt ¹.

Paa Grund af Omstændighederne kom Kommissionen til at forhandle med Svendene för end med Mesterne, og dette fik, som let forklarligt er, sin Betydning. Men denne Tilfældighed, var dog ikke i dybere Forstand det Afgjørende. Igjennem hele Enevælden gaar der en imod Lavsmesterne fjendtlig Underström: den er tilstede i Frd. af 23. December 1681, den bryder frem i den for Bygningsfagene herskende Næringsfrihed i Aarene 1729—1739, og den viser sig med sprudlende Kraft i Henrik Stampes Erklæringer. Ansete Forfattere sluttede sig til Stampe, og allerede för Tømrernes Arbejdsnedlæggelse var der begyndt en livlig Debat for og imod Lavene, d. v. s. for og imod en mere eller mindre begrænset Næringsfrihed, der tydeligt viser, at den offentlige Mening paa dette Punkt var i ikke ringe Bevægelse. Kommissionens »Beraadslagning« maa ses i Belysning heraf, og det maa heller ikke overses, at Regeringen praktisk peger paa den af Kommissionen antydede Løsning ved at bevilge ikke faa Ansøgninger fra Svende om at blive Frimestere eller Lavsmestere uden at gjøre Mesterstykke. Allerede i 1790 havde Kau-

celliet foranlediget Kjøbenhavns Magistrat og Kunstakademiet til at nedsætte en Komite til Overvejelse af Lavsordningens Forandring og Forbedring. Dens i Januar afgivne Betænkning fik imidlertid ingen selvstændig Betydning; den blev tilstillet den i August s. A. nedsatte større Kommission, hvis Virksomhed og Resultater vi her have med at gjöre¹.

Det er naturligt, at Mesterne følte sig stærkt truede af den her antydede Bevægelse, og hvad særlig Tømmermesterne angaar, indgav de under 22. September 1794 en udførlig Skrivelse til Kommissionen, hvori de Punkt for Punkt i ofte skarpe Udtryk imødegik Svendenes Udtalelser². De ere forundrede over, at Svendene (»disse Personer«) for Kommissionen have kunnet faa Lov til at sige, at det »blot er deres Sved og Arbejde, der betaales af de Byggende«, »mon Mesterens Umage med at forskaffe Tegninger, Beregninger og Overslag samt for at ordinere og have Tilsyn ved Arbejdet ikke skulde være iberegnet?« Selv den daarligste Svend, oplyse de, fortjente Aaret igjennem 85 Rd. 3 Mk. 8 Sk., en Sum, der ved Akkordarbejde let steg til 100 à 120 Rd., »hvilket vi formode at være en ganske anstændig Indkomst for et Menneske, der ikke forstaar Andet end at bruge en Øxe eller en Sav efter Anvisning«. Der var i det Hele efter deres Skjøn ingen Grund til at klage, men desuagtet vilde de komme Svendene imøde paa forskjellige Punkter. De tilbød at give Afkald paa deres Ret til kun at modtage Opsigelser til Mortensdag, saaledes at der kunde indtræde en gjensidig Opsigelse med 8 Dages Varsel, og hvad Mesterstykket angaar vilde de skjænke »hver den, som gjör et antageligt Mesterstykke, de Udgifter, han skal svare til Lavets Kasse«, ja de vilde, hvis Kommissionen ønskede det, betale ham fuld Daglön i indtil 8 Uger.

Det var ikke ubetydelige Indrömmelser, der paa et tidligere Tidspunkt muligvis vilde have stillet Stormen, men nu faldt de virkningsløse til Jorden. Kommissionen arbejdede videre paa sit ovenfor antydede Grundlag, og i Oktober 1795 indgav den sin allerunderdanigste Forestilling, der efter forskjellig Brevvexling med Kancelliet affødte en kongelig Resolution af 18. Juli 1798, som fik endelig Skikkelse i Forordningen af 21. Marts 1800. Efter den fik

enhver indfødt Svend, naar han i 4 Aar havde arbejdet som Svend, Ret til at nedsætte sig som Frimester, og havde han i to Aar arbejdet som saadan, fik han Ret til at antage en Dreng, som dog kun ved en Lavsmesters Hjælp kunde blive Svend. Den nævner derimod Intet om, at en Frimester efter en vis Tids Forløb skulde kunne fordre at blive Lavsmester, og afviger herved væsentligt fra Kommissionens Indstilling¹, men det er et Spørgsmaal, om Datidens Mestere have lagt Mærke hertil. Deres Harme over Forordningens helt igjennem frisindede Indhold har sikkert ikke ladet dem se det; de mente i deres Vrede, at nu var al Disciplin og al Udsigt til sikkert Erhverv bortfalden!² En Dreng kunde blive Svend uden at have staaet i Lære; en Svend maatte ikke uden sin Mesters udtrykkelige Tilladelse revse en Dreng med Hug, og en Mester, »der beegnede sin Svend med Skjældsord«, skulde gjøre ham en Æreserklæring for Politiretten! Og Mesternes Misnöje er sikkert ikke bleven formindsket derved, at der i de følgende Aar blev givet endog udvidede Frimesterrettigheder til de saa kaldte sorte Brandfolk (Værkgesellerne ved Kjøbenhavns Brandkorps) og til de Professionister, der indtraadte i fast Numer ved Kjøbenhavns Borgervæbning eller Livjægerkorpset³. Hvad særlig Tømmerfrimesterne angaar, bestemmer Frd. 21. Marts 1800 forøvrigt, hvilke Arbejder de maatte udføre; da de kun maatte arbejde med Haandlangere (foruden med én Dreng), var deres Arbejdsevne væsentlig begrænset. Efter § 30 vare de dem tillagte Arbejder: Gulve med Indskuds-dækker og Forskalinger, sammenpløjede Porte og Døre med Karme, Kjælderleim og Luger, Bræddeskillerum, Spiltove, Planke-, Ræk- og Stakitværker, Brandstiger og Hager samt andre Stiger og Rendestensbrædter.

Det var imidlertid ikke Regeringens Hensigt kun at række Svendene en hjælpende Haand; den vilde øve en opdragende Indflydelse paa Haandværksstanden som Helhed, bringe den til at indtage et højere socialt Trin, og derfor udtaler Kongen i den, at han for at »hædre« Haandværkerne vil have bestemt, at Halvdelen af »Stadens 32 Mænd« fremtidig skulle bestaa af »Kunstnere, Fabrikører eller Haandværkere«. Hidtil havde Haandværkerne staaet

udenfor. Kongen, hedder det videre, vil heller ikke »taale, at Lavene herefter i nogen Henseende staa under nogen Tvang af udlændiske Lavsfordomme, Vedtægter eller Skikke«, ældre Tidens »raa og vilde Sæder« skulle ophøre. Men her staa vi ved et Punkt, hvor der ikke kunde tænkes nogen hurtig Reform, og det endskjönt de indfødte Svende i mange Fag saa skjævt til deres tyske indvandrede Kolleger. Da Tømmersvendene den 12. August 1794 vare for Kommissionen, »anmærkede« de danske Svende, at de haabede, at den forventede velgjørende Lov ikke maatte komme de Fremmede tilgode, men kun Hs. Maj.'s indfødte Undersaatter². Saaledes blev det dog ikke, og det var endnu stadig de tyske Tømmersvende, der gav Tonen an. Omstændighederne førte dem herind igjen i Mængde.

I December 1795 skrive Mesterne, »at Svendenes, især de tyskes Selvraadighed til betydelig Byrde for Publikum, som bekjendt er stegen meget højt«, og naar de tilføje, »at det blot er Udlændere, som efter gammel Sædvane med saa megen Dristighed forlange Landets Love tilsidesatte«, sigte de her til, at det navnlig var tyske Svende, der strax efter Bevægelsen i 1794 forsøgte at udbytte Konjunkturerne til at blive Frimestere eller endog Lavsmestere paa en saa nem Maade som muligt. I højeste Grad karakteristisk er det, som det udtrykkeligt udtales i 1798, at de skiftende Oldgeseller afvexlende ere danske og tyske, »saaledes at naar den, som fratræder, var tysk, vælges en dansk i hans Sted, og saa fremdeles«. Men desuagtet er der absolut sket et Skridt fremad, hvad der tydeligt ses, da der i 1808 indløb en Skrivelse fra Tømmerlavet i Riga med Anmodning om, at Tømmerne i Kjøbenhavn vilde erkjende Lavet i Stoltzenberg ved Danzig for zünftigt. Denne Henvendelse vækker slet ingen Bevægelse. Mesterne slutte sig i al Korthed til Anmodningen, og Svendene have Intet imod, at Tømmerne i Stoltzenberg gjøre sig zünftige. »naar de kuns herved foranstaltede det Fornødne ved andre Lav efter Haandværksbrug og Maade, som i saadanne Tilfælde brugeligt er«. De zünftige Lavformularer lyde som en fjærn, dæmpet Klang, og naar Magistraten i 1817 skriver til Kjøbenhavns Tømmerlav (ligesom forøvrigt til Byens Bager-, Garver- og

Murerlav), at den bifalder, at det hidtil brugte Kobberstik af Kjøbenhavn anbringes paa dets Lærebreve og Kundschafter*, er det ingen ny Indrømmelse til Tyskheden, naar det hedder, at disse Dokumenter kunne udfærdiges »paa Dansk eller Tysk eller og i begge Sprog, nemlig Dansk paa den ene Side og en ordret tysk Oversættelse paa den anden Side«¹, men formentlig kun en Konstateren af, hvad der var gængs. Den tyske Lavsindflydelse er længe mere eller mindre skjult tilstede. Først 1810 afskaffes de Kroningsceremonier, der fandt Sted, naar en Ungsvend optoges i Svendebroderskabet ved Feldberederlavet i Kolding, 1820 tales der i Smedelavet i Odense ved en lignende Lejlighed efter tysk Skik om baade Nöglebid og Skampibe, og endnu i 1848 er der omtrent 50 tyske Haandværksvende i en By som Holbæk**². Vi skulle nedenfor se, at tyske Elementer holdt fuldt saa længe ud mellem Kjøbenhavns Tømrere.

Situationen er imidlertid ikke given blot ved Frd. 21. Marts 1800 og de tyske Svende. Tidens almindelige Udvikling maa tages med i Betragtning, og for Tømrernes Vedkommende begynder Perioden med mærkelig lovende Udsigter, Kristiansborg Slot brænder i Februar 1794, og i Juni 1795 hjemsøges Kjøbenhavn af en Ildebrand, der ødelægger 943 Huse og Gaarde, Nikolaj Kirke og Raadhuset. Mesterne ere da ogsaa strax paa Færde. Den 21. Marts 1794 indgaa de en »Forening og Beslutning« om, at ingen enkelt af dem, men at de alle samlede skulde udføre Arbejdet ved Slottets Gjenopførelse (»dog med den Forskjel, at de Mestere, som skal have Opsyn med Arbejdet, for den Tid, hand (!) derved taber, skal have det forlods, nemlig at han skal have 8 Mand mere paa Slotsarbejdet end de andre Mestere«). Her solgte de imidlertid

* I Mesterlavets Møde den 13. April 1801 meddelte Oldermænden et Brev fra Kobberstikker *G. L. Lahle* om, at en ny Kobberplade til Kundschafterne vilde koste c. 140 Rd., men den blev dyrere. I Regnskabet for Tidsrummet fra 16. April 1801 til 16. Maj 1803 opføres i 1802 »for den nye Kobber Plade til Kundschafter. 200 Rd.

** Frd. 21. Marts 1800 gjaldt kun for Haandværkslavene i Kjøbenhavn. Etatsraad, Borgemester i Helsingør *J. A. Stenfeldt* sagde 1840 i Roskilde Stænder (Tid. 1840, S. 689), »at der hengik 30 Aar inden den væsentlige Reform i Lavslovgivningen, som i 1800 blev Kjøbenhavn til Del, ogsaa faldt i Kjøbstædernes Lod«.

Skindet, før de havde skudt Björnen, ti der gik omtrent 10 Aar, før der blev taget fat paa Slottet: anderledes forholdt det sig derimod med Husene i Byen. Allerede i 1795 rejste 163 af de afbrændte Bygninger sig paany, i 1796 172, i 1796 130 og i 1798 74, saaledes at der i fire Aar opførtes i Alt 539 Bygninger, og Resten fulgte hurtigt efter. Det var de store Rigdomme, som Danmarks glimrende Handelstid under Revolutionskrigene havde ophobet i Kjøbenhavn, der gjorde dette muligt; Ulykken blev hurtigt overvunden, ja en samtidig Forfatter siger, idet han ser hen til, hvorledes Kjøbenhavn ved denne Begivenhed i mange Henseender blev tvungen til at gaa fremad, at den indtrufne Ildebrand maa regnes for »en af Byens heldbringende Begivenheder*¹.

Det har ganske sikkert været gyldne Tider for Bygningshaandværkerne. Arbejdet er strømmet ind*, og der forlyder intet om Uoverensstemmelser mellem Mesterne og Svendene, men en saadan paradisisk Tilstand kunde naturligvis ikke vedvare, og at Tiderne forandrede sig endog temmelig hurtigt, viser sig klart, da man efter Byens Gjenopførelse tog fat paa Kristiansborg Slot. Ved kgl. Resolution af 4. Maj 1803 nedsattes en Kommission, der skulde forestaa Slottets samt Raad- og Domhusets Opbyggelse, men Slaget paa Rheden 1801 blev fulgt af Kjøbenhavns Bombardement i 1807, og den ulykkelige Krigstilstand, der nu indtraadte, forrykkede paa en forunderlig Maade alle Forhold. Der kom triste Jærtegn paa den Statsbankerot, som indtraadte i 1813, og Slotsbygningsskommis-

* Hvorledes Arbejdet voxede i disse Aar, kan ses af følgende i en Skrivelse af 4. December 1798 fra Tømmerlavet til Kjøbenhavns Magistrat indførte Fortegnelse over faste og løse (de sidste ere kommende og atter rejsende) Tømmersvende i Kjøbenhavn:

1790	var her af faste Svende	355,	af løse ca.	80,	i Alt	435
1791	--	--	300,	--	- 80,	-- 380
1792	--	--	340,	--	- 80,	-- 420
1793	--	--	258,	--	- 80,	-- 338
1794	--	--	381,	--	- 80,	-- 461
1795	--	--	483,	--	- 80,	-- 563
1796	---	--	570,	--	- 80,	-- 650
1797	--	--	620,	--	- 80,	-- 700
1798	--	--	629,	--	- 80,	-- 709

sionen fik Tidens Ugunst at føle. Den virkede under et stadigt økonomisk Tryk, der ikke gav dens Bestemmelser Liv eller lod dens Arbejder faa Fart. 1805 indkjøbte den for 40,000 Rd. Tømmer fra Østersøen, men først 1808 blev Tagets Afbinding, Rejsning og Lægtning overdraget Tømmermester *Hans Weyle* for 5000 Rd. (Arbejdsløn), og da Taget i 1809 endelig var rejst, indstillede den, at »Kransens Paasættelse og dermed sædvanlige Ceremonier« maatte bortfalde, imod at der udbetaltes en Ducør til de ved Bygningen beskjæftigede Arbejdere; herefter fik 30 Tømrere, 31 Murere, 23 Stenhuggere, 110 Soldater og 6 Underofficerer i Alt 472 Rd. til Deling¹.

Vi se heraf, for det Første at det ikke var samtlige Tømmere, der deltog i Arbejdet, men kun én, og dernæst at Kommissionen ved Siden af de egentlige Haandværkere i stor Maalestok benyttede militær Arbejdskraft, ja den søgte, som vi nedenfor skulle se, da Tiderne gjorde det vanskeligt at faa Svende, helt at gjøre Soldaterne til Haandværkere. Paa den af Tømmermester Weyle i 1808 indgaaede Kontrakt led han, bl. A. paa Grund af Svendelønnens stærke Stigen, et Tab af 700 Rd., af hvilke Kommissionen — i 1812 — kun skaffede ham de 300 Rd. erstattede. Grunden hertil maa imidlertid ikke søges i, at den var uvidende om den i høj Grad trykkende Prisstigning. I Maj 1810 havde den gjort Forestilling til Kongen om, at Tømmersvendenes Dagløn, der i flere Aar havde været 3 Mk. om Sommeren og 2 Mk. 8 Sk. om Vinteren, og som ved Slotsarbejdet, hvor der ingen Ross tilstodes, var forøget med 8 Sk. daglig, yderligere var stegen, da Mesterne med Magistratens Bifald fra 28. Juli 1809 havde tilstaaet Svendene 4 Mk. om Sommeren og 3 Mk. 8 Sk. om Vinteren, og den ved Forestillingen udvirkede Resolution tilstod de forhøjede Priser for et Aar. Men dermed var Udviklingen ikke afsluttet, Priserne vedblev at stige. I November 1811 klagede Kommissionen over en følelig og stærkt tiltagende Svendemangel, der drev Daglønnen op til en næsten svimlende Højde. »Sker ingen Forandring, hvorved den stigende Progression i Svendenes Fordringer sættes Grænser«, skriver den, »vil man inden føje Tid nødes til at betale en Mur- eller Tømmer-

svend med 5 à 6 Rd. daglig«. Den indstillede derfor og fik strax kongelig Sanktion paa, at den af det ved Slottet og Raadhuset arbejdende militære Mandskab maatte udtage »for det Første efter frivilligt Ønske« 20 à 30 Mand til Oplærelse i Mur- og Tømmerprofessionen, saaledes at de hurtigst muligt kunde indskrives som Svende, og at den maatte vedblive at forøge de paagjældende Professionisters Tal paa denne Maade, saalænge det offentlige Bygningsarbejde gav Lejlighed til Oplærelse, og saa længe den stedfindende Svendemangel gjorde en Forøgelse nødvendig¹.

Grunden til den uheldige Situation saa Kommissionen, dels i at den i Tyskland indførte Konkription bandt Svendene til Hjemmet, dels i at der fandtes saa faa (indfødte) Tømmerlærlinge, hvad der formentlig skrev sig fra, at det ikke ret svarede Regning for ubemidlede Forældre at lade deres Sønner komme i Tømmerlære. Drengene, der skulde være store og stærke, fik hverken Kost eller Bolig hos Mesteren og laa en stor Del af Vinteren ledige. Det gjaldt om at skaffe Lavet Tilgang af Lærlinge. Det var imidlertid ikke alene Slotsbygningss Kommissionen, der for at faa heldigere Forhold at arbejde under henvendte sig til Lovgiveren, Murerne og Tømmerne gjorde det Samme. I et Fællesandragende til Kongen af December 1811 førte disse to Lav Klage over, at »Svendenes Selvraadighed tiltager i lige Grad med deres Ukyndighed«. Svendenes Ret efter Forordningen af 1800 til at opsiges deres Arbejde med kun 14 Dages Varsel havde gjort dem til Mesternes Herrer, ti fik de ikke den efterhaanden höjt opskruede Lön (Daglön eller Akkord), som de fordrede, eller modtog de en fortjent Irettesættelse for deres stadigt mere skjødesløse Arbejde, forlod de deres Mester for strax at etablere sig selvstændigt som Frimestere eller som fast Ansatte i de borgerlige Korpser, hvad der medførte en Række ulykkelige Følger. Den paagjældende Svend, skrive Mesterne, »styrter som oftest sig selv i Elendighed, skader Lavsmesterne og bedrager sine Medborgere«.

Opsigelsesretten og Frimesterskabet var efter de nævnte Lavs Mening det, der ødelagde Alt. og Forholdene maa have været meget uheldige, ti Kancelliet blev betænkeligt, hvad der medførte, at der

under 26. Maj 1812 udkom en kongelig Plakat, der for Murernes og Tømrernes Vedkommende væsentlig begrænsede de ved Frd. 21 Marts 1800 trufne friere Bestemmelser. Opsigelsesretten for Mestere og Svende i Mur- og Tømmerlavene blev knyttet til et Varsel af 8 Uger; ingen Tømmer- eller Mursvend maatte vinde Borgerskab som Frimester, eller som ansat ved Borgervæbningen eller Brandkorpset udøve Frimester-Rettighed, for han havde bevist sin Duelighed ved at forfærdige et Mesterstykke, og endelig skulde enhver Mester i disse Professioner oplære et bestemt Antal Dreng, forholdsvis efter det Antal Svende, han beskæftigede. Men herved blev det ikke. Endnu stod Svendenes betænkeligt høje Løn tilbage, og allerede i April s. A. havde Kancelliet tilskrevet Kjøbenhavns Magistrat om at indhente Lavets Erklæring over, hvad der i denne Retning kunde gjøres. Istedendfor at arbejde for den bestemte Dagløn tvang Svendene saa høje Akkordpriser igjennem, at de derved fik en Fortjeneste, som var langt større, end den med al Hensyntagen til Tidernes og Fornødenhedernes Stigen billigen burde være, hed det. Kancelliet henstillede, om ikke officielle Taxter her kunde hjælpe, og Resultatet blev, at der under 6. April 1813 udkom en Plakat, der nøje angav Mur- og Tømmersvendenes Arbejdstid, fastslog deres Dagløn (4 Mk. 8 Sk. i Sommermaanederne og 3 Mk. 12 Sk. i Vintermaanederne), bekjendtgjorde en Taxt for Akkordarbejde til uvægerlig Efterfølgelse og afskaffede al Extrabetaling (Timepenge, Rosspenge, Ølpenge) m. m. Det var Begyndelsen til den tilbagegaaende Bevægelse, som fra Bygningsfagene bredte sig til samtlige Haandværksfag, og som væsentlig indskrænkede, for ikke at sige ophævede, Retten for Svendene til at blive Frimestere ved at fordrø, at de forinden skulde forfærdige »det for Lavsmesterne befalede Mesterstykke i deres Haandværk« (1822). Den givne Frihed blev baadlagt paany, hvad der fuldstændigt svarede til den økonomisk døde, pengeknappe Tid, der nu lejrede sig trykkende over Danmark. Forordningen af 1800 tilhørte efter en Ytring af *A. S. Ørsted* i 1835 »en ældre Periode«, da der »baade i Lovgivningen og i de Forholdsregler, som bleve fulgte ved Næringsbevillingers Meddelelse herskede en større Tilbøjelighed til at ophæve det Udelukkende i Nærings-

rettigheder end nuomstunder*, og den bundne Tilstand vedblev endnu længe efter 1835¹.

Da den konstituerede Stadsbygmester *J. Andr. Meyer*. i August 1812 afgav en Erklæring vedrørende de i den senere Plakat af 6. April 1813 optagne Bestemmelser, udtaler han, at de fleste Svende fik 4 à 5 Rd., »og der skal af Frimestere være betalt 6 Rd.* om Dagen. Denne stærke Stigen maa imidlertid ikke betragtes som et fra Svendenes Side uretfærdigt opnaaet Resultat, ti Kapitelstaxten paa en Tønde Rug steg fra 1807 til 1813 fra 6 Rd. 4 Mk. til 131 Rd., og herefter maatte en Tømmersvends Daglön nok kunne stige fra 3 Mk. til 6 Rd.² Det maa snarere betragtes som forunderligt, at Plakaten af 6. April 1813 kunde føre Daglönnen tilbage til 4 Mk. 8 Sk. om Sommeren og 3 Mk. 12 Sk. om Vinteren, men herved maa det erindres, at Frd. af 5. Januar 1813 forinden havde reduceret hver 6 Rd. (dansk Kurant) til 1 Rigsbankdaler, alle Værdier bleve nedsatte med næsten ni Tiendedele! »Statens hidtilværende Pengevæsen er rystet i sit Inderste*, hedder det i Indledningen til den nævnte Forordning, der gennemførte Statsbankerotten. Alt Forretningsliv lammedes, al Virkelyst ophørte, og det er herefter forstaaeligt, at der kunde indtræde en saadan Reaktion som den, der giver sig tilkjende i Plakaterne af 26. Maj 1812 og 6. April 1813.

Lavsartiklerne af 1682 havde overladt Lönnens Ansættelse til fri Forhandling mellem Mesterne og Svendene, og det Samme slaas som en Grundsætning fast i den første Paragraf af Frd. 21 Marts 1800, men nu blev det helt anderledes*. Daglönnen blev normeret, og der sattes en bestemt Taxt paa Akkordarbejdet, men ikke nok hermed, ogsaa Drengelönnen og Mestersalæret bestemtes, den første til $\frac{1}{3}$ og det sidste til $\frac{1}{4}$ af Svendenes Daglön. Systemet gennemførtes, og det er ikke uden Interesse at se, at Impulsen til den hele Foranstaltning synes udgaaet fra Lavet selv, ti i Mesternes Lavsprotokol hedder det, i hvad der er tilført for Mødet den 7. Juli 1809,

* I Lavsartiklerne af 1575 og 1623 ovfr. S. 22 og 44 jfr. 83) er der ogsaa Tale om Lönnens Fastsættelse. Den fastsættes imidlertid kun i de første af Øvrigheden, ellers af Lavet selv.

»at en Del af Mesterne paa Grund af Svendenes Ytring haver troet det nødvendigt at indgive en Ansøgning om en Bestemmelse i Svendenes Daglön, og blev [det] derefter saaledes vedtaget, at Oldermænden (J. C. Wahl) om denne Sag opsætter en Ansøgning, som han derefter lader cirkulere til Underskrift af Mesterne*¹, og til Forstaaelse heraf skulle vi vende os til en nærmere Betragtning af Lavets indre Forhold, efter først at have bemærket, at den tilbagegaaende Ström fuldt saa meget traf Provinserne som Hovedstaden. Oldermænden for Tømmerlavet i Aalborg ansøgte i 1821 om, at Frimesterrettens Begrænsning ogsaa maatte komme til at gjælde for Aalborg, og Kancelliplakat af 13 April 1821 udvidede da de givne Regler til at gjælde ikke for Aalborg alene, men for samtlige Kjøbstæder udenfor Kjøbenhavn, »hvor der er Tømmerlav«, men det oplyses ikke, hvilke disse Kjøbstæder vare. Ovenfor have vi hørt, at der var et Tømmerlav i Odense, nu høre vi det om Aalborg, og i 1835 foreligger der Meddelelse om »et forenet Mur- og Tømmerlav« i Nakskov*².

Efter Bevægelsen i 1794 stod Tømmersvendene alt Andet end forsagte. Deres Lav (Broderskab) var pekuniært godt stillet, og Bevægelsens Virkninger rettedes ikke imod dem, men imod Mesterne. Vi have da ogsaa ovenfor hørt, at der allerede i Oktober 1794 faldt alt Andet end angergivne Ord i deres Forsamling; og til Oplysning om deres hele Stilling kan det yderligere erindres, at de i Januar 1799 besluttede at anskaffe en ny »Haandværksfaue«, og at de lidt senere i samme Aar, saaledes som vi nedenfor nærmere skulle se, vedtog at købe en lille Naboejendom og at rejse en ny Bygning paa den samlede Grund. Det er de gode Tider efter Kjø-

* Lavet i *Nakskov* klagede over, at en Murmester, der kun havde gjort et ufyldstgjørende Mesterstykke, desuagtet var bleven indskreven som Mester af Magistraten, og Kancelliet gav Lavets Klage Medhold. Men Sagen blev skjæbnesvanger for det, ti det blev oplyst, at skjönt Lavet havde en af Byens Magistrat den 3. April 1695 avtoriseret Lavsprøtocol, havde det aldrig faaet kongelig Sauktion, hvorfor det blev strøget som officielt Lav, og en Ansøgning i 1842 fra Mesterne om at maatte faa Lavsret, blev ikke bevilget, da Oprettelsen af nye Lav ikke kunde tilstedes. — Med Tømmerlavet i *Aalborg*, der sagdes stiftet den 9. Januar 1685, var det samme Tilfældet, men det kom først frem i 1853. — Tømmermesterne i *Fredericia* søgte i 1825 om at faa Lavsret, men deres Ansøgning blev afslaaet³. — Jfr. ovfr. S. 129.

benhavns Brand, som gjøre sig gjældende. Efter den i 1794 modtagne Lære tør det imidlertid antages, at Alt gik saare lovformeligt til hos dem, og Situationen oplyses formentlig godt ved følgende Tilførsel i deres Protokol: »*Anno* 1797 den 14de *Decbr.* var Samling af Tømmersvende, 8 Mand af hver Classe [vare] forsamlede i deres Herberge i Adelgaden med høy- og velædle *Magistratens* Tilladelse i Overværelse af *S. T.* Hr. Raadmand *Baadt*, Oldermændene, Bisidderne og Lademesterne, hvor da nuværende Oldgesel *Johann Friederich Wagenknecht* aflagde sit Regnskab for de 2de sidste Aar, hand havde forestaaet samme, saa vel for Indtægt som Udgift til Laden som Sygebøssen, hvilket Regnskab, som forud var efterseed og *revideret* af Lademesterne og derefter af 4re Svende paa samtlige Svendeselskabets Vegne ligeledes var bleven *revideret*, blev for samtlige tilstedeværende og her underskrevne lydelig oplæst, og som ingen havde derimod noget at erindre, saa qvitterede de og underskrev samtlige Oldgesellen *Johann Friederich Wagenknecht*[s] for god aflagde Regnskab, hvor efter *Wagenknecht* betakkede sig for den Tid, han havde været Oldgesel og derefter overleverede Beholdningen i Laden, som var *Summa* 1803 Rd. 2 Mk. 12 Sk. Derefter blev foretaget Oldgeselvalg, men førend samme skeede, erindrede Oldermændene [*N. Zimmer*], at endskiönt det ikke forhen har været Brug, at Oldgesellen haver stillet Sikkerhed for Laugets Indtægter, som da Laugs Cassens Beholdning nu er noget anseelig, ligesom og de ved Qvartal-Samlingerne Oldgesellen leverede Qvartalslister til *Incassering* beløbe henved 7 å 800 Rd., indstillede Oldermændene til Lademesterne, om de ikke ansaae det nødvendig, at den, som nu blev valgt til Oldgesel, blev betænkt paa at stille Sikkerhed for de af ham *incasserede* Penge, naar saadant af Lademesterne maatte blive forlanget. Lademesterne bifaldt Oldermændens giordte billige Erindring, og for det øvrige skulde de i dette Tilfælde iagttage det Fornødne, hvorefter Valget skeede, og fik da *Johan Friederich Wagenknecht* 38 Stemme, *Carl Kiffer* 17 og *Stolle* 1 Stemme, altsaa blev fornæfnte *Wagenknecht* igien valgt til Oldgesel med 38 Stemmer. Og som intet viidere var at erindre, blev Samlingen hævet. ◀

Det regelmæssigt tilbagevendende Oldgeselvalg blev afgjort af de 8 Klassers Valgmænd (Repræsentanter), men ekstraordinære Sager bleve direkte forelagte Klassernes Medlemmer. Da Oldgesel *Wagenknecht* med sine to Bisiddere, Svendene *Christopher Chrane* og *Peder Jensen Sæborg*, Aaret för fremkom med et den 2. Februar 1796 dateret Forslag i 10 Punkter »til desto bedre Orden og Regel for Tømmersvendene i Svendelaugget«, forelagdes det for Svendene i fire Møder: hvert Møde omfattede to Klasser. Forslaget, der gik ud paa at ordne Syge- og Begravelsesforholdene, vilde bl. A., at Svendene foruden deres Tide- og Sygepenge, der vare 5 Sk. om Ugen, skulde erlægge 10 Sk. hvert Kvartal i Begravelsespenge, saaledes at de, der tilsagdes til Ligbæring, hver kunde faa 2 Mk., paa det »Svendene saavel som deres Koner og Börn anstændigen kunde blive begravede«. Men herpaa vilde Svendene ikke indlade sig; den gamle Ordning, hvorefter en hel Klasse tilsagdes ad Gangen, skulde vedblive, hvad der ikke synes ret at passe til, at de alt havde vedtaget en saa lydende Paragraf: »De Svende, som blive tilsagte at bære Lig og uden lovligt Forfald udeblive og ikke fra sig levere Ligtegnet Aftenen för Ligets Begravelse, skal foruden 1 Mk. Strafbøder, som de ifølge en kgl. Resolution af 19. September 1788 er pligtig at erlægge, betale i Mulkt 3 Mk. danske, men leverer han Tegnet fra sig til forømmeldte Tid, betaler han kun 1 Mk.« Svendene lod det imidlertid ikke være nok med at udstemme den nye Ordning af Ligbæringen, de indsatte ogsaa en Bestemmelse om, at der »paa Haandværkets Regning« skulde antages en Doktor, som skulde undersøge, om den, som meldte sig syg, ogsaa virkelig var det, der én Gang om Ugen skulde tilse de Syge, og som endelig skulde attestere deres Helbredelse, men Betalingen til Lægen maatte »ikke overstige 30 Rd. aarlig*«. Det er noget Andet, end naar der i Sygebøssens

* Det her omhandlede Syge- og Begravelsesreglement indsendtes af Svendene til Magistraten, og Mesterne erklærede sig under 29 Marts 1796 over det, hvorefter det fik sin endelige Skikkelse ved en Kancelliskrivelse af 5. November 1796. Det er ikke uden Interesse at se, at Mesterne og Svendene i ét Spørgsmaal ere væsentligt uenige. Den Svend, der var kommen til Skade ved Slagsmaal eller »ved nogen anden Lejlighed, hvortil han selv har givet Aarsag og været Anled-

Instrux af 1741 og det kun for de Svende, der arbejde paa Landet, tales om Præstens, Mesterens og Kammeraters Attester.

I 1799 holdes der igjen Møde i Klasserne. I Februar 1799 forlangte Oldemanden *Niels Zimmer* Brandsyn i Anledning af, at en af Herbergets Skorstene havde givet sig »farligt«, og Følgen af dette Uheld blev, at der i April og Maj blev holdt direkte Klassemøder til Afgjørelse af, om Skaden simpelhen skulde udbedres, eller om Lejligheden skulde benyttes til at købe en lille Nabogrund og bygge et nyt Herberge. Resultatet blev, at det med 199 Stemmer mod 186 vedtoges at blive staaende ved en Reparation, men i Juni meddeltes det Svendene, at Bygningen var saa brøstfældig, at en Reparation ikke uden aldeles urimelige Udgifter kunde udføres, og i en ny Række Klassemøder blev det nu med 225 Stemmer vedtaget, at man skulde købe Nabogrunden og bygge: 70 Stemmer vare for kun at bygge og 40 Stemmer endelig for ved Salg at skille sig ved Herberget. Samtidig vedtoges det ogsaa, at enhver Svend i 6 Kvartaler (d. v. s. i 3 Aar) skulde erlægge en Byggehjælp af 3 Mk. i hvert Kvartal eller med andre Ord 1 Rd. aarligt i 3 Aar. Trods Svendesamfundets Opfordring vægrede Mesterne sig ved at indeholde dette Beløb i Svendenes Løn sammen med Syge- og Tidepengene, og Svendene androg nu under 18 Juli Kongen om, at dette maatte blive Mesterne paalagt. Ved Resolution af 10. September 1799 fik de deres Ønske opfyldt, og i et Møde den 28. September valgte de derefter to danske og to tyske Svende til sammen med Oldgesellen og de to Bisiddere at foretage alt Fornødent.

Nu blev Høker *Niels Pedersen Thorups Grund* ud imod Adelgade købt for 930 Rd., Skjødet er af 7. Oktober 1799. Istedensfor sin hidtil kun daarlige Adgang fra Gaden kom Svendene nu til at

ning«, skulde efter Forslaget slet ingen Sygepenge have, og Svendene forstod herved ogsaa venerisk Syge, men denne vistnok nye Bestemmelse (jfv. Raadstuepl. 8. December 1785) ønskede Mesterne kun anvendt mod fremmede Svende, der allerede led af denne Sygdom ved deres Ankomst hertil Landet. Det var nemlig ikke Skik i Tyskland at give Tømmersvende Sygehjælp for den nævnte Sygdom, og de vilde derfor gjerne hindre, at tyske Svende, der vare lidende heraf af den Grund søgte hertil, men paa den anden Side frygtede de for, at de, »som med saadan Svaghed vare beladte«, kunde forkvakle sig selv, blive ulykkelige for Livstid og smitte mange Andre. Kancelliet strøg helt den paagældende Paragraf 2.

raade over en anselig Façadelængde, og efter derom sluttet Akkord tog Oldermænd *Niels Zimmer* fat paa Opførelsen af den Bygning, om hvilken Svendene i deres Andragende havde sagt, at den vilde blive »en Zir i Gaden«. Aaret efter var Huset rejst, hvad der kan ses af, at Zimmer i November 1800 fik Pant i Ejendommen (2den Prioritet for 7,200 Rd. næstefter en 1ste Prioritet paa 4,300 Rd.; den akkorderede Sum for Bygningens Opførelse var 7,600 Rd.), og af at der samtidig gjordes Indsigelse af en Naboerske, Ane Svendsdatter afg. Grynemøller Andreas Barthow Hartz' Enke, imod at den nye Bygning lukkede et Vindue hos hende. Denne Indsigelse blev til en Proces, og i April 1801 dömte Hof- og Stadsretten, at Huset skulde saa meget nedrives, at Vinduet kunde faa Lys, hvad der vakte stor Bevægelse i Svendelavet. De for hver Klasse valgte 8 Mand turde ikke tage Beslutning om, hvad der skulde gjøres, hvorfor Klasserne bleve indkaldte. Men Svendene vilde Intet høre: de, der vare Skyld i Processen, skulde svare til den, Sagen vedkom ikke dem, men den forrige Oldermænd og Oldgesel, N. Zimmer og Wagenknecht. Noget andet Svar var det ikke muligt at faa, og da saa alle 8 Klasser tilsagdes til et Fællesmøde den 15. Maj, mødte en hel Del Svende beskjænkede, saa Mødet maatte afbrydes »formedelst Ulyd, Piben og Stöjen«, især da man begyndte at slaa Vinduer ud, og der blev Fare for Liv og Lemmer. Det blev henstillet til Magistraten, hvad der videre skulde gjøres, og Resultatet blev, at der i Marts 1802 som Erstatning blev betalt den klagende Enke 250 Rd.

Medens dette stod paa, udkom Frd. 21. Marts 1800, der lydelig blev oplæst i Mødet den 26. April, og som bl. A. virkede paa den Maade, at da der i April 1805 fra Krofaderen fremkom en Regning paa 22 Rd. 1 Mk. 12 Sk. for Fortæring, Lys og Varme, som medgik i de 6 Dage, i hvilke der ved sidste (Oktober) Kvartal var Forretninger ved Lavet, protesterede Raadmanden og Oldermænden imod den, Forordningen forbød saadan uhensigtsmæssig Anvendelse af Syge- og Tidepenge. Da Oldgesellen og Bisidderne undskyldte sig med Uvidenhed og tidligere Tids Skik, fik Beløbet dog Tilladelse til at passere, men hermed var »Uskikken« ikke afskaffet, ti fra selve det Kvartal, hvori denne Bestemmelse blev truffen, foreligger en lignende Regning, og senere flere. Alt gik, i alt Fald til-

syneladende, som hidtil, men en stor Forandring var nær, Priserne steg, og Tiderne bleve daarlige ogsaa for Tømmersvendelavet, skjøndt Bombardemantet i 1807 ikke voldte det nogen virkelig Skade*.

Det Første, der melder de slemme Tider, er muligvis, at Ligbærerlønnen i Oktober 1806 efter Opfordring forhøjes til 3 Mk. for hver Ligbærer, men Omslaget konstateres stærkt, da Oldermænden *J. C. Wahl* to Aar efter forestiller Svendelavets Repræsentanter og øvrige tilstedeværende Svende deres Kasses maadelige Forfatning. Den havde en Underbalance paa 484 Rd. 4 Mk. 2 Sk., hvad der kom af, at der paa en lang Tid formedelst de nuværende Uroligheder ingen tilrejsende Svende ere ankomne og meget faa ikkuns bortrejste, samt af at der i 2 Aar ikke var indskrevet mere end 15 unge Svende ved Lavet, ikke at tale om at Mesterne stod til Restance med deres Kvartalslister, og at en Del Svende, der skyldte til Lavet, lod sig engagere til Militærtjeneste eller søgte ud paa Landet, hvor de ulovligt arbejdede paa egen Haand. Oldermænden stod, saaledes som vi tidligere have set det, i Forskud for Underbalancen, og der udstedtes en Obligation til ham for Beløbet med 4de Prioritet i Herberget, men herved forbedredes Situationen ikke væsentligt, og Aaret efter foreslog han Svendene at forhøje deres »Kvartals-Kontingent« (d. v. s. Syge- og Tidepenge i et halvt Aar) fra 8 Mk. 2 Sk. til 13 Mk. Hertil svarede Svendenes Repræsentation, at de, paa Grund af de daarlige Tider, umuligt kunde gaa ind herpaa, men hvad de saaledes ikke frivilligt vilde forpligte sig til, bleve de tvungne til. En kongelig Befaling af 18. April 1809 slog fast, at enhver Svend halvaarligt skulde erlægge 2 Rd. 1 Mk.¹

Nu kom Statsbankerotten, og den begyndte Misère voxede. Den 23. Februar 1814 oplystes det, at Ladens Underbalance i Rigsbankpenge var 346 Rd. 5 Mk. 15 Sk., hvilket i kurant Mønt var 2076 Rd**, og at den til Paaske Kvartal vilde voxte til 946 Rigsbank-

* I dets Regnskaber findes kun følgende Poster vedrørende denne Begivenhed: 5 Rd. 2 Mk. for en Reparation paa Herberget og 10 Rd. som Gave til en Tømmermand, »formedelst at han har erholdt Skade ved Bombardementet«.

** Ved denne Lejlighed oplystes det bl. A., at Lavet stod til Restance med Renterne af Bankheftelsen paa sin Ejendom til den i 1813 oprettede Rigsbank; for et Aar udgjorde de 135 Rd. 4 Mk. Dette bemærkes her for at vise,

daler eller 5576 Rd. dsk. Kurant. I den Anledning indskrænkedes alle de Udgifter, som paa nogen Maade kunde indskrænkes, samtidig med at man enedes om at forhøje Kvartalspengene til 1 Rbmk. ugentlig eller 4 Rd. 2 Mk. halvaarligt. Det var en i højeste Grad trang Tid, og hvor forunderlig den var i økonomisk Henseende vil kunne ses bl. A. af Kancelliplakaten af 7. September 1813, der bestemmer, at den for Tømrerne fastsatte Daglön skulde udredes i Sølvværdi i Forhold til den for enhver Tid af Rigsbanken bestemte Kurs«, og at den for Akkordarbejdet fastsatte Betaling skulde »forhøjes med 50 Procent i Navneværdi og derefter i Forhold til den nugældende Bankkurs ansættes i Sølvværdi«. Den 17. September s. A. fastsættes en Svends Sommerdaglön til »8 Mk. 7 Sk. Rbp. N. V.« og Vinterdaglönnen til »7 Mk. 1 Sk. Rbp. N. V.«, og i Oktober 1815 forandredes Lönnen til henholdsvis 10 Rbmk. og 7 Rbmk. Herefter sank den paany ned til normalt lydende Beløb, og i September 1826 sattes Sommerdaglönnen til kun 3 Mk. 8 Sk., men imod denne for Tømrerne og Murerne fælles Ansættelse indkom der et Andragende fra de to Haandværks Oldgeseller, og Oldermændene sluttede sig til det. Aarets Misvæxt i Forbindelse med de stigende Priser gjorde det umuligt for en Svend at kunne komme igjennem med denne Lön, og den næppe anede Følge heraf blev, at en Kancelliplakat af

paa hvilken Maade Svendelavet (ligesom enhver anden Besidder af faste Ejendomme) ydede sit Bidrag til Ophjælpningen af Stadens Finanser. Naar der synes at existere en Tro paa, at Lavet skjænkede Staten sin Velkomst m. m. og senere indløste den, er dette et formentlig aldeles uhjemlet Sagn. Fra Statens Side blev der ikke paabudt nogen Sølvskat, og at Lavet frivilligt har ydet sine Sølvjønstande, foreligger der formentlig Intet om. Sagnet synes at staa i Forbindelse med en Fornæning om, at flere Lavs kostbarere Inventariedelev paa denne Tid gik ud af Lavens Besiddelse, og er muligvis blevet næret ved Indskriften paa en i 1808 præget Mynt (en Mark), som var gangbar i lang Tid. Indskriften er: »Frivilligt Offer til Fædrelandets«. Maaske er det ogsaa i senere Tid blevet næret ved et enkelt Udtryk i Svendelavets Regnskaber. Medens der i Regnskabet til Paaskekvartal 1818 staar: »Betalt Heftelsen af Herberget til Rigsbanken til 1ste Oktober 1817 . . . 67 Rdr.«, hedder det i det næste Regnskab: »Sølvheftelsen paa Rigsbanken 36 Rbd. rede Sølv kostede i Navne Værdi 53 Rd. 1 Mk. 8 Sk.«, og dette Udtryk vedbliver nogle Gange. 1819 hedder det saaledes: »Sølvheftelsen paa Rigsbanken 44 Rbd. 5 Mk. 2 Sk.« — Oldermændens meget mørke Oplysninger i Februar 1814 synes forøvrigt ikke ganske at blive godkendte af de senere Regnskaber.

28. Oktober s. A. meddelte, at Kongen ikke for Tiden vilde foreskrive nogen anden taxtmæssig Betaling, men indtil videre vilde have det overladt til de Vedkommende ved indbyrdes Forening at fastsætte Daglönnen ¹.

Dette kunde se ud som en Principforandring. Den i 1813 indførte officielle Fastsættelse af en daglig Lön, over og under hvilken der ikke maatte gives, faldt bort for ikke at komme igjen, men nærmere beset er her næppe Tale om nogen Principforandring. Afgjørelsen blev truffen for at komme ud over en öjeblikkelig Vanskelighed, og naar Avtoriteterne ikke senere gav sig til atter at slaa nogen Lönningstaxt fast, ligger det formentlig deri, at Forholdene nu havde antaget naturlige Former, og at den gennemgaaende økonomiske Mathedborgede for en endog stor Sindighed i alle Henseender. Den af Tømmermesterne i 1809 önskede Fastsættelse af Svendelönnen havde gjort sin Nytte i de abnorme Aar, da Alt steg og faldt forunderlig vildt, men denne Tilstand syntes nu at ville ophøre. Hvad Tømmerne angaar kan det bemærkes, at Svendelavet alt i 1819 havde set sig i Stand til at anskaffe et Ligklæde med Tilbehör, der kostede noget over 240 Rd., og da Mursvendene og Tømmersvendene i 1826 ansögte om, at den fastsatte Daglön maatte blive forhöjet, tilskrev de sidste Kjöbenhavn's Politidirektör *A. C. Kierulf* saaledes: »Da nogle af Lauget(s) os ubekjendte Tømmersvende have fundet for godt at tilraade de andre af vores Laugsbrödre at forlade deres Mesteres Arbejde i et Par Dages Tid uden at overveje eller kjende Følgerne af deres urigtige Handlinger, saa tillade undertegnede Oldgesel, Bisiddere og Repräsentanter ved Tømmerlauget os herved for Deres Höjvelbaarenhed underdanigst at anholde om, at De ved Deres gode Medvirkning gunstigst vilde foranledige, at ovennævnte af enkelte Tømmersvende begaaede Forseelse ikke kommer disse eller samtlige Tømmersvende til Last, og at den af os indgivne Ansögning om Forhöjelse i Daglönnen maa forundes Understöttelse af Deres Höjvelbaarenhed» ².

Der forlyder Intet om, hvorvidt de »ubekjendte« Tømmersvende vare tyske, saa det tör ikke udenvidere antages, men sikkert er det, at her stadig var tyske Svende, og at de huserede vildt paa Kroen.

hvor de efter Traditionen drak og sloges forfærdeligt, men desuagtet havde en vis Avtoritet. De tyske Svendes Antal blev muligvis noget formindsket ved Begivenhederne i 1794, men det efter Kjøbenhavns Brand i 1795 vakte Liv har ganske sikkert paany kaldt dem herind, maaske endog i Skarevis. Vi hørte ovenfor Mesternes Udtalelser om de tyske Svendes fordringsfulde Optræden i disse Aar, og det er muligvis ikke uden Forbindelse hermed, at den tyskfødt *J. F. Wagenknecht*, der var Oldgesel i 1794, stadig gjenvalgtes som saadan

Fig. 30. Tømmervende-Ligskilt. $\frac{1}{6}$.

indtil December 1800, saa at han ved sin Afgang havde været Oldgesel i over 7 Aar, hvad der var noget aldeles enestaaende. Da den rige Byggeperiode ophørte med det nye Aarhundrede, forlod de tyske Svende igjen Landet, og naar det gennem Svendelavets Regnskaber synes at kunne konstateres, at der i Sommeren 1800 rejste 195 Svende fra Kjøbenhavn, i Sommeren 1803 214 og i Sommeren 1804 216 *, er der sikkert al Grund til at antage, at de Bortrejste

* Den Indtægt, Lavet havde derved, at de Bortrejsende maatte betale for at blive udskrevne samt regulere, hvad de skyldte, var ikke ubetydelig, gennemsnitlig omtrent 1 Rd. 3 Mk. 8 Sk. pr. Mand. I de tre nævnte Aar var Ind-

væsentlig have været tyske Svende, ti Datidens danske Tømmersvende have efter Alt at dømmе næppe rejst meget. Der ligger en Antydning heraf i den rigtignok meget senere Omstændighed, at da 1036 kjøbenhavnske Svende i 1835 protesterede imod Plakaten af 23. Oktober 1835, der forbød danske Haandværkssvende paa deres Vandringer at besøge Steder, »hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkere taales«, var der ikke en eneste Tømmersvend imellem de Protesterende. Det er, som om Sagen ikke angik dem. Paa den

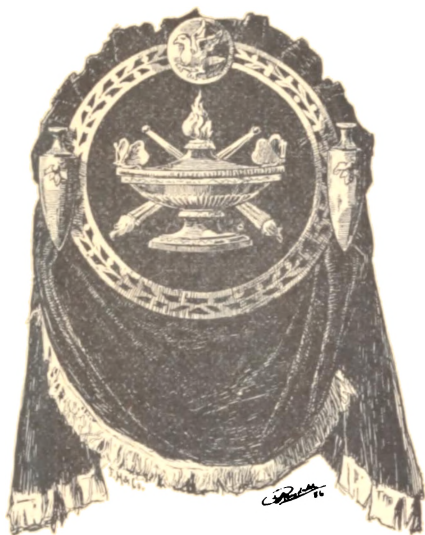

Fig. 31. Tømmersvende-Ligskilt. 1/8.

anden Side skal det dog ikke lades uomtalt, at et Skrift fra 1834 om de Fordringer, der burde stilles til en Bygmester i Danmark, udtrykkeligt taler om »Lavets Skik at vandre«¹.

Af Svendelavets Regnskaber ses det da ogsaa, at der er en ikke ringe Bevægelse mellem Svendene. Paa Regnskabet for Tiden

tegten paa denne Konto: 308 Rd. 3 Mk. 1 Sk., 338 Rd. 1 Mk. 9 Sk. og 312 Rd. Herefter er det forstaaeligt, at den Omstændighed, at der en Tid ingen Svende reiste, kunde bidrage til Ebbe i Lavskassen (s. ovfr. S. 193).

fra Paaske til Mikkelsdag 1822 opføres saaledes Udgift til *Skjænk* (Øl m. m.) å 15 Sk. til 62 bortrejste og 60 tilrejste Svende, men vi faa ikke at vide, hvad Landsmænd de Rejsende vare. De kunne derfor godt være tyske, og der er en ikke ringe Sandsynlighed for, at i alt Fald den væsentlige Del af dem var det, ti efter en fuldstændig sikker Tradition holdt en Skare tyske Svende stadig til paa Kroen*,

Fig. 32. En til Sörgemaralkalksstav for Tømmersevndene omdannet Skafferstok. $\frac{1}{10}$.

hvor de opførte sig alt Andet end fredeligt og stille. Drikkeri og Slagsmaal var næsten stadig i Gang her, forøvrigt — ganske som vi høre det fra andre Lav. Naar de tyske Tømmersevnde optraadte

* I Regnskabet for Tiden fra April til Oktober 1806 opføres: »Til en Steuer Broder 2 Rd.« og i Regnskabet fra Oktober 1818 til April 1819 læses: »For en Steyrbruder 3 Rd.«. Flere Steder har jeg ikke været opmærksom paa Udtrykket. Hvad forstaas der ved en *Steuerbruder*?

raat og brutalt, var det nemlig ikke noget for dem Særligt: det egentlige Lavsliv var sunket — først og fremmest i Tyskland selv, saaledes som det fremgaar af de forøvrigt kun faa Beretninger, der haves fra danske Svende af forskjellige Haandværk, der paa den Tid rejste i Udlandet ¹.

Gaa vi nu fra Svendene til Mesterne, da begynder Perioden med, at Mesterne med betydelig Selvfølelse stille deres Haandværk højt. I deres Skrivelse af September 1794 til Lavskommissionen sige de: »Vor Profession afviger deri fra de fleste andre, at den bestaar ikke af Haandarbejde alene men tillige af theoretiske Kundskaber, som ikke uden Flid, Tidsopofrelse og tildels Bekostning kunne erholdes«. Og de beklage, at deres Lærlinge, naar Arbejdet er endt, ere udenfor deres Opsigt, saa at de ikke kunne gjøre Andet end »formane dem til at søge Akademiet«. Der er da heller ingen Tvivl om, at Mesterne jo nu begyndte at se Nyttens af tekniske Kundskaber ligesom af Tegneundervisningen paa Kunstakademiet. Tømmermester og Brandmajor *G. Volmeister* udgav, som vi tidligere have set, i 1791 en Pjece om »Tømmer-Bygningskunsten«, ja studerede Prisskrifter om Brandvæsenet, og der fremkom ogsaa nu Skrifter paa Dansk, som de kunde benytte. Stadskonduktør *J. H. Rawert* udgav saaledes i 1796 et lille Skrift: »Om Tømmerets Styrke i Almindelighed og Bjelkernes i Særdeleshed«, ikke at tale om, at han holdt Forelæsninger over Bygningskunsten. Men Lavets Bemærkninger, der væsentlig vare rettede mod Svendenes Fordringer, fandt ikke noget godt Øre hos Lavskommissionen. Den ligesom smilte af Tømmermesternes »Arkitektur-Videnskab« og sondrede stærkt mellem den egentlige Arkitekt og Tømmermesteren, for hvem »at tømre efter Tegning er Haandværks-Kundskab« ².

Desuagtet støttedes Tømmermesterne afgjort i deres Selvfølelse ved Kommissionen og dens Arbejder. Den vilde, som det ogsaa blev udtalt i Forordningen af 1800, hæve Haandværkerne ved at hædre dem, og selv om Bestemmelsen om, at Halvdelen af Kjøbenhavns 32 Mænd fremtidigt skulde være »Kunstnere, Fabrikører eller Haandværkere«, ikke direkte kom mange Tømmermestere

tilgode, saa lidt som mange Mestere i andre enkelte Professioner *. har den dog Betydning som et Skridt fremad. Forordningen stræber i det Hele efter at skaffe Haandværket Tilgang fra andre Klasser end Samfundets lave. I hvilken Udstrækning dette vilde kunne være lykkedes, er det imidlertid ikke muligt at have nogen Mening om, ti hurtigt efter Forordningens Udkomst begyndte den ovenfor skildrede forunderlige Tid, der efter nogle Aars febrilske Anstrengthed gik over til en næsten dødlignende Ro uden Foretagender og uden Virksomhed. Endnu efter Slaget paa Rheden vedtog Mesterlavet at give 150 Rd. til de Saarede, og for at denne Velgjørenhed ikke skulde komme til at gaa ud over Lavets Pensionister, besluttede Mesterne i 3 eller 4 Kvartaler at yde hver Gang 1 Mk. til Lavets Kasse for hver Svend, de havde i Arbejde, men om noget Lignende høres der ikke efter Kjøbenhavns Bombardement i 1807. 305 Gaarde og Huse brændte og 1200 bleve beskadigede, men Ødelæggelsen blev ikke hurtigt udbedret, Kræfterne slog ikke til; og Vanskeligheden ved at faa bygget forøgedes yderligere, derved at Tømmerpladsene med deres store Oplag ved denne Lejlighed gik op i Luer ¹.

Alt laa næsten stille. Man arbejdede, jævnt og stadigt, men uden Spor af Forcering og — uden væsentligt Udbytte. Man maatte være tilfreds med Lidt, og var det. Tiden ligner en stor Idyl, den er nøjsom og tarvelig, men samtidig elskværdig og fornøjet. Der lægger sig en vis jævn Velsindethed over det Hele, der faar Udtryk paa forskjellig Maade, og Tømmerne staa ikke disse Udtryk fjærnt. Da en Kreds af Haandværkere den 28. Januar 1836 opfordrede til ved »Haandværkslavens og andre Ædeltænkendes« Bidrag at tilvejebringe en simpel men god Bygning** for deri at skaffe fri Bolig for »i det Mindste 50 å 60 aldrende, uden egen Brøde forarmede Haand-

* Af Tømmermestere indvalgtes blandt de 32 Mænd fra 1800 til 1840, da de afskaffedes: Major i det borgerlige Artilleri *Andreas Hallander* (1807), *Hans Weyle* (1808), *Henrik Thyberg* (1812) og Brandkaptajn *Joh. Chr. Kerrn* (1834) ².

** Det er »Stiftelsen for gamle Haandværksmestere og deres Enker i trange Kaar« paa Hjørnet af Ny Kongensgade og Filosofgangen, som herved skabtes. Den trykte Henvendelse til Lavenes Oldermænd bærer Aarstallet 1836, men allerede den 28. Januar Aaret før var Sagen sat i Gang. I 1837 kom en vis Uenighed i Bestyrelsen frem i Bladene ³.

værksmestere eller deres Enker«, kommer Tømrrernes Oldermann *J. A. Kofoed* til at deltage i Bestyrelsen. Tømmerlavet overtog en Bolig i Stiftelsen, og nok saa betegnende er den Indbydelse, som 20 Tømmersvende vedtog den 29. Marts 1846 til Oprettelse af en Stiftelse for gamle Tømmersvende og deres Enker. Indbydelsens Begyndelse lyder saaledes: »Ved i vor Stand at betragte Fortid og Fremtid paatrænger der [sig] os besynderlige Betragtninger — gaa vi 65 Aar tilbage i Tiden, da ejede vi intet Herberge, dette skyldte vi altsaa vore Forfædre: det vil altsaa være en Pligt, at ogsaa vi til vore Efterkommere overgive Noget, saa de atter kunne blive vore Skyldnere«. »Hospitaler og Plejehuse«, hedder det videre, »give vel Ly. men tvungent og uhyggeligt. derfor er den Idee, som alt længe af Mange er omtalt, nemlig at bygge en Bolig for Pensionister det Skjønneste, vi kunne foretage«. Svendene opfordres til at yde et ugentligt Bidrag af 2 Sk., og Forsøget lykkedes. I 1851 rejste Tømmersvendenes Stiftelse sig paa Herbergets Grund i Adelgade, og det skal vel erindres, at det er den første Svendestiftelse i Kjøbenhavn¹.

I inderlig Forbindelse med den almindelige, troskyldige Vel-sindethed stod dernæst en dyb Loyalitet overfor Kongen og Kongehuset: det er derfor betegnende, at da Forholdene i pekuniær Henseende havde bedret sig, møde vi et om Optogene i de svundne Tider mindende Haandværkertog til Ære for en Begivenhed i Kongefamilien. Da den senere Frederik VII som Prins havde ægtet Prinsesse Mariane af Meklenburg-Strelitz, drog den 2. Juli 1841 et langt Tog af Haandværkere med Musik og Faner fra Exercerpladsen til Kristiansborg Slot, hvor de hyldede Kongen og Dronningen og Brudeparret ved Afsyngelsen af en Sang. 41 Haandværksfag og Lav deltog i Toget, og Tanken til det synes at være udgaaet fra Svendene i Bygningsfagene. Tømmersvendene og Mursvendene samlede da ogsaa særlig Interesse om sig i Toget, de mødte i Skjødskind, ja en Del af dem førte dragne Kaarder; alle gamle Faner og Insignier, der ikke havde vist sig offentlig i lang Tid, vare fremme paa ny. Tømmerlavets Oldermann, Tømmermester *F. Chr. Balsløw*, var med i Deputationen, der fra Toget henvendte sig til Kongefamilien².

Det er Aanden fra Frederik VI's Tid, der endnu hviler over dette Tog. Alt er jævnt og loyalt, en velsindet Borgeraand raader over det Hele. Det er formentlig et Pust af den samme Aand, der virker, naar vi navnlig fra 1829 ved Kunstudstillingerne paa Charlottenborg træffe en Del Gjenstande henførte under Overskriften »Endvidere findes udstillet af forskellige Haandværksfag«, hvad der her maa nævnes, fordi vi mellem Haandværksfagene ogsaa finde Tømmerhaandværket repræsenteret. Som Exempel paa hvad der blev udstillet af Tømmerarbejder, skulle vi særlig fremhæve, hvad *C. G. Hüttmann* udstillede, ti han synes at have været Lavets ypperste »Kunstner«. 1832 udstillede han som Tømmerpølerer Modeller til en dobbelt Kuppel af 120 Fods Gjennemsnit, til Træforbindingen i et Taarn og til en cirkelrund, fritbærende Trappe med en Forskaling, som kunde skydes ud og ind. 1833 udstillede han som Tømmermester en af ham som Mesterstykke forfærdiget Model til et Tagværk samt et Stykke af en Model til en Bygning, hvorunder Skibe af første Rang kunde bygges, og endelig udstillede i 1838 Tømmersvend *J. A. Blom* et Tagværk »efter Tømmermester Hüttmanns Vejledning«: ¹ Hüttmann holdt nemlig en meget besøgt Skole for Tømmertegning og Modelbygning (»Modellering«).

I Slutningen af forrige Aarhundrede opstod der en ganske betydelig Bevægelse til Gunst for Haandværket, der gav sig tilkjende i Oprettelsen af Selskaber »til unge Haandværkeres Dannelse«, »til Haandværkstandens Forædling« o. s. v. Man vilde oplyse Haandværkerne, og Bevægelsen bredte sig, navnlig ved Præsternes Hjælp, fra Kjøbenhavn til Landets Kjøbstæder, og i Kjøbenhavn oprettede Pastor *N. H. Massmann* i Aaret 1800 de endnu bestaaende Massmannske Søndagsskoler, der bl. A. (fra 1802) ogsaa gav Undervisning i Tegning ². Denne Bevægelse undgik naturligvis ikke Kunstakademiets Opmærksomhed, men ved Siden af det Stød fremad, som den muligvis har givet her, maa det erindres, at det, navnlig efterat *G. F. Hetsch* i 1822 var bleven Professor ved det, mere og mere stræbte efter at lade Kunsten befrugte Haandværket, og denne Stræben spiller ganske vist en Rolle med, naar Haandværkerne faa Til-ladelse til at udstille ved Kunstudstillingerne paa Charlottenborg. For Tømrernes Vedkommende skal det særligt bemærkes, at Akade-

niet i 1836 fremtraadte med en ganske omfattende (fra Tysk oversat) *Forklaring over Fortegninger for Tømrere* (168 S.).

Tømmerlærlingene fik Tegneundervisning paa Akademiet ligesom en Række andre Haandværksdrengene, men hvor vidt de drev det her, er et Spørgsmaal. »Akademidrengene« vare et berygtet Folkefærd i Henseende til Gadeoptøjer, og hvad Tømmerlærlingenes praktiske Uddannelse angaar, da hedder det i 1834, at de ikke i Almindelighed oplærtes i Professionens finere Dele saasom Trappemageriet og den hos Tømmerne brugelige »Modellering«¹. En slet og ret haandværksmæssig Oplærelse var altsaa det Almindelige, og det er derfor naturligt, at Lavet som saadant væsentlig vedblev at staa paa det fra Fortiden modtagne Standpunkt. Det praktisk Overlevende spillede stadigt den største Rolle. Gamle Fordomme og gamle Skikke stod endnu ved Magt, vi skulle se det nedenfor, og det forhavser derfor ikke, at Lavet ogsaa med Hensyn til sin udelukkende Næringsret, nu som tidligere, traadte forfølgende op. I det Regnskab, som Oldermænd *Chr. Kerru* aflagde for Tidsrummet fra Maj 1830 til Maj 1832 findes paa Indtægtssiden følgende erlagte Mulkter: 4 Rd. 12 Sk. fra Snedkermester Berg for at have forfærdiget Tømmerarbejde ved nogle Tagvinduer, 4 Rd. 12 Sk. fra Tømmer-Frimester Fuggert for uberettiget at have haft 4 Mand i Arbejde og 6 Rd. 67¹/₂ Sk. fra Skibstømrer Rønne for uberettiget at have forfærdiget Hus-tømmerarbejde. Det væsentligste Modsætningsforhold var dog nu som tidligere overfor Snedkerne, og Tvistigheder mellem de to Professioner kjendes da ogsaa hele Perioden igjennem.

I Avgust 1794 førte Snedkerlavets Oldermænd *Alling* grum Klage over Tømmermesterne *A. Kirkerup*, *A. Hallander* og *Burmeister*. I de Bygninger, de opførte i Entreprise, skulde de udføre Snedkerarbejde ved Tømmersvende, men Beskyldningen blev af dem alle afvist som ubeføjet. I 1825 anlagde Tømmerlavet Sag imod en Snedkermester P. E. Holm, fordi han havde ladet sine Folk opføre et Plankeværk med Port og Portfang omkring en ham selv tilhørende Grund; han blev dømt ved Politiretten, men frifunden ved en Højesteretsdom af 2. Marts 1826. Næste Gang var det Snedkerlavet, som angreb. Tømmermester *C. G. Hüttmann* havde forfærdiget et Trappe-

gelænder med Balustre og Haandgreb, og han blev dømt i begge Instanser, Højesteretsdommen er af 28. April 1837. Og andre Professioner kunde ogsaa komme i Konflikt med Tømrerne, skjönt der muligvis ikke foreligger Exempler fra Kjøbenhavn. 1831 klagede en Bødker i Nykjøbing paa Falster over, at Tømrerne dér lavede Mæskekar og Svaletønder, hvad de bleve erklærede for uberettigede til, og omtrent samtidigt spurgte Tømrerne i Aalborg om deres Forhold til Møllebyggerne. Kancelliet besvarede denne Forespørgsel derhen, at enhver Tømrer var Møllebygger; der gaves ingen særlig Møllebyggerprofession, men allerede i 1833 blev det befalet, at de, der ønskede Borgerskab som Møllebyggere, skulde underkaste sig en teoretisk Prøve paa den polytekniske Læreanstalt * 1.

Det gamle Lavsvæsen kunde altsaa endnu træde generende op overfor Publikum, og den Bevægelse imod det, som tog Fart i de sidste Aar af forrige Aarhundrede, men kvaltes under de ulykkelige Begivenheder i dette Aarhundredes Begyndelse, rejste da ogsaa Hovedet igjen i de af Frederik. VI indførte raadgivende Stænderforsamlinger, saa snart Lejlighed gaves. Da Kancelliraad *S. Hempel* 1835 i Roskilde Stænder fremsatte et Forslag om Midler til at fremme Næringsvejenes Opkomst i Provinskjøbstæderne, var det dog navnlig Kjøbstædernes Lavshaandværkere, der ønskedes støttede overfor de ulavsmæssige Landhaandværkere, men Oberst *L. F. Brock* stillede 1836 i de jyske Stænder og Etatsraad *J. A. Steinfeldt* 1840 i Roskilde Forslag, der gik stærkt imod Lavene, og hertil kom yderligere.

* 1776 stod der en haard Kamp mellem Lavet og Tømmersvend *Lars Jakobsen Krabbe*, der uden Mesterstykke vilde optages i Lavet som »Machinemester, Møllebygger- og Hus-Tømmermester«. Magistraten og Kancelliet kom i Bevægelse herom; det endte dog med, at han ikke kom ind i Lavet, men under 21. Marts 1777 fik Privilegium som »Mekanikus og Machinemester«. — Forøvrigt spiller Møllebyggeriet ingen stor Rolle i Lavets Protokoller. Den 10. Januar 1837 begjærede Tømmersvend *A. Chr. R. Borum* († 1879) at underkaste sig den praktiske Møllebyggerprøve, den teoretiske havde han bestaaet, men hans Prøvestykke blev ikke antaget af Lavet, og først den 8. April 1853 blev han indskrevet i det, da han »legitimerede« sig med Borgerskab af 25. November 1852. I September 1843 underkastede Tømmersvend *Sören Møller* sig den praktiske Møllebyggerprøve til Lavets Tilfredshed. 1861 æskede han Lavets Erklæring om, hvorvidt det ansaa ham som Tømmermester, hvorpaa det svarede, at det ansaa ham som Interessent i Lavet som Møllebygger, men ikke som Tømmermester.

at der paa Foranledning af Kjøbenhavns 32 Mænd ved kgl. Resolution af 3. April 1840 af Byens Kommunalbestyrelse blev nedsat en Kommission til Undersøgelse af Kjøbenhavns Lavsvæsen. Herved blev Spørgsmaalet brændende. Der opstod hurtigt en hel Litteratur navnlig imod Lavsvæsenet, og den, der maaske her øvede størst Indflydelse, var daværende Overretsassessor *Tage Algreen Ussing*, der bl. A. i Februar 1839 i den da kun et halvt Aar gamle Industriforening begyndte en Række Foredrag om Lavsvæsenet¹.

Ussing optraadte ikke radikalt, han foreslog ikke, at Haandværkslavene strax skulde afskaffes. »Reformen« skulde, hedder det, forberedes ved en Sammensmeltning af alle de Lav, der arbejdede i samme Materiale, og dernæst skulde Adgangen til at blive Mester lettes. Men des mere Indtryk gjorde han formentlig. Foredragene, der med Understøttelse af den Reiersenske Fond senere gjentoges, drøftedes i vide Kredse, og Partier af dem bleve offentliggjorte, saaledes i 1842 et Stykke »Om Frimesterrettigheden ved Haandværkslavene«; hertil kom i 1843 et »Bidrag til Lavsudgifternes Historie«². Det skal dernæst ogsaa nævnes, at han i 1844 fik Understøttelse i et lille Skrift: *Om de nuværende Mesterprøver ved Haandværkslavene*, hvis Forfatter ikke længe efter blev Tømmermester.

Vi have ovenfor hørt, at den, der havde opnaaet Kunstakademiets Medaljer, kunde blive Mester uden at forfærdige Mesterstykke, og da den polytekniske Lærestanstalt var bleven oprettet (1829), bestemte en kongelig Resolution i 1830, at polytekniske Kandidater skulde kunne faa Bevilling til at drive et Næringsbrug »uden at underkaste sig de sædvanlige lavsmæssige Prøver«, naar de bestod en praktisk Prøve paa Lærestalten³. I Overensstemmelse hermed tilskrev Magistraten den 19. Marts 1845 Tømmerlavet, at polyteknisk Kandidat *H. H. Kayser* i et Møde paa Raadhuset havde aflagt Børgereeden og var indtraadt som Mester i Tømmerlavet. Det var fra hans Haand, at den ovennævnte Pjece skrev sig, og da han altsaa ved dens Affattelse var betænkt paa at blive Mester i den Profession, han i 1835 var bleven Svend ved, tør det antages, at han nøje har kjendt Forholdene. Det har derfor nogen Vægt, naar han siger, at Tømmermesterstykket »udfordrer en Færdighed, der ligger

aldeles udenfor Professionen«, at Mesterne i det »kun have et værdiløst Vidne om, hvad de have maattet gjennemgaa, en Trofæ, der ophængt i deres Værksteder kun kan gjøre deres Læredrenge ydmyge, hænge Bly paa deres Forhaabninger og faa deres Ønsker til at tie«, og at Mesterprøven i dette Fag er den næstkostbareste at udføre: som den dyreste opstiller han Murernes, for hvilken han sætter Udgiften til 471 Rd. (en anden Forfatter satte Bekostningen til 610 Rd.)¹.

Naturligvis blev han modsagt. Oldermændene opgjorde Udgiften til kun 116 Rd. 2 Mk. og fremsatte nogle andre Bemærkninger, men ingen af Parterne havde sikkert absolut Ret. Det i tidligere Lovbestemmelser forordnede Mesterstykke, Sammenbindingen af en firkantet Karm m. m., blev ikke brugt længer. Praxis havde indført, at der opgaves Aspiranten en Planfigur til en Bygning, hvis Bjelkelag og Tagkonstruktion han derefter skulde vise i Tegning og endelig udføre i Model² (det var det Sidste, som vakte Kaysers Misnöje). Oldermændene regner, at dette Arbejde kunde gjøres i 4 Maaneder, men naar vi f. Ex. undersøge, hvorlænge den ovenfor flere Gange nævnte *C. G. Hüttmann* var om sit Mesterstykke, da se vi, at han brugte betydeligt længere Tid, hvilket formentlig fremgaar af følgende Tilføjelser i Lavsprotokollen:

Anno 1832 d. 30. Maj mødte Tømmersvend *Carl Hüttmann* for Lavet og begjærede at ville underkaste sig en Prøve i Tømmerprofessionen for derefter at forfærdige Mesterstykke. Paa Grund heraf blev ham opgivet et Prøvestykke, hvilket han udførte samme Dag til Lavets Tilfredshed, og blev ham da opgivet Figuren Nr. 2 B for derefter at forfærdige Tegning til hans Mesterstykke, hvorefter Modellen skal udføres .

Anno 1832 d. 5. Septbr. opviste Tømmersvend *Carl Hüttmann* Tegningen til sit Mesterstykke, og som af Lavet blev gjennemgaaet og befunden antagelig, derefter blev Oldermændene bemyndiget at indsende den til det kongelige Akademi for de skjønne Kunster for at erholde dets Approbation.

Anno 1832 Fredagen d. 15. November opviste Tømmersvend *Carl Hüttmann* for uundertegnede Stykmestere sit i Model efter den approberede Tegning ud-

* Det her nævnte Prøvestykke bestod i paa én Dag at skitsere Opgaven hos Oldermændene. Noget, der ofte førte til, at den paagældende Aspirant blev kasseret, hvorpaa han først efter et halvt Aars Forløb paaany kunde indstille sig. Hüttmann, hvis fulde Navn var *Carl Gerhart Hüttmann*, kaldes mærkeligt nok i Protokollen for Christian Hüttmann. De under 15. November 1832 nævnte Stykmestere skulde vel snarere kaldes *Skuemestere*.

førte Mesterstykke, hvilket af os blev gennemgaaet og befandt i alle Maader forsvarligt og godt udført, saa at det blev anbefalet til det kongelige Akademis nærmere Approbation.

Anno 1832 Løvedagen d. 24. November blev ovenstaaende *Carl Hüttmanns* Mesterstykke opvist for Magistraten, hvorpaa han erholdt Borgerskab som Tømmermester, og som saadan er han nu her i Lavet antegnet som Mester og Interessent i Tømmermesterlavet.

Der er her Tale om et Tidsrum af snarere 6 end 4 Maaneder, og andensteds ndtales det da ogsaa, at Mesterprøven ved Tømmervet »sædvanlig« tog et halvt Aar ¹, saaledes at det af Oldermændene beregnede »Afsavn af Fortjeneste« (5 Mk. 8 Sk. daglig i 4 Sommermaaneder) formentlig maa sættes ikke saa lidt op, og hertil kommer yderligere, at Lavets Regnskaber vise en Udgift, som Oldermændene ikke nævner: Imodtaget af Tømmermester Hüttmann hans Kontribution som Mester i Lavet med 40 Rd., en Afgift, der var fuldstændig sædvansmæssig. Som det heraf ses, lagde Lavet ikke sine Papirer helt aabent paa Bordet. Der var stadig Noget *in mente*, og dette paavirkede Stemningen, der ogsaa forargede sig over den Maade, hvorpaa Drengene bleve optagne i Svendestanden.

Svendestykket bestod i først at tegne og derpaa at udføre et Tagvindue og det bedømtes af en Kommission, bestaaende af en Magistratsperson, et Medlem af Kunstakademiet og Oldermændene ². Om Onsdagen vistes det op paa Raadhuset, og blev det her antaget, mødte Drengen om Torsdagen hos Oldermændene for at blive udskreven. Med Gunst og Forlov at træde frem for samtlige Tømmermestere, som her ere forsamlede for aaben Lade og Bøsse, hilste den indtrædende Dreng. Hvem har Du lært hos? Hos Tømmermester N. N. Hvad er Din Begjæring? »Det er at blive udslettet af Lærlingenes Protokol og at blive indskreven i den Bog, hvori samtlige retskafne Svendes Navne findes«. Men denne Indskrivning var kun en Forsmag paa Indskrivningen i Svendebroderskabet. Samtlige Drengene, der vare udlærte i det paagjældende Kvartal, gik derefter med Skjødskind* paa og med tre Knapper knappede i Frak-

* Skjødskindet med Messingspænde spillede en ikke ringe Rolle paa denne Tid. I Klæstrups Tegninger af Kjøbenhavn paa Frederik VI's Tid (jfr. Nær og Fjern III, 1874, Nr. 94) ses et Optog af en Del Haandværkere med Skjødskind

ken i Procession under Oldgesellens Anførsel til Kroen i Adelgade, hvor de bleve modtagne med Musik. Her trakteredes med Smørrebrød og Brændevin, og der præsenteredes de Udlærte stoppede Kridtpiber, nu havde de Lov til at ryge; senere hen, naar de gamle Svende kom fra Arbejde, »klappedes« der op, de fik Lov til at lægge Skjødskindene, og nu gik det løs med Punch. Fredag Formiddag maatte de møde igjen, der blev spist Frokost og gjort Regnskab, ti Ungsvendene fik Intet gratis, det var dem, der betalte Gildet, og foruden for Fortæringen maatte de erlægge 1 Mk. for at faa Lov til at kysse Krosøsteren (i Regelen Krofaderens Pige) — nu vare de voxne — samt 1 Rd. til Lavsbudet for at lære »Grussen«, og hermed gik det løs den Dag; de skulde kunne den, naar de Dagen efter (d. v. s.

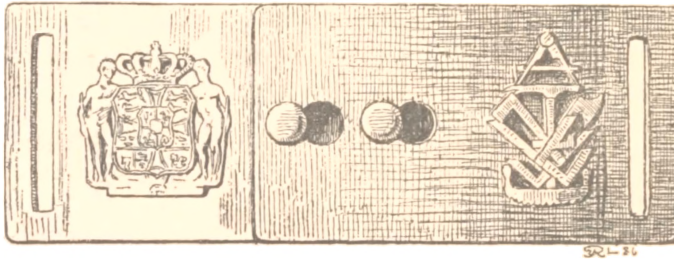

Fig. 33. Spænde til et Tømmer-Skjødskind fra omtrent 1840. 1.
(Spændet findes i Dr. phil. V. Bergsøes Samlinger).

om Løverdagen) skulde optages i Svendebroderskabet og drikke af Velkomsten.

I Amtssalen var Lavets Oldermænd og Bisiddere, Oldgesel, Lavsbud og Lavsskriver samlede omkring den aabne Lade, de mødte i Skjødskind, hvad den øvrige Forsamling ikke behøvede, og én for én indlodes nu Ungsvendene, der ogsaa bar Skjødskind og stillede med tre Knapper knappede i Frakken. De slog hver tre haarde Slag paa Dören, der derpaa blev aabnet for dem, og de traadte nu ind med et: »Med Gunst og Forlov af træde frem for samtlige ærbare Mestere og Svende for aaben Lade«. Hvad er Din Begjæring, lød nu Spørqsmaalet til ham: »At mit Navn maa blive indskrevet i den Bog, hvori

samtlige retskafne Tømmersvendes Navne staa«. Han maatte nu besvare Spørgsmaalene: Hvad er Dit Navn? Hos hvem har Du lært? Hvem er Lavets Oldermænd, Bisidder o. s. v.? Derefter betalte han sit Gebyr, hans Navn blev skrevet i Protokollen, og nu sagde Oldgesellen: »Med Gunst og Forlov, eftersom Du nu er indskreven i den Bog, hvori alle retskafne Svendes Navne staa, byder jeg Dig herved en Æresdrik af den ærbare Velkomst, en til Dig selv og en til at skjænke bort«. Oldgesellen tog Laaget af Velkomsten, drak af den, satte Laaget paa igjen og rakte Pokalen til Ungsvenden, der satte den til Munden med et: »Med Gunst og Forlov, eftersom den ærbare Velkomst er bleven mig anpræsenteret i den kongelige Residensstad Kjøbenhavn, tager jeg mig den Frihed at tage en Æresdrik af den«, hvorpaa han efter en noget længere Udtalelse, som det ikke er lykkedes at faa præciseret, sluttede med et Vivat for Lavet og Broderskabet. — Vare alle Ungsvendene paa denne Maade optagne, gik man ned i Skjænkestuen: nu skulde der danses, og Ballet paa Kroen fortsattes til den lyse Morgen.

Som man vil se, havde Ceremonien en kun afbleget zünftig Karakter, og det er i det Hele et Spørgsmaal, om selv de tyske Svende, der i Flok kom hertil hver Sommer, kunde leve et virkelig zünftigt Liv her. Deres zünftige Optræden indskrænkedes muligvis til, at de, naar de kom vandrende til Kjøbenhavn, inden de gik ind i Byen, løste deres Felleisens Remme, stak deres Stok igjennem den og paa Vejen til Kroen bar den paa venstre Skulder. Mange af Slagsmaalene her ere muligvis komne af de danske Svenes Modstand mod de tyske Skikke. Det var da ikke heller væsentlig for Ceremoniens Zünftighed, at den blev angreben, men fordi den unødigt brandskattede de Unge; ogsaa denne Side af den stod dog i Forbindelse med Lavslivet, saaledes som det igjennem Tiderne havde udviklet sig, og Angrebet traf derfor Lavene som saadanne¹. Den almindelige Stemning vendte sig bestandigt kraftigere imod dem.

I Oktober 1847 afgav den i 1840 angaaende Lavene i Kjøbenhavn nedsatte Kommission sin Betænkning, og denne, i alt Væsentligt moderate Betænkning gik ud paa, at Lavene foreløbigt skulde

bestaa endnu i 20 Aar, men enhver Svend skulde som Regel efter 8 Aars Forløb kunne faa Borgerskab som Frimester uden at aflægge nogen Prøve, og en Række Lav skulde strax forenes f. Ex. Snedker-, Stolemager- og Trædrejerlavet — det er ganske efter Algren-Ussings Forslag — men Tømmerlavet skulde dog ikke forenes med dem. Kommissionen udtaler, at Bygningssnedkerne og Tømmerne fortræffeligt kunde forenes, »men da dette vilde medføre en Afsondring af tvende Slags Arbejder (Møbelsnedkernes og Bygningssnedkernes), der hidtil, deres Forskjellighed uagtet, have været ansete som sammenhørende og henlagte under ét Lav, kan en saadan Foranstaltning ikke anses hensigtsmæssig«¹.

Hvor moderat Betænkningen end var, vakte den dog, som naturligt er, et umaadeligt Røre indenfor Lavene, og *Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn*, der var dannet i 1840 just for at varetage Lavenes Tarv, rykkede i Ilden med *Haandværksstandens Bemærkninger* til den afgivne Betænkning, de indsendtes »til Borgerrepræsentationen af Oldermændene paa Stændens Vegne«. Lavsvæsenet skulde bevares, og Oldemanden for Tømmerlavet, *C. W. Wahl*, udtaler sig særlig om to Ting. Han betragter det som fordærveligt, at Tømmersvende efter visse Aars Forløb udendvidere skulde kunne blive Frimestere, de bør aflægge en Prøve og kun faa Tilladelse til at udføre visse bestemte Arbejder, og dernæst er han betænkelig ved, at Kommissionen vil bevare den Ret, Haandværksmestere fra de danske Kjøbstæder ifølge Pl. 13. Februar 1828 havde til efter i 2 Aar at have været etableret i en Kjøbstad at kunne nedsætte sig som Mestere i Kjøbenhavn uden at aflægge nyt Mesterstykke: Tømmer-Mesterprøven i Kjøbstæderne var ham ikke betryggende nok*².

Lavene vare i Bevægelse, men de store Begivenheder i 1848 og de nærmest paafølgende Aar drog afgjort Tankerne i anden Retning. Lavsspørgsmaalet kom til at hvile, men det er interessant at

* I et Lavsmøde den 10. Maj 1850 erklærede Tømmermestrene sig, som Svar paa en Henvendelse fra Murlavet, eventuelt villigt til sammen med det at søge prøvet ved Domstolene, om Kjøbenhavns Magistrat var berettiget til at meddele de Haandværkere Borgerskab, der havde udført Mesterprøve i en Kjøbstad eller i Udlandet. Den Betingelse, der blev stillet, var, at en Jurist først skulde høres. Sagen synes ikke at være bleven fremmet.

se, at ogsaa den stærkt vakte patriotiske Følelse faar Indflydelse paa Lavsudviklingen. *M. Goldschmidt* skriver den 3. Maj 1848: »Er her en Regering? Hobe af Haandværkere trænge ind i Værkstederne og tvinge Mesterne til at udjage deres tyske Arbejdere. Er her en Presse? Intet Blad omtaler Sligt, medens Kjendsgjeringen sniger sig fra Mand til Mand og vækker Angst«. De tyske Svende bleve bortjagne, og at der ogsaa blev fordrevet Tømmersvende herfra, fremgaar bl. A. deraf, at Svendeselskabet den 8. Maj 1849 tilstod Krofaderen en *Godtgjærelse* for, hvad han havde »betroet fremmede Svende, som forrige Aar ere borttrejste uden at betale deres Gjæld til ham«. Og som det gik i Kjøbenhavn, gik det i Provinserne. I Maj 1848 bleve de tyske Svende i Holbæk og Ringsted tvungne til at rejse, og for Holbæks Vedkommende angives deres Tal saa höjt som til »vel omtr. 50«. I Kjøbenhavn blev man imidlertid ikke staaende blot ved Gjerningen, 271 kjøbenhavnske Tømmersvende fremtraadte med et lille Skrift, hvori de fandt det »overensstemmende med Billighed, at den indfødte, arbejdsløse Svend, der er flittig og ordentlig, erholder Arbejde förend Udlændingen, for hvem hele Verden staar aaben, hvilket ikke er Tilfældet med den her hjemmehørende«. De forment ogsaa, at den fremmede Svend skulde rejse herfra efter en vis Tids Forløb naar han ikke kunde faa Arbejde, og at han ikke maatte stifte Familie, för han havde arbejdet en nærmere bestemt Tid her i Landet. De vilde sluttelig ogsaa have »de aldeles upassende Benævnelser, som ere komne til os fra Tyskland,« erstattede med tilsvarende danske; Oldermænd foreslaas saaledes forandret til »Formand for Mesterne«¹. Begejstringen var levende. I Maj 1848 stillede Svendene 300 Rd. til Krigsministerens Raadighed, og de stod ikke alene med deres Patriotisme. Mesterne pantsatte deres Lavs Sølvtoj i Banken til Fordel for det betrængte Fædreland², deltog den 9. September 1849 i Fane-toget ved Troppernes Hjemkomst, og Oldermænden *Joh. Ambr. Kofoed* udtalte endnu i April 1852, at ingen uden Danske skulde nyde det danske Brød hos ham.

Den livligt skiftende Koloni af tyske Tømmersvende fik et afgjort Knæk ved disse Aars Begivenheder. Den naaede ingensinde senere blot tilnærmelsesvis sin tidligere Betydning, men ganske for-

svandt den dog ikke. I 1852 begyndte tyske Svende paany at indfinde sig her, men bleve alt Andet end venligt modtagne. Belært ved, hvorledes det var gaaet Mursvendelavet¹, nægtede Tømmer-svendelavet vel ikke rent ud at indskrive dem, men: de skulde indskrives i en Bog for sig selv, de maatte ikke tildrives af Velkomsten, deres »Sygebøsse« maatte ikke holdes paa Kroen o. s. v. Herover førte de tyske Svende Klage til Magistraten, og denne sendte i August 1854 Lavet en længere Skrivelse, hvori den udtaler, at Svendeselskabet ikke, som Klagerne mente, var forpligtet til at indrømme tilrejsende Svende frit Logis for en Nat eller udrede nogen Betaling for deres Beværtning: de tyske Svende, hedder det videre, have heller intet Krav paa at faa en tidligere særlig tysk Brev- og Sygetavle paany opslaaet paa Herberget, men derimod skulde en Bøsse, en Lade, et Signet og to Tintallerkener udleveres dem som de tyske Svendes Ejendom för 1848; og Skrivelsen slutter med at udtale en Forventning om, at Svendeselskabet vil vaage over, »at der ikke ved Lavet etableres nogensomhelst Forskjel mellem de danske og fremmede Svende«.

Hermed var imidlertid ikke Alt bragt i Orden. De særligt nævnte Gjenstande synes ikke strax at være komne tilveje, og det blev desuden gjort gjældende, at de ikke udelukkende ejedes af de tyske Svende, ti för 1848 havde de i Fællig tilhørt de tyske og en Del danske ugifte Svende, som havde rejst. Hvorledes Sagen endelig blev ordnet, spiller imidlertid ingen Rolle, og her skal det derfor kun konstateres, at der stadig senere synes at have været »Fremmede« her, som dannede og dauner en Kreds for sig selv. I Juli 1858 androg de »Fremmede« saaledes om Tilladelse til at maatte benytte Svendeselskabets Ligklæde, og endnu i 1883 træffe vi »de fremmede Tømmersvende« kontra Svendeselskabets Bestyrelse i Anledning af, at denne ved Avktion havde bortsolgt en Kuffert, nogle Tintallerkener, en Bøsse og en Snusdaase m. m., muligvis for en Del de samme Gjenstande, som figurerede i 1854, og de paagjældende fremmede Svende erklærede ved denne Lejlighed², at det var en utilbørlig Tvang at lægge paa dem at ville fordre, at de som Betingelse for at opholde sig, muligvis kun en kort Tid, her skulde melde sig ind i det danske

Svendeselskab. De vilde have Lov til for dem selv at overholde »de gamle Skikke«. Man kan le af disse, sagde de, men de befordre et vist kammeratlig Sammenhold, og i denne Forbindelse skal det erindres, at da en her i Byen bestaaende *Forening for berejste danske Tømmersvende* i 1883 holdt sin 18aarige Stiftelsesfest, blev der ved den sunget:

Her som *fuchtländisch* Ingen kan være,
 Ingen *Valse* skal guide vor Ryg;
 Vor *Berliner* vi alle kan bære,
 Kan i Herberget føle os tryg;
 Ikke en eneste af os vil glemme
 Netop *Slipsen*, som viser vort Værd.
 Og Frakken knappet tæt især,
 Selv om *Duasesvenden* vil nu os klemme. —
 Der *klopfes!* — Grib nu an!
 Til Glasset alle Mand!
 Drik ud, drik ud! Vor *Schenckgesell*
 Skal sørge for vort Vel!*

Gamle Erindringer have altid en vis Tiltrækning, og naar Lavsminderne komme saaledes frem endnu i 1883, er det naturligt, at Svendene i 1848 afgjort maatte staa sammen med Mesterne i Enighed om at holde paa Lavene. I Tømmersvendenes ovenfor nævnte ved Trykken offentliggjorte Erklæring udtalte de sig bestemt imod det foreslaaede Frimesterskab og for Aflæggelsen af baade en Svendeprøve og en Mesterprøve, men denne sidste skulde være saaledes, at en

* Den mest berejste danske Tømmersvend er formentlig *Carl Lund*, der blev Svend i 1838 og fra 1843 til 1851 vandrede gennem Tyskland, Ungarn, Tyrkiet, Palestina, Ægypten, Italien, Frankrig og England. Med Hensyn til de i ovenstaaende Vers forekommende zünftige Udtryk kan Følgende oplyses: Med Navnet *Fuchtländer* eller Klamphugger betegnes en ikke i Professionen Oplært, der dog arbejder som Tømmer. Det bruges ogsaa om en Svend, der i Paaholdenhed ikke vil være med til sædvanlige Lavsudgifter. Navnet er sandsynligvis af tysk lokal Oprindelse. — *Valsen* er et Straffeinstrument, undertiden blot Enden af et Stykke Tømmer, der rulles op og ned af dens Ryg, der enten i en Samling eller paa Tømmerpladsen dømmes til en »Valsetur«. — En *Berlinerkuuffert* kaldes i Spot den Byldt, nogle rejsende Svende bare under Armen som Surrogat for en Felleisen. — Krave saas ikke hos rejsende Svende, der optraadte med et Tørklæde bunden i en bred Knude. — Om den knappede Frakke er der talt ovenfor S. 208. — Ved de tyske Svendes Møder paa den herværende Kro er der til den sidste Tid bleven budt Snus omkring i en Daase i Form af en Høvl: Svenden, der byder Snusdaasen, anmoder ofte tillige om Bidrag til Et eller Andet. — At klopfes er at klappe op. — *Schenckgesell* forklarer sig selv.

dygtig Svend uden væsentlige Udgifter kunde aflægge den i Løbet af en Maaned, altsaa f. Ex. om Vinteren, naar han alligevel Intet fortjente. Svendene stod i alt Væsentligt sammen med Mesterne, og de synes kun at være blevne i meget ringe Grad berørte af Tidens sociale Bevægelser. Revolutionen rundt om i Evropa og den frie Forfatnings Indførelse her ved Grundloven satte i denne Forbindelse ingen Spor: der kan nærmest kun peges paa, at Følelsen af, at de enkelte Lav ikke længer tilfredsstillede, bredte sig. *Industriforeningen* og *Haandværkerforeningen* samlede allerede Mesterkredsenes, Arbejdsgiverne, henholdsvis fra 1838 og 1840, og nu, det er i 1850, stiftedes *Foreningen af Oldgeseller og Ladesvende* (fra 1862 »Haandværkernes Formandsforening«) med det Formaal »at underrette hinanden om Alt, hvad der kan tjene til Haandværkernes Interesse i Almindelighed og ved alle lovlige Midler at bringe deres Beslutninger til Udførelse«. Det var et Skridt fremad i Tidens Aand, men det blev kun i ringe Grad benyttet, Foreningen, i hvilken Tømmersvendene ogsaa deltog, fik ingen stor Betydning. Forholdene vedblev væsentlig at beholde deres gamle Karakter, og da Tømmersvendene i Januar 1851 androg om en Lönningsforhøjelse, ordnedes Sagen ubemærket og stille som et fuldstændigt privat Anliggende, skjönt Resultatet blev Vedtagelsen af en omfattende Priskurant, der blev den første saadanne, der kom til at foreligge trykt.

Svendene androg om, at Daglönnen maatte blive forøget med 1 Mk. daglig, og om at de bestaaende Akkordpriser maatte blive forhøjede. Mesterne nedsatte i den Anledning strax et Udvalg (*J. H. Meyer, H. Bremer, H. P. Møller, G. Jacobsen, J. A. Götke*), og den 3. April gik de ind paa, at Daglönnen i de 6 Sommermaaneder (April—September) blev forhøjet fra 6 Mk. til 6 Mk. 8 Sk. ligesom i Marts og Oktober fra 5 Mk. til 5 Mk. 8 Sk.² — Vinterdaglönnen, 4 Mk., vilde de derimod ikke forhøje — og den 16. September vedtog de en af Udvalget udarbejdet forhøjet Priskurant. Da den derefter blev sendt til Svendene, skete det med en Bemærkning om, at yderligere Forandring eller Forhøjelse af Priserne »ej finder Sted«, men denne Bemærkning har næppe vakt nogensomhelst Forargelse, og den 1. Januar 1852 traadte Priskuranten i Kraft.

Den Maade, hvorpaa denne Sag blev ordnet, er karakteristisk for Tiden, og det harmonerer godt hermed, at da den ved Svendenes ovenfor nævnte Bestræbelser paa deres egen Grund i Adelgade opførte Stiftelse indviedes den 6. April 1852, førte Oldgesel *C. Wilhelmy* Oldermænden (*J. A. Kofoed*) og 7 andre Mestere under Musik ind til et Festmaaltid i den nye Amtssal*; 160 Svende førtes af Bisidderen. Det var ved denne Lejlighed, at Oldermænden udtalte sine kraftige Ytringer imod de tyske Svende.

Fig. 34. Hustømrerforeningens Amtssal i sin nuværende Skikkelse
(i Tømmerkroen, Adelgade Nr. 27.)

Lavsforfatningen knyttede gammeldags, men virkningsfuldt Mesterne og Svendene til hinanden, og da *Huandværkerforeningen* i 1856 slog Allarm, fordi det nu syntes at skulle blive til Alvor med den Reform af Næringsforholdene, som saa længe havde truet, træffe vi Tømmersvende og Tømmermestere Side om Side. Den 3. April 1856 deltog Oldermænden *J. H. Meyer* sammen med tre andre

* En foreliggende Sang: Ved den festlige Aabning af Hustømrerforeningens Sal den 1. November 1866 viser, at Salen 14 Aar efter blev sat i Stand igjen. Der foreligger paany Viser i lignende Anledning fra den 16. Oktober 1884.

Mestere i et Svende-Repræsentantmøde, og Mødet vedtog en Udtalelse, der gik imod enhver øjeblikkelig Ophævelse af den bestaaende Lavsindretning og imod Indførelsen af en ganske ubunden Næringsfrihed: paa det almindelige Haandværkerimøde, som 127 Mestere og Svende fra 42 Kjøbstæder og 40 af Kjøbenhavns Lav ved Haandværkerforeningens Initiativ afholdt her i Byen fra den 26. til den 28. Juli 1856 mødte som Delegerede fra Tømmerlavet Tømmermester *G. Jacobsen* og Tømmersvend *C. Wilhelmy**, og da en Adresse til Indenrigsministeren imod Næringsfriheden i August 1857 udsendtes til Underskrift, var Opfordringen om at slutte sig til den bl. A. underskrevet af Tømmersvendene *B. Breum* og *C. Wilhelmy* som Medlemmer af Oldgeselforeningens Bestyrelse. Adressen fik 15,000 Underskrifter¹.

Alle Anstrengelser vare imidlertid forgjæves; det Rigsdagen forelagte Forslag til en Næringslov fik Lovsskikkelse den 29. December 1857 og traadte i Kraft den 1. Januar 1862, modtaget i vide Kredse med sorgblandet Harne. De fleste Haandværkere hang med trofast Hengivenhed ved Lavsvesenet. Tømmerlavet i Aalborg tilskrev endnu i Efteraaret 1852 Lavet i Kjøbenhavn om ved dets Medvirking at blive gjort til et zünftigt Lav, saaledes at det erkjendtes som saadant i baade Indland og Udland, men Tømmerlavet her, som den Gang levede i et alt Andet end godt Forhold til tyske Tømmersvende, troede ikke at kunne træde til. Men derfor opgav Aalborgenserne ikke deres Forehavende, og de synes virkelig at have faaet en Forbindelse i Stand med Lavene i Hamburg, Lübeck og Bremen, ti i September 1857 foreligger der en Henvendelse fra dem til Svendeselskabet i Kjøbenhavn om i Henhold hertil at blive optagne i det som »rejsekonfirmeret«. Saa sent var der altsaa virkelig zünftige Forhandlinger i Gang, og nu brødes Staven med ét Slag

* Et af Mødets Forslag var, at Mesterprøverne fremtidigt skulde bedømmes af en Kommission bestaaende af et Medlem af Magistraten, fire Mestere af vedkommende Fag, to valgte af Mesterne og to af Svendene, en af Magistraten valgt Mester af et beslægtet Fag, en af Lærerne ved polyteknisk Læreanstalt og eventuelt et Medlem af Kunstakademiet; hertil stillede en Del Svende fra 15 Fag og heriblandt Wilhelmy det Ændringsforslag, at af de fire Mestere skulde de to vælges af det vedkommende Lavs Mestere og de to andre af den Svend, der skulde aflægge Prøven².

over alle fra Fortiden gennem Slægtled nedarvede Traditioner: de gamle Forhold kastedes over Ende.

Nu skulde der dannes nye Lav eller rettere Lavforeninger, og det ses nu, at Kjøbenhavns Tømmernestere ikke havde let ved at finde sig tilrette i de nye Forhold. De lagde stærk Vægt paa Mesterprøverne. Lavet, der i 1849 bestod af 25 Mestere og 3 Enker, var ikke vant til nogen stor Tilgang, og naar der i Aarene fra 1850 til 1860 blev ikke mindre end 16 nye Mestere, skyldtes dette navnlig den livlige Byggevirksomhed i Aarene fra 1855 til 1857, ti Mesterprøverne vare snarere besværligere nu end tidligere. De tog som Regel et Aar og indleddes nu som tidligere ved en paa én Dag hos Oldemanden aflagt Skitseprøve, der meget ofte kasseredes, hvad der sjældnere skete med den efterfølgende, egentlige Tegning eller Model. Opgaven var som Regel Tagværket til en mangesidet Bygning: til Skitseprøven kunde ogsaa opgives et Spir, en Bro eller en Trappe. Man kunde ikke godt tænke sig Mesterprøverne borte, og endnu i Maj 1861 nedsatte Lavet da et Udvalg til at foreslaa Opgaver til fremtidige Mesterprøver, og det forsøgte endog to Gange paa at faa Indenrigsministeriet til at sanktionere et sent i 1861 forfattet Lovudkast, hvori der som Betingelse for at kunne blive Medlem af det nye Lav var fastsat Aflæggelsen af en Prøve. Men derfor stod Mesterne ogsaa, da den 1. Januar 1862 kom, uden Love, og først da Ministeriet i Marts s. A. kategorisk havde erklæret, at der kun kunde ventes Sanktion paa Lovene med det udtrykkelige Forbehold, at der ikke ved selve Lavet skulde kunne aflægges nogensomhelst Prøve, faldt de til Føje. Under 14. April 1862 bleve nu Vedtægterne for *Kjøbenhavns Tømmerlav* kongelig stadfæstede, hvorefter Enhver, der har lært Professionen og taget Borgerskab paa Tømmernæringen kan blive Medlem, naar han anbefales af et af Lavets Medlemmer og mindst Halvdelen af de i vedkommende Møde Tilstedeværende stemmer paa ham. Vedtægternes § 1 lyder saaledes: »Tømmerlavets Formaal er at knytte og bevare en nærmere Forbindelse imellem Mænd, der paa Grund af fælles Virksomhed maa antages i mange Henseender at have fælles Interesser, at fremme enhver gavnlig Udvikling af Tømmerhaand-

værket, at stræbe efter at udbrede Oplysning, Kundskaber og Færdigheder iblandt dem, der lære det, at række de Trængende iblandt dets Medlemmer eller disses Efterladte en hjælpsom Haand og i det Hele at hævde det Agtelse hos Publikum og Avtoriteterne*.

Lettere gik det i Svendeselskabet. Allerede i 1859 vedtog det, at Broderskabet fra 1. Januar 1862 udelukkende skulde være en Syge- og Begravelseskasse, og de derefter udarbejdede Love vedtoges paa en Række Generalforsamlinger tidligt i 1861, saaledes at der paa behørig Maade den 19. December 1861 forelaa kongelig konfirmerede Vedtægter for *Foreningen for Hustømrere i Kjøbenhavn*. Enhver, der i denne By ernærede sig ved Tømmerprofessionen, kunde blive Medlem, naar han godtgjorde, enten at have aflagt den i Næringsloven tilladte frivillige Svendep prøve eller at have i Kjøbenhavn eller en anden af Landets Kjøbstæder udstaaet en Læretid af 3 Aar. Hvor let og korrekt Svendene gik ind paa de nye Forhold, kan ogsaa ses af et lille, ganske betegnende Træk. Da det i April 1862 forhandlede imellem Foreningens Repræsentanter, om der ved en Ungsvends Optagelse skulde siges Du eller De til ham, blev det med 15 Stemmer mod 3 vedtaget, at der skulde siges De*, og samtidig besluttedes det ogsaa, at naar Velkomsten ved denne Lejlighed præsenteredes ham, skulde der Intet særligt erlægges herfor. Senere blev der vedtaget en *Ceremoni ved de unge Svendes Optagelse i Hustømrrernes Forening*¹, der kun deri mindede om den gamle Zünft, at der blev drukket af Velkomsten. Svendene fandt sig hurtigt tilrette i de nye Forhold, men herved maa det vel erindres, at de i alt Væsentligt beholdt hele deres gamle Apparat, kun at de paa alle Punkter fik større Frihed og Myndighed. Der var intet lavsmæssigt Opsyn mere fra Magistratens Side med deres Forsamlinger, og der var ingen lavsmæssig Forbindelse mellem deres Forening og Mesterne, de styrede sig selv ved en Formand, en Bestyrer af Foreningens faste Ejendomme, en Kontrolkomite af 4 Medlemmer og 32 Repræsentanter. Den, der i

* Stor praktisk Betydning havde denne Beslutning dog ikke, ti alle Tømmer- og Mursvende sige endnu den Dag idag, naar de mødes, selv om de ikke tidligere have set hinanden. Du til hinanden.

Overgangstiden som Fører stod i Spidsen for dem, först som Oldgesel (1854—1861) og derpaa som Formand (1862—1864), var *Bertel Breum*.

Hvad der under den nye Tingenes Tilstand ogsaa maatte reformeres, var *Haandværkerforeningen*. Denne Forening havde fra sin Stiftelse haft et Repræsentantskab, bestaaende af »alle de i Foreningen værende Oldermænd«, nu blev det sammensat af »Delegerede valgte af de forskjellige Lav eller Lavforeninger«. Men saa lidt som dette Repræsentantskab havde været særligt virksomt för 1862, saa lidt blev det det efter 1862. Selve Haandværkerforeningen optraadte i Lavstiden, som ovenfor nævnt, jo væsentlig kun i Aarene 1847 og 1856 og efter Næringsfriheden ved Oprettelsen af den storartede Stiftelse *Alderstrøst*. Tømmerne ere da heller ikke særlig ivrige Medlemmer i Repræsentantskabet: vi kunne för 1862 spore Oldermændene *F. C. Bultow* (til 1845), *J. A. Kofod* (1849—1853), *J. H. Meyer* (1853—1857) og *H. P. Møller* (1857—1861), men *C. W. Wahl* (1845—1849) synes ikke at have været Medlem. Den förste af de frit valgte Delegerede var *H. H. Kayser* (1863—1872), og derefter fulgte Oldermændene *Fr. Thymann* (til 1874), *F. E. Kerru* (1874—1881), *J. W. Unmack* (1881—1883) og *H. J. Dobel* (fra 1883)¹. Navnlig i Lavstiden synes Kjøbenhavns Tømmermestere ikke at have sluttet sig særligt inderligt til *Haandværkerforeningen*, hvad der efter alt ovenfor Nævnt kan forekomme underligt nok, men herved maa det erindres, at de i det Hele ikke gjorde sig stærkt gjældende i det sociale Liv. Det er derfor næsten en Overraskelse at træffe Tømmermester *J. Brede* († 1847) i 1838 som Medindbyder ved Dannelsen af den efter hele sin Tendens frisindede *Industriforening*²; gennemgaa vi dennes förste Medlemslister (for 1838 og 1839), træffe vi af Tømmermestere da ogsaa endnu kun *C. G. Hüttmann*, men betegnende nok tre Tømmersvende *Glahn*, *Herholdt* og *Olsen*. Tømmersvend Herholdt er den nuværende Bygningsinspektør, Etatsraad, Dr. phil. *J. D. Herholdt*, der i Maj 1837 blev Svend efter en treaarig Lære hos den ovennævnte Tømmermester *J. Brede*. Naar vi senere træffe Tømmermester *H. H. Kayser* som endog Industriforeningens Formand³ i Aarene 1848—1851 og

1853—1857, kommer man uvilkaarligt til at mindes, at han, der ogsaa paa andre Omraader, f. Ex. i Kjøbenhavns Borgerrepræsentation og paa Rigsdagen indtog og indtager en fremragende og betydningsfuld Stilling, var en i Tømmerlavet som polyteknisk Kandidat »indskreven« Mester.

Fordi Kjøbenhavns Tømmermestere ikke paa nogen fremtrædende Maade deltog i det sociale Liv, maa man imidlertid ikke tro, at de manglede Energi eller Handledygtighed. Efter at Industriforeningen i 1841 og 1842 havde forestaaet to vellykkede Julebasarer, viste det sig, at der ingensteds i Byen var et tilstrækkeligt stort Lokale at faa til den i 1843 projekterede Basar, og det saa for saa vidt mørkt ud for den, men da traadte Tømmermester *C. G. Hüttmann* til, og for egen Regning opførte han nu i Flugt med Gotersgade paa Kongens Nytorv en med 410 Alen Udsalgsdisk forsynet Træbygning for en Leje af 2820 Rd.¹, og paa lignende Maade gik det, da Industriforeningen havde indbudt til en almindelig dansk Industriudstilling i 1852. Saadanne Udstillinger havde den tidligere afholdt i Kunstakademiets Lokale paa Charlottenborg, men skjönt dette nu skjönnedes at være for lille, trykkede Komiteen sig dog ved at foranstalte en egen Bygning opført, og det var först da Tømmermester *J. H. Meyer* fremkom med et i høj Grad imødekommende Tilbud, at Sagen blev gjennemført. Den 22. April 1852 afsluttedes Kontrakten med ham, og allerede den 17. Maj hejsedes Kransen paa den paa Kristiansborg Slots Ridebane opførte 120 Alen lange Træbygning, som han paa egen Risiko forud havde forberedt². Her skal det ogsaa mindes, at Tømmermester *J. A. Blom* fra 1859 til 1870 (til 1868 som Vicebrandmajor og derefter som konstitueret Brandmajor) indlagde sig stor Fortjeneste af det kjøbenhavnske Brandvæsens Ledelse. Ved sin Afgang i 1870 paa Grund af Brandkorpsets Omordning blev han udnævnt til Etatsraad³.

Tømmerens i tidligere Tid kun tarvelige teoretiske Uddannelse, dels paa Kunstakademiet, dels i nogle af Tømmerpolerere og yngre Mestere forestaaede private Skoler for Tegning og Konstruktion fik ogsaa nu en anden Karakter. Ovenfor er den af *Hüttmann* forestaaede Skole nævnt, og senere havde *J. B. Wentzel* og *J. W. Un-*

mack lignende Skoler, der gav Uddannelse i Faget. I Forhold hertil betyder det væsentlig Fremgang, at Akademiets Undervisning for Haandværkslærlinge i 1851 begyndte at gaa over til det i 1843 stiftede *tekniske Institut* for faa Aar efter helt at havne her, at *Den nye Haandværkerskole* blev stiftet i 1868, og at disse to Skoler endelig i 1876 forenedes til *Det tekniske Selskabs Skole*. Noget, der har haft stor og gavnlig Virkning. Tømrerne ere da ogsaa et af de Fag, som sender et betydeligt Antal Elever til Skolen ¹, nemlig

i 1876 - 77	154
- 1877 - 78	151
- 1878 - 79	137
- 1879 - 80	124
- 1880 - 81	129
- 1881 - 82	158
- 1882 - 83	179
- 1883 - 84	170
- 1884 - 85	181
- 1885 - 86	168

Som man ser, er der imidlertid baade Dalen og Stigen i disse Tal, men denne Bevægelse staar ikke i nogen direkte Forbindelse med Skolens Forhold. Det er sikkert de almindelige Konjunkturer paa Byggemarkedet, dettes Op- eller Nedadgaaen, som her gjør sig gjældende. Vi komme nedenfor til at se nogle af Svingningerne.

Som ovenfor nævnt faldt ethvert lavsmæssigt Indhold i Forholdet mellem Mestere og Svende bort med Næringsfriheden, det Eneste, hvori det herefter kom til at bestaa, var Spørgsmaalet om Lønnens Størrelse. Men dette Spørgsmaal tør ikke betragtes som noget i og for sig Nyt. Hele den foregaaende Udvikling har vist, hvorledes det lidt efter lidt har arbejdet sig frem, og naar det nu kom til at staa som Forholdets eneste Indhold, ligger dette naturligt i Tiden. Næringsfriheden fører Individerne ind i en ofte hensynsløs Kamp om Udbyttet, og naar de Enkelte staa sammen i arbejdsgivende og arbejdsøgende Korporationer, er det naturligt, at Spørgsmaalet om Arbejdets Betaling maa blive det væsentlige Forhandlingspunkt imellem dem.

Sidste Gang vi traf Lønningsspørgsmaalet, var i 1851, da

Priskuranten for Akkordarbejde blev forhøjet, og Daglønnen blev ansat til 6 Mk. 8 Sk. i de sex Sommermaaneder, 5 Mk. 8 Sk. i Marts og Oktober, samt 4 Mk. i de fire Vintermaaneder. Medens de første Beløb i sig indeholde en Forøgelse af 8 Sk. pr. Dag, gjør Vinterlønnen det ikke, men i November 1854 blev ogsaa den forhøjet med 8 Sk. Krigsaarene havde ladet Efterspørgslen efter Arbejdere stige, Hæren drog mange Kræfter til sig, og de tyske Svende rejste; en naturlig Følge heraf var det, at Lønnen steg, og fra Tømmersvendenes Side søgtes den i 1851 og 1854 opnaaede Forhøjelse yderligere forøget i de derpaa følgende livlige Byggeaar. I September 1855 blive da ogsaa Beløbene 6 Mk. 8 Sk., 5 Mk. 8 Sk. og 4 Mk. 8 Sk. forandrede til 7 Mk. 8. Sk., 6 Mk. 8 Sk. og 5 Mk., men for de derpaa følgende Forhandlinger om en yderligere Forhøjelse blev der i November 1857 slaaet Bom af Mesterne. Da Næringsloven er under Behandling »og muligen vil gaa igjennem og da vil fremkalde særlig Akkord mellem Mestere og hver enkelt Svend, saa fandt man for Øjeblikket ingen Anledning til at forhøje den nuggjældende Dagløn«, lød Mesternes Afgjørelse, som Svendene offentliggjorte i et Par Aviser¹. Med Hensyn til Priskurantens Forhøjelse nedsatte Mesterne derimod et Udvalg til »yderligere« Forhandling, men noget Resultat af denne Forhandling kom aldrig. Priserne sank istedenfor at stige, Pengekrisen i 1857 gjorde sig gjældende, og da Mursvendenes Dagløn blev nedsat, vedtog Tømmermesterne i et Møde den 7. Februar 1860 ogsaa at nedsætte Daglønnen i deres Fag. Sommerlønnen lod de formelt blive staaende ved 7 Mk. 8 Sk., men de indskrænkede Sommermaanedernes Antal fra 6 til 5, satte Lønnen i September og Marts til 6 Mk. og i 5 Vintermaaneder til 5 Mk., ikke at tale om at de samtidig opsagde Priskuranten fra 1851 og forbeholdt sig at slutte specielle Akkorder, hvor saadanne fandtes passende.

Saaledes var Situationen, da Næringsfriheden traadte i Kraft. Konjunkturerne vare nedadgaaende, og Alt var derfor tilsyneladende Stilhed og Ro, men der gik ikke mange Aar, før Forholdene helt forandrede sig. En første Forpostfægtning fandt Sted i 1865. I et Møde den 14. Juli 1865 vedtog Mesterne paa givne Foranledning at

forandre Sommerlønnen til 7 Mk. 8 Sk. i 6 Maaneder*, saaledes som det tidligere havde været Skik, og at forhøje Daglønnen i Oktober og Marts til 6 Mk. 8 Sk. Herfor takkede Svendene, men de ønskede tillige en bestemt Udtalelse om, hvorvidt Mesterne fremtidig paany vilde lægge Priskuranten af 1851 til Grund for Akkordarbejdets Betaling, og da de ikke strax fik et saadant Svar, nedlagde de den 29. Juli Arbejdet. Men Arbejdsnedlæggelsen blev kun af kort Varighed, ti paa et Lavsmøde den 2. August erklærede 24 Mestere, at de uden noget Forbehold vilde slutte Akkorder med deres Svende efter den nævnte Priskurant¹. Herved havde Svendene opnaaet just den samme Stilling, som de havde i 1855, men herved blev de ikke staaende. I Marts 1866 vedtoges det i Hustømmerforeningen, at man paa Grund af Huslejens og Levnetsmidlernes stigende Priser skulde søge Daglønnen forhøjet med 1 Mk. 8 Sk. i Sommermaanederne og 1 Mk. i den øvrige Tid af Aaret, og Mesterne erkjendte, at Svendenes Andragende støttede sig til billige Grunde. Desuagtet troede de dog ikke at kunne gaa ind paa en almindelig Forhøjelse; de vilde komme dem imøde ved »en udvidet Brug af Akkord og privat Overenskomst« og udtalte, at der herved vilde opnaas et ligesaa fordelagtigt Resultat for alle delige Svendes Vedkommende som det. Andragendet tilsigtede.

Hermed var Sagen dog ikke bragt til Ende. Svendene takkede for den i Mesternes Skrivelse udtalte Humanitet, men kunde ikke gaa ind paa den af Mesterne antydede Klassificering af Svendene efter Duelighed: de fastholdt den ønskede Forhøjelse, og den 19. Maj nedlagde omtr. 600 Svende Arbejdet. Men heller ikke denne Gang blev Arbejdsnedlæggelsen, der bl. A. ramte Opførelsen af en ny Hotelbygning paa Klampenborg, af lang Varighed, og Freden kom i Stand paa Grundlag af Sommerdaglønnens Forhøjelse fra 7 Mk. 8 Sk. til 8 Mk. En af Svendene den 2. Juni offentliggjort Skrivelse beklagede, at en Misforstaaelse synes at have bevirket »den for begge Parter saa uheldige Krisis«, og Mesternes Skrivelse

* Protokollens Udtryk ere ikke tydelige; muligvis have de 5 Sommermaaneder aldrig for Alvor været gennemførte, men Sommerdaglønnen har da været nede i 7 Mk., og blev nu forhøjet til 7 Mk. 8 Sk.

af 8. Juni, der afsluttede Sagen, begynder saaledes: »Ligesom Mesterne allerede tidligere, inden Arbejdsnedlæggelsen fandt Sted, havde paatænkt at forhøje den almindelige Svendeløn om Sommeren med 8 Sk., hvilket imidlertid forhindredes ved, at Svendene opstillede en anden og større Fordring, saaledes have Mesterne ikke forandret deres Mening ved de Skridt, der senere fra Svendenes Side er gjort for at fremvinge Opfyldelsen af deres Fordring, og om dette Punkt hersker der altsaa nu, efter at Svendene saa betydeligt have nedstemt deres Forlangende, Enighed mellem Mestere og Svende«¹.

Som det heraf ses, vistes der Hensynsfuldhed fra begge Sider, og i November 1867 gik Mesterne yderligere ind paa en Forhøjelse af Vinterdaglönnen fra 5 til 6 Mk., men endnu vare Forholdene ogsaa væsentlig de gamle. Den frie Forfatnings Indførelse i 1849 skabte ingen Bevægelse i Arbejdsklassen, Patriotismen var den Gang den Alt overfløjende Følelse, og Næringsfrihedens Indførelse i 1862 var i Grunden ikke Arbejdernes Flertal behagelig. Den hidtil bestaaende Organisation gik i forskellige Fag næsten helt tilgrunde, selv iblandt Tømmersvendene faldt mange fra, saaledes at det i 1872 sikkert med Rette blev sagt om Svendene i Almindelighed: »De følte instinktmæssigt, at der laa en fornuftig Tanke til Grund for Lavene, medens det nuværende Klister ærgrede enhver Svend, der satte lidt Stolthed i sin Profession«². Men just derfor var der stort Fængstof i Arbejdsklassen, da den sociale Bevægelse, som maatte komme, naaede os: den holdt sit Indtog her i Forsommeren 1871, da *L. Pio* begyndte Udgivelsen af »Socialistiske Blade«³. Arbejdersagen blev sat i Forbindelse med sociale og politiske Formaal, og den rejste Bevægelse blev navnlig af Betydning, da den lidt efter lidt tog bestemt Sigte paa at danne faste faglige Sammenslutninger. Selvfølgelig bankede den ogsaa paa hos Tømmerne, og Tømmersvendene kunde ikke undgaa at blive berørte af den, skjönt de følte, at deres fra Lavstiden godt organiserede Forbindelse kunde staa paa sine egne Ben. Og Bevægelsen blev saa meget mere overvældende, som der just samtidig indtraadte en enestaaende Byggevirksomhed. Kjøbenhavns Volde faldt, Byen udvidede sig kæmpe-mæssigt, der var Brug for enhver Arbejdskraft, Arbejdslönnen steg,

og Konjunkturerne syntes gunstige for Alt. En Række Forhold antog hidtil ukjendte Dimensioner, og for Tømmerforholdene er det betegnende at se, hvor stor Tilvæxt baade Mesternes og Svendenes Kredse fik, hvad tydeligt vil fremgaa af efterfølgende Fortegnelse over Medlemsantallet i Københavns Tømmerlav og Københavns Hustømrerforening fra 1862 til 1886*, men herved maa det ikke overses, at der ved Siden af de i Lavet optagne Mestere, navnlig til 1883, var en betydelig Række Mestere udenfor det:

	M.	Sv.		M.	Sv.
1862:	35	617	1875:	49	1008
1863:	36	582	1876:	54	1317
1864:	35	470	1877:	62	893
1865:	35	559	1878:	69	854
1866:	40	585	1879:	69	908
1867:	42	618	1880:	70	1031
1868:	44	625	1881:	71	1112
1869:	44	638	1882:	74	1138
1870:	42	667	1883:	73	1287
1871:	41	724	1884:	102	1296
1872:	41	790	1885:	104	1384
1873:	41	876	1886:	101	1157
1874:	43	934			

Da Svendeselskabet i 1862 gik over til at blive *Kjøbenhavns Hustømrerforening*, var Tanken, at den udelukkende skulde være en Sygeunderstøttelses- og Begravelsesforening, men den blev ganske naturligt Centrum for Svendenes Interesser i Almindelighed. Det var den, der forhandlede med Mesterne baade 1865 og 1866, og det kunde ikke undgaaes, at denne Side af dens Virksomhed under den nye Bevægelse maatte voxe. Efter Foreningens Love er Generalforsamlingen, der ordinært holdes hvert Aar i Februar Maaned, dens højeste Myndighed, men Forholdene gjorde, at der ved Siden af den opstod andre, ogsaa af Foreningen indkaldte Forsamlinger, nemlig

* For Hustømrerforeningens Vedkommende foreligger der et aarligt trykt Regnskab med Medlemsliste. Naar der i disse Lister undertiden siges, at et Medlem har ladet sig »læske«, vil det sige, at Vedkommende er bleven udslettet. *Læske* er her en Forkvakling af det tyske *löschen*.

almindelige Møder for alle Tømrere i Byen, hvad enten de vare Medlemmer af Foreningen eller ikke. Det første saadanne Møde fandt Sted den 15. Januar 1872, og Mødets Forhandlingsgjenstand var, man kunde næsten sige naturligvis: »Opnaaelse af bedre Lønningsvilkaar«, som det hedder: »ved mindelig Overenskomst samt Oprettelse af et fælles Fond til Understøttelse«. Omtrent 700 Tømrere vare tilstede, og Mødet vedtog, at Daglønnen skulde søges forhøjet med 1 Mk., at Betalingen for Akkordarbejde skulde forhøjes i samme Forhold (d. v. s. med c. 12 $\frac{0}{10}$), og at Arbejdstiden om Sommeren skulde formindskes med en Time. Og Tidspunktet var heldigt valgt: Mesterne gik strax ind paa at sætte Daglønnen til 9 Mk. i Maanederne fra April til September, 8 Mk. i Marts og Oktober, 7 Mk. i Februar og November og 6 Mk. i December og Januar. Med Hensyn til Akkordprisernes Forhøjelse henviste de til Overenskomst mellem den enkelte Mester og Svend, og kun hvad Arbejdstidens Forkortelse angaar sagde de ubetinget Nej.

Dette var imidlertid kun en Indledning. I Februar 1873 kom Ønsket om Akkordprisernes Forhøjelse og Arbejdstidens Formindskelse igjen, og nu gik Mesterne overfor det første Spørgsmaal med til Nedsættelsen af et Fællesudvalg, hvis Forhandlingers Resultat blev en ny Priskurant, der traadte i Kraft den 1. Juli 1873. I Efteraaret 1874 gjaldt det derefter paany Daglønnen. Der kom endog to Henvendelser fra Hustømmerforeningen om, at Daglønnen fra 1. Oktober til 1. April maatte blive forøget med 1 Mk. (altsaa til henholdsvis 9, 8 og 7 Mk.), men herpaa vilde Mesterne ikke gaa ind, og som deres Grund hertil anførte de -- hvad der giver et slaaende Begreb om de daværende livlige Byggeforhold -- at »Mesterne allerede i Virkeligheden maa betale endnu højere Daglön end den, der ønskes«. Det var i November 1874, og da Forlangendet strax efter kom igjen, vedtoges i Mødet den 10. December s. A. en Skrivelse, hvori Mesterne gik ind paa det, men rigtignok kun paa Betingelse af, at de fra Hustømmerforeningen modtog en af samtlige Svende i den underskrevne Skrivelse, hvori de forpligtede sig til at ville arbejde for den saaledes fastsatte Daglön*.

* Paa denne Tid tjente en Tømmersvend gennemsnitlig c. 5 Kr. om Dagen¹.

En saadan Skrivelse kom imidlertid ikke. Forlangendet synes kun stillet i agitatorisk Øjemed. og strax efter (d. v. s. i Januar 1875) fremkom der da ogsaa Anmodning om Nedsættelse af et Fællesudvalg til paany at revidere Priskuranten. Her laa nemlig Tyngdepunktet, og Tidens opadgaaende Tendens viser sig deri, at Mesterne gik ind paa dette Forlangende. Den i 1873 reviderede Priskurant blev paany revideret, selvfølgelig i Svendenes Favør, og den 1. April 1875 traadte den nye Priskurant i Kraft. Den var som Følge af Møntforandringen affattet i Kroner og Øre. I 1875 gennemførtes ogsaa Svendenes oftere fremkomne Forlangende om Sommer-Arbejdstidens Afkortelse med en Time. Arbejdet kom nu til at ophøre Kl. 6 istedenfor som tidligere Kl. 7 Efterm.*

De her omhandlede Henvendelser til Mesterne billigedes, som naturligt er, af hele Svendestanden, uden Hensyn til om den repræsenteredes af Generalforsamlingen i Hustømrrerforeningen eller af almindelige Møder, men ved Siden af denne Enighed var der en ikke ubetydelig Brydning mellem Svendestandens forskellige Bestanddele. Den gamle Stok i Hustømrrerforeningen stod paa Foreningens absolute Selvstændighed: den saa, modsat en stor Del yngre Medlemmer, mistroisk paa de nye Elementer, der strax proklamerede, at de vilde tage Magten. Foreningen sagde derfor i 1873 Nej til en Indbydelse fra den danske Afdeling af *Internationale* til at deltage i en af den arrangeret Grundlovsfest, og den forkastede et Forslag om at avertere i Bladet *Socialisten*. I 1874 beklagede den Oprettelsen af en *Tømrrernes Fagforning*¹, der formentlig kun vilde bevirke Splittelse, og den stillede sig kølig overfor *Centralbestyrelsen for de frie Fagforeninger* og dens Indbydelser til Grundlovsfester**. Det var Alt sammen dog kun Smaating, der for en stor Del udfægtedes og afgjordes i Foreningens Repræsentantskab, men da et Repræsentantskabsmøde den 6. Februar 1877 vedtog, at der skulde søges dannet »en faglig Organisation«, kom dette indgribende Spørgsmaal for paa

* Kjøbenhavns Mursvende satte denne Ordning igjennem i April 1875, og Tømrrerne fulgte hurtigt efter².

** Modsætningen kom frem paa mange Punkter. Overfor den i Juni 1853 stiftede *Hustømrrernes Sangforening* stiftedes i 1880 en Tømmer-Sangforening *Vega*.

en den 27. s. M. afholdt Generalforsamling, og — Forslaget blev forkastet med betydelig Majoritet; Forsamlingen skiltes med et Hurra for den gamle Forening.

Naar der herefter viser sig en betydelig Afgang i Foreningens Medlemmer, staar dette muligvis i Forbindelse med den saaledes trufne Afgjorelse, og Afgangen blev herved en Pression, der kom til at virke, da Spørgsmaalet om den faglige Organisation senere kom frem paany; den vedtagne Beslutning kunde kun en kort Tid holde det nede. I November 1872 var det blevet besluttet ved Siden af Foreningens almindelige Syge- og Begravelseskasse at oprette en *Hustømrrernes Laane- og Understøttelsesforening*; der skulde ydes 4 Sk. ugentlig af ethvert Medlem, og Fonden skulde benyttes ved en paakommende og berettiget Arbejdsnedlæggelse samt til Udlaan til Medlemmerne. Denne Fond trivedes imidlertid ikke, og et almindeligt Tømmermøde i Avgust 1878 vedtog Oprettelsen af en ny Fond »med den Opgave at støtte Svendene i faglige Sager«, Kontingentet skulde være 10 Øre ugentlig. Den almindelige Forsamling havde imidlertid intet Organ, hvorigjennem dens Beslutning kunde realiseres, og Hustømrrerforeningens Repræsentantskab vægrede sig ved at fremme Dannelsen af »en faglig Fond«. Sagen kom endnu ikke frem, og det er ikke uden Interesse at se, at Repræsentantskabet endnu i Januar 1880 udtalte, at det ikke kunde »tiltræde nogen fælles Optræden med andre Foreninger om Ordningen af egne Faginteresser«*.

Bevægelsen var imidlertid stadig voxende. Almindelige Møder i Marts og April 1880 vedtog paany Oprettelsen af en faglig Fond, hvis Ledelse udtrykkelig overdroges Hustømrrerforeningens Bestyrelse. Indbetalingen begyndte strax, men de endelige Love for *Hustømrrernes Understøttelsesfond* kom dog først i December s. A. Formaalet, hedder det i dem, er »at overholde den mellem Mestere og Svende vedtagne og gjældende Priskurant og hæve Arbejdslønnen, som ved mulige nedadgaaende Konjunkturer er bleven trykket, samt støtte Arbejdsnedlæggelser, som maatte blive nødvendige for at hævde disse

* Den 30. December 1879 var der afholdt et Møde af Bygningssnedker-, Tømmer- og Mursvende angaaende Overholdelsen af deres Priskuranter¹.

Formaal«. Kontingentet sattes til 1 Kr. maanedlig i Tiden fra 1. Maj til 1. Oktober, og med Hensyn til Fondens Bestyrelse bestemtes det, at den ligger hos Hustømrrerforeningens samlede Bestyrelse, som af sin Midte aarlig vælger et Udvalg paa 6 Medlemmer, der tilligemed Foreningens Formand udføre de almindelige Forretninger«. Hermed var, som det let ses, indenfor Foreningen dannet en faglig Afdeling, der ganske sikkert ikke strax, men senere (1884) søgte at træde repræsenterende op ogsaa udadtil*, uden dog hidtil at være bleven anerkjendt af den vigtigste Faktor, Mesterlavet, der gjen-tagende har udtalt, at det kun vil forhandle med Hustømrrerforeningens almindelige Bestyrelse.

Naar Svendene trængte saa stærkt paa, laa Grunden dertil lige for. Det var de nedadgaaende Konjunkturer. Den livlige Byggeperiode havde skabt en Række Mestere, som, da Forholdene gik tilbage, ikke formaaede at bevare deres Stilling, endskjönt de paa enhver Maade søgte at holde sig oppe, og det er i saa Henseende oplysende, at da det almindelige Tømmermøde i August 1878 vedtog Oprettelsen af en faglig Fond, udtalte det ogsaa, at Sammenarbejde med Mesterne var af Vigtighed. Det henstillede til dem »ikke at foretrække ganske unge og ganske nylig indvandrede Kræfter for Folk, som vare bosatte og havde Familie her i Byen«, det beklagede sig over flere Mesters store Lærlingehold og udtalte en direkte Klage »over de tidligere Arbejdsgivere, som nu selv arbejde og af yderste Evne stræbe efter at nedsætte den gjældende Svendelön«. Aaret efter vedtager et nyt almindeligt Møde en skriftlig Henvendelse til Mesterne om at medvirke til at hæve de tildels ved slet udført Arbejde nedsatte Priser. Det er Priskuranten af 1875, som søges opretholdt, og Mesterlavet er ikke utilböjeligt hertil. I en Skrivelse af April 1880 udtaler det, at det gjærne vil erkjende Priskuranten for gjældende, »dog kun saa længe ingen Tømmer-

* § 1 af de i 1884 vedtagne Love for Hustømrrernes faglige Afdeling lyder saaledes: »Afdelingens Formaal er at sikre sine Medlemmer det fulde Udbytte af deres Arbejde, som tilkommer dem efter den gjældende Prisfortegnelse og Daglön. Dette sker dels ved Understøttelse i Tilfælde af Arbejdsnedlæggelse og til Sagsantæggelse, naar saadanne gjøres nødvendige for Opnaelsen af ovennævnte Øiemed«.

svend for Andre i eller udenfor Lavet arbejder under samme«, og dette »i eller udenfor« Lavet havde sin bestemte Aarsag.

Som ovenfor nævnt holdt Mesterlavet i 1862 stærkt paa en Mesterprøve, og det stod derfor, som naturligt er, noget køligt overfor de Mestere uden Prøve, som, navnlig da Byggevirksomheden tog til, maatte blive talrige. Disse Mestere trængte imidlertid ogsaa til en Sammenslutning, og saa opstod *Tømmermesterforeningen af 1873*, med hvilken Hustømrrerforeningen (dog først efter en Generalforsamlings Beslutning af Marts 1875) forhandlede ligesom med Tømmerlavet. Da Tiderne gik nedad, havde, som rimeligt er, flere løse Mesterelementer hjemme i Foreningen af 1873; hverken Svendene eller Mesterlavet saa derfor mildt til den, og i 1882 brød Uvejret løs. For at spare en øjeblikkelig Udgift havde enkelte Mestere i Foreningen indført at lægge Bjelkelag af uhugget Tømmer, Noget, der i flere Retninger medfører ikke ubetydelige Ulemper, men herpaa vilde Svendene ikke ret indlade sig: de fordrede, at Mesterne, uden Hensyn til om Hugningen blev udført eller ej, alligevel skulde betale, hvad den efter Priskuranten kostede. Herpaa vilde man ikke indlade sig, hvorfor Svendene den 20. September 1882 nedlagde Arbejdet hos en af Mesterne, hvis Sag Foreningen af 1873 gjorde til sin, og da Svendene ikke, som det forlangtes, inden den 27. s. M. faldt til Føje, stansede Foreningens samtlige Mestere Arbejdet, men denne Stilling var ikke holdbar for dem. Efter kort Tids Forløb maatte de indrømme Svendenes Fordring, og Foreningen af 1873 havde hermed væsentligt udspillet sin Rolle, saa meget mere som en større Arbejdsnedlæggelse snart forenede alle Mestere. Fra 1883 repræsenterer Tømmerlavet samtlige Mesterinteresser; dets Medlemsantal steg ogsaa i dette Aar fra 73 til 102.

Allerede i 1881 blev der af Hustømrrerforeningen rettet en Anmodning til Mesterne om Nedsættelsen af et Fællesudvalg til Revidering af Priskuranten fra 1875, og Mesterlavet gik ind herpaa, men da det bl. A. fordrede, at de fra begge Sider Valgte skulde have Fuldmagt til at tage endelig Beslutning, trak Sagen ud, og Forhandlingerne bleve først aktuelle i Begyndelsen af 1883, paa hvilken Tid der fra Svendenes Side tillige stillede Fordring om Daglönnens For-

højelse til henholdsvis 4 Kr., 3 Kr. 64 Øre, 3 Kr. 32 Øre og 3 Kr. * I Juni 1883 var Priskuranten færdig fra Udvalgets Haand, den blev strax godkendt i Hustømmerforeningens Repræsentantskab, men tre extraordinære Generalforsamlinger, der efter hinanden bleve indkaldte i Foreningen, den sidste den 5. Juli, afviste den. Daglönnen var i en Indledning til den sat lavere end ovenfor nævnt (til 3 Kr. 80 Øre, 3 Kr. 40 Øre, 3 Kr. 24 Øre og 2 Kr. 84 Øre), og denne Indledning, der bl. A. ogsaa udtalte, at de unge Svende skulde have en noget ringere Betaling end de andre Svende, at Lönningsregnskaberne skulde opgjøres af Mesterne, at Mesterne skulde bestemme Lærlingenes Lön, der betaltes af Svendenes Fortjeneste, og at en nærmere betegnet Voldgiftsret skulde træde i Virksomhed, blev i det Hele meget uvenligt optaget. Det var den, der bevirkede, at Priskuranten, som ovenfor nævnt, blev afvist, og man fordrede nu under Trusel om Arbejdsnedlæggelse en Daglön af 4 Kr. indført fra Mandag den 9. Juli, hvad der førte til, at Svendene paa denne Dag ophørte at arbejde.

Som Svar herpaa sammenkaldte Tømmerlavet, der först den 10. Juli fik officiel Meddelelse om Generalforsamlingens Beslutning, den 12. Juli et almindeligt Møde af Tømmermestere, og paa dette vedtog man enstemmigt at fastholde »det Standpunkt, som er tilvejebragt ved det fremkomne Forslag fra Mesterlavets og Hustømmerforeningens Delegerede, og som er bekræftet af Svendenes Repræsentantskab og af Mesterlavet«, de extraordinære Generalforsamlingers Forlangende vilde man ikke indgaa paa. Og Uge efter Uge sneg nu Striken sig hen, til der endelig i den femte Uge kom et Forlig i Stand; Priskuranten blev godkendt, dens Indledning modificeret og Sommer-Daglönnen sat til 3 Kr. 80 Øre **. Arbejdet optoges igjen

* Den gjældende Daglön var 3 Kr. 32 Øre, 3 Kr., 2 Kr. 64 Øre og 2 Kr. 32 Øre ¹.

** Indledningen kom til at lyde saaledes: •1. I Januar og December er Arbejdstiden fra Kl. 8 Morgen til 4¹/₂ Efterm. med Middag fra Kl. 12 til 1. Lönnen pr. Dag 2.84 Øre. I Februar og November Maaned er Arbejdstiden fra Kl. 7 Morgen til 5 Efterm. med Frokost fra Kl. 8 til 8¹/₂, Middag fra Kl. 12 til 1. Lönnen pr. Dag 3.24 Øre. I Marts og Oktober Maaned er Arbejdstiden fra Kl. 6¹/₂ Morgen til 5¹/₂ Efterm. med Frokost fra Kl. 8 til 8¹/₂, Middag fra Kl. 12 til 1 og Vesper fra 3¹/₂ til 4. Lönnen pr. Dag 3.40 Øre. I April, Maj, Juni, Juli, Avgust

den 14. Avgust ¹. Fra den 13 Juli til den 11 Avgust udbetaltes der af Hustømrrernes Understøttelsesfond i Understøttelser ikke mindre end 34,531 Kr. 50 Øre. De Mænd, der paa Mesternes Side førte Sagen igjennem, vare den samme Aar til Lavets Oldermænd valgte Tømmermester *H. J. Dobel* samt de fire Bisiddere, Tømmermesterne *F. A. Frandsen, F. R. Kretz, Chr. Rothe* og *J. W. Unmack*.

Meningerne stod skarpt imod hinanden ved denne Arbejdsnedlæggelse, denne sidste store Begivenhed i Tømmerlavet. Man behøver blot at læse *Hustømrrernes Fagblad*, der udkom med 17 Numre fra den 29. April 1883 til den 1. Avgust 1884, for at blive overbevist herom, og den derefter indtraadte fredeligere Stemning er ikke fri for Anfægtelser. I September 1885 rejste Hustømrrerforeningens faglige Afdeling Spørgsmaalet om Søndagsarbejdets Afskaffelse, og samtidigt tiltraadte Mesterlavet en ny stiftet *Fællesforening af Arbejdsgivere* til gjensidig Støtte². Der er altsaa Gjæringsstof nok, men det maa herved erindres, at det ikke altid er faglige Spørgsmaal, der volde den største Uro, og man tør derfor sikkert med Fortrøstning se Fremtiden imøde. Naar en Gang de ulykkelige, politiske Storme, der nu saa stærkt paavirke alle Forhold i vort Land, ere komne til Ro, vil forhaabentlig denne ogsaa komme de her omhandlede Forhold til Gode. Antydningvis skal det her nævnes, at fælles Bestræbelser i de enkelte Fag i Forbindelse med Tilskud fra Kommune og Stat ville og maa kunne skabe en betryggende Alderdomsforsørgelse. Hustømrrerne i Odense have i 1885 i saa Henseende gjort et Skridt fremad³.

Det er naturligvis kun en Reminiscens fra Lavstiden, at Hustømrrerforeningens Repræsentantskab i Juli 1867 vedtog, at en Svend,

og September er Arbejdstiden fra Kl. 6 Morgen til 6 Efterm. med Frokost, Middag og Vesper til samme Tider som i Marts og Oktober. Lønningen pr. Dag 3,80 Øre. — 2. Formanden ved Arbejdet ansættes af Mesteren. — 3. Alle Arbejder udføres saa vidt muligt i Akkord efter nærværende Prisfortegnelse; denne kan erholdes til Eje af Enhver, som ernærer sig som Hustømrrer, imod at Vedkommende afgiver skriftlig Forpligtelse til nøje at overholde de i Fortegnelsen angivne Priser og til ikke at overdrage det modtagne Exemplar til nogen Anden.

der vægrede sig ved at tildrirkkes af Velkomsten, skulde udslettes af Foreningen, og at Lavets gamle Kaarder bleve oppudsede ved Kronprinsens og Kronprinsessens Indtog her i 1869; Alt skulde ved denne Lejlighed, vedtoges det, »stilles paa saa festlig en Fod som muligt«. Men det har dybere Betydning, naar det paa det oftere ovenfor nævnte almindelige Tømmersvende-Møde den 27. Avgust 1878 blev vedtaget, at Forsamlingen betragtede den nu gjældende Næringslov som særlig Aarsag til de nuværende daarlige Forhold i Haandværk og Industri og ansaa det for heldigt, at der indførtes Mesterprøver. Og det er ikke langt fra at være en Begivenhed, at Hustømmerforeningen ved en i 1885 gennemført forandret Affattelse af sine Love vedtog at fordre, at den, der vilde være Medlem af den, ikke alene skulde have staaet 3 Aar i Lære men ogsaa have aflagt frivillig Svendeprøve¹: efter de tidligere Love var en af Delene nok.

Kjøbenhavns Hustømmerere mødes med Traditionerne fra Kjøbenhavns gamle Tømmersvendelav i Kjærlighed til deres Profession; Dygtigheden skal holdes vedlige. Men dette er et Grundlag, paa hvilket der kan bygges meget, og ser man den stærke Væxt, som Hustømmerforeningens Virksomhed i anden Retning har taget, faar man Indtryk af et dygtigt, fremadstræbende Samfund, der nok vil vide at finde det Rette. Svendeselskabet uddelte i 1841 i Alt 3640 Kr. til Syge- og Begravelseshjælp samt Understøttelser, og dets gennemsnitlige Udgift i samme Retning i Aarene fra 1855 til 1859 var 8322 Kr.², men disse ikke ubetydelige Summer ere nu langt overskredne. I 1885 havde Hustømmerforeningen, bortset fra dens Ejendom og dens Stiftelse, en Indtægt af noget over 20,000 Kr., og heraf udbetaltes noget over 16,000 Kr. til Syge- og Begravelseshjælp samt anden Understøttelse. Det tyder ogsaa paa god og klog Administration, at Bestyrelsen for Foreningens Stiftelse i December 1886 har kunnet købe en Grund i Faxegade til Opførelsen af en ny Stiftelse. Foreningens »Gamle« skulle have det godt, og i det Hele maa det siges, at Stiftelsen er et stærkt Bindemiddel. Da Tømmersvenden *Niels Møller*, der særlig havde virket for Stiftelsens Opretelse i 1846 og senere varetaget dens Tarv, i 1859 afgik ved Døden, skjænkede han Foreningen, der til Tak lod hans Portræt male til

Amtssalen, et Legat paa 1000 Kr. til Fordel for Stiftelsens Enker, og da hans Efterfølger i Stiftelsens Bestyrelse, *L. L. Thrane*, i 1881 kunde fejre sit 50-aarige Jubilæum som Svend, vedtog Foreningens Bestyrelse at stifte et Legat med hans Navn: han døde forinden — i September, som Jubilæet skulde have været i November — men et Legat paa 1000 Kr. kom dog i Stand. — Efter den Tid har Posten som Bestyrer af Foreningens Ejendomme været beklædt af *Harald Olsen*, der ogsaa er Hustømmerforeningens Formand: han har været dette siden 1866. — En sjælden Fest blev holdt i Stiftelsen, da en af dens Beboere, Tømmersvendeenken *Antoinette Achilles*, den 11. Marts 1870 fyldte 100 Aar¹. Hun levede endnu herefter noget over 1½ Aar og døde først i September 1871 efter i 20 Aar at have haft Fribolig i Stiftelsen.

Naar det ovenfor meddeltes, at der stiftedes et *L. L. Thrane*s Legat paa 1000 Kr., søgtes Bidragyderne hertil dog ikke udelukkende i Svendenes Kreds, ogsaa Mesterne bleve anmodede og gavede deres rigelige Andel, og det skal i det Hele erindres, at Mesternes Imødekommenhed ved saadanne Lejligheder sjælden paakaldes forgjæves. — Arvingerne efter Tømmermester *Henrik Thyberg* († 25. Decbr. 1844)* skjænkede Mesterlavet et Legat paa 600 Kr., hvis Renter skulde tilfalde en trængende Enke eller Datter efter en afdød kjøbenhavnsk Tømmermester, og 1876 vedtog Mesterlavet for sine sammensparede Midler at opføre en Fribolig (Valdemarsgade Nr. 13 og 15), men ved Siden heraf er der nok saa meget at nævne i Retning af Mesternes Gavnildhed overfor Svendene. I de aarlige Regnskaber for Hustømmerernes Stiftelse findes stadig Bidrag fra en Række Mestere: Tømmermester *J. H. Meyer* († 12. Avgust 1879) oprettede i 1871, da Kroen i Adelgade havde været 100 Aar i Svendenes Besiddelse, til Minde om sine afdøde Forældre, Tømmersvend *F. V. Meyer* og Hustru, et Svendelegat paa 2000 Kr., og Tømmermester *H. H. Kayser* har til forskjellige Tider skjænket Svendene en Legatkapital paa i Alt 10,000 Kr.

Der kan ogsaa peges paa forskellige Syge- og Pensionskasser

* Han var født 1776, lærte Tømmersprofessionen, vandt Medaljerne ved Kunstakademiet indtil den lille Guldmedalje (1803) og gjorde 1811 Mesterprøve som Tømmermester².

for Svendene hos enkelte Mestere (den Kofoedske, den Scheitelske, den Kayserske), men der tør dog ikke tillægges dem — saa lidt som de senere Hundredmandsforeninger mellem Svendene (Nr. 1, 1884; Nr. 2, 1885)¹ — nogen væsentlig Betydning overfor den almindelige Hjælp, som Svendeselskabet yder. De virke kun med til at vise,

Fig. 35. Tømmerlavets i 1887 anskaffede nye Fane.

Denne Fane, der er anskaffet ved frivillige Bidrag fra Tømmerlavets Interessenter, er tegnet af Professor *V. Dahlerup* efter den ovfr. S. 124 afbildede gamle Fane som Forbillede.

at der er meget større Velvilje og Imødekommenhed tilstede, end de store Rivninger ofte lade formode, og i samme Retning peger et af Mesterne i November 1886 gjort Forslag om Oprettelsen af en Voldgiftsret², der i Februar 1887 har fundet en velvillig Modtagelse i Hustømmerforeningen. Der er formentlig ingen Tvivl om, at et

godt Sammenarbejde i høj Grad vil blive fremmet herved, og med et godt Ønske om, at dette vil ske, skulle vi her slutte, efter dog først at have gjort opmærksom paa, at Traditionen fra »de gode gamle Tider« endnu er levende tilstede i Tømmermester *Carl Gerhard Hüttmann*, der i November 1882, da han fejrede sit 50 Aars Jubilæum som Tømmermester, blev udnævnt til Æresmedlem af Tømmerlavet. Men »de gode gamle Tider« skulle dog ikke derfor opstilles som et absolut Forbillede. Den Sindighed og Ro, hvormed de arbejdede, har nok saa meget ligget i Mangel paa Foretagelse og Liv, begrundet i et stærkt økonomisk Tryk, som i positive idylliske Egenskaber; men derfor er det dog tiltalende at høre om den gjensidige Fordragelighed og virkelige Sammenslutning, som den Gang fandt Sted i Fagets forskellige Kredse. De gode gamle Tider havde heri et betydeligt Fortrin. Gid Fremtiden maatte kunne vinde dette Fortrin tilbage uden at sætte den Udvikling af Vilje og Handledygtighed til, som Friheden har fostret. Kunde dette ske, da vilde det være til Gavn ogsaa for Kjøbenhavns Tømrere, hvad enten de ere repræsenterede i Tømmerlavet eller i Hustømrerforeningen.

Fig. 36. Tømmerlavets nuværende Segl.

B I L A G.

1.

1515, 5. December. Skraa for et St. Andreas- og Tømmermandsgilde i Kjøbenhavn.

Wi borgemester, raad och byfoget i Kiøbenhafn gjøre witterligt for alle, som nu ere eller komme skulde, at aar [efter] guds biurd mdxv onsdagen, som var ste Nicolai aften¹, paa Kiøbenhafns raadhuus med Kiøbenhafns raad och byfogets samtøche var denne skraa giffuen och giort sancte Andreas apostell til louf, heder [och] ære vppa det, at ste Andree gylle ey skulde nederleggis oc at guds tieniste ydermere øges och opholdes, war det med gyllbrødernis samtøche saa oc begiering, som da tilstede vare, som ere fornumstige mend Boe tømmermand, Niels Olsen tømmermand, Per Nielsen tømmermand oc Ys Jyde tømmermand med flere af ste Andree gyllbrødre, som de til dem samtøcht for mestermend at vere vppa tømmermands [embede], som er Christiern tømmermand, Hans Bunde, Oluf Hallebach och Henning tømmermand, huilchen skraa som her efter v-brødelige holdes skal med alle sine puncter oc artichle vppa det, at huer skall skee ret oc skiell saa vell den, der arbeider, som den, der arbeide lader, saa at god endrechtighed maa være iblant menigheden.

1. Om brødre at blifue. Huilchen mand eller suend som her nu till stede ere [i] Kiøbenhafn eller her efter till byen kommendis worder, som kand tømmermands embede sig der med at bierge, da skall hand blifue borgere inden 6 vger, efter at hand er hid kommen till byen, som vore *privilegia* vdwiser, och siden skall hand blifue broder i sti Andree gylle oc gjøre i alle maader och fuldkomme, som skraaen indeholder, och gifue till indgang vi β och 2 alb. till selfue; søster sammeledis.

¹ St. Nicolai Dag er den 6. December.

2. Om mestermand at blifue. Naar nogen tømmermand eller suend, som tømmermand embede will vinde, saa att hand trøster sig och kand vere fuld høfuismand for en bygning, thi skal oldermænd och stols brødre¹ oc to af de andre mestere følge hannem ind paa raadhuuset for borgemester oc raad oc bevise det med deris æd, at hand kand giøre fyldest for hans embede, och skal hand siden self suerge at vilde holde alt det, som den[ne] deris skraa indholder, oc at være sin oldermænd lydigh, som det till bør; der nest skall hand giffue 1 tønne øll i embedet och 1 ℥ vox till ste Andree gilde, item naar som tømmermændene holde stefne for dem selfue, da skall hand sige til stefne saa lunge, at en anden kommer i hans sted.

3. Om tømmermands løn. Om oldermænden eller stolsbrødre² tager nogen tømmermand mester at blifue, anderledis end som forskrefuit staa, da skal huer af dennem hafue forbrudt en løde³ ℥ til kongen, anden til raadet och den tredie till ste Andree gilde, och den som saa v-retteligh vill lade sig tage till mestermand, naar hand hafuer wundet embedet som foreskrefuit staa, hafue till løn 4 ℔ huer søgnedag, hand arbeider om sommeren, mester suenden iij β och siden viij huide, vij huide och 3 β ⁴ huer for sig af de andre tømmermændene, saa at mestermanden skall giøre det med sin æd, at huilchen af dem, som saadant løn skall opbære, at hand kand den løn vell fortiene och giøre fyldest fore, huem her derfuis imod at giøre oc dette ey holde vill, bøde første tid en tønne øll i embedet oc 2 ℥ vox til gildet, annen reise bøde sammeledis; thet gud forbiude, at det tredie tid skeer, at der kæremaal ofuer kommer, da skall mestermanden [ej] vere sit embede nermere eller borgerskab nermere, end borgemester oc raad wille, oc de andre suenne skulde strafis af borgemestere och raad oc siden fare aff byen, som de mænd ey lydigh vilde holde. Huilchen mestermand, som fortinger it arbeide oc en anden mester mand stinger hannem der ud af oc tager det arbeide fran ham, da skall den, det giør, bøde 3 sage ℥ till kongen, 3 till raadet och 3 till ste Andree gilde, och skall hand iche blifue ved arbeidet. men den, det først betingede, hand skall blifue ved arbeidet.

4. Ingen tømmermand eller suend, som iche hafuer wundet embedet, som forskrefuit staa, skall tage sig⁵ nogen ny bygning fore, som er ny huus eller anden bygning, som magt paa kand ligge. Huem her

¹ Her staa stadsbrødre. ² Her staa staldbrødre.

³ Her staa bøde.

⁴ Her staa 8 β , der afgjort er en Skrivefejl. Hele Stykket gjør Indtryk af at være korrumpet.

⁵ Her staa meningsløst: Ingen tømmermand eller suend *skall tage* som iche hafver wundet embedet, som forskrefuit staa, skal *ey* tage sig o. s. v.

imod gjør, bøde 1 løddige \mathcal{L} til kongen, anden til raadet och den tredie till ste Andree gilde.

5. Huilchen mester mand, som sig tager en suend at lære tømmermand embede, da skall hand gifue 1 \mathcal{L} vox till ste Andree gilde, och skall samme lere suend ey hafue mere første aar end 2 β om dagen.

6. Huilchen mestermand som anden mands suend holder, der skildes v-loulig ved sin hosbonde och vorder hannem advaret, och vill hand ey ofuergifue suenden, da bøde hosbonden, som suenden holder, 1 tønne øll i embedet och suenden fare till sin hosbonde igien, som hand før tiende, och bøde 2 \mathcal{L} vox till gildet, och ingen skall loche anden mands suend vnder samme brøde, skall oc ingen tale nogen mestermands suend till om tieniste, førend hand hafuer talet hosbonden till som skildt loulig ved hannem, huo her imod gjør, bøde 1 tønne øll och 1 \mathcal{L} vox.

7. Stefne skulde tømmermendene holde i oldermændens huus, saa tit som behof giøris, och huilchen som til wares oc ey kommer till stefne vden loulig forfald, hand bøde 1 \mathcal{L} vox, skulde de hafue en bisidder aff raadet.

8. Ingen tømmermand eller suend skall kiere den anden for foget, borgemester oc raad, førend hand hafuer kieret hannem for hans oldermænd eller stoelsbrødre, vnder en tønne øll till wide, kongens och stads rett v-forsømmet, om det er om slagsmaall, blaonet eller blødende, jtem kieris nogen for giæld, da leggis hannem laug dag fore inden fiorten dage at betale nest till kommendis, will hand icke betale, som hannem blifuer forelagt, bøde 1 tønne øll och 2 \mathcal{L} vox for v-lydighed och staa siden sin embeds broder til rette, naar hand paa kierer; jtem naar nogen broder hafuer kiæret sig for oldermænden och stoels brødre, och kand hannem icke wederfaris rett, da maa hand siden kiere sig for foget, borgemester och raad.

9. Huilche brødre som vorder tillvart at kiøbe øll och benche¹ och kommer iche betimelig, bøde $\frac{1}{2}$ tønne øll och 1 \mathcal{L} vox, jtem er hand fortreden och iche will, bøde 1 heell tønne øll och 2 \mathcal{L} vox, vden hand er i loulig forfald, jtem huilchen broder eller søster som kommer till at driche och dricher och iche vill betale sin drich inden fiorten dage der nest till kommendis, betale dobbelt.

10. Item huilchen broder eller giæst som kifuer eller drager nogen i haaer i laugshuus eller i gaarden, bøde 1 tønne øll och 2 \mathcal{L} vox, kongens och stadzens ret v-forsømmet, om hand der inden falder med blonit eller blødende.

11. Huilchen broder eller giæst som spilder laugs øll medt willie,

¹ Det kunde være fristende her at læse Bægere istedenfor Bænke.

slaar begere, staabe eller skaaler i sønder, bøde 1 tønne øll til brøderne och 2 ½ vox, gifue saadan kar, som hand sønder slog, dobbelt igien, och huer broder skall suare och giøre fyldest for sin giest, om hand sig noget forbryder.

12. Item huilchen¹ broder eller giest som spyer i laugs huus eller i gaarden, bøde ½ tønne øll och 1 ½ vox. Item huilchen broder eller giest som kalder en anden v-quemsord, tiuf, skalch, forræddere i laugs huus eller i gaarden, bøde 1 tønne øll och 2 ½ vox, kongenns och stads ret v-forsømmet, och huad som oldermænden eller stoels brødre bryde, da skulde de betale dobbelt.

13. Item de, som blifue till keiste at skienche och iche ville, bøde 1 tønne øll och 1 ½ vox.

14. Item all stefne skall holdes altid fiorten dage efter all drichen, och da skall drichen were betalt, som foreskrefuit staar, skall och ingen mand tale uden oldermændens lof, naar stefne holdes; huilchen broder som kierer paa den anden och oldermænd gifuer dennem liud och den anden ey liude vill, da bøde den broder, som v-liud giør, 1 ½ vox.

15. Skeer det saa, at nogen broder sager anden paa stefne, och dømmis da nogen af dem efter sin bewis, som skraaen vdis, och vill ey liude men gaar ofuer horig af døer, da vere hand ey lauget nermere, end alle laugs brøderne tøchis.

16. Item naar nogen broder eller søster af ste Andree gilde af-ganger, da skulde alle brødre och søstre af forskrefne gilde følge den døde till sin leyersted; huilchen broder eller søster som vares till oc ey kommer, bøde 1 ½ vox, vden de kunde bevise, at de hafuer loulig forfald.

17. Item biude wi oldermænden och stoelbrødre i forskrefne laug och alle menige ste Andree gildbrødre och befale denne skraa strengeligen at holde och at rette ofuer den, som sig forbryder imod de artichle, som forskrefne skraa indeholder.

18. Item naar² saa skeer, at oldermænd och stoels brødre, som nu ere och komme skulde, vilde det forsømme at rette ofuer den, som sig imod skraaen forbryder, da skulde wi rette ofuer den brødelige och siden ofuer oldermænd och stoels brødre med deris fals maall.

Anno ut supra mandagen nest efter conceptionis Marie³ udi danske Compagnie da holt Hans Klausen, borgemestere, stefne med tømmermænden och alle ste Andree gilde brødre, da var denne skraa samtøcht af alle tømmermænd och alle ste Andree gilde brødre, at de oc deris efterkommere skulde holde forskrefne skraa wed alle sine artichler v-brødelig som forskrefuit staar.

¹ Her staar ingen. ² Her staar huo.

³ Mariæ conceptio (Mariæ Undfangelsesdag) er den 8. December.

Kbhvns Raadstuearkiv. Resens Afskrifter af Lavsskraer S. 1301–1308. Tidligere trykt i Kbhvns. Dipl. II, S. 203–207. Da Gjengivelsen i Resens Afskrifter er i høj Grad uheldig, er den i Kbhvns. Dipl. rettede Retskrivning her væsentlig beholdt, ligesom den dér benyttede Paragrafinddeling.

2.

1575, 12. Oktober. Skraa given Kjøbenhavns Tømrere af Byens Borgemestre, Raad og Byfoged den 22. Marts 1574, stadfæstet af Kongen den 12. Oktober 1575.

Wij Frederich thend Anden etc. Giøre Alle witterligt, Att wore wndersotte. Thømmermend vdj wor kiøbsted Kiøpnehaffn, haffue nu haft for Osz En Besegled Pergementz Skraa eller Laugs Rett, Som Borgemestere, Raadmend och Byfoggitt Samestedtz thennom giffuett haffue Liudendes Ord fran Ord, som her effther følger:

Wij Borgemestere, Raadmend och Kongens foggitt vdj Kiøbenhaffn Giøre Alle witterligt: Efftherthj Menige Thømmermend her vdj stadenn haffue thitt och Offthe for Osz klageligenn Beretted. Att thennom skeer möggitt forkortt Emod theris Embede och handwerck Aff Nogle wnyttige folck, som huere kenn holde thønge eller Besueringe Och Icke heller Lader thennom Bruge vdj kon. Mats. och Stadtzens Arbeide, Naar Behoff giøris, Och Alligeuell thage Nering och Biering fra thennom, ther the skulle holde kon. Mats. och stadtzens thønge aff, Och wore therfore aff Osz Begierendis, Att wij paa kon. Mats., wor Allernaadigste herris, wegne wilde Althingiste Offruerueye, Saa att huer Motte Nyde och Bruge Sit Embede och Redeligen och Skielligenn Nere och Bierge Sig ther aff effther Kiøpnehaffns stadtz priuilegier¹, da paa thet thennom her effther Saadanne Schade eller forfang Icke skie skall, haffue wij effther theris slitige Aluorlige Bøn och Begiere och effther Alles theris egen Beuillinge, Samtøcke och wedthegt Endrechteligen beuilgett och Samtøckt forskrefne Thømmermend och theris Efftherkomere thill gauffn och Beste, att forskrefne thømmermend Schulle were ett Laug for thennom Selff, holde och Schicke thennom effther thise Artickle och wilkor. Som her effther følger:

1. Huilekenn Som Laugsbroder will worde vdj thømmermendtz Laug her vdj Kiøpnehaffn, hand skall were en Suorenn, Besiddenthes

¹ Se Kristoffer af Bayrens Stadsret af 1443, 5 Kap. § 15 (Kbhvns Dipl. I. S. 170): Stadens Privilegier stadfæstedes 1455 af Kristiern I, 1485 af Kong Hans og 1559 af Frederik II (sst. I. S. 191, 220, 430).

Borgere och en Erlig wberøchthet Dannemand eller Suend. Och hans hostru en Erlig wberøchthet quinde. Och skall Beuisze med Sitt Schudtzmaall, huor fra hand er kommen. Och Schall hand først, naar hand kommer vdj Laugett. giffue j m $\frac{1}{2}$ vdj Bøzen. j tønne Rostocksøll vdj Laugett och Borgemestere och Raad En daller. Och Naar hand will winde Embede, da skall hand hugge Ett gaatt tho Loffthe husz thill mur och Offuerheng och forbindett. att thet er wstraffelig thill Mesterstøcke: Naar thet Bliffuer aff Borgemestere och Raad eller aff Brøderne beseedt Och tha findis wstraffeligen, da maa hand Aname Mesterløn och Bethallinge.

2. Huilekenn som Anammer Leere karll paa thømmermandtz Embede, hand skall thienne Sin Mestere ett Aar for en Leerekarll Och skall strax giffue vdj Bøzen j m $\frac{1}{2}$. Och naar hans Leere Aar er vde, skall hand giffue j tønne Øll vdj Laugett och iij β vdj Bøzenn, Och hans Mestere skall were plichtig att flj och forschaffe hannom hans Leere breff quit och frij. Och schall Ingenn Mestere maa holde mere end en Leerekarll.

3. Huilcken suend, Som will winde Embede och Laugett Och haffuer thient ett Aar thilforrn for Sitt Leere. hand skall Bedis thill Laugett thienne steffne, for end hand Anammes vdj Laugett.

4. Naar En thømmer-suend kommer her vdj thienniste med nogenn Laugs Broder. tha skall Same Suend Beuiszett med Skiellige widne. Att hand er kommenn Skielligen och Erligen frann thend mester, hand Siist thienthe; huesz hand thet Icke kand gjøre. tha Bøde, Som hand Nyes wor gangen j Lere. her effther som forskreffuit staar.

5. Huilekenn Fremid thømmermand, Som will Bruge Sitt Embede her vdj Kiøpnehaffnn. hand skall først Suerge Sin Borgere Eed Och Siidenn Winde Embedett, Om hand er thet werd, Och gjøre Sin Mester gierning, som forskreffuit staar: kand hand Icke gjøre Sin Mester gierning well, tha thienne Framdellis och Lere Bedre eller fare enn Anden sted, Och skall Ingen mue Bruge thømmermendtz Embede her vdj Kiøpnehaffnn. med mindre hand gjør Laugs Rettighet Eller och haffuer thet wdi Oldermændens. menige Laugs brødres och theris Besidders minde, wilge och Sambthøcke.

6. Naar nogen Anames vdj thømmermendtz Laug och Embede, Schall hand Indenn fiorthenn dages dag ther effther gjøre Laugs Rettighet eller haffue thet vdj Oldermændens och Brødres minde.

7. Schall Ingenn thømmermand her vdj Kiøpnehaffnn Arbeide sterekere end Selff Siette. Och ther Eblant Schall Beregnis en Lere karll: haffuer hand mere Arbeide. end som hand kand Selff Bestaa, Och skall hasteligen giøris Rede. tha skall hand Siige en mestere thill aff hans Laugsbrøder eller flere, Om Behoff giøris, och Ingenn Anden. Huo her

Emod gjør, bøde kongen. staden och Laugett huer thennom en daller och iij β wdi Bøszzen Och Møste thend fremide, hand haffuer Anammit paa Same Arbeyde. Giør hand thet Anden gang. Bøde kongen, staden och Laugett huer thennom tho daller och viij β i Bøszzen; Skeer thet thredie gang aff Offuermod, och hannom thet Offuer Beuiszis, were Laugett och Borgerschaff Saa ner, Som Borgemester, Raad, kongens foggit och Laugsbrødre Siunis. Skede thet Ochsaa, att nogen Laugsbroder bleff forthingett thill Noggit Arbeide, tha skall Ingenn wndergaa att thage hannom thet Arbeide fra; huo her Emod gjør, Bøde thill kongenn, Stadenn och Laugett huer thennom en daller och j Bøszenn iij β och Møste Same Arbeide, gjør hand thet Anden gang, Bøde dobbelt och viij β j Bøszzen; gjør hand thet thidere aff Offuermod, tha Reisz hans Bøder effther Alle Brødris thøcke.

8. Ingenn Mestere skall hiemmeligenn wndergaa att feste enn Andens Suend, huo her Emod gjør, Bøde kongen, stadenn och Laugett huer dem en m γ och ij β j Bøszenn och Møste Suendenn.

9. Schall thømmermenden Settis en Oldermænd, Som alle the Andre thømmermend och Laugsbrøder Schulle were hørige och Liudige, Och naar thend haffuer werit Oldermænd vdj thry Aar, Tha skulle menige Brødre med theris Besidders Sambthøcke keysze thuo aff thømmermend och med thennom Opgaa for Borgemester, Raad och kongens foggit, och huilcken aff the tho, Som tha Beuilgis, thend skall frandelis were Oldermænd Sin thiid, som forskreffuit staar, Och the Andre hans Laugsbrøder Schulle were hannom Lydige fore, Som thilbørligt er.

10. Worder nogen Laugsbroder Lougligen tilsagt aff Oldermændenn thil kon. Mats. eller Byszens Arbeide och Icke fuldgjøre eller och forschaffer en Andenn vdj Sin sted, Som kand Fyldiste gjøre for hannom med Saa møggit folek, Som hand Selff vdj Bestillinge haffuer, Och hand findis thet att forsømme, tha skall hand were Laugett Saa ner, Som theris Besidder med menige Laugsbrøder Siunis gott att were, dog skall Oldermændenn her vdj Ingen haffue forskonit Och Ingenn haffue forhadett, men huer att thilsige att gjøre fyldiste for Sit arbeide och Reyse, som thet hannom med Rette kand thilfalde.

11. Kand thet Oldermændenn Offuer Beuiszis, tha Bøde enn tønne 0ll vdj Laugett och viij β vdj Bøszzen.

12. Om Steffne at holde. Lauge steffne skall holdis vdj Oldermændens husz eller Laugshusz, dog icke vden Besidders forloff, fire thiid om Aarit. den Første wor frwe dag purificationis, Och tha skall Oldermænden thage Beskeed aff theris Bisidder Eller och aff Borgemestere, Raad och kongens foggit, huad thømmermendens Lønn Schall were om Sommeren fra Kiøndermøszze thil Michaelis; den Anden sanctj hans dag

Midsommer, thend thredie Seyermere wor Frwe dag, Och tha skall Oldermenden thage Beskeed paa wintherlønn, Och thend fierde sanctj Andree apostolj dag.¹

13. Findis nogen thømmermand att thage mere Løn, end som tha Bliffuer Sambthøckt, tha skall Ald huis Lønn, hand Saaledis Opber, were forfaldenn vdj Bøszenn thill the fattige; Och ther som Oldermenden findis att dølie med nogenn, tha skall hand wdlegge Ald thend Brøde, thend Anden Burde med Rette att giffue. Och skall Ingen gaa aff steffne, for end Oldermenden giffuer forloff; huo thet gjør, Bøde iij ð j Bøzen; gjør och Oldermenden thet vden Besidders forloff, Bøde viij ð.

14. Thend, Som Siist Broder Bliffuer, Schall thilsige steffne och gaa Laugs Erinde och werff, naar Oldermendenn hannom thilsiger. thil saa Lenge nogen Anden kommer effther hannom.

15. Om thend, som thilsiger steffne, forgetter nogenn. Om thend, som thilsiger, forgetter nogen, tha skall hand Bøde Fulde Bøder for thend, Som Borthen Er, Om thet hannom Beuiszes Offuer, Att hand hannom Eller hans folek Icke Lougligenn thilsagde.

16. Huo Borthen er, naar Laugs steffne holdis och theris Bisidder Lader thilsige. Huo Som Borthen er aff Laugssteffne vden Bisiderens forloff, Bøde første gang j tønne øll vdj Laugett och iij ð vdj Bøszenn; Siidder hand Anden gang Offuerhörig. Bøde j tønne Øll vdj Lauget och viij ð vdj Bøszenn; menn Siidder hand thredie gang Offuerhörig fran steffne. Effther hand Bliffuer Lougligenn Aduarit och thilsagt, Tha straffis ther fore effther Besidderes, Oldermendens och Brødris Sigelsze och were Laugett Saa ner, Som thennom thøckis gott att were. wden hand kand Beuisze att haffue Lougligt forfald och haffue Ladett giortt Sin Orsage och wndtskyldinge.

17. Om nogen icke will komme til steffne eller gaar Offuerhörig fra steffne. naar Oldermenden thilsiger. Lader Oldermenden thilsige steffne, huilckenn Broder, som tha Borthen bliffuer Och Icke haffuer Ladett giøre Sin wndtskyldinge, bøde iij ð, End kommer hand for Sildig, bøde ij ð; gaar nogen Bortt, for end steffnenn er holdenn, wden Oldermendens forloff, bøde iij ð, gaar och naagen Laugsbroder Offuerhörig fran steffne, Om nogen Broder skylder hannom, och will Icke pleye hannom Rett Effther Brødres Sigelse, bøde j tønne øll.

18. Huo Som gjør wliud. Huo Som gjør Bulder eller wliud vdj Oldermendens thalle wdj Laugshusz eller och thaller vdj Andens Liud,

¹ Vor Fruedag purificationis (d. v. s. Mariæ Renselsesdag) er den 2. Februar, der ogsaa kaldes Kyndelmesse; St. Hansdag er den 24. Juni; Vor Fruedag Sidere eller Sidermere (d. v. s. den senere) er den 8. September; St. Andreas' Dag er den 30. November.

Bøder ther fore ij β ; Saa Bøde och thend, som Andenn Opwecker thill wliud och thrette.

19. Inthet Øll skall Opleggis wdenn Brødris Sambthøcke. Schall Ingenn tønne Øll Opleggis eller wddrickes, wdenn thet er med menige Brødres wilge och Sambthøcke. Och tha maa man Biude erlige giester thil; dog haffuer Oldermændenn Althid en frij gest thil huer tønne.

20. Om skienck er forsømmelig. Huo Som worder keist thill Schenck och thet forsømmer, Bøde j tønne Øll.

21. Om Nogen Slaas eller gjør wfred vdj Laugshusz. Huo Som drager Suerd, kniff eller Andenn wobenn thil sin Laugsbroder eller gjør nogenn Laugsbroder skade och wfred paa gade, strede eller vdj Laugsusz, Bøde thil kongenn, stadenn och Lauget, Effther Som Schaden er thill.

22. Drager hand werye med wred hue. End drager hand werye med wreder hue Och gjør dog Ingen Skade med, hand bøde j tønne øll vdj Laugett och iij β vdj Bøszenn.

23. Huilcken Som slaar en Anden pust eller mundslag. Huilcken som slaar en Anden pust eller Mundslag eller drager hannom j haar, Bøde j tønne Øll vdj Laugett och iij β vdj Bøszenn.

24. Om wquems Ord. Giffuer hand nogen wquems Ord vdj Laugshusz vdj druckenschaff Och kalder hannom thiuff, Schalck, forredere eller Andett Sligt, tha Bøde hand therefore en fierding Øll vdj Laugett och ij β vdj Bøszenn.

25. Om giest Bryder. Bryder och Nogenn aff giesterne, tha skall thend Broder Bøde, ther hannom haffuer Indbødett, Altt thet giesten Bryder.

26. Om Øll Spildes. Huilcken Som Spilder Laugsøll med wilge Eller wuilge, hand Bøde effther Brødris Sigelsze.

27. Om mand schicker Sig whoffskelig. End schicker nogen Broder Sig whoffskelig. Spyr eller gjør thet, Som werre er, vdj Laugshusz eller vdj Oldermantz gaard, hand Bøde j tønne Øll vdj Laugett och iij β vdj Bøszenn.

28. Om mand Offuerløber Oldermændenn eller Stolsbroder. Huilckenn Broder, Som Oldermænden eller Stolsbroder Offuerløber med Onde Eller wquems Ord vdj Laugshusz. Bøde therefore j tønne Øll och iij β vdj Bøszenn, gjør Oldermændenn eller stoelsbroder thet Emod nogenn aff Laugsbrødre wdenn skiellig Orsage, tha Bøde dobbeltt.

29. Om nogen Siidder Lenger end Louglic thid er. Huilkenn Broder Lenger Siidder, End thill Oldermænden haffuer Opklapped och Louglic thiid er, hand Bøde iij β vdj Bøszenn. wdenn thet Skeer med Oldermændens Loff.

30. Om Klagemaal Emellom Laugsbrødre. Huo som steffner Sin Laugsbroder for nogenn Anden Rett, for end hand er forfuld for theris Bisidder och Oldermændenn, bøde j tønne Øll. Hues thrette och wenighet Sig Begiffuer Emellom Laugsbrøder, Maa the forliige och Affstille Indbyrdis, wnderthagen Blodtz Sag och thet Som Eren Er Anrørendis.

31. Huilekenn Laugsbroder, som kierer thend Andenn for theris Biisidder eller Oldermænd for gield, hannom skall Leggis Laugdag fore att Bethalle, gjør hand thet Icke, giffue en marck vdj Bøszzen Och Bethalle Indenn fiorthen dage eller tha Bøde j tønne Øll for wliudelseze.

32. Hue Som ey wdgiffuer Laugs peninge Indenn forlagd thiid, giffue dobbelt for huer thiid, vden hand haffuer thet vdj Oldermændens minde.

33. Om Begraffuelse effther Laugsbroder eller Søster. Naar Nogenn Laugsbroder eller Laugs Søster Bliffuer død, Tha skulle ij Brøder eller Søstre, Som thilsigis, waage Offuer Liigett Om nattenn, Och Alle Brødre Følge Liigett thill kirekenn Och Ingen att gaa Bortt, for end Liigett er Begraffuit, huo thet forsømmer vden Oldermændens Loff med Louglig forfald, bøde for huer gang viij β.

34. Att høstrw nyder Laugett effther hosbondens død. Naar nogen Broder er affdød, och hans høstrw Lessuer Egienn, tha maa hun Siidde och holde Laugett wed magt, Saa Lenge Som hun will. Er tha nogen Erlig dannemand eller Suend, Som will Bede thill hende, tha skall hand Niude halff Laugs friihed med hende; Thet Same er, om hand er Laugsbroders Sønn, eller om Nogenn fanger Laugsbroders datther.

35. Ald hues Sagefald, Som falder vdj thømmermendtz Laugshus, thet skall deelis och Schiffthes vdj thre parther, thill kongen, staden och Laugett; Och ther Schall Oldermændenn were forpflichtet att gjøre kongens foggit och stadtzkenner Regenschaff fore En gang om Aarit, Och skulle wij och wore Efftherkommere Borgemester, Raad och kongens foggit Aldthid haffue fuld magt att forbedre och forminske Alle thisse forskrefne Artickle effther thiidszens Leylighet Och Effther kon. Mats. wor Naadigste herris och stadtzens Tesligiste thømmermendtz nøtte och gauffn. Och haffuer Oldermænden for forskrefne thømmermend och Stoelsbroder paa alle Laugsbrødres, Menige thømmermendtz wegne Loffuett och thilsagt Att wille Rette och Schicke thennom effther thenne forskrefne skraa vdj alle Sine Ord, puncter och Artickler, Som thend Indeholder, wnder thenne skraaes friihedtz forthabelsze. Thill ydermere wintnisbyrd haffue wij Ladett henge woris stadtz Secrete nedenn for thette wortt Obne breff, Som er giffuett och Schreffuit vdj Kiøpnehaffn thennd xxii dag Martij aar etc. mdlxx paa thett fierde.

36. Skeer thet Saa. att Nogenn aff Laugsbrøderne Bliffuer hug-

genn aff wanløcke eller bliffuer Siug Och Er Saa fattig. Att hand Icke haffuer. Saa hand kand hielpe Sig med, tha skall Oldermenden och Stoelszbroder forlegge och hielpe hannom aff Laugs Bøse med menige Brødris Sambthøcke. thill saa Lenge att hand Bliffuer thill pasze. Och tha skall hand Same penninge Egienn Bethalle, Om hand kand thienom Affsted komme, eller haffue thet vdj Brødris minde. End Bliffuer hand død, och hand er Saa fattig. Som for er sagt. tha skall hans Begræffuelze Bekostis wdaff Laugett. Och findis ther tha noggit efftherladendis godtz effther hannom. tha skall Laugett haffue Sin Bethallinge och Bekostninge Egien, for end hans Slechtinge thage nogen Arff. Huilckenn forskrefne Obne Beseglede pergemendtz Skraa wij Aff wor Sønderlige gunst och Naade haffue Fuldbyrd. Sambthøckt, Stadfest Och nu med thette wortt Obne breff Fuldbyrde. Sambthøcke och stadfeste vdj Alle Sine ord, puncter och Artickler, effther som thend Indeholder og wduiszer j Alle maade. Sameledis haffue wij Beuilgett, Att ther maa were hundrede thømmermend vdj Same Laug och Nyde forskrefne Laugs Rett. dog haffue wij Osz och wore Efftherkommere komninger j Danmarck forbeholdit forskrefne Skraa eller Lagsrett att forandre effther thiidszens och wore wndersottis gauffn Och beste. Forbudendis wore Foggither, Embitzmend, Borgemestere, Raadmend och Alle Andre forskrefne wore wndersotte thømmermend her Emod paa forskrefne Laugsrett att hindre eller j Nogle maade forfang att giøre wnder wor hyldiste och Naade. Giffuett paa Frederichsborg 12 Octobris Aar etc. 75.

Geh. Ark. Sjæll. Reg. XI. Fol. 172—177. — Tidligere trykt i Kbhvns Dipl. II. S. 361—368.

3.

1623, 7 Marts. Artikler givne det kjøbenhavnske Tømmerlav af Byens Borgemestere og Raad.

Wi Borgemestere och Raadmend vdi Kiøbenhavn Giøre alle witterligt. Att eptersom Konng. Mayestt. woris Allernaadigste Herre Med Danmarchis Riigis høigwisze Raad Naadigst for gaat och Raadsombt [have fundet]. At Hanndtwerckerne her vdj byenn igienn maa føris paa foede. huorfore och hanns Mayestt. obne *Mandat*¹ er Vdganggen. at alle

¹ Forordu. af 10. December 1621.

Mestere vdj huert Embede schulle forfatte nogne wisze wilkore med Borgemestere och Raads betenkende, huorepter de dennom kunde haffue at forholde. Da epterdj Menninge huusztømmermend haffue os deris Anliggende schriftteliggenn ofsuergiffuet, haffue wj det igiennem lest och deraff till deris Embedis forbedrinngh epter høigbemelte Konng. Mayestt. Naadigste beuillinngh dennom vdj deris laugh till epterretningh Disze epterschreffne Artickle giffuet och Meddeelt, huilcke en gangh huert Aar vdj dedt Allerringiste for alle Mestere och Suenne schall leszis och forkyndis, paa dedt ennhuer diszbedre kannd haffue sig der- epter at forreholde.

1. Først till Oldermænd att indsette schulde tuende aff alt Laugedtt vduelgis och for Borgemestere och Raad paa Raadhuuszet opfordris, huilcken de aff samme toe goed och duelig kiennde, denn schall were Oldermænd it Aar, hannem schall tuende andre forstændige tømmer- mend¹ till hoeszsiddere forordnis, huis Naffne da i bysens boogh schulle indtegnis, saa och derhøes formanis och paamindis deris be- stillinngh med flid foruden Argelist at forrette, Och schulle de paa huer Manddagh i Vgen om formiddagh (Om saa ofte behoeff giøris) vdj deris laugshuus eller en anden bequem sted forsamlis Och der forhøre, huis Klage och tuist som imellum Mestere, Suenne och Drengē kand Indfalde, saa well som andre laugsens ærinnde at forrette och bestille. De schulle och haffue en Laugschriffuer, som alle sager till goed epteretningh kand Anteigne, Och ald deris sammenkompst och Vdretningh at sche foruden Drich.

2. Naar Aarett er vde oc Oldermænden forløffuis, da schall en aff de toe Bisiddere beschickis vdj hanns sted, huilcken Borgemestere och Raad dertill Achte duelig at were, Och en aff Laug[s]brøderne ordnes² till hoeszsidder vdj hanns sted, Och schall ingenn were hoeszsiddere lenger end vdj thou Aar.

3. Paa dedt Tømmermands Laug disbedre Kand vdj ordning bringis, schall Oldermænden wed Naffne lade Anteigne alle de gamble och Vnge Mestere, som nu borgere ere och handwercket bruge saa well som och deris Naffne, som epter denne dagh i laugedt begiere at indtagis och huor de boenndis ere, att Oldermænden och Hoeszsidderne diszbedre kunde wide Konng. Mayestt. och bysens ærinde hoes dennom at forrette saa well som och Bønhaszer, som icke borger[e] ere at Affschaffe, Thj naar nogen er tagen till borger, Maa hannom laugedt icke Negtis.

4. Oc att tømmermendene till ald Embedis Nødtørfft kunde

¹ Her staaer tømmermænd.

² Vel istdfr. forordnes.

haffue nogle wise tider om Aaret sig om laugszenns Nøtte och Embedis forbedring med huer annre at Raadføre, Da maa de holde om Aaret fire Moeder eller sammenkompst. Den første Neste søgnedagh epter *Mariæ* Renselsisdagh, Den anden neste søgnedagh epter S. hannedagh Midsommer, Den tredie seiermere wor frue dagh Och den fierde *Sanctj Andrae Apostolj* dagh¹. Alle paa fastennde steffne och foruden ald drick och giestebydelse. Vnder huer deris Førgetiuffge Marcks fortabelse, Och schall en aff Raadet vdj samme Moeder hoes were Och derforuden Otte ganngh[e] om Aaret, Nemlich en ganngh Vdj huer Maanet (Om fornødenhed det Vdkreffuer) Laugsens sager Anføre och till billig enndschab forhielpe.

5. Maa ingen tømmermand imoed Recessen² forhindris at Komme vdi laugedt, Ey heller nogen suend paa deris hanndwerck, som sin læretid her vdj byen haffuer Vdstaaet, bekommet sit lærebress och Wundet sit Borgerschab, Och schall hannd Aldelis ingen bekostningh enten paa Mesterstøcke, gilde eller giestebud Anuende, Naar hannd i Embedet inddtagis. Vdenn Aleniste først Vdgiffue enn Vngersche gylden eller denndtzs værdt epter *Recessen* till den stuis leye, huor sagerne aff Oldermænden och hanns Bisiddere imellum Mestere och suend[e]ne forrettis, saa och Oldermænden en heell och Skriffuerenn en halff slett daller, som sidder och haffuer Vmag for alt laugedt, Dernest schall hannd sex slette daller wed dagh och tid, epterhaanden hand dennom kannd fortienne och hannem aff Borgemestere och Raad bliffuer forrelagt, Atflegge och betale, huorvdaff halffpartenn schall komme till laugszens bygningh och forbedringh, Och den anden halffuepart gamble och andre forarmede laugsbrødre och deris hustruor till hielp och trøst saa och bestedis till Jorde med, Naar de wed døden Affgaar. Herforuden schall en huer, som sig vdj dette laugh wille begiffue (Entenn naar hannd tager Borge[r]-schab eller sidenn naar hannd det er begierenndis), lade³ sit Naffn hoes Borgemestere och Raad vdj Raadstuebogenn Andteigne Och hoes dennom Anloffue, till huilcke *Terminer* hannd forskreffne sex daller kannd Vdgiffue, huilcket opteignet schall Oldermænden wed Byestiennere tilschickis, Och hand sidenn wdenn nogen widere Anteignelse eller samtøcke sit handtwereck at maa bruge, som Konng. Mayestt. Naadigst sidste paa tryck Vdgangne forordningh om Handwerckssuene och drenge⁴ derom Wduiszer.

¹ Se angaaende de her nævnte Datoer ovfr. S. 246.

² D. v. s. Kristian III's koldingske Reces af 13 December 1558 § 70.

³ Her staar ved en Fejlskrift ladet.

⁴ Frd. 26 August 1622. jfr. Frd 10 Decbr. 1621 § 5.

6. Den tømmermand, som sidst i laugedt indkommer. schall epter Oldermannens sigelsze och befallningh tienne laugedt och sige till laugsmoede. ligh at begraffue och anddre Konng. Mayestt. och byenns Nødwennidige ærinnde, Indtill een annden Kommer vdj hanns sted, Finndis hannd Wflyttigh och forsømmeligh, bøde huer ganngh hans brøst finndis thoe Marck till tuende schiffte, Huuset och de fattige aff laugedt. Men dersom toe, trej eller flere paa en tid i laugedt inndtagis, Da schulle de. som for sligh Wmagh will were forschaanett, huer Vdlegge toe slette daller till laugedt, de fattige saa och till denndtzs belønningh, som wdj enn anden broders sted (der gaa schulle) Omgaa will.

7. Maa ingen tømmermand eller suend. Som her vdi Byen icke Borger er. sig noget Arbeid vdj støckwiis, som samme Handtwerch Wedkommer, forretage, Men maa tienne en Erligh Mester paa Embedet, Inndtill hannd Borge[r]schabet erlanger och laugedt bekommendis worder, Konng. Mayestt. Bygninger wed alle at fulddriffue Naadigst forbeholden.

8. Huileken som icke Møeder for Oldermannen och hoessiderne till dedt Klokeslett, hannom tilsigis, bøde 4 β. Bliffuer hannd borte en halff time offuer tidenn, bøde en Marck. bliffuer hannd en heel time eller slett borte, bøde trejdobbel, Vdenn hannd kannd Affbeuisze at haffue halft louligh och tilbørligh forfald.

9. Dersom nogen tømmermand bliffuer for Oldermannen kaldet vdj Rette for witterlig giæld, Da leggis hannom laugdagh fore at betale, sieder hannd Offuerhørich och icke betaler till Rette tid, hannom tilsigis, Da stede Borgemestere, Raad eller fougden epter *privilegierne*¹ Ret offuer den schyldige Vdenn widere deelemaall.

10. Thruer eller vndsiger nogen Laugsbroder eller suend hinanden eller och med Wbequemsord offuerfaldet och det giøris beuiszligt, Bøde fire Marck och der foruden stille borgen hinanden at were Wbeuaret, Wdenn huis schee kannd med lough och Rett.

11. Ingen tømmermand eller Suend Maa bære werge, Øxe eller andet sligt vdj laugedt, huoraff schade kannd forAarsagis, Ey heller forsmedelige ord imoed hueranndre inden eller vdenn laugs forsamlingh, Men enn huer at tale sig till Rette med Bescheedenhed. }

12. Dersom nogen Mester forhugger eller forhugge lader nogen Mands tømmer, da stannde derfor til Rette epter dannemends sigelsze.

13. Schall oc were tømmermendene saa well som dieris Suenne

¹ Formentlig Kristoffer af Bayrens Stadsret af 1443, fjerde Kapitel (Kbhvns Dipl. I. S. 168); Stadens Privilegier stadfæstedes 1455 af Kristiern I. 1495 af Kong Hans og 1559 af Frederik II (sst. I. S. 191. 220. 430).

oc dreng e Aldelis forbudden Inngen pulter ¹. spaaner eller Roszer (som de det kalde) fra stedenn. som de Arbeider. at bære. Vden den. som Arbeidet bekoster. haffuer det beseet och giffuen samtøcke dertill. Dersom nogen. en Mester. suend eller drengh her imoed befindis at giøre. Da at haffue forbrutt denn dags dagløenn till den. Arbeidet bekoester.

14. Worder nogen Laug[s]broder Louligen aff Oldermænden til-sagtt at møde eller begiffue sigh Vdj Konng. Mayestt. eller byenns Arbeid Och icke kommer till den time. til sagt worder. och sig der vdi icke forholder till denn time. hannom bliffuer forrelagt och aff Øffrighed gaat siunis. Da were laugedt icke Nermeere. end Oldermænden. hoesz-sidderne och Menige laugsbrødre med Borgemestere och Raads samtøcke derpaa med billighed kiennde kunde. Dogh schall Oldermænden herud-inden huerken for Wild eller Wenschab. had eller Affuind haffue nogen forschonet. Menn en huer epter ordenntlig omganngh at tilsige, paa dedt den enne icke mehre ennd den anden schulle vdi sligh tilfald besuergis Widere. ennd hanns leilighed Kann taale. Men de Mestere. som fleerst suenne haffue. schulle och fleerst suenne vdi Arbeidet fremschaffe.

15. Naar nogen tømmermand. som vdi Laugedt er, noget Arbeid haffuer enndtlig fortingedt. da maa inngen med hinderlistghed hannom det fratage eller derfra fortrennge. huo det giør. Och det hannom schielligen offuerbeuisis kann. Da bøde derfor epter Oldermændens och hoeszsidderne sigelsze.

16. Ingen Mester paa tømmermands Embede Maa Arbeide sterckere ennd self fierde och dervdj enn lær[e]karll medbereget, Menn bekommer hannd mehre Arbeid. ennd hannd vdi saa Maader bestaa Kann. Da tilsige hanns laugsbrødere. som Mindre Arbeidt haffuer. at de hannom tilhielper det for en schielligh och billigh belønningh at forferdige, paa det den. som Arbeidet fortinnger, kann holde Affscheidung. Och den. det bekoeste schall, kand were wbedragen.

17. Epterdi vdi denne tømmermands Laugsrett ingen wisse taxtt kand settis. huormeget till Arbeidsløn for it fagh huss. thoe eller it lofft høigt. at hugge, opreise. legte, skalcke, loffte at legge och Winndscheer² at paaslaae schulle fordris eller betalis. Aff denn Aarsagh alle Mand icke byger lige høye. brede eller wide huusze, Men en huer fast epter sit egit sind och tycke. Saa maa dogh inngenn tømmermand Noget wbilligt enten for saadannt eller anndet hans Arbeide begiere eller Annamme. Menn saaledis *Contrahere*, At den, som Arbeidet schall bekoste, lige saa well som den, det fortinnger. kunde wedbliffue, Menn for

¹ Se ovfr. S. 44. ² Se ovfr. S. 43.

if thaull planckwerck otte Allenn langt med helle deller maa tagis thoe slette Marck. Och for it thaull planckwerck samme lengde aff halffue deller 24 β eller 20 β , eptersom derom best kannd forehnnis. Item for enn tylt deller 7 eller 8 Alne lange att höffle, pløye och i loffte legge, giffuis trej slette Marck Och for en tylt deller samme lengde At thraahugge¹, pløye och legge thoe slette Marck.

18. Naar nogen tømmermand schall huusse for Borge[r]schab eller Andre her vdenn for byen hugge och opreisze, Da schall samme huusze epter Offuer Øffrigheds befalning opsettis vd imoed strederne, som deris Hauffuer ligger vdj.

Om Suenne.

19. Schall ingen tømmermand Maa giffue sine suenne till Løn en mehre end en Anden Huercken paa stöckwerch daglønn eller Wgeløn Vnnder thiuffge Marecks bøder, Och schulle alle laugsbrøderne. Naar deris Møeder och forsamlinger scheer, forehnnis at sette stöckwerck, Vge- eller daglønn, huad en huer suend med billighed bør at haffue och kannd fortiene, paa dedt at suennene saa well som Mesterne paa begge sider kand wed bliffue.

20. Wnderstaar sig nogen tømmermand At tage nogen suend paa sit Arbeid, som forinnden Rette steffne dagh Med Wminde fra sin Mester schildt ehr, hannd bøde trej slette daller och miste suenden. Och samme suenns straff, schall were halffredie slette daller, sidenn schall suenden drage till denn Mester igienn. hannd før tiente.

21. Ingen suend paa forskreffne handtwerch, Som arbeider paa wge- eller Dagelønn, Maa giøre sig Nogenn frie Manndagh eller Anden Ørckeløse dage om Wggen, Iche heller wed tid eller time forsømme sit Arbeid, Vdenn dedt scheer med Mesterens och denn Mand, som Arbeidet lader giøre, deris sønnderlig forloff, huoe her imoed giør, Bøde første ganngh enn Marck. Annden ganngh thoe Marck och saa fremdelis. Och derforudenn stannde till Rette epter Oldermannens och Hoesz-siddernis sigelsze, for hannd sin hoszbonds Arbeid forsømmede.

22. Huileken Suend eller dreng, som foragter sin Hossbonds eller Madmoders Øll och Mad, som Wstraffeligt ehr, Det klagis och hannom billigenn offuerbeuisis. Bøde enn daller, formaar hannd bøderne icke at Vdgiffue, Da straffis i Kielderenn thoe Netter och dage till Wannd och brød.

23. Oldermannen oc Hoesssiderne Med menninge Laugsbrødre schulle beschicke fremmede suenne, som hid till byenn Ankommer at

¹ Se ovfr. S. 43.

wille tienne. it wisze loszementē. huor de till herbergh Kunde Indsøge Och der it bret Vdhenge. At huilcken tømmermand deris tiennist behoeff haffuer, kunde diszbedre wide dennom at finde.

24. Ingen suend eller dreng maa bære Sid[e]gewehr, Bandtdegen eller nogen Wloulig werger langs gaderne, Vdj laugshuus eller Annden stedtz her vdj byenn, huormed schade eller Wlycke schee kunde, Men de schulle deris Wert eller Mestere saadannt vdj foruarinngh Andtuorde, saa lenge de her vdj byenn ere och Arbeider, och inndtill de herfra igienn wille forreisze, Wnder samme Wergers fortabelsze Och derforuden straffis som Vedbør.

Om drenge.

25. Dett schall were huer tømmermand friit fore drenge at lære, och ingenn enten inden eller Vden laugedt Maa hannom forhindringh derpaa giøre.

26. Huilcken dreng eller Karll, som begiffuer sig till tømmermands Hanndtwerch at lære, hannd schall tienne for sit lære toe ganndsche Aar.

27. Ingen. Lær[e]drenge Maa Meddelis Lærebreff, førind hand haffuer Vdtienndt, Iche heller sit lærebreff Negtis eller forholdis, Naar hannd sin lære haffuer Vdtienndt och er goed for suend.

28. Iche heller maa nogen Mester sin Lærekarll eller dreng fra sig foruisse, Naar hannd haffuer tienndt en tidlanng, Vdenn hanns lære Aar forløbben ehr och sit lærebreff bekommett, Vdenn hanns forseelse finndis saa groff, At dett kannd schee med Øffrigheds Kiendnelsze.

29. Maa ey heller nogen Mester sin dreng med vnderuisning paa handtwercket forsømme, icke heller bruge hannom till andden bestillingh, ennd Hanndtwercket till drenngens forbedrinng wedkommer, Naar Mesteren ellers haffuer tømmer Arbeid Vnder hennder. Dersom nogen Mester her imoed giør, stannde derfor till Rette.

30. Huilcken Suend eller dræng sig Modtuillig eller gienstridig Anstiller och sinn Mester, førennd de bliffue louligen Adschilde, forløffuer. hand maa paagribis och epter Konng. Mayest. Naadigst Vd-gangene *Mandat*¹ straffis, som dedt sig bør.

31. Naar Gud Allermechtigste nogen Laugsbroder eller hans hustrue aff denne werden med døden bortkalder, Och Oldermanen lader tilsige brøderne liget till sit leyrsted at følge, Om nogen det forsømmer, saa hannd icke kommer till den tid, tilsagt worder. Bøde en Marck.

32. Och schall Oldermanen lade tilsige dennom aff laugedt.

¹ Formentlig Forordning 10 December 1621 § 12 jfr. § 1.

som epter seduaannlig omganngh schulle bære ligget till Jordenn. Er der da nogenn. som for Alder och schrøbeligheds schyld icke bære kunde, schall hannd forbiegaais. Menn huo her imoed giør och sidder Offuerhørigh, hand bøde sex Marck.

33. Endeligen oc for dett sidste schall alle bøder, som vdi dette laug forbrydis och Wdgiffuis, Wddeelis och beschickis till alle parter, eptersom høigbemelte Konng. Mayestt. Naadigste paa thryek vdganngenn forordningh Vdj det andet *Capittel*¹ Inndholder och som forschreffuet staaer, Och inntet deraff till Øll eller giestebud i nogen maade Vdgiffuis schall, Dogh Konng. Mayest. och byens sager foruden disze forschreffne Artickle Wforkrennckett. Och derhoes paa hanns Mayestt. Naadigste behaugh osz forbeholdenn Denom epter tidsenns leilighed at forandred och forbedre, Epter som det Meenighedenn och laugedt gauffnligt Kannnd were. Till Widniszbiurd haffuer wj ladet thrøcke woris stadtzs *Secret* hengendis her Nedenfor. *Datum Havnix* den 7 Martij *Anno Millesimo Sexcentesimo vigesimo tertio*.

Kjøbenhavns Tømmermesteres Lavsarkiv. — Artiklerne ere skrevne paa fire Pergamentblade, der ere sammensyede med en kraftig af to Traade (den ene blaa og den anden rød) flettet Silkesnor. Af Bladenes 8 Sider ere de 7 beskrevne, den sidste er tom. Den enkelte Side er 34½ cm. høj og 25 cm. bred. I Silkesnoren hænger en Voxklump, Levning af et Segl; paa dens ene Side skimtes Kjøbenhavns Vaaben og i Omkredsen om dette: SIGIL CIV. . . . HAFNIENSIS. — Artiklerne er tidligere trykte (O. Nielsen: Kbhvns Dipl. II, S. 671—677), men efter en meget slet Afskrift (Resens Afskrifter af Lavsskraaer S. 1331—1344); se herom ndfr. Note ad S. 41,1. Jfr. ovfr. S. 243.

4.

1648, 12 Marts. Artikler givne Kjøbenhavns Tømmersvende af Byens Borgemester og Raad.

Wi borgemester och raadmend udi Kiøbenhavn giøre vitterligt, efftersom thømmermands suene her udi staden blant andre udi brandtordningen² tilholdis, naar jlds fare, huilchen Gud dog naadeligen afvende, sig her till drager, de da samtligen skulde møde tilstede samme jldsvaade at ledske oc dempe, da paa det des bedre wides kand, om

¹ Frd. 10 Decbr. 1621 § 2.

² Brandanordning af 1 Januar 1643 (Kbhvns Dipl. V, S. 249 flg.) jfr. Vedtægt om Ildebrand af 3 Juni 1549 (Kbhvns Dipl. II, S. 281 flg.).

saadant och af dennem alle effter kommis, saa vell som och at ellers god skich iblant dennem kand holdes, da er for got anseet dennem nogle wisse wilchor efter deris begiering at forordne ¹, huor efter de sig indtill videre anordning kunde hafue at rette.

1. Først skulde de hafue thuende formend, den ene en mester aff tømmermands laugett, den anden en aff suennene, som her i byen bosatt ere, en tid lang paa embedet betient och der til bequem er, huilche skulde hafue tillsiun, at god anordning och skich vnder suenne holdes; samme formend maa med suenene en gang huer maanet paa en bequem sted vden nogen drich forsamlis. oc da maa oc skall huer suend enten sielff frembere eller med ² en anden fremsende, om hand selff ey møder, [oc] aflegge i deris bøsse 4 β, huilche penge skall alleene vere fattige och wedtørfuende suene, som enten af hug, fald eller anden hendelse er i v-lyche geraaden, til beste saa oc saadanne till hielp, naar de wed døden affgaar, till jorden fore at bestedige, dog skall huer suend, som igien worder tillpas oc kommer till sin ³ førlighed, efterhaanden som hand kand fortiene, erstatte i bøsseen igien, huis hand der aff i sin nød haffuer bekommet; til samme deris bøsse skulde begge formend huer hafue sin nøgell, oc naar nogle penge der af skulde udtagis, skall det skee i begge deris samt tømmermesternis laugs skrifuers nerverelse, som skall anskrifue, huor megit der er och huor till det udtagis och vdgifuis och it register derpaa udi bøsseen igien indlegge all mistanche der med at forekomme.

2. Och paa det detz bedre wides kand, om alle tømmermands suene, som her i byen ere, sig efter brandtordningen retter och udi jlds waade hos jlden at dempe oc redde sig lade finde, saa oc om noget paa kongens eller byens vegne behøffuis wed dennem at skulde forrettis, at da kand wides, huor mange och huem de ere, da skall alle tømmermands suene, som nu her arbeider, deris nafne hos formanden lade indtegne, enten de ere her bosatte eller ey, och saa fremt formanden befinder, at nogen af de antegnede suene sig vden loulig forfall sig fra jldsfaren at dempe entholder, da skall de strax dagen der efter saadant giffue en af borgemesterne till kiende, paa det saadant tillbørlig kand worde straffet.

3. Naar nogen fremmet suend, som richtigen udviser, at hand handtwerchet lert hafuer, hid til byen ankommer och begierer her at arbeide, hand maa ey arbeide formenis, om hand det kand bekomme, dog dersom hand bekommer mester, da skall hand lade sit nafn i

¹ Her staar »forandre«, som maa være en Fejlskrift.

² Her staar »imod«. ³ Her staar »sig«.

suennenis bog indskrifue och gifue udi mesternis fattige bøsse 1 \mathcal{L} och i suennenis bøsse 8 β .

4. Naar en dreng hafuer udstaaet sin lere aar oc i lauget er giort richtighed for hannem, da skall hand och sit nafn i suenne bogen lade indtegne oc indlegge i suennenis bøsse en dags løn.

5. Ingen tømmermends suenne maa sig noget arbeid udi støckewis, som samme handtwerck ved kommer, forretage, men maa tiene en erlig mester paa embedet, indtill hand self mester worder.

6. Ingen suend man bere werge. øxe eller andet sligt udi deris forsamling, huor af skade kand for aarsagis, under tuende \mathcal{L} 's bøder. saa offte det skeer.

7. Truer eller undsiger nogen mester eller suend hin anden, oc det kand giøris bevisligt, bøde 4 \mathcal{L} oc der foruden at stille borgen, hin anden v-bevaret, uden huis skee kand med loug oc rett.

8. Huilchen som bander eller suerger udi deris forsamling, bøde for huer banden eller eed 4 β till de fattige.

9. Ingen suend maa uden billig aarsage tage forlof fra sin mester, saa lenge hand haffuer arbeid oc will gifue hannem den dagløn, som hand hos en anden bekomme kand. med mindre hand vill for søge sig paa fremmede steder. iche heller maa hand motwillig wis uden nogen louglig forfald eller billig aarsage giøre sig nogen ørcheløs dage om vgen eller forsøime sin mesters arbeid. vden det skeer met mesterens forlof. huo her imod giør. bøde effter mesternis laugs 21 artichels formelding.

10. Naar nogen tømmermands suend, hans hustru eller børn af denne werden ved døden bort kaldis, da skall formanden befale huer suend, som sidst i suenne bogen ere indtegnede, att tillsige dennem, som liget skall bere. saa oc dem, det skall følge; huilchen af suennene som da ey møder, mens blifuer borte vden loulig forfald, hand bøde 2 \mathcal{L} , de 24 β i suennenis bøsse och de 8 β udi de fattigis bøsse; befindis nogen forsømmelse hos den. [der] tilsiger. saa loughligen bevisis kand, hand nogen forbigaar och ey tilsagt hafuer. bøde hand for huer. [som] i saa maade forbigaas. forskrefne bøder.

11. Alle bøder, som er efter [for]skrefne wilchor af suene udgifuit, skulde effter Kongl. May. forordning beskichis och vddelis och ey till øll eller giestebud udi nogen maader anvendis, dog kongens och byens sager v-forkrenchet i alle maader.

12. Alle tømmermends suenne her udi staden øre eller her effter ankomme, som sig disse *artichle* ey vndergifue oc der efter forholde wilde, skulde iche tilstedis her udi staden hos nogen mester eller andre at arbeide, mens sig her fra igien paa andre steder at forsøye. Efter

forskrefne wilchor hafuer tømmermends suenne her udi staden sig at rette indtill videre andordning. huilehe vi dennem der for vnder voris stads secret saaledes hafuer meddelt. Kiøbenhafn den 12 martij anno 1648.

Kbhvns Raadstuearkiv. Resens Afskrifter af Lavsskraaer S. 1348—1353. — Trykt i Kbhvns Dipl. III. S. 295—297. Her gjælder det samme, som er sagt ovfr. S. 243 om Bilag Nr. 1.

5.

1657. 25 Marts. Artikler givne Kjøbenhavns Tømmerlav af Byens Borgemestere og Raad.

Wij Borgemestere och Raadmend vdi Kiøbenhaffn Giøre Witterligt. Att efftersom meenige Tømmer Mesterne Her udi Staden Oss Tienistwilligen haffue Ladet Andrage, Att efftersom de Sielff Gierne saae, och som det i Sig Sielff wel war billigt och thilbørligt. Att deris Laug med saadanne døgtige Mestere Stedtze kunde forszuiffnis och wedlige holdis, Som deris Tømmer Arbeed och Attschillige Slags Bygninger saaledis Kunde forstaae, forrette och Vdføre, Saa det Aff Byg- och Tømmer Mestere kunde Achtis gott, døgtigt och forszuarligt, Och gotfolch, som lade bygge och Arbeide, dem Vdj deris Bygninger Kunde befinde fornoyede, eller ey (som Tilforne schal Vere skeed) Dennom offuer deris Bygningers Forderffuelsze schulle her efter thilfalde billig Aarsag att beklage. Diszligeste paa det ochsaa mellom for^{ne} Mestere samt Encker och deris Suenne och drenge deris Arbeid och thienist Angaaende Kunde hafuis nogen wisze ordning och Effterretning. Haffue de ydmygeligen och flittigen Verit begierende. Wij dennom thil deris Laugs forfremmelsze och deris Laugs *Artickle* til forbedring effterschr^{ne} Poster Gunstigen Bewilge och sambtøche wille.

1. Paa det at Wides Kand, om den som Mester paa Tømmerhandtuerech wil worde. Sit Arbeide Veed och forstaaer och ey, som ofte beklagt er. Gottfolches Huusze och Bygninger schal forderffue, Da schal den Suend, som er beraad paa Att wil worde Mester. Andgiffue Sig for Lauget och siden Arbeide Hoes een Mester. som hannom schall forreuiszes paa ltt Aars thiid, Och schal Mesteren giffue hannom Løn som een Aff de beste Suenne i Lauget Kand forthienne. Naar det Aar er forbj, Da samme Suend Beuiisze, Att hannd Kannd Nætt hugge och sammen binde Een Fiirekant Karm. threj Allen lang och bred med fiire

Hjørnebaand udj. som her udj Bredden Staar¹, huilchen schal Sanches Tætt i Alle Samquem for och bag, och den saa Aff fiire Mestere Att beszees, om denn er, som den bør Att werre; Diszligeste Skal den, som wil worde Mester, Giøre Een liden Affridtz med Blieærdtz paa Papiir effter Zirchel och Liniall.

2. Mesterne friit fore Dreng e at lære, Nemblig: Naar een Mester haffuer hafft een drenng Indschreffuit Itt Aar thilforne, daa maae det staa hannem friitt fore Att thage een til och lade hannem Indschriffue och saa fremdeelis, dog ingen Mestere At gaa der offuer.

3. Naar Nogen Mester ved Døden Affgaar och for nogen Borger eller Andre haffde Arbeide fortinget och wnder Henderne, Da paa det fattige Encher iche strax schall were forskutt, Schall den Suend som szitt Aar Arbeider, hinder Aff Lauget thilforschaffis, Och Mesteren, som hand er hoes, schall vden Moedsigelsze lade hannom følge samme Arbeide for hinder Att forferdige, Och derpaa schal hannd werre forpligt Att giøre Sin Største fliid i Alle maader Vden forsømmelsze lige som det hans Eget kunde were; Maa ey nogen Aff de Andre Suenne, hinds Mannnd hafft haffuer paa samme Arbeide. wnderstaa sig Att thage Affsched, før Arbeidet er ferdigt, medmindre Att hannd wil Reysze wdenlannds, Da schall dog Lauget werre plichtig till hinder Strax Att schaffe een Anden i Steden. Derimod schal Hun och handle oprichtig mod dem och giffue dem deris Løn som før, Och bemelte Mester Suend schal for szin fliid haffue Fiire ρ meere om dagen, End hand hos szin Mester haffde Eller aff Mesterne er till *Ordinarij* Løn forordnet, Och dersom hand Arbeidet forderffuer, schal hannd Suare derthill.

Saa effterat Wij forbem^{te} Poster haffue effterszeet och effter flittig offuerveyelsze icke befundet Andet end io saadant ey Allene til Tømmerlaugeds Forfremmelse och Mesternis *Perfection*, Meden och til denne Staeds och meenige Indbyggeris Gaffn och Nøtte med faste welordnede och døgtige Bygninger Kannnd Geraade och bliffue till Foræring och Frembtarff.

Huorforre Wij samme deris flittig Ansøgning och Begiering ey billig haffuer wist Att Affszlaae, Meden forunt och bewilgede Saa och hermed beuilge, Vnde och thillade forbem^{te} Tømmer Mestere for^{ne} Poster Vdj Alle deris ord och *Puncter*, som forschreffuit Staar, Att mue till derris Handtwerchs Forfremmelsze och Laugs *Articklis* Forbedring nyde, bruge och beholde, Saa der effter de deris Effterkommere, Mestere, Encker, Suenne och drennge dennom endelig, Indtil Anderledis Anordnis, skulle

¹ Marginens Afbildning er gjengiven ovfr. S. 59.

haffue Att Rette och forholde, Saa frembt de Laug och Laugs Rettighed nyde och erholde Wilde, Sambt ellers Straffis som wedbør.

Datum Kiøbenhafn den 25 Martij Anno 1657.

Kbhvns Tømmermesteres Arkiv. — Artiklerne ere skrevne i et 20sided Pergamentshefte (26 cm. bredt, 34½ cm. højt), der bærer Udskriften: *Tømmer Mendenis Laugs Artickler Wdi Kiøbenhafn*, og som først indeholder Artiklerne af 7 Marts 1623. Heftet er sammensyet med en stærk fireflettet Silkesnor, der bærer en stor med Skruelaag forsynet Trækapsel, hvori Kjøbenhavns Segl i rødt Vox. — Artiklerne ere tidligere trykte (O. Nielsen: Kbhvns Dipl. III, S. 470—472) efter en mindre nøjagtig Afskrift (Resens Afskrifter S. 1344—1348).

6.

1672, 10. Februar. Brev fra Tømmerlavet i Hamburg til Tømmerlavet i Kjøbenhavn angaaende to bortrømte Tømmersvende.

Unsern freundlichen gruesz und Dienst mit wündschung aller glücklichen Wollfahrt jeder Zeit zuvor, Ehrbare, Vorsichtige und Kunst-Erfahrne sämbtliche Alterleüte, Ambts-Meistere auch deren Alt- und Jung-Gesellen des Löblichen Zimmer-Handwercks der Königl. Dännemarckischen *Residentz*-Stadt Copenhagen, Insonders Vielgeehrte Freunde! Unverhalten können wir denenselben hiermit nicht lassen, welcher gestalt nach des Löblichen Zimmer-Handwercks gebrauch und gewohnheit wir uff die beyden Zimmer-Gesellen Hansz Caspar Demler und Daniel Dietz billiger maszen zu sprechen haben dero gestalt, weil Sie ihrer Verwirckung halber uff beschehenes vor unsers Handwercks-Lade erfordern heimlich und stillschweigend ausz Hamburg darvon gezogen und dero Verbrechen und gethanen schimpf-reden wegen bisz annoch der gebüer und Handwercks-maniem noch nicht, vor unserer offenen Lade erscheinen rede und Antwort geben wollen; Der uhrsachen Sie dann auch billigst bey unsz vor unredliche Schelmen und Ehren-Diebe uff der schwartzen Taffell geschriben stehen Auch dafür bey dem Löblichen Zimmer-Handwerke bisz dahin, dasz Sie sich bey unsz Handwercksgehör nach wieder eingefunden und verantwortet, zu achten und zu halten seyn. Wann wir aber berichtet worden, dasz Einer dieser beyder Personen benantlich Hansz Caspar Demler durchreysend von Magdeburg ab nach Copenhagen sich begeben haben und also nicht zweifentlich bey E. E. Gunst und dem löblichen Handwerke der Zimmerleüte alda im Arbeit fürhanden

seyen soll, Und Vielleicht der Daniel Dietz ebenwol daselbst im Copen-
 hagen bey E. E. Gunst. im Arbeite seyn möchte: Hierumb, So ersuchen
 wir dieselbe hiermit freund-fleissigst, da etwan diese beyde Zimmer-Ge-
 sellen Hansz Caspar Demler und Daniel Dietz bey E. E. Gunst. angelanget,
 selbige alsdann zu keiner Arbeit des Zimmer-wercks zu verstaten, son-
 dern vielmehr, üblicher gewohnheit nach, anhero vor unsers Zimmer-
 Handwercks offener Lade rede und Antwort zu geben, gebüerlich zu ver-
 weisen. Wie nun solches Handwercks gebrauch gemäsz: Alsz versehen
 wir unsz dessen unzweifentlich; Sind esz auch im derogleichen und mehr
 anderen Handwercks-begebenheiten zu erwiedern schuldig, willig und ge-
 flissen und Verbleiben negst empfehlung Göttlichen Schutzes

Hamburg den 10 Febr. A^o 1672.

E. E. Gunst.

Dienstwill.

Alterleüte, Beysitzere und sämbtliche Amts-
 Meistere auch Alt- und Jung-Gesellen des
 Löblichen Zimmer-Handwercks hierselbst.

M. Hansz Redersz, Olterman.

M. Hans Möller, Olterman.

M. Claus Reimers.

M. Henning Schulte.

M. Heymköpke.

M. Peter Mushart (?)

Peter schimman, laden gesel.

Andersses (?) Koster, laden gesel.

Hennich böler, laden gesel.

Udskrift: Denen Ehrbaren Vorsichtigen und Kunst-Erfahrenen sämbtlichen
 Alterleüten, Ambts-Meisteren auch deren Alt- und Jung-Gesellen des Löblichen
 Zimmer-Handwercks der Königl. Dännemarckischen Residentz-Stadt Copenhagen.
 unseren insonders Vielgeehrten Freunden. Franco. Copenhagen.

Tømmermester-Lavets Arkiv. Originalt Brev.

7.

1673, 1. Januar. Brev fra Tømmerlavet i Leipzig til Tømmer-
 lavet i Kjøbenhavn angaaende de to fra Hamburg (s. ovfr. Nr. 6)
 forklagede Tømmersvende.

Unsern Freundlichen Grusz vnd bereitwillige Dienste sampt Wün-
 schung eines Glückseligen Fried und Frewdenreichen Newen Jahres vnd
 aller ersprieszlichen Wohlfart an Leib und Seele, Ehrsame und Wohlge-

achte, Insonders vielgünstige Gesellschaft der Zimmerleute in *Copenhagen*, Ewr an Unsz abgesendet Schreiben haben Wir albereit zu recht empfangen und darinnen vernommen, dasz die Purgescher zu Hamburg Ewren Meistern Durch Schrifften entdeckt und verstehen gegeben, Wie nemblich Sie (die Purgescher) zwey Zimmer-Gesellen Namens Hansz Caspar Demler vnd Daniel Dietz wegen etlicher Worte, so etwa zu Hamburg im Wein-Hausze von ihnen solten seyn geredet worden, ihrer Meinung nach vor gescholten hielten, und auf der Schwartze Tafel angezeichnet Stunden, dasz Handwerck in *Copenhagen* gedachten Demler aber deszwegen zugeredet und ihm solches vorgehalten, auch die gegen-Antwort eingelauffen, dasz solches Anno 1669 den 10. *May* zu Hamburg im Wein Hausze geschehen, er auch nicht bei Ihnen gearbeitet sondern aufm Bawhoffe, sie auch damahls noch nicht Handwerks Gebrauch und Gewonheit gehalten, auch solche Gesellen, Welche bei Ihnen gelernet andre Orten nirgend bei Keiner Erlichen Zunft hetten Können *passirt* werden, wehre deszwegen der Meinung ihr (der damahls noch nicht zunftmässigen Purgescher) Schänden und Schmähen würde Ihm an seinen Ehrlichen Nahmen nicht Schaden, viel weniger Straffältig seyn. Bätet deszwegen, weil nicht allein Wolgedachter Hansz Caspar Demler sich in *Copenhagen* setzen und Meister werden wolte, sondern sich auch etwa nach der Zeit andere Tuetsche alda einlaszen möchten, glaubwürdiges *attestatum*, wie wir es alhier mit den vor und bisz 1669 Purgescher auszelerneten Gesellen, wan sie vor Unsere Lade gekommen wähen, gehalten hätten. Weil den Eine löbl. gesellschaft solches gute Vertrawen zu Unsz trägt und sich solcher wichtigen Handwerks Sachen halber bey Unsz alhier erkundigen will, und wir auch Ehrliebenden Handwerks genossen stetz wohlgewogen seyn, alsz thuen wir sie hiemit berichten, dasz alhier noch zur Zeit Keiner von den vor und bisz 1669 auszelerneten Purgescher Gesellen, Wan sie gleich vor Unsere Lade gekommen, Keines Weges geduldet noch eingeschrieben, sondern von der Lade abgewiesen und Ihnen nicht laszen wiederfahren wie andern Ehrlichen und Zunftmässigen Gesellen geschehen ist und noch geschieht, Werden auch noch Keinen zur Zeit aufnehmen, wan wir nicht gewisz berichtet sind, dasz er Ehrlich und Zunftmässig Seine Zwei Jahr auszelernet hat, meinen alsoz Keines weg, dasz weder den oftgedachten Hansz Caspar Demler noch einen anderer, welcher von den Burgeschern (weil Sie dazumahl noch nicht zunftig gewesen) ist gescholten worden, Ihm an seinen Erlichen Namen Schaden Könte.

Bitte demnach eine Wohllobliche Gesellschaft, wolte mit dieser Unser wenigen Antwort (jedoch guten Meinung) auf diszmahl vor lieb und willen nehmen. den Unsere Gewogenheit gegen Sie und alle Ehrliche

und Zunftmäzige Handwercks Genoszen wird jederzeit von unsz gespühret werden, Und befehlen sie Sämtlich in den Schutz des Allerhöchsten. Verbleiben unterdeszen Euch Sämtlichen Handwercks Genossen Alle Zeit Wolgewogene Meister und Gesellen, In Leipzig den 1. *January* A° 1673.

Andreas Kräew, Obermeister.
 Barthel Findeisen, Zimmermeister.
 Andres Zehe, Zimmermeister.
 Daniel Zehe, Zimmermeister.
 David Remler, Zimmermeister.
 Christian Schmidt, Zimmermeister.

Tømmermester-Lavets Arkiv. Kopi. — Hvad skal der forstaas ved Brevets »Purgesch« ?

8.

1673, 30. April. *Brev fra Tømmerlavet i Hamburg til Tømmerlavet i Kjøbenhavn i Fortsættelse af Brevet ovfr. No. 6.*

Unsern freündlichen guesz und Dienst mit wünschung allerglücklichen Wollfahrt jeder Zeit zuvor, Ehrbare, Vorsichtige und Kunst-Erfahrne sämbtliche Alterleüte, Ambts-Meistere auch deren Alt- und Jung-Gesellen des löblichen Zimmer-Handwercks der Königl. Dännemarckischen Residentz-Stadt Copenhagen, Insonders Vielgeehrte Freünde! E. E. Gunst. abgelassenes schreiben vom 5ten *April* instehenden 1673sten Jahrs des Hansz Caspar Demlers ufftreiben betreffend haben wir zu rechte erhalten und daraus ersehen, dasz Ein Ehrbar Amt und Handwerk der Hausz-Zimmerleüte in der löblichen Stadt Copenhagen nach gehör, Ambts-herkommen und gebrauch uff unseren gethanen wolbefüegten ufftreibbrieff dem Hansz Caspar Demler die Zimmer-Arbeit soweit geleet, bisz dasz er Handwercks-gewohnheit gemäsz der beschuldigung halber wegen seines redlichen nahmens im Ambts-wercken gehörender massen rede und Antwort gegeben und sich hierinnen nach Ambtsgebrauch abgefunden hätte; Dessen wir unsz dann der gebüer bedancken und E. E. Gunst. alle mahl inn derogleichen und mehr anderen Ambts-wercken bey unserem Zimmer-Ambte zu begegnen und nach Handwercks-gebrauch solches zu ersetzen unsz hinwiederumb schuldig erkennen. Verhalten aber Ihnen hierneben auch nicht, dasz der Hansz Caspar Demler verwichenem A° 1672, nach dem wir an E. E. Gunst. unser Jüngstes Schreiben un-

term *dato* des 13ten *April* selbiges Jahrs nebenst der Beylage, wasz er *gepecciret* so *lit. A signiret* gewesen, übergeschicket gehabt, folgenden Monats *Maji* alhier im Hamburg bey unsz und unserem Ampte der Hausz-Zimmerleüte sich eingestellt und bey gehaltener Zusammenkunfft der Zimmer-Gesellen vor offener Lade erschienen und (alsz inn allem seine verübte Handwercks Verbrechen gegen dasz Zimmer-Ambt alhier Ihm sattsahm erwiesen und ergangene Eydliche Zeugnisz vorgezeiget auch unter anderen der frevelmuts bey dem Zimmer-Ambte inn der Stadt Magdeburg, so er an den Zimmer-Gesellen Andreas Schradern alda hinter rücks verübet, dasz derselbe nicht wehrt wäre mit einem redlichen kerrell ausz der kannen zu sauffen wegen dessen, dass Er der Andreas Schrader von der über unsz und unser Ampt und Handwerck gethanen Beschimpfung und bösen nachrede gegen Ihn, Demler, Eydliche Aussage vor der Obrigkeit gethan und thun müssen; Also dasz hierüber der Zimmer-Geselle Andreas Schrader inn unverdienter schaden gesetzt und etliche Zeit im Zimmer-Ambte und Handwercke nicht arbeiten müssen, angedeüet) Er darauff selbst stand gethan und bekennet, dasz Er hierinnen zwar schuldig, gleichwol aber von anderen Personen darzu verführet worden wäre; Derohalben dann endlich von denen Alterleüten, Beysitzern und Meistern auch Laden-Meistern und Laden-Gesellen diese Sache mit dem Hansz Caspar Demler alhier vor offener Lade sowol alsz auch sonsten *à parte* dahin verglichen ist, dasz er die gethane ungebührende Schimpff-reden über unsz und unsere Gesellen gehörender massen *revociren* und darneben zur straffe 10 Rthlr. geben auch an den Zimmer-Gesellen Andreas Schradern uff sein gethanes fordern *Contentement* wegen veruhrsachter Verseümbten Arbeit erstatten und sich hierüber mit demselben vergleichen soll. Wie aber dieses solcher gestalt geschlossen und verglichen gewesen, Ist dieser Hansz Caspar Demler stillschweigens darvon gezogen, hat keine *Revocation* nach schuldiger Anlobe gethan, Vielweniger die straff-gelder entrichtet, noch dem Andreas Schrader etwas erstattet. Hierumb er also noch wie vor alsz ein unredlicher des Zimmer-Ambtes und Handwercks und alsz ein Schellm desselben uff die schwartze Taffell geschriebene stehende verbleibet auch hin und wieder umbher an dasz löbliche Zimmer-Ambt und Handwerck deszwegen *notificiret* und uffgetrieben werden wird, bisz dasz er schuldiger Handwercksgewohnheit nach die sattsahmheit erwiesen, die straff-gelder der Gesellen Lade erlegt und dem Andreas Schradern genüeglichkeit gethan hat. Ob nun zwar nach E. E. Gunst. schreiben der Demler sich bemühet und sowol bey dem Hrrn *Præsidenten* alsz des Löblichen Zimmer-Ambtes Hrrn *Patronen* inn Copenhagen flehentliche Ansuchung gethan und gebehten Ihme inn solcher seiner unbefuegten Handwercks-Sachen und gethaner

mutwilligen frevellthat der strafbahren bekentlichen Beschimpfung uff die Ambts-Meistere und Gesellen alhier einigen Vorschub uff sein unbilliges begehren zu erweisen: So vermeinen wir doch inn allem, dasz die Hohe Obrigkeit sowol auch alle und jede und insonderheit unsers löblichen Ambtes und Handwercks Angehörige Meistere und Gesellen wie auch E. E. Gunst. und dero Mit-Zugethane, dessen ein besseres nachsinnen haben und keines weges dem Demler weder inn einem noch anderen beyfall geben werden; In betrachtung Ihm, dem Demler, auch keine *Missiven* noch Zeügnüsz wieder die wahrheit zu diesem seinen unbilligen Vorhaben gegen seine selbstgethane eigene bekantliche Aussage von Leipzig helfen können. Und ersuchen und bitten also wir nach Ambtes- und Handwercks-gebrauch E. E. Gunst. wollen sich aller gehör nach anderer gestalt nicht belieben lassen alsz oft besagten Hans Caspar Demler dieser halben keines weges zu jeniger Zimmer-Handwercks-Arbeit noch dessen gebrauch verstatten, sondern Ihn vielmehr handwercks-gewohnheit nach darhin anhalten, dasz er uff diesen unsern ufftreib-brieff anhero vor unsere offene Lade kommen rede und Antwort vernehmen nach Amts- und Handwercks-gehör, geredete und bekante Schimpff- und Schmehe-wörter *revociren*, die erkante und bewilligte straffgeldere nebenst veruhrsachten schaden und unkosten erlegen und dem Zimmer-Gesellen Andreas Schradern seinen *pretendirten* schaden und unkosten Zahlen auch damit seinen, des Demlers, redlichen nahmen nach handwercks-gebrauch dieses ohrts wiederumb erstattet bekommen möge. Solches vorsehen wir unsz zu E. E. Gunst. inn allem nach Handwercks-gebüer gewiszlich seyend auch dasselbe an Sie und ihres Ambtes und Handwercks zugehörige Meistere und Gesellen inn dergleichen und mehreren hinwieder zu ersetzen und zu verdienen alle mahl williger dann willig. Gottes gnädiger Obhuet inn gnaden befohlen. Verbleiben alle wege

Hamburg den 30ten Aprilis

A^o 1673.

Hans Redersz der Olde
 Hans Möller der Olde
 Claus Reimers
 Henning Schulte
 Dirich Boer Laden Meister
 Jochim Westphalen

Laden Meister.

E. E. Gunst. Dienst- und Freündwill.
 Alterleüte, Beysitzere und sämbtliche
 Ambts-Meistere auch Alt und Jung
 Gesellen des Löbl. Zimmer-Handwercks
 hierselbst

Henning HB Buller
 Christoffel Weisze
 Peder PN Nickel
 Hans Wilt.

9.

1674, 30 Juli. Artikler givne Kjøbenhavns Tømmerlav af Kong Kristian V.

(Stempel)
60 Rixdr.

Wii Christian Dend Femte af Guds Naade Konge til Danmarck oc Norge, de Wendens oc Gothers; Hertug udj Slesvig, Holsten, Stormarn oc Dytmersken, Grefve udj Oldenborg oc Delmenhorst, Giøre alle Vitterligt, at efftersom Vj allernaadigst for got oc Raadsomt hafver befundet Tømmermændene herudj Voris *Residentz* Stad Kjøbenhavn til deris nærings forbedring behørige *privilegier* oc *artickler* fremdelis at forunde oc det tilforn indrettede Tømmermands Laug (saa viit det til misbrug oc adskillige *inconvenientzer* Kunde gifve anledning) at forandre. Da hafve Vj dennem allernaadigst forundt oc gifvet, saasom Vj dennem oc hermed, indtil Vj anderledis tilsigendes Vorder, allernaadigst forunder oc gifver effterskrefne *privilegier* oc *artickler*, som følger:

1. Skal der Være it Laug j Kjøbenhavn oc Christianszhavn, oc skal de hafve en af *Magistratens* middel, som skal hafve opsigt med Lauget, oc derforuden en Olderman, hvortil de self tvende af aldt Lauget maa udvelge, som for *Magistraten* paa Raadhuset skal opfordris, hvilcken *Magistraten* da af samme tu god oc dygtig Kiender, dend skal Være Olderman it aar, hannem skal tvende andre forstandige Tømmermænd til hossiddere forordnes, hvis nafne da j Stadens bog skulle indtegnes, saa oc derhos formanens oc paamindes deris bestilling med fliid foruden argelist at forrette: Oc skulle de, saa ofte behof giøris, udj deris Laugshuus eller en anden beqvem sted forsamles oc der forhøre, hvis Klage oc tvist som imellom Mesterne, Svanne oc Drenges Kand indfalde, saavelsom andre Laugsens Ærender at forrette oc bestille; de skulle oc hafve en Laugs Skrifver, som alle sager til god effterretning Kand antegne, dog deris sammenkomst oc møde at skee foruden drick under straf hver gang Tj Rixdaler.

2. Naar Aaret er ude oc Oldemanden forløfves, da skal en af de tu Bisiddere beskiches igien udj hans sted, hvilcken *Magistraten* dertil agter dygtig at Være oc en af Laugsbrødrene *ordineris* til hossidder, dog ej lenger end udj tu Aar.

3. Paa det Tømmermands Lauget des bedre Kand udj ordning bringes, skal Oldemanden Ved nafn lade antegne alle de gamle oc unge Mestere, som nu Borgere ere, oc handvercket bruger, saavelsom oc deris nafne, som effter denne dag j Lauget begierer at indtages, oc hvor de boendis ere, at Oldemanden oc hossidderne des bedre Kunde Vide

Voris oc Byens Ærende hos dennem at forrette saavel som oc Bønhasere, som icke Borgere ere, at afskaffe.

4. Oc at Tømmermændene til ald Embedes nødtørft Kunde hafve nogle Visze tider om aaret sig om Laugens nytte oc Embedes forbedring med hver andre at raadføre, da maa de holde om aaret fire møder eller sammenkomst, dend første Neste søgnedag effter *Mariæ* Reenselsesdag, dend anden neste Søgnedag effter St. Hansdag midsommer, dend tredie Vor Fruedag dereffter oc dend fierde *St. Andrea Apostoli* dag¹, alle paa fastende Stefne oc foruden ald drick oc giestbydelse under hver deris forgetiufge marcks fortabelse, oc skal een af *Magistratens* middel udj samme møder hos Være; derforuden skal det Oldermænden oc Bisidderne Være tilladt Lauget at lade tilsige oc samle, naar oc saa offte fornødenheden (til Voris oc Stadens arbeids befordring eller Laugens sager til Endskaab at forhielpe) det kand udfordre, Dog uden ald drick oc omkostnings anvendelse, som før er meldt.

5. Maa ingen Tømmermand imod *Recessen*² forhindres at komme i Lauget, ej heller nogen Svend paa deris haandtverck, som sin læretid her i byen hafver udstaaet, bekommet sit lærebref, reist uden Lands paa sit handtverck j tu aar oc Vundet sit borgerskaab; Mens naar nogen fremmede her indflytter, som sit handtverck lovlig hafver lærdt oc derfor rigtig beviis med sig bringer, hand maa blifve Mester, Naar hand først hafver tient her it aar oc siden Vundet sit borgerskaab, oc skal hand aldellis ingen bekostning endten paa Mesterstycke, Gilde eller Giestebud anvende, naar hand j Embedet indtages, videre end to Rixdaler effter *Recessen* oc for at vere deelagtig j Laugens Eyendom oc indehafvende derfor at gifve Tredufve Rixdaler oc Oldermænden een heel oc Skrifveren een half slet daler, oc skal enhver, som sig j dette laug Ville begifve, endten naar hand tager borgerskaab, eller siden naar hand er det begierendis, lade sit navn hos *Magistraten* j Raadstubogen antegne, hvileket af Stads Skrifveren optegnet skal ved Stads tienner blifve Oldermænden tilskicket, som hannem da j Lauget maa antage.

6. Oc skal dend Svend, som er beraad paa at vil vorde Mester, angifve sig for Laugets Oldermænd oc siden arbeide hos en Mester paa it aars tid, oc skal Mesteren gifve hannem løn, som een af de beste Svenne j Lauget Kand fortienne; naar det aar er forbi, da samme Svend beviise, at hand kand næt hugge oc sammenbinde en fiirekanted Karm, Trej allen lang oc breed med fire hørnebaand udj, som her udj Bredden staa³, hvileken skal sanckes tæt j alle samlinger for oc bag, oc dend saa af fire Mestere at besees, om dend er, som dend bør at være; Dis-

¹ Se ovfr. S. 246. ² Se ovfr. S. 251.

³ Tegningen er gjevngiven ovfr. S. 59 jvfr. S. 260.

ligeste skal dend, som vil vorde Mester, giøre en liden afritz med bias paa papiir effter Zirckel oc *lineal*.

7. Begierer nogen Mesters søn her udj Staden eller paa Christianshafn, som sine Læreaar paa Tømmermands handverck hafver udtient oc udj toe Aar paa sit handverck reist uden Lands, eller nogen Svend, saa som før er meldt, tient oc reist, befrier sig med en Mesters daater at komme udj Lauget oc tager sit borgerskab, da skal de udj alle forberørte udgiffter alleene gifve helfften, af hvis ellers udgifves skulle.

8. Skulle ingen Tømmermand eller Tømmermandsvend, som icke er borger her udj Staden oc udj Tømmermands Lauget, med nogen Borger eller anden Indbyggere noget arbeide støckviis fortinge eller sig det understaa at antage endten her j Staden eller paa Christianshafn, Men det alleene Mesterne, som ere j Lauget oc ere Borgere her j Staden, at tilhøre oc niude, paa det, om Arbeidet icke fandtes loulig oc forsvarlig, dend, det Kostede, Kunde Vide, hvem hand derfor skulle søge; oc de Tømmermænd, som icke ere borgere oc j Lauget, for Svenne at tienne hos Mesterne, indtil de oc udj Lauget Kand indkomme; forseer sig nogen Tømmermand eller Svend, som før er rørt, herimod, at bøde første Gang fire Rixdaler, half parten til Lauget oc halfparten til de fattige: Ertappes hand udj sligt anden gang, bøde dobbelt oc maa effter dend dag ej meere her i Staden eller paa Christianshafn bruge sit handverck, dog herimod ej meent de, som Vj til Voris eget arbeide lader antage.

9. Dend Tømmermand, som sidst j Lauget indkommer, skal effter Oldermændens sigelse oc befaling tienne Lauget oc sige til Laugsmøde, liig at begrafve oc andre Voris oc Byens nødvendige ærende, indtil en anden Kommer udj hans sted; findes hand uflittig oc forsømmelig, bøde, hver gang hans brøst findes, toe marck til tvende skifte, Lauget oc de fattige af Lauget, Mens dersom to, trej eller fleere paa en tid j Lauget indtages, da skulle de, som for slig u-mag vil være forskaanet, hver udlegge toe slette dalør til Lauget, de fattige, saa oc til dends belønning, som udj en en anden broders sted (der gaa skulle) omgaa vil.

10. Hvilcken som icke møder for Oldermænden oc hossidderne til det Klockeslet hannem tilsiges, bøde fire skilling, blifver hand borte een half Time eller slet borte, bøde trejdobbelt, uden hand Kand beviise at hafve haft lovlig oc tilbørlig forfald.

11. Dersom nogen Tømmermand blifver for Oldermænden kaldet for vitterlig Gield, da dersom det parterne imellom icke der j Venlighed kand afhandles, da søgis det til Tinge eller Raadstue effter Rettens gemes, som Vedbør.

12. Ingen Tømmermand eller Svend maa bære Værge. Oxe eller andet sligt udj Lauget. hvoraf Skade Kand forårsages, ej heller forsmedelige ord imod hverandre inden eller uden Laugsforsamling udgyde, mens enhuer at tale sig til rette med beskeedenhed, oc hvis icke j Lauget kand j saa maader bileggis. da at søge for ordentlig Ret oc Dommere; Skal oc Mesterne udj deris forsamling paa Laugshuset dennem Skickelig oc fredelig forholde, saa ingen fra sit rette sæde sig skal begifve oc, uden fornødenheden det udfordrer, til Oldermænden oc Bisidderne opkomme eller nogen Uliud oc bulder giøre eller forårsage med u-beqvemme ord eller gierninger, hvo det giør, hafve forbrudt første gang en marck, anden oc tredie gang meere effter forseelsens udfordring oc Oldermændens oc Bisiddernes sigelse Os, Staden, Lauget oc de fattige til deeling.

13. Dersom nogen Mester forhugger eller forhugge lader nogen Mands Tømmer. da stande til rette for ald dend Skade. Biugherren deraf bekommer. oc naar nogen Biugherre sig saa besverget befinder, skal hand det da Oldermænden tilkiendegifve, som fire Mestere opnæfne skal, som skaden skal *taxere*; nøyes icke parterne med deris sigelse. kiendes af Stads *Magistraten*.

14. Skal oc Være Tømmermændene saavelsom deris svenne oc drenge aldellis forbøden. ingen Pulter¹. Spaaner eller Roszer (som de det kalde) fra steden, som de arbeide. at bære. uden dend, som arbeidet bekoster, hafver det beseet oc gifver sin samtycke dertil; dersom nogen Mester. Svend eller dreng herimod befindes at giøre, da at hafve forbrudt dend dags dagløn til dend, arbeidet bekoster, oc ellers at svare oc stande til rette, om noget Tømmer til Roszer sønderskiæris oc u-nyttig giøris.

15. Worder nogen Laugsbroder lovlig af Oldermænden tilsagt at møde eller begifve sig udj voris eller Byens arbeide oc icke kommer til dend time, hand tilsagt vorder oc af Øfrigheden er befalet at møde skulle. da straffes derfor. som *Magistraten*, naar Oldermænden forseelsen angifvet [hafver], eragter. oc skal Oldermænden herudinden hvercken for Villie eller Venskab, had eller afvind hafve nogen forskaanet, Mens enhver effter ordentlig omgang at tilsige, paa det dend eene icke meere end dend anden skal udj slig tilfald besvergis Videre, end hans leilighed Kand taale, Mens de Mestere, som fleest Svenne hafve, skulle oc fleest Svenne udj arbeidet forskaffe.

16. Naar nogen Tømmermand, som udj Lauget er, hafver fortinget noget arbeide. da maa ingen med hinderlistighed hannem derfra

¹ Her staar Spulter. hvad der dog formentlig er en Skrivefejl, s. ovfr. S. 44.

tage eller derfra fortrenge, hvo det gjør, oc det skiellig hannem ofverbeviiszes Kand, skal af *Magistraten* derfor tilbørligen stande til rette.

17. Een Tømmermand, som er j Lauget, maa ej holde flere Svenne, end hannem *a l'advenant* kand tilkomme, Item en Læredreng oc icke flere drenge. Mens om en Mester hafde meere arbeide under hænden paa engang, end hand Ved sine egne Svønne til dend belofvede tiid kunde ferdig skaffe, da hafver en eller flere af de andre Mestere j Lauget hannem paa samme arbeide at tilhielp komme, saa frembt hand det behøfvede oc begierede. Ellers skal ingen Mester meere arbeide antage, end hand forderligst oc inden for *accorderet* tiid Kand forferdige. Hvis nogen Mester sit arbeide icke til rette tiid ferdig gjør, Skal Biugherren Være berettiget at qvitte hannem for it binding it lofft høy huus Tu slette daler oc for en binding Tu lofft høy Fiire slette daler, saa frembt forømmelsen eller Skylden hos Mesteren eller hans folck findes.

18. Effterdj udi denne Tømmermands Laugs Ret ingen visze *taxt* Kand settes, hvor meget til arbeids løn for it fag huus toe eller it lofft høit at hugge, opreise, legte, Skalecke, lofften at legge oc Vindskeer at paaslaa, skulle fordres eller betales, af dend aarsag alle Mand icke biugger lige høye, brede eller Viide huse, men enhver fast effter sit eget sind oc tycke, saa maa dog ingen Tømmermand noget ubilligt enten for saadant eller andet hans arbeid begiere eller annamme, mens saaledis *contrahere*, at dend, som arbeidet bekoster, lige saavel som dend, det fortinger. Kunde vedblifve oc ingenlunde maa Tømmermændene sig imellom oprette nogen Vilkor eller priis, hvoreffter de skal arbeide, mens enhver arbeide, som hand best kand fortienne.

19. Naar nogen Tømmermand skal for borgerskabet eller anden her udenfor byen hugge oc opreise huse, da skal de hafve flittig tilsium med, at samme huse effter snoer oc alnemaal paa deris egen grund, som det lader biugge oc ej deris Nabo for nær eller videre ud, end deris Skiøde formelder, vorder opset effter dend anordning af *Magistraten*, derom giort er ¹. Sker det anderledis, da Mesteren at svare til ald dend Skade, der af tages.

20. Oc naar en Mester hafver haft en dreng indskrefvet udj it aar, da maa det staa hannem frit for at tage en til oc lade dend indskrifve oc saa fremdelis, dog ingen Mester at hafve meere end to drenge tillige.

21. Naar nogen Mester Ved døden afgaar oc for nogen borger eller anden hafde arbeide fortinget oc under hænderne, da paa det fatige Encker icke strax skal Være forskut, skal dend Svend, som sit aar

¹ Denne Anordning synes vanskeligt at kunne paapeges.

arbeider, hinde af Lauget tilforskaffes, oc Mesteren, som hand er hos, skal uden modsigelse lade hannem følge samme arbeide for hinde at forferdige, oc derpaa skal være forpligt at giøre sin største fliid j alle maader uden forsømmelse, ligesom det hans eget Kunde Være, Maa oc ej nogen af de andre Svenne, hinds Mand hafft hafver paa samme arbeide, understaa sig at tage afskeed, før arbeidet er ferdigt, medmindre hand vil reise uden lands, da skal dog Lauget Være pligtig til hinde strax at skaffe en anden j steden, derimod skal hun oc handle oprigtig med dem oc gifve dem deris løn som før, oc bem^{te} Mestersvend skal for sin fliid hafve fiire Skilling meere om dagen, end hand hos sin Mester hafde, eller Mesterne er til *ordinarie* løn forordnet hannem at gifve, Mens dersom hand arbeidet forderfver, skal hand svare dertil.

Om Svenne.

22. Skal ingen Tømmermand, en meere end dend anden, maa gifve sine Svenne til løn hvercken paa stœckverck, dagløn eller ugeløn under tywe marck bøder, oc skulle alle Laugsbrødrene, naar deris møder oc forsamlinger skeer, foreenis oc sette stœckverck, uge- eller dagløn, hvad enhver Svend med billighed bør at hafve oc kand fortienne, paa det at Svennene saavelsom Mesterne paa begge sider kand vedblifve.

23. Understaar sig nogen Tømmermand at tage nogen Svend paa sit arbeide, som foruden rette stefnedag med u-minde fra sin Mester skildt er, hand bøde Trej slette daler oc miste Sennen, oc samme Svends straf skal være halffredie slette daler, siden skal Sennen drage til dend Mester igien, hand før tiende.

24. Ingen Svend paa for^{ne} handverck, som arbeide paa uge- eller dagløn, maa giøre sig nogen frj Mandag eller anden ørkeløsze dage om ugen, icke heller Ved tid eller time forsømme sit arbeide, uden det skeer med Mesterens oc dend Mand, som arbeidet lader giøre, deris synderlig forlof, hvo herimod giør. bøde første gang toe marck, anden gang fire marck oc saa fremdelis oc der foruden stande til rette effter Oldermændens oc hossiddernis sigelse, for hand sin hosbonds arbeide forsømede.

25. Hvilcken Svend eller dreng, som foragter sin hosbonds eller Madmoders Øl oc mad, som u-straffeligt er, det klages oc det hannem billigen ofverbeviiszes, bøde en daler, formaar hand bøderne icke at udgifve, Da straffes j Kielderen thou dage oc Netter til vand oc brød.

26. Oldermænden oc hossidderne med meenige Laugsbrødre skulle beskieke fremmede Svenne, som hiid til byen ankommer at Ville tiene, it vist *logement*, hvor de til herberge Kunde indsøge, oc der it bredt udhenge, at hvilcken Tømmermand deris tienniste behof hafde, Kunde disbedre Vide dennem at finde.

27. Ingen Svend eller dreng maa bære sidegevehr, bantdegen eller nogen ulovlige Verger langs gaderne, udj Laugshuset eller andensteds herudj byen, hvormed skade eller u-lycke skee Kunde. Men de skulle deris Werte eller Mestere saadant udj forvaring antvorde, saa lende de her udj byen ere oc arbeide, oc indtil de herfra igien ville forreise, under samme Vergis fortabelse oc derforuden straffes, som Vedbør.

Om Drengene.

28. Det skal Være hver Tømmermand frj fore drengene at lære, som af Erlige forældre er fød, oc ingen endten inden eller uden Lauget maa derudj forhindring giøre, Med mindre hand paa deris personer nogen lovlig *pretension* hafver, oc hvo som begifver sig til Tømmermands handverck at lære, hand skal tienne for sit lære toe gandske aar, oc naar hans lære ér ude oc [hand] Kiendes døgtig for Svend, da Mesteren at gifve ham uden forhold sit lærebref.

29. Oc som befindes, [at] Eendeel Læredrengene, strax deris Læreaar er ude, sig befrier oc her udj Staden nedsetter, da paa det ingen Mester, som til foretagne arbeid at fortsætte ¹, oc slige Svenne ey ere saa dygtige, som det sig burde, skulle der ofver hafve aarsag at Klage, skall herefter ingen Tømmermandsvend ofver it aar, effter hand sine Læreaar hafver udtient, her udj Staden maa forblifve, mens sig uden Lands paa fremmede steder begifve oc vandre paa sit handverck j det ringeste udj toe Aar, hvo det ey effterkommer, maa her udj Staden eller Christianszhavn ej tilstedis hos nogen Mester at arbeide eller komme j Lauget, forseer sig oc nogen Mester herimod oc slig Svenne, som herefter nylig kommer af lære, ofver it aar derefter lader forblifve hos sig oc arbeide, bøde derfor første gang til Lauget oc de fattige Trej Rixdaler oc anden gang dobbelt, oc dend Svend, som ej, som før er meldt, effter aars forløb udreiser oc paa nogen Mesters arbeide befindes, bøde første gang toe Rixdaler, anden gang fire Rixdaler oc derforuden straffes, som *Laugsarticklernis* ofvertrædere.

30. Icke heller maa nogen Mester sin Lære Karl eller dreng fra sig forviise, naar hand hafver tient en tid lang, uden hans læreaar forløben er, oc hand sit lærebref bekommit, medmindre hans forseelse findes saa grof, at det skeer effter øfrigheds Kiendelse.

31. Maa ej heller nogen Mester sin dreng med underviisning paa handvercket forsømme, icke heller bruge hannem til anden bestilling, end handvercket til drengens forbedring vedkommer, Naar Mesteren ellers hafver Timmerarbeid under hænder, dersom nogen Mester herimod giør, stande derfor til rette.

¹ Her synes at mangle Noget, f. Ex. »er pligtig«.

32. Hvilken Svend eller dreng sig modvillig eller gienstridig anstiller oc sin Mester, før de blifver loulig adskildte, forløber, hand maa paagriber effter Voris allernaadigste *mandat* ¹ oc straffes, som det sig bør.

33. Naar Gud allermegtigste nogen Laugsbroder eller hans hustru Ved døden bortkalder oc Oldermænden lader tilsige brødrene Liiget til sit Leyersted at følge, oc nogen det forsømmer, saa hand icke kommer til dend tiid, tilsagt vorder, bøde en marck, oc de, som tilsagt vorder at bære Liiget oc icke Kommer (undtagen gamle oc Skrøbelige, som ej Kand bære), bøde sex marck.

34. For^{ne} Tømmermands Laug hafver sig effter disse foregaaende *artickler* at rette oc ingen andre uden Voris videre allernaadigste tilladelse eller anordning sig imellom at oprette. Thj forbiude Vj alle oc enhver herimod, efftersom forskrefvit staar, at hindre, eller udj nogen maade forfang at gjøre, under Vor hyldest oc Naade. Gifvet paa Vort Slot Kiøbenhavn dend 30. *Julij Anno 1674.*

Under wort Zignet.

Christian.

L. D. Schult.

Allerunderdanigst Læst for retten paa Kiøbenhavns Raadstue Dend 21. *Dec. Anno 1674.*

Allerunderdanigst Læst oc forkyndt paa Christianshavns Byeting Tiiszdagen dend 22. *Dec. Anno 1674.*

Allerunderdanigst Læst oc forkyndt for den Kongl. Hoff Rett paa Kiøbenhavn Slott Onsزدagen den 27. *January Anno 1675.*

Tømmermester-Lavets Arkiv. — Artiklerne ere skrevne paa 6 Pergamentblade, der ere sammensyede med en kraftig af fire Traade (hvid, rød, blaa, gul) sammenflettet Snor. Af Bladenes 12 Sider ere 11 beskrevne, den sidste er tom. Den enkelte Side er 41½ cm. høj og 31 cm. bred. I Silkesnoren hænger en drejet Trækapsel, hvori det danske Rigsvaaben ses i rødt Vox. Trækapslens Laag mangler. — Artiklerne ere indførte i Sjæll. Registre XXIX. Fol. 370—379.

* Her sigtes formentlig (jfr. ovfr. S. 255) til Kristian IV's Frd. 10. December 1621 § 12 jfr. § 1; noget andet Lovbud synes nemlig vanskeligt at kunne paapeges. I Kristian IV's store Reces af 27. Februar 1643 (2-3-9) findes en lignende Regel som her i § 32.

10.

1677, 25. Juni. Skrivelse fra Kjøbenhavns Tømmersvende til Kjøbenhavns Tømmermestere om Valg af en Mester som Bisidder hos dem.

Oldermand, Bisidder Sampt Menige Mestere vdi det Erbar och lovl. timmermendz Ampt ynsches af samptlig timmersuene ald Löche och Welstand.

Ere wi menige Laugsbrødre idag Effter gammel wiis och schich Paa det Tiennestwiligst och venligst af Oldermenden med sinne bisiddere sampt Menige Mestere och Laugsbrødre begierende, at os i wor hid indtil betrole hossidder Mester Olle Arfuedsens Sted, som wor Laug nu It Aars tid Erlig oprigtig och wel betiendt hafuer, Wi derfor af Eder i dannemend I M[ester] Oluf Arfuesens Sted Enn anden eders Med-Ampts Brødre begierendis er. Endog wi hanem Formedelst Sit goede och schichelige forhold hos osz wel lenger hafde ønschet at wille hafue forblefuen wed woris Laug; Saasom wi Samptlig wel med hannem er tilfridz, Saa frembt hand sig der til willet bequemme; Forwendter her i dannemends schrifftlig Suar och befordring wed Neruerende vdschichede dannemend woris med Laugsbrødre osz igien at maa tilschichet blifue. Sidde alle Samptlig i Herrens Fred och Eder ald Löche och Welstand ønsche.

Datum Timmersuenis Laughus her i
Kiøbenhavn d. 25. Junij A^o 1677.

Paa Samptlig timmer-
suenis wegne.
Wilads Hanssen Form[and].
Olle Pedersen } bisiddere.
Eschil Engelsen }

Tømmermester-Lavets Arkiv.

11.

1682, 30. September. Kontrakt om Jakob Jensens Lære hos Tømmermester Børge Carlsen.

(Stempel)
En Mærck.

Wdj den Hellige Threefoldigheds Nafn ehr denne efterfølgende Contract imellem os Wnderschrefne Saaledes Sluttet,

Att Jeg Jacob Jenszen barnefødt udj Nørøf i schalderup Sogen udj Jydland af Erlige Egte foreldre mig hafuer udj lehre begifuet hoes Erlig och Velforstandige mand Børge Carelszen, tømmermester her udj Staden, paa det Erlige tømmermands Handtuerck at schal lehre udj toe Aar, eftersom Seduahnligen tilforn werit hafuer, Angaaende fra den dato Jeg udj tømmermends laugits Bog Indschrifues och at Endes Samme dato Igien til forⁿe tuende lehre-Aars vdgang, och belofuer ieg forskrefne Jacob Jenszen tillige med disze troe forlofuere, Som ehr Peder tømmermessen brygger och Christen Nielszen tømmermand, begge borgere her Sammesteds, paa mine wegne, at ieg schal were Ermelte min lehremester Børge Carelszen hørig och lydig och hannem at tiene troe och flittig Saa uel paa wercksteder Som udj hans husz, Som det Sig en Erlig Persohn paa tømmerhandtuerck wel Anstaar, Saa hans Arbejde ingen tid formedelst min efterladenhed schal forsømmis, ey heller ieg Enten wed natt eller dag af min Mesters husz wden forlof schal wdeblifue, Saa uel som ieg Sielf at forschaffe mig efterhaanden, huad tømmermands Redschab, Som ieg til mit Arbejde behøfuer, med Sampt Kost och Kleder, Saasom andre tømmermands lehredrenge for mig giordt hafde, och Endnu brugelig ehr, deszligeste schal ieg mig och icke hoes nogen anden, det were Sig Adel Eller w-adel udj tienniste begifue eller Endtuige, førend mine tuende lehre Aar forbj ehr, och ieg af lehre vorder løsgifuen efter handtuercks maneer, Och da til Samme tid at schal Suare til aldt, huad werchtöy och Redschab Som min Mester mig udj Andtuordt hafuer gifuet, Richtig at lefuere, Saa derpaa indted schal Klagis, och dersom det moed forhaabning schulde schee, at ieg forⁿe Jacob Jenszen Enten ey min lehretid Richtig schulle wdstaac Eller Anderledes forholde, End forbemeldt Ehr. da lofuer wj forberørde forlofuere, Een for bege och bege for En, at Stande Mester Børge Carelszen derfor til Rette och Suare til aldt huad *pretention*. hand Saa uel som tømmermends laugit billigen her uindenden Kand hafue, Huor Imoed Jeg forⁿe Børge Carelszen tømmermester hermed tilsziger at wil yderste flid Anuende til Samme forⁿe lehredreng mit handtuerck at lehre. Saa hand efter di forⁿe tuende lehre Aars forløb Kand bestaae och Arbejde for En Suend hoes huilchen Erlig mester, hannem behøfuer, Saafrembt hand Sielf med flid och windschlibelighed Sig dertil bequemmer, Saa och dychtig Kand vere til Samme handtuerck, Saa uel som ieg hannem. huad daglon hand Kand fortienne, och andre tømmermends lehredrenge bekommer, Rigtigen betalle tilligemed mine Suenne, naar deris Penge falder. deszligeste et Richtig lehebref paa hans Egen omkostning forschaffe, naar hand det begierendes vorder. Att Saaledes paa bege Sider oprigtigen holdes schal, Ehre til en widere Stadfestelsze denne *Contract* med Samptlige voris Egne hender her wnder-

schrefuit och efter hans Ko. May^{ts} Allernaadigste wdgifne forordning udj tømmermends laugsbogen *protocoulerit*. *Actum* Kiøbenhafn den 30. *Septembris* A^o 1682.

Jacob Hs Jenszens Nafn.

Peder tommezen.

Egen Haand.

Börge BCS Carelsen tømmerm.

Christen CNS Nielsen.

Tømmermesterlavets Arkiv. Protokol for Ind- og Udskrivning af Dreng
21. Juni 1682 til 30. September 1684 Fol. 51.

12.

1682, 4. November. Tømmermands-Lavsartikler.

Wi Christian den Femte, af Guds Naade, Konge til Danmarck oc Norge, de Wenders oc Gothers; Hertug udi Sleszvig, Holsten, Stormarn oc Dytmersken, Grefve udi Oldenborg oc Delmenhorst. Giøre alle Vitterligt, at eftersom Vi Allernaadigst for got oc Raadsomt hafver befunden adskilligt udi Laugene, Saa vel her udi Voris Kongelige *Residentz* Stad Kiøbenhafn, som ofver alt udi begge Vore Riger Danmarck oc Norge, som til Miszbrug oc adskillige *inconuenientzier* kunde gifve anledning, at afskaffe: Oc til den ende for hvert Laug i sær, nye *Articler* at lade forfatte; Hafver Vi Allernaadigst forundt oc gifvet, saa som Vi oc hermed forunder oc gifver Tømmermændene efterskrefne *Articler*. Hvorefter de sig Allerunderdanigst skal rette oc forholde, oc ey efter denne dag understaa sig, nogen nye Vedtegt eller anden anordning imellem sig self at giøre, saafremt de icke derfor vil stande til rette, oc straffes som vedbør.

1. Ingen maa sig paatage noget Tømmermands Arbeide, enten alleene ved sig self at forferdige, eller Svenne oc Dreng dertil at antage oc holde, før end hand hafver vundet sit Borgerskab oc er i Tømmermændslauget indskrefvet; Forseer sig nogen her imod, bøde første gang fire Rixdaler, anden gang dobbelt søa meget, oc tredie gang straffes paa Kroppen.

2. Tømmermændene skal hafve en Oldermænd, som samme sit Embede udi Tou Aar skal forestaa; Oc naar nogen afgaar, Da skal samtlige Mestere ved fleeste Stemmer tre af deris middel. *Magistraten* paa Raadstuen foreslaae; Udaf hvilcke de hafver en at anordne, som dennem siunis best oc dygtigst der til at være; Mens dersom ingen af de tre

foreslagne, dennem anstaar. Da maa de en anden, som de bedst eragter, der til beskikke.

3. Oldermænden skal alle de gamle oc Unge Mestere, som nu Borgere ere, oc Haandvercket bruger, saa oc dennem som her efter i Lauget begierer at indtagis, ved Nafn lade antegne, saavel som oc hvor de boer, paa det hand des bedre dennem kand vide at finde, naar enten noget udi Voris eller Byens ærinde forefalder at forrette, eller oc naar de Bønhasere paa deris Haandverck vil eftersøge. Oc paa det de des bedre kand ertappis, skal det være forskrefne Oldermænd tilladt, fire Mestere at udnæfne, som skal være berettiget til, med hannem oc en af Underfogderne, forskrefne Bønhasere at opsøge, oc af dennem oppebærge den ofvenbemelte Straf; Oc hvis de den icke strax betaler, maa de, uden nogen henseende til deris *Jurisdiction*, hvor de antreffis, henføre dennem i Stadens *Arrest-Huus*, indtil de Bøderne betaler. Oc skal bemelte fire Mestere som Oldermænden i saa maader til sig tager, hver fierding Aar forløfvis, oc andre i deris sted igien af hannem næfnes, som samme ærinde skal forrette, indtil det ordentlig i Lauget er omgaaet.

4. Saasom Tømmermændene ved Ulyckelig Ildebrand adskilligt hafver at forrette, Da skal Mestere, Svenne oc Drengene i slige tilfælde i alle maader rette oc forholde sig efter hvis derom udi Brand-Ordningen formeldes¹.

5. Naar nogen Tømmermand til Mester antagis, da skal hand først giøre sit Mester-stykke, som skal være at sammenbinde en firekantet Karm, tre Alen Lang oc breed, med fire Hjørne Baand udi, hvilcken skal sanckes tæt i alle samlinger for oc bag, saa at støckerne kand passe, hvorledes de dennem henlegger; Saa oc en Afridtzning paa Papier efter Zirekel oc Linial paa en Bygning, Vindel Trappe oc anden Trappe; Item skal hand giøre ofverslag paa, hvor meget Tømmer til it Huus (hvis Størrelse hannem forevises eller foresiges) kand behøfvis, hvilket alt skal skee efter Voris allernaadigste Forordnings indhold af den 23. Decembr. 1681. Oc skal hand, om hvis hans Haandverck vedkommer, viidere af Bygmesteren *examineris*.

6. Den Tømmermand som sidst i Lauget indkommer, skal efter Oldermændens sigelse Lauget hetiene, oc naar Voris. Byens eller Laugets nødvendige ærinde forefalder, Lauget tilsiges; Findis hand Uvillig eller forsømmelig, bøde hver gang fjre Marck til de Fattige i Lauget, Mens blifver hand syg, eller er udi loulig forfald, Da skal den, som nest for hannem i Lauget er indkommen, det forrette, indtil den anden kommer i den tilstand igien, at det ved hannem skee kand: Men dersom fleere paa een Tid indtagis, Skulle hver af de, som for saadan umage ville for-

¹ Se S. 256 Note 2; jfr. ovfr. S. 88.

skaanis. betale til Laugets Fattige oc deris Belønning, som Lauget betiener, fire Rixdaler.

7. Hvilcken Laugs-Broder som vorder tilsagt for Oldermænden at møde om de ærinde, som Voris Allernaadigste Forordning af den 23. Decembr. 1681 ommelder, oc hand icke møder til det Klockeslæt, hand tilsigis, bøde Tolf skilling til Laugets Fattige. Blifver hand borte en half Time ofver Tiden, bøde Tifve oc fire skilling. Men bliver hand en heel Time eller slet borte, bøde tre dobbelt, uden at hand kand beviise sig at hafve haft loulig oc kiendelig forfald.

8. Ingen Tømmermand maa nogen med Ubillig Arbeyds Løn besværge. Oc hvis Arbeyd hand sig paatager, skal hand saaleedis forrette, med Tømmeret i hin anden at bebinde, det vel *proportionere* oc med Sparsommelighed til Nytte bringe. at Byg-Herren dermed kand vere tilfreds; Men hvis hand sig i bemelte maade skulle hafve at besverge, eller oc at Tømmerit var forlugget, da straffes derfor efter Forordningen, som i forskrefne *Articel* ommeldes ¹.

9. Ingen Mester maa meere Arbeyd antage, end som hand forderligst oc inden den for *acorderede* tid kand Forfærdige. Hvis nogen Mester icke sit Arbeyd til rette tid færdig gjør, skal Byg-Herren være berettiget, saa fremt forsømmelsen eller skylden hos Mesteren eller hans Folck findes, at Qvitte hannem den tredie deel af det, hand til Arbeyds Løn hafver betinget, med mindre de i saadan tilfald anderledes med hver andre kunde hafve *acorderet*.

10. Naar nogen Tømmermand skal noget Huus Bygge eller opreyse. Skal hand først Bygmesteren der om advare oc tage hans Anordning eller Afridtz, hvis Byg-Herren det er begierendes; Oc om end skønt hand ingen Afridtz er begierendes, Saa skal hand dog bemelte Bygmester oc alle vedkommende Naboer, som ere self-eyere, om de ere i Byen, det tilkiende gifve, At de kand alting besigtige, om dennem noget til *præuiditz* med den forehafvende Bygning foretages, for derved ald trætte at forhindre, som ellers imellem Naboer for Bygningen kunde opkomme. Iligemaade skal det oc forholdis med Planckeverck at sætte; Oc skal i agt tages, at Stolperne oc Slaaerne kommer paa sine behørige Stæder, oc vendis ind til de sidder, som de med rette bør.

11. Ingen som lader bygge, maa Planckeverck vjdere paa Gaden udsætte, end som for Stillingerne oc *Materialierne* knappest kand behøves; Klager nogen ofver, at det er for viit udsat, Da hafver Bygmesteren, eftersom hand agter ret oc fornøden at være, derudi at anordne.

12. Hvilcken Mester i Lauget som reyser her fra Staden, oc tager sin Boepæl i en anden Kiøbsted eller paa Landet, oc blifver Aar oc

¹ s. Forordning 23 December 1681 § 7.

Dag borte, oc hand det icke for hans bortreyse hafver haft med *Magistratens* oc Laugetz minde. Da maa hand, om hand her hid igien kommer, icke søge sit sted i Lauget, førend hand *Magistraten* oc Lauget hafver tilfredsstillet. Dog ingen her med formeent Arbeyd paa Landet at betinge oc, saa lenge det varer, sig der opholde.

13. Naar nogen Tømmermand ved Døden afgaar, da skal det være hans Hustru uformeent Haandvercket ved Svenne oc Drengte at fortsætte, saa lenge hun sidder U-gift oc sig Erligen forholder.

14. Naar nogen Dreng begifver sig til nogen Mester, Tømmermands-Haandvercket at lære, da skal hand være forpligtet flittelig oc troelig at tienne i Lære paa toe Aars tid, hvor om Skriftlig *Contract* imellem Mesteren oc Drengens paarørende skal oprettis oc i Oldermændens Bog, strax hand antagis, indskrifvis, paa det der af kand hafvis underretning, om siden imellem Mesteren oc Lære-Drengen nogen Irring og Tvist om noget kunde indfalde.

15. Naar nogen Læredreng sine Lære-Aar udtient hafver, saa hand er døctig for Svend at antagis. Da skal hans Mester gifve hannem sit Lærebref, hvor efter hand da, enten her i Staden eller andensteds, skal paa sit Haandverck tiene tre Aar for Svend oc der foruden i It Aar for Mester-Svend hos en Mester her i Staden, førend hand maa blifve Mester, eftersom ingen maa blifve Mester, om endskiønt hand her tient hafver, oc icke hafver tient for Mester Svend it Aar.

16. Ingen Tømmermand maa hafve meere end half saa mange Drengte paa sit Arbeyde, som hand paa samme Arbeyde Svenne hafver, paa det Byg-Herrens Arbeyde des bedre kand vorde forferdiget, oc Svennene ocsaa des bedre kand blifve belønnet; Oc skal det staa Mesteren frit fore, hvorledes hand med Svennene efter deris Dygtighed kunde *accordere* oc ofver eens komme. Dog skal hand betale den, som tiener for Mester Svend, i det ringeste lige saa meget for sit Arbeide, som en af de beste Svenne i Lauget kand fortiene. Oc maa ingen Mester sin Mester Svend forviise eller afskaffe Aaret igiennem uden loulig Aarsag, for derved at søge at forhindre hannem at komme i Lauget.

17. Tømmermands Svenne skal være paa deris Mesters Arbeyde Klocken slaar fem om Morgenen, naar Aarsens tid det tillader, oc giøre deris Dagsverck, som det sig bør, efter deris Mesters Anordning, Hvilcken som sig herimod motvillig anstiller, bøde efter Voris Allernaadigste Forordning af *Dato* den 6. *Maij* 1682.

18. Paa det oc Tømmermændene formedelst deris Svennis motvillighed (som dennem, naar de maatte være i Arbeyde, kunde faa i sinde at forlade) icke skal komme til skade, da skal de Svenne, som her i Staden vil Arbeyde, naar de af nogen Mester antages, forblifve i hans

tieneste til ungefer St. Mortens Dag. oc ey imidlertid. uden billig oc nødvendig Aarsag dennem der til drifver, begiere eller tage forlof, med mindre de særdelis ved deres tienistes tiltrædelse Anderleedes med deris Mestere ere *accorderede*; Oc dersom nogen Tømmermand sig understaar at tage nogen Svend paa sit Arbejd, som førend den for *accorderede* tid er skildt fra sin Mester, da bøde Mesteren toe Rixdaler oc miste samme Svend. oc Svenden En Rixdaler til Laugetz fattige.

19. Oc paa det Voris Allernaadigste Forordnings 6. *Articel* om Ros oc deslige af *dato 6. Maj 1682* des bedre kand efterlefves, Da dersom det befindis. at nogen Byg-Herre saadan Ros. Spaaner eller andet til Svennene eller Drengene forærer oc dem det at henbære, godvillig tilsteder, da skal samme Byg-Herre, for hver gang det befindes, gifve til Børnehuuset Tifve Rixdlr.

20. Paa det oc at Mesterne kand beholde tilbørlig Myndighed ofver deris Svenne, saaviit deris Haandverck vedkommer, da skal udi hver Oldermands Huus henge it sort Bræt eller Taufle, hvor de Svennis Nafne skal antegniss som enten sig motvilligen imod deris Mestere forholder eller sig af Tienniste begifver, førend de *foraccorderede Terminer*, som de skal tiene udi, ere forbi, Eller oc om de nogen Gield gjør, oc icke betaler; Oc maa saadanne Svenne deris Nafne ey udslettis, førend de de Vedkommende tilbørligen tilfreds stillet hafver.

21. Naar nogen Mester, hans Hustru, Børn, Svend, Dreng eller Pige ved Døden afgaar, Da skal Oldermændene lade ved den yngste Mester tilsige saa mange af Lauget, som behøffvis, efter ordentlig omgang at bære Liget til Jorden; Er der nogen, som for Alder oc Svagheds skyld icke kand bære, da maa de forbigaaes. Hvo ellers herimod gjør oc sidder ofverhørig, bøde hver gang En Rixdaler til Laugetz fattige.

22. I det øfrige, saa viit som *expresse* i disse Tømmermændene af Os allernaadigst gifne Laugs *Article* icke er ommeldet, forholdis efter Voris om Laugene i Almindelighed Allernaadigst udgangne Forordning af *dato den 23. Decemb. 1681* Oc med Svenne oc Drengene efter den af den *6. May 1682*. Thj biude Vi hermed oc befale *Præsidenter*, Borgemestere oc Raad i alle Vore Kiøbsteder, som disse *Articler* under Voris *Cancellij* Seigel tilskicket vorder, at de der ofver alvorligen holder oc dennem paa behørige Steder til alles efterretning strax lader læse oc forkynde. Gifvet paa Vort Slot Kiøbenhavn den *4. Novembr. Anno 1682*.

Under Vort Zignet

Christian.

13.

1691, 29 Juni. *Kjøbenhavns Magistrat tillader Kjøbenhavns Tømmersevende at holde en Samling.*

Høy Edle, Welbyrdig *Præsident*, Borgemester
og Raad, Høy Gunstig Øfrighed.

Ydmyggest andrages af os underskrefne for dend Høy-Gunstig Øfrighed, saasom vj paa det ydmygste Nogle Gange hafuer andraget Angaaende en liden sammenKombst udj *Claserne* [at] maatte Nyde, Efftersom er forfatted 6 *Classer* at hafue, da paa samblig Thømmermestersvennes Vegne Er begierendis, at, naar dennem det maatte bevilges sammenKomst at hafue, [at] dend høygunstig Øfrighed ville anordne en af woris Høygunstig Øfrighed til at være deris *patron*, Naar som helst sammenkomsten bevilget blifuer, paa det at i alle maader Rigtighed Kunde stiftes, og at dend fattige Nødlidende Kunde med en liden *pension* forhielpis, som er woris ringe Meening, i deris Svaghed, og helst naar Een ved Døeden afgich i sin Armod, da Kunde af dj anordnede tidepenge dend døde lade begrafue derudaf, Huilchet ydmygst indstilles till dend HøyGunstig Øfrighed, huad Een huer skulle settis af Svennene til deris Liig Klæde og dets behørighed og saa schrifuerpenge af det, som Kunde vere i behold, Naar dend wel forordnede *patron* tilstede war ved sammenKomsten; saa og iligemaader ydmygst begieres, at det maatte tilladis af dend HøyGunstig Øfrighed det forige Svenneschild at lade udhenge udj Hans Christenszens iboende Huusz i Myntergade, paa det at dj fremmede Reyszende Svenne Kunde wiide deris Herberge, at henroe (!) til en Natstid, at dj Kunde bekomme Een Mester, Hvorved nu af dend Høy Gunstig Øfrighed er forventende Een trøstelig *Resolution* og Svar. Forblifuer

Hr. *Præsident*, Borgemester og Raads
Ydmygste, tjenstvilligste
Christopher Brüchner
Hans Christenszen.

Actum Kiøbenhavn
Den 25 Junij 1691.

Læst paa Kiøbenhavns Raadstue d. 29 Junij 1691 og da af WelEdle *Magistraten* tillat og *Consenterit* Tømmer Mesternis Svenne Effter deris begiering og ansøgning sammenKomst, Naar de derom først advarer welædle *Magistraten*, som Kand *ordinere* En af deris Midte at være saadan deris samling ofverværendis, og hafver Welædle og Welb. Hr. *Cancelje* Raad og *Politiemester Rasch* anlofuet at ville være det første sammen komst ofuerværendis. Ang. Skiltet hafuer Welædle *Magistraten* i ligemaade funden for Gott et Skilt at maa udhengis udj Oldermannen *Christoff'er Brüchners* Huusz eller og dersom [? der hvor] hand

det *ordinerer* og Erachter tienligst baade for Mesterne og Svénnene. Kiøbenhafns Raadstue d. 29 *Juni* 1691.

Testerer

C. P. Helt.

Læst paa Thømmermandz Laugshuusd dend 9 *Julij* i Hr. *Politie-*mesters og Oldemanden Christopher Brüchner og Formanden for Svénnene Hans Christenszens Nerwerelsze Torszdagenn dend 9 Juli 1691.

Tømmer Suendernis Laugs Privil. Hovit Bog 1691—1826, Fol. 1—3.

14.

*1691, 9 Juli. De paa Tømmersvénnenes Møde under Politie-*mester Claus Raschs Ledelse vedtagne *Beslutninger.*

Eftersom hans Kongl. Mayst. Høypriszeligen Allernaadigst hafuer ladet udgifue og *Publicere* mange goede og Nyttige Anordninger og Laugs *Articler*, Hvorefter Laugene særdeelis udj denne Kgl. *Residentz* Stad Kiøbenhafn til deszen floor og opkomst dennem Allerunderdanigst schulle Rette og forholde, derudjnden Tømmermesterne og er begreben, som effter Handverchets *Eigenschab* særdeelis *Privilegier* Allernaadigst er worden forundt og meddeelt, og paa det bemelte Tømmermestere her i Staden og deris Svenne Herefter ved høyestbemelte hans Kongl. Mayst.s Allernaadigste Anordninger og *Privilegier* desto bedre Kunde erholdis. Lauget bringes udj en goed og Rolig Stand og Thømmersvénnene udj indbyrdis Eenighed og Lydighed imod deris Mestere, saa hafver nu værende Oldemand *Christopher Bruckner* foraaarsagedis at were betencht paa. Paa huad Maade dette best Kunde settis udj Verch, Og til dend Ende gjort ydmygst ansøgning hos Stadens VelEdle *Magistrat* om at maatte lade samptlig Tømmermester Svenne udj Laugshuuszet forsamle for der ald Imellom Mesterne og Svénnene Saavelsom Svénnene indbyrdes imellom sig selv Værende Irring og Stridighed Eengang for alle at afhandle og bringe udj Rigtighed, huilken Oldemandens gjorde Ansøgning af Vel Edle *Magistraten* Gunstigst blef tilladt og bevilget Og lyder begge deele som følger:

[Her følger Dokumentet Nr. 13 ovfr. S. 282].

Og saasom hans Kongl. Mayst. *Cancellie* Raad og *Politie*mester WelEdle og Welb. *Claus Rasch* paatog sig ved denne Samling at være ofuerwærendis, Saa hafuer da Oldermænden bemelte Christopher Brütchner Ladet tilsige 4 af de Eldste Tømmermestere Nafnlig Olluf Ibszen, Børge Laurssen, *Nicolaj* Finche eg Jensz Pederszenn Randløf. Ved Sveunenis forsamling i ligemaade at være tilstede, Thj er da forsamlingen scheed Anno 1691 Den 9 *Julij* paa Thømmermesternes Laugshuus udj Per huiufeldstræde udj Welbemelte Hr. *Cancellie* Raad og *Politie*mester WelEdle og Welb. *Claus Rasch*is ofuerwærelsze, Og effter at Thømmer-sveennene af hans Welbaarenhed først blefue foreholdet under vedbørende Straf til de Fattige udj denne Samling om huer for sig at anstille dennem schicheligen og sømmeligen udj Ord Saavelsom Fagter og ingen bulder eller Tumult udj Laugshuszet øfue eller foraarsage.

1. Blef for dennem Lydeligen oplæst ofuen Velbemelte VelEdle *Magistratens* om denne forsamling tilstede tilladelsze Og dernest foretaget de udj høystbemelte hans Kongl. Mayst. Allernaadigste Forordninger indfattede *Articler* Tømmer-sveennene vedkommende dennem samptlig at tilkiendegifue, Først forordningen af *dato* 6 *Maij* 1682 dends 1. 2. 3, 4, 5, 7, 12 *Art.*, Dernest Thømmermændenes Laugs *Privilegier* af *dato* 4 *Novembr* 1682 des 4, 17, 18, 19, 20 *Art.* med formaning, at de vilde være tiltengte en huer for sig dennem dereffter Allerunderdanigst at Rette og forholde Under Straf, som vedbør.

2. Angaaende dend U-Rigtighed, som hid indtil imellom Tømmer-sveennene med Liigbæren er forefalden, blef saaledis vedtagen, at Effterdj Sveennene, som nu Arbejder hos Mesterne udj Lauget, sig til It temmelig Mandshab andrager. Saa blef for tienlig eragted bemelte Svenne at fordeele udj 6 *Classer* saaledis, At udj huer *Classe* schall være saa mange Mand, Som til it Liig til Jorden at bære fornøden eragtes og Forordninger om Begrafuelszer Allernaadigst tillader. — Videre blev forafscheediget, at Naar nogen Thømmer-svend, hans Hustrue eller Barn ved døden afgaar, da schal dend Thømmer-svend, som sidst udj *Classerne* worder indschrefuen, effter Oldermænden for Thømmermændene hans sigelsze tilsige de andre Thømmer-svenne udj dend *Classe*, som hand findis indschrefuen, til Liig at bære, og dend Svend, som da udeblifuer oc icke beviszer sig at hafue lovlig forfald, at bøde 1 Rdr. Straf til de fattige Effter Thømmermændenis Laugs *Art.* 21 *Art.* Huiulchen Liigbaaren [Liigbæren] schulde *ordentlig* angaae iblant fornefte Sex *Classer* fra dend første til den sidste.

3. Og Saasom Tømmer-sveennene af Arildz Tiid hafuer haft deris Eget LiigKlæde. Til huiulcket at vedligeholde Sædvanligt hafuer været, at at de unge Svenne, som icke derudj vare deelachtige, goedwilligen dertil

gifuet en Ringe Penge, da Naasom nu mange Unge Svenne befindes, som ey noget til fornefnte LiigKlæde hafuer gifvet, og de nu ere begierendis, at de derudj maalte vorde deelagtige, Saa blef forafscheediget og dennem saadant tillat Paa dend Maade, at de en huer for sig, som udj Liig Klædet vilde være deelagtige, schulle til deszen vedligeholdelsze gifue En half Rixdr.. Da saadanne Unge Svenne at nyde samme liig Klæde til at bruge lige saavel som de gamle Svenne, Sammledis blef og vedtaget, at om nogen Thømmersvendz Fader eller Moder Ved døden afgich og vare forarmede, da schal dennem effter begiering Være forundt at nyde Svennenis Liig Klæde til Begravvelsen.

4. Og schulle Svennene Rigtigen erlægge deris tidepenge Nemlig huer Svend Ugendtlig 1 β danske, som schal leggis udj den dertil forordnede bøsse, hvortil Oldermænden for Tømmermesterne schall hafue En Nøgell og 2te af de Eldste Svenne huer sin Nøgell, huilchen Tidepenge bøsse hos Oldermænden schal staa i forvaring, Og de Svenne, som med Siugdum blifuer beladen og icke self hafuer Middel at underholde sig af i deris Siugdum, schall dermed effter fornødenhed hielpis eller og, om de døer. At de da Kand blifue til Jordan Maneerligen bestediget. Men dersom de Kommer til deris forlighed igien, da schal de det, efterhaanden som de noget fortienner, igien i Bøszen indlegge.

5. Viidere blef aftalt, at Tømmersvennene, Naar de ere paa Arbeid, da schulle de med ald høflighed beegne huer andre og ingenlunde med schieldz- eller andre U-qvemsord udfusze eller dend Eene dend anden udschielde under vedbørende Straf, Skulle og dend 3te Svend staa hoes og paahøre, at nogen herjmod handler, og hand det icke tilkiende gifuer. Da schal hand lige Straff som Hofuet Mændene være undergifuen.

6. Skall Een huer Thømmersvend, Naar hand gaar af sit Arbeide, være tiltentt altid med sig at hiembære sin Bindøxe og Ingenlunde lade dend blifue beliggende nogen Nat ofuer paa Verchstædet, hvor hand Arbeider, under 8 β straf til de Fattige, for huer Gang saadant befindes. Og Naar nogen Jildebrand (som Gud Naadeligen forbyde) skulle hendis at paakomme. Da schall Tømmersvennene, saa mange som icke allerede under Brandtordningen ere *evroullerede* eller antagne, Være tilforplichtede en huer for sig Straxen, saa snart der gøres *Allarm* med Storm Klocherne, at forføye dennem til Raådhuuszet med dennem hafuende Eenhuer sin Bindøxe. Hvor de schal forblifue, indtil Jildebranden er ofuerstanden, for at erwarte nærmere *Ordre*, om deris Hielp til Jldens Dempelsze kunde fornøden gioris.

7. Og paa det iblant Thømmersvennene, som forbemelt, kunde holdes nogen Rigtighed, om hu's forbenefnte Poster vedkommer, Saa

blef for det sidste vedtaget, At Svenne, som herefter udj *Classerne* til Liigbæren vorder Jndschrefne, schulle gifue til Mesternis og Svennenis Bøse 20 β , til de Fattige 4 β og til schrifueren 4 β .

Til Beslutning Saa og blef for Samptlig Svennene oplæst den 20 *Art.* udj Thømmermesternis Laugs *Art.* Angaaende det Sorte Bret og dennem foreholdet og formaanet, at de ofuer alt schulle være tiltencht at Rette og forholde dennem en hver for sig Effter allerhøystbem^r hans Kongl. Mayst. Allernaadigste udgifne Forordninger under Straf, som nest benefnte *Art.* om formelder.

At udj min *Claus Rasch* som Kongelig Mayt's *Politiemester* og Oldermænden for Tømmermans Lauget *Christoffer Brückners* saavelsom de derom tiltagne fire Mesteres Nafnl. Olle Ibsen, Børge Laursen, Nicolaj Fincke og Jens Pedersen Randløfs hosværelse saaledis, som forskrefuet staaer, er foreeniget og afhandlet til en god Rolige Skickes erholdelse, Og at Tømmersvennene ey imellem dennem self indbyrdis nogen Vedteger eller Skraaer imod forordningen schulle jndrette eller giøre under vedbørende Straf, Bekræfter vj samptligen med voris egne hænders underschrift. *Act. Hafn.* den 9 *Julij* 1691.

Olle Ibsen
Nicolai Fincke
B L S.

Rasch. *Christoffel Bruckner*
Jens Pedersen Randløf
Hans Christensen
tømer Suen.

Tømmer Svendernis Laugs Privil. Hovit Bog 1691—1826, Fol. 1—6.

15.

1692, 6 *April.* *Kjøbenhavns Magistrats Bestemmelse om, hvorledes Tømmersvendenes Samlinger skulle tilsiges.*

Welædle og Welbr. Herr *President*
Borgemestere og Raad.

Saasom med sambtlige Tømmer Suendene herudj Staden var Kommen j en temmelig-V-orden formedelst Laugenis ophevelse, saa ingen *orden* eller schick imellum dennem verit hauer føren nu paa Vngefer tou Aarstid, da VelEdle *Magistraten* og Hr. *Politiemester* hauer tilhiulpet, at de haue naaed nogen Laugsrettighed, Huorfore Vj sambtlig ydmygeligst betacker, Mens nu hender det sig, at Thømmer Suendene Vndertiden maa samlis formedelst adtschillige *puncter* udj BrandOrdingen,

Vel ogsaa naar nogit bliuer befahlet fra Hans Kongl. Ma. og Staden, *Item* naar IldsVaade og anden slig tilfald paakommer, Disligeste naar nogen af Laugsfolkene døer og schal til deris Leyersted henberis, da hauer hidindtil Verit stoer besuerlighed at faa Tømmer Suendene Samlet, som oueralt j Kiøbenhavn og Christianshaun er adspreed og nu omstunder bestaar j 173 tømmerSuende, idet de Unge Suende Ville haue, at de gamle Suende schulle tilsige Lauget, og de gamle Suende vilde, at de Unge schulle tilsige, huilchet gaf saadan *Disput*, at man huerken kunde faa de gamle eller de Vnge at tilsige Lauget; Til saadan Miszforstand at forekomme, hauer Oldermænden med de Elste Mestere og ælste Svende ouerveyet, huorledes denne Miszforstand Kunde endris, at Suendene Kunde holdis til eenighed og fredsommelighed og det paa denne maade, Idet at der befindes en stoer deel gamle Svende, som ey har verit brugt at tilsige Lauget, Saa hauer de for den Frihed, at de ej schulle tilsige lauget, louet at ville Vdgiue derfor til en Kiendelse j Lauget enhuer Fire Marek danske. der de dog j fordum tiid har giuet for den frihed tou Rixdr., som deris leilighed nu omstunder iche taale Kand, Derimoed schulle Fire af de yngste Suende, som sidst er kommen j Lauget tilsige Lauget, indtil andre yngre Svende j Lauget indkommer, som dennem Kand aflosze, Huilchen maade er tagen efter Mesternis Laugs *Articler*, paa det de Vnge Suende iche schal haue nogit at sige paa de gamle Svende, at de jo hauer giuet nogit til Lauget for deris Frihed, saa den eene saauel suarer Laugsrettighed, som den anden, og Ved det Middel formeene Vj en Liighed og goed schich i Lauget Stiffes Kand, Huilchet Vj allerydmygeligst indstiller til VelEdle Hr. *Magistraten* som Voris gunstige øfrighed og derhoes Bønligst beder, de Ville gunstigt behage at Stadfeste og *Confirmere* denne imellum de gamle og Vnge Svende af Oldermænden og de Elste Mestere¹ giorte anordning, paa det Svendene herefter Kunde vide at rette og forholde sig baade² de, som iche Vil tilsige at giue de 4 m^l til Laugets nøtte, og de 4^r yngste Svende motte tilsige, efftersom ej vel ringere end 4^r Persohner dertil Kand brugis, i henseende om En motte vere Syg eller fraVerendes, at da ingen forsømmelse med tilsigelsen schie schulle. Vj forblifer udj dybeste ydmyghed VelEdle og Velbr. Hr. *Presidents*, Borgemester og Raads

Kiøbenhavn d. 5 April
A^o 1692.

Beredvilligste
Olle Jbsen, Oldermænd
Børge Larsen
Christoph Brückner
Olle Pedersen
Hans Christensen.

¹ Her staar Mesteris.

² Det hertil svarende andet Led mangler.

Læst paa Kiøbenhavn Raadstue den 6. April 1692 og da saaledis sluttet, at efterdj den Anordning om thømmer Svendenis tilsigning ved de 4 yngste Svende til Kongens, Stadens, Laugets og andre nødvendige Ærinder at forrette paa den maade, som forskreuet staar, Eragtes baade forsuarlig og Höy Nødvendig, det ogsaa befindes *Conform* med Mesternis Allernaadigst forundte Laugs *Articler*, Da hauer VelEdle *Magistrat* den hermed biefaldet og j allemaader Stadfestet Svendene til Vedbørlig efterretning. Kiøbenhavn Raadstue d. 6. April Anno 1692.

Testerer

C. P. Helt.

Anno 1692 dend 14. *Aprill* Vare vj thømmermestere saa som Oldermænden Olle Jbsen, Børge Larsen og M. Olle Pedersen samt Hans Christensen, formand for Svendene, paa Mesternes Laug forsamlede j Hr. Raadmand Lauritz Andersens *presentie*, huor og var opkaldet alle thømmer Svendene, som icke har tilsagt Lauget eller j steden giuet tilsigningspenge; Saa blef ouenbemelte *Memorial* med paategnede VelEdle Hr. *Magistrats Confirmation* og tilladelse Lydeligen oplæst, Huoreffter sambligen thømmer Svendene belouet at betalle til førstkommende *St^e Hans Dag* huer Persohn fire Marek i steden at schulle Lauget tilsige, som Kaldes tilsigningspenge.

Tømmer Svendenis Laugs Privil. Hovit Bog. 1691—1826. Fol. 120—121.

16.

1722, 1. Oktober. Lærebrev for Tømmersvend Peder Sørensen Uhl.

Stempel.
1 R.d.

Vi Efterskrefne *Jens Pedersen Exsted* Aaldermand med *Hans Povelsøn* og *Christen Aagesen* Hossiddere saa og samblige Mestere udi Tømmer Lauget her udi dend Kongl. Frie Rigs og *Residentz* Stad Kiøbenhavn helsser Eder alle og enhuer, hvad Condition, Stand eller Værdighed de monne Være, som dette Voris aabne forseiglede Bref forrekommer, det samme Læser eller høre Læse, Særdelis Ærlige Velagte og Kundstrige Mestere udj Tømmermester Lauget, paa hvad Stæder og

Pladtzer de monne være. og gifver dennem venligen at vide. at den tid vi paa Voris Laugshuus Aar 1722 den 1ste *octobr.* Vare forsamlede. for os er fremkommen voris Laugs Broder. Erlig og Vel agte Mand *Anders Stærs.* Borger og Tømmermester her i Staden, og hafver os til kiende gifved. at nærværende Brefs fremviiser *Peder Sørensen Uhl.* Barnefødt udj Jydland ved *Koldinge.* hos hannem med Voris Gundstige tilladelse det ærlige og Kundstrige Tømmer handtverck paa Tov Aars tid. fra den 5. *Augustus* 1720 og til Aars Dagen *Anno* 1722, Erlig. Troelig. Flittig. Vellært og Udlært hafver. sig udj fornefte Tvende hans Lære Aar. som en flittig og lydig Lære Dreng eigner og Vel anstaar, Skicket og forholdet hafver. saa hand hannem intet andet end ald got veed og [at] Beskyldte og efftersige, hvorforre og Bemelte Mester *Anders Stærs* hannem fornefte tid udj Voris Nærværelse Frie, Ledig og Løsgifved hafver og til en ærlig Svend erklæret saa og ombedet, at hand hos en hver ærlig Mester maatte tilstædis at arbeide og blive befordret. Og efter som det er Voris gandske Laug nogsom vitterligt. at fornefte *Peder Sørensen Uhl* sig udj bem^{te} sine tvende Lære Aar hos fornefte sin Lære Mester *Anders Stærs* Erlig. trolig. Velskicket og forholdet hafver. Da effter at hand Os om *Testimonium* og Vidnisbyr om hans ærlige og Reedelige Udstandende Lære Aar at meddeele venligen hafver ombedet, hafver Vi hannem icke saadant kundet benegte. Mens effter hans vendlig Ombedelse gierne vilde meddeele. Er derfor til alle og en hver, som forbem^{te} Særdelis Ærlige, Velagte og Kunstrige Mestere udj Tømmermester Lauget, paa hvad Stæder og Pladtzer de monne Være, Voris gundstige Begiering og Ombedelse, de vilde Beviise fornefte *Peder Sørensen Uhl* formedelst hans ærlige og Troe Udstandende Lære Aar ald gundstig *Assistentz* og Befordring og samme Handverck hos Eder at bruge og bevilge og denne Voris Sandferdige meddeelte Vidnisbyrd og Kundskab hannem frugtbarlig Nyde lade. Saadant igien at forskyldte ere Vi Ærbødige, naar nogen fra Eder Os forekommendis vorder. og hafver Vi til des ydermere Vidnisbyrd og Stadfestelse ladet henge Voris Laugs Zignete hernelde forre og med Voris Hænders underskrift det bekræftiged, som er gifven udj *Kjøbenhafn* Aar og Dag, som forskrefved staar.

Jens pedersen Exsted
Older mand.

Hans Povelszen
Höszszider.

Christen COS Ogesens
nafn.

Kjøbenhavns Tømmermesteres Arkiv. — Skrevet paa et stort Pergamentsblad. 53 cm. bredt, 33 cm. höjt. Den underste Kant er böjet op, og gjennem den og selve Brevet er der draget et Silkebaand, hvori det nu manglende Segl har hængt. Brevets Begyndelse (inklusive Ordene »*Residentz* Stad«) er trykt. Resten skrevet.

17.

1730, 20. April. *Brev fra Magistraten i Lund om, at Tømmerlavet i denne By er „udi fuldkommen Stand“.*

(Stempel)

24 Sk.

Borgemester og Raad udi Staden Lund giøre hermed vitterligt, at siden Tømmermanden *Hans Ibsøn*, hvilchen [en] Tiid har boet udi *Lands Crone* og udi denne Stadens Tømmermands Ambt [er] bleven antagen til Mester, hafver berettet, at lofl. Tømmermands Ambtet udi den Kongl. Residentz Stad Khafn. ligesom bær Tvivl om, at noget Tømmermands Ambt her udi Staden nu at være udi fuldkommen Stand, og som foruden dette haver nogle Tømmermands Svenne her fra Staden beklaget det samme, at mand i Kiøbenhafn iche viste, om mand fuldkommelig vilde erkiende dem for svenne af udi fuldkommelig stand værende Amt. Alt-saa haver *Magistraten* her i anseende til Mester Hans Ibsens saa og alle de Svenes begiering, hvilche ved denne Stadszens Tømmermands Embede lært, Herved bør vidne, at alt siden den 12. *Martij Anno* 1669 haver dette Tømmermands Ambt været og er endnu udi fuldkommelig Stand, saa at alle de øfrige skaanske steders Tømmermend *Sorterer* under dette Embede, til for nogle aar siden Mesterne udi *Malmøe*, som har været Mester[e] og udi Broderskab med [Amtet her], blefv saa sterch, at de kunde selv indrette sig amt. Men endnu hører stederne *Christiansstads* og *landsCrones* Tømmermænd her endnu amtet til for dets skyld; Thi ville *Magistraten* intet andet formode, end at bem^{te} Mester *Hans Ibsøn*, som ved et Rigtig embede været i Broderskab og bleven Mester, tilligemed de Svenne, som herfra for paastaaende (!) blive, maatte vente den Hæder og formue, som dennem effter aldt billighed tilkomme bør, Hvilchet Alt at aftiene *Magistraten* med liige Rettighed igien findes at vederlegge, som ved Stadsens Seigl og vedhørig underskrift be-krefftes. *Lunde Raadhuusz* dend 20. *April* 1730.

(L. S.)

G. Hommelius.
Christian Borlindt.

Zach. Melander.
V. Lindegaard.

J. A. Liefvert.

Tømmermester Amts Kopibog 1712- 1799. Fol. 154-155. — Dokumentet, der sikkert har været skrevet paa Svensk, er indført i Protokollen paa Dansk. -- Det synes ikke, at Hans Ibsen blev erkjendt for Tømmermester (jfr. ndfr. Nr. 18 og 19). -- I den ovfr. nævnte Kopibog Fol. 169-171 findes en Klage af 26. November 1731 fra ham til Kjøbenhavns Magistrat over, at Lavet ikke vil be-
trakte ham som Medlem; i Lavets Erklæring af 3. December s. A. oplyses det.

at han vel har taget Borgerskab, men som Brændevinsbrænder, og ikke har villet gjøre Mesterstykke i Tømmerlavet. I December 1733 tilbyder han at ville gjøre Mesterstykke (sst. Fol. 198-199).

18.

1730, April. *Skrivelse fra Tømmerlavet i Kjøbenhavn til Tømmerlavet i Leipzig om, hvorvidt i Sverige udlærte Svende kunne betragtes som zünfctige.*

Ehren Vesten Achtbarn undt Wohlerfahrene Herren, Gunstige Herren und Freunde!

Som det er det Høylovlig Ambt bekjendt, at voris laug med dem og det heele Rumerske Rige er *Sumftig*, og nu efter den her over Staden Overgaaende ulychelig Ildebrand lader sig indfinde fra adskillige Stæder, saa vel Mestere som Svenne, der icke vidis, hvorhvit de ere berettiget til at vorde antaged (siden de Tyske hidkomne Svende derom ey nogen tilforladelig efterretning os Kand meddele), hvoriblant fornemmelig har indfundet sig een Mester fra LandsCrone udi Sverrig, som *prætenderer* at være Mester her i lauget, i henseende hand der har gjort sit Mester Styche og med *Magistratens attestata* fra Lund af Sverig Vil gøtgjøre. at Amtet i Lund er og har været gyldig og *Sumptig* siden d. 12. *Martij* 1669, og at alle de Øfrige Stæder i Sverrig *Sorterer* under Lunde Ambt undtagen *Malmøe*, som ligeledis og skal være gyldig, Saa for at icke enten gjøre dem tort, ifald det saa maatte forholde sig, eller forhaane og forspilde vor eget Laugs Rettighed med at antage Fuskere i vort Arbeide, ere vi forarsaget at indhænte det høylovlig Ambts Rette og fuldkomne *Erclering* derom, Paa det vi Kand vide, om de Svenne, som i Sverrig paa de Stæder, *sc. Lund* og *Malmøe* og der under liggende, har lært, hos os og dem for Retskaflene Tømmer Svenne Kand antages, og de, som der har været Mestere, Kand *Passere*, hvorom [vi] saa tilforladelig efterretning vil afvarte, om de fra Sverrig lærte Svenne hos dem antages saa gyldig, som de ved *Sumptige* Amter har lært, saa ere vi lige saa villig som Skyldig og dennem at imodtage; hvad omkostninger derpaa Maatte anvendes, ere vi Skyldig paa anfordring at erlegge.

Tømmermester Amts Kopibog 1712-1799, Fol. 153-154. — Under dette Brev er senere tilskrevet »in April 1730«, og derpaa følger: »Opskriften. Agtbare og Velerfarne Timmermæster og Oldermænd *Abraham Mæternæ*, Gunstige Herr

og Venner. det loulige Timmer Handværch. *Leipzig. Franco Hamburg.* — Det synes altsaa. som om Brevet (dog formentlig paa Tysk) i April er afsendt til Lavet i Leipzig; senere (s: under 25. og 29. Juli 1730) er det ogsaa sendt til Lavene i Lübeck, Stralsund og Rostock. ti Svarskrivelserne fra disse Lav ere indførte i Kopibogen (s. ndfr. Nr. 19).

19.

1730, 13 August. Skrivelse fra Tømmerlavet i Rostock til Tømmerlavet i Kjøbenhavn om. at det ikke kjender til svenske Tømmersvende.

Wohl Ehren Veste Vorachtbahre und Wohl fürsichtige Herren Alterleuthe wie auch sämbtl. Meistern des löbl. Haus Zimmer amts.

Ewr. Ehrbare Gunsten *Sub dato Copenhagen* vom 29. *Julij a. c.* an uns abgelaszenes Amts-Schreiben haben Wir zu recht erhalten und erschen daraus, dasz Ewr. Ehrbare Gunsten von uns zu wiszen verlangen. ob die in Schonen gelernete gesellen vor zünftig zu *passiren* und anzunehmen oder nicht. Ihnen nun hierauf unsere Meynung zu entdecken. so musen wir anfänglich melden. wie dasz es überall bey unseren Handverk also gehalten wird. dasz Keine briffe. sie Kommen her. wo sie wollen. im ampte verlesen oder beandwortet werden. wo nicht das gewöhnliche Fodergeld alsz 1 Rthl. dabey gesand wird. Ewr. Ehrb. Gunsten Schreiben aber doch nicht unbeantwortet liegen zu lasen. so geben wir hiemit in Freundlicher antwort. dasz uns gar unwisend. ob die Schwedischen oder Schonischen Haus Zimmerleuthe und von Ihnen ausgelernete bey uns oder im gantzen Röhmschen Reiche vor zünftig geachtet werden. Es kan zwar wohl seyn. dasz die Schonischen Haus Zimmerleuthe gleich denen anderen im Reiche Schweden wohnenden Haus Zimmerleuthen schon seit *Anno* 1669 zünftig gewesen. weilen Sie vielleicht ihre Zunfft-gerechtigkeit von ihren vorigen Königen erhalten. ob aber diese Zunfftmäszigkeit auch im gantzen Röhmschen Reiche gleich wie unser Amt gilt und *æstimiret* wird. ob solches nur allein vom Königreich *Schweden* zu verstehen. solches ist uns unbekandt. wie wohl wir unsers ohrtes das letztern glauben. sintemahlen kein amt bey uns vor gültig erkand wird. welches nicht seine *privilegia* vom 2ten oder 3ten Stadten aus dem Röhmschen Reiche hat. Inzwischen Können Ewr. Ehrb. Gunsten wir dieszes wohl berichten. dasz da wir dieserhalb uns mit unsern Mitmeister und der Gesellschaft besprochen. wir erfahren. dasz zwar wandernde *Copenhagensche* Gesellen bey andern mit uns

zünftigen Ambtern in das Gesellenbuch wie gebräuchlich eingeschrieben worden, es kan aber niemand sagen oder versichern, das wandernden Schwedischen gesellen (verstehe die in Königreich Schweden gelernet) solches wiederfahren. und dieses nun ist es, was wir Ewr. Ehrb. Gunsten von dieser *materie* zuverlässig benachrichtigen können, die wir Ewr. Ehrb. Gunsten der gnaden Obbut Gottes empfehlen und unter freundl. *Salutation* verharren Ewr. Ehrbahre Gunsten bereitwillige.

Rostock
d. 13. aug. 1730.

Älteste, sämptliche Meister und
gantze Gesellschaft des hieszigen löbl.
Haus Zimmeramts.

P. S. Die unkosten, so ein Ehrb. Amt hiebey gehabt, sind mit fodergeld. Schreibgebühr, *porto* und vor Amts Siegel in allem 2 $\frac{1}{2}$ Rthl.

Tømmermester Amts Kopibog 1712–1799, Fol. 159 160. — Fra Lavene i Lübeck og Stralsund fik det kjøbenhavnske Tømmerlav lignende Svar. begge af 12. Avgust 1730; intet af Lavene kjendte vandrende Svende fra de skaanske Byer. de tvivlede derfor om de derværende Lavs Zünftighed.

20.

1730, 7. Oktober. *Skrivelse fra Tømmerlavet i Kjøbenhavn til Tømmerlavet i Stralsund angaaende en fra dette efterlyst Svend.*

Tit. Til Huus-Tømmer Amtet i Straalsund.

Deris bærede Skrivelse af 19de *aug.* sidstleden er os vel indhændiget, hvoraf fornemmes. at en Tømmer Svend nafnl. *Henrich Schütte*, der sig her ved Lauget opholder, skal have forseet sig ved offentlig Lade og Skienk med 3de andre Tømmer Svende og icke opført sig som en ærkeier Tømmer Svend anstaar. men i steden at *honorere* Laugs-Huuset gjort den til en Siunge-Stue. Saa har vi paa samme deris begiering d. 26. *aug.* nest følgende ladet bem^{te} *Henrich Schütz* for Lauget fremkalde i For-Manden og en deel Tømmer-Svennes Nærværelse samme deris brev dennem forelæst. Hvor paa af *Henrich Schütz* er falden saadan Svar som hand Skriftl. denem behager at melde; Skulle det nu icke sig saaledes forholde, som hand her Skriftl. melder, Saa vilde det Høylovlig Ambt ickun behage at Skrive os deris fulde Meening, hvad de egentl. *prætenderer* for samme hans forseelse. da hand ej alleene skal vorde

forbuden arbejde. Men end og formeent Pasz at Reise med, indtil hand har giort fornøjelse og derfra Skaffet amtets fuldkommen *attest* med laugets zeigl til efterretning for os herved lauget. Betreffende ellers de omkostninger, som vi dennem er skyldig for den forhen forlangte efterretning [s. ovfr. Nr. 18], der bedrager sig til 2 Rd^r 40 β , Saa naar vores efter indlagde *Specification* gotgiøres, tilkommer dennem 16 β , som vi er erbødig at aflegge, naar vi herom nyder deris behagelig giensvar, der vi forbliver p. p.

Tømmermester Amts Kopibog 1712 - 1799, Fol. 161. - Ovenstaaende Brev fremkaldtes ved et Brev af 19. August 1730, hvori Lavet i Stralsund forklager den nævnte Svend for ulavsmæssig Optraeden »bey der auszschenkung unsers Altermann Johan Ebechards Lehr Junge«; han er rejst bort uden at rette for sig. »weszwegen wir dan auch dieszen gesellen nach ablauf 14 tagigen Hoffrechts frist für keinen redlichen Zimmergesellen erkennen, er habe dann entweder in Persohn (welches woll zu weitläufig seyn dürffte) oder durch einen genugsahmen gevolmächtigen seine Sache beyn lobl. Amte vellig auszgemachet, das darüber unser *attest* und amts Siegel *producieret* werden kan«. -- Lavet i Stralsund svarer i en ny Skrivelse af 21. Oktober 1730, hvori det kategorisk udtaler, at hvis Hinr. Schütte ikke med første Post indsender sin Bøde, vil Lavet foranstalte. »dasz sein Nahme auf der schwartzen taffel gesetzet werden soll«. Denne Skrivelse oplyser, at ovenstaaende Brev fra Lavet i Kjøbenhavn er af 7. Oktober 1730. Brevene fra Lavet i Stralsund er afskrevne i Tømmermester Amtets Kopibog 1712 - 1799, Fol. 160, 161-2.

--

21.

1732, 2. April. *Skrivelse til Kjøbenhavns Magistrat fra Tømmerlavet om, at det har afsat Svendenes Formand, fordi hans Hustru har haft Börn för sit Ægteskab.*

Tit. Til Magistraten.

Det [o: at] *Requirenten Thomas Jensen* er af mig paa Laugets vegne som Formand sat fra Ladden, maa leg tilstaae, icke af noget had eller forseelse af Ham begaaet mod Lauget, Men alleene, at Hand af Tømmer Svenden *Wagners* Hustrue saa vel for Høy og Velædle *Magistraten* som overalt i Byen er beskyldt at have til Hustrue et Menniske, der førend Hand med Hende kom i ægteskab, skal have faaet 2de Hore-Börn, og saa lenge den *post* (i fald det saaledes skulle forholde sig) af

hannem icke afbeviises, Kand hand icke staae for Ladden som Formand, saa frembt striid og u-eenighed ved gandske Svenne-Lauget skal forekommes og Tide-Pengene uden *Dispute* af de Fremmede Svenne til Ladden inddrives, Maatte det nu behage de Høy- og Velædle Herrer at tilholde forn^{te} *Thomas Jensen*, det hand uden vidre Striid med Lauget seer den *post* afbeviist, da Hans Formandskab og ald Rettighed ved Lauget skal være ham *reserverct*, og jmidlertiid tillade, at en anden Formand *ad interim* kunde *constitueres* og Skieltet hos ham henfløttet, paa det de Fremmede og nu daglig ankomne Svenne kand vide, hvor de skal Søge til, Forventer Deris Høygunstige *Resolution*. Der leg i Dybeste ydmyghed lever *etc.* Khafn d. 2^{den} *April* 1732.

Derpaa blev *Resolveret*, at Svenne-Lauget maatte udvelge en anden Formand, som og skeede, og faldt Lodden paa *Mathias Böes*, og Skieltet strax Fløttet efter *ordinaire* Skik og maade.

Tømmermester Amts Kopibog 1712–1799. Fol. 171–172.

22.

1732, 25. Maj. *Erklæring fra Tømmerlavet i Oldeslohe om Virkningen af, at en Tømmersvend ægter en berygtet Kvinde.*

Wohl Ehren Veste, Vorachtbahre und Wohl fürsichtige Herren Älterleute wie auch sämbtl. Meistern der löbl. Haus-Zimmer-Ambts.

Auf Ewer zu Schreibent, welches wir mit gehörigen fleisz verlesen, berichten wir darauf zu folge, dasz ein solcher *casus* bey unserm Ambte noch niemahlen vorgekommen, sondern wann ein gesell, so bey einem Meistern von uns in der arbeit stunde, und er willens sich zu verHeurathen. so muss derselbe sich ordentlich vor unsern Ambts-Ladden sich Ehrstlich melden und anzeigen, wasz er vor eine Persohn zu Heurathen gedachte und nach befindung und *Legitimierung* derselbe Persohnin ihm sodanne zu Heurathen frey gegeben und als gesell noch wie vor in dem ambte arbeiten kann, wann aber der gesell ohne Vorwissen unsers Ambts sich mit einer beruchtigten oder unEhrlichen Persohn VerEhelichen wurde oder zum weibe nehmen, derselbe soll bey unserm Handtwersch Zunfft nicht geduldet oder gelitten werden zu keiner Zeit laut unsere Ambts *art.* § 25, solchem nach so befinden wir auch, dasz Sie ihr Ambts Schild

und Krug hinlegen können, wo sie es belieben, sinte mahl ein jeder Amt darinnen die freiheit hat, und wir uns auch solches bedienen, wo uns es beliebt, wir verharren Ew. Ehrbahrn Gunst.

Oldesloe d. 25^{de}
May 1732.

Bereitwilligste
Älteste sämbl. Meistern
Desz hiesigen löbl. Zimmer Ampts.

Claus Grim.
AlterMann.

Tømmermester Amts Kopibog 1712—1799. Fol. 176. § 10 i Artiklerne for Tømmerlavet i Neu Ruppin af 26. April 1670 lyder saaledes: »Keiner soll eine unehrliche Persohn heyrathen oder des Handwerks verlustig sein. Wer aber eine Weibespersohn schwängert und ehliget Sie hernach, muss der Obrigkeit deshalb die strafe erlegen«. § 37 i Artiklerne for Tømmersvendene i Berlin af 25. Maj 1683 lyder saaledes: »Keiner soll eine unehrliche Persohn heyrathen, oder wenn er solches thut des Handwerks. Jedoch auss Erkändtmüss der Obrigkeit, verlustig seyn« is. Moritz Meyer. Gesch. d. preuss. Handwerkerpolitik. I. 1884. S. 295. 345.

23.

1739, 20. Maj. Erklæring fra Tømmerlavet i Kjøbenhavn til Magistraten, hvori den protesterer imod, at en Mand, der staar indskreven ved Lavet som ikke-løsgiven Dreng, bliver Lavsmester.

Underdanigst Erklæring.

Dend naade, Hans Kongelige Mayst. allernaadigst med sine forfædre har forundt Vores Laug og de Dreng. som her har udlærdt, at [de] kand passere det heele *Rommerske* Rige, Vil ieg underdanigst haabe Os og Vores Laug fremdeelis Vorder forundt, og at icke saadan een Persohn skal forderfve et heelt amt. der ichun 10 a 11 Uger for Dreng har været indskreven, det Vores Laugs *protocol* Vidner, at hand d. 31. *Martj* 1735 som Dreng hos Mester *Niels Jensen* blev indskreven at lære haandverchet og 10. *Junij* samme Aar blev Allernaadigst forundt at Være friemester, saa hand aldrig har lærdt *professionen*, icke er løsgiven for svend og nu i samme amt vil være Mester, lære Dreng og løsgive dem til svenne, der selv staar som Dreng indskreven og U-løsgivet, hvilchet alt vil foraarsage, at ingen fremmet svend her vilde arbeide eller vore Løs-

gifne paa fremmede steder kunde *passere*, med mindre Lauget her maatte lade dem indskrive og løsgive paa et af de steder udj Tydskland, hvor Amtet er sunftig, som Ville give een stoer Bekostning og *Confusion* baade for Lauget og de, som agtede at lære haandverchet, Thi foruden at saadant er stridigt imod Vores Allernaadigste meddeelte Laugs-*artictler* og det Allernaadigste *reglement* af 24. April 1734 dend 15. *art.*, Viides icke noget *exempel*, at een Læredreng, som ey har udlært og staaed sine svenne Aar, er bleven Laugs Mester i samme *profession*. Ja det er saa meget meere at forundre, at denne *Peder Sørensen* tør understaae sig at gjøre saadan Allerunderdanigst ansøgning, da Hans Kongelige Mayst. fornyelig har forundt ham at være friemester, hvormed hand Vel kunde lade sig nøye, om han hafde ringeste skønsomhed, da hand icke kand eller tør *debitere*, at hand af Lauget er skeed dend allermindste fornærmelse eller indgreb i samme hans Allernaadigste forundte *privilegium*. Det er de Høye Herrer desuden naadigst bekient, hvad Vanskelighed Vores fattige Laug i een og anden ting formedelst de fremmede svenne er undergifven, skulle nu saadan Mislighed indløbe, at een dreng, som ichun udj 10 ugers tiid har været indskreven, har intet udlært og aldrig forsvend er løsgifven, Ved Kongl. Allernaadigst *Resolution* skulle indskrives for Mester og nyde Ambts rettighed, det Vil ieg Underdanigst indstille, hvad deraf maatte flyde, ia meere end ieg kand beskrive, Hvorfor ieg Underdanigst Vil haabe og paa sambtlig Laugets Veigne bede, at de Høye og Naadige Herrer ved deres Allerunderdanigste Erklæring seer derhen, at Vores Amt kand blifve i Roelighed, og at een saadan person, der ey har lært eller udlært paa haandverket, icke skal Være Aarsag til alle de onde *Switer*, som deraf kand foraarsages. I underdanigst forhaabning om en naadgunstig Bønhoerelse Lever ieg

Kiøbenhavn
den 20. may 1739.

Høy og Velædle *Magistratens*
ydmygste tiennere
Jacob Ivers
Altermand.

Tømmermesterenes Amts Kopibog 1712—1799. Fol. 251. — Ovenstaaende Erklæring til Magistraten fremkaldtes ved Tømmer-Friemester Peder Sørensen Ulf's Ansøgning af 6. Maj 1739 (sst. Fol. 250) til Kongen om at bevilge, at han udj Tømmermester Lauget maatte vende antaget og nyde samme frihed som de andre Ambts-Mestere til at lære Dreng og holde svenne, saa mange som mit betroede Arbejde udfordrer. Den var fra Kancelliet sendt Kiøbenhavns Magistrat til Erklæring. — I den kgl. Bevilling af 10. Juni 1735 (sst. Fol. 245), hvorved han bliver Friemester, hedder det, at han haver bygt dend nye Kirke udj *Fridrichsberg*. — I 1746 søger Peder Sørensen Ulf paany om at maatte blive Lavsmester, og Lavet afgiver da væsentlig den samme Erklæring som i 1739 sst. Fol. 284. Sørensen Ulf døde som Mester, vistnok i 1751, saaledes som

det formentlig fremgaar af hans Enkes Andragender i 1762 om at faa Understøttelse af Lavet (sst. Fol. 309 310. 311 312).

24.

1744, 24. April. *Brev fra Tømmermester Christoph Wagemann i Altona til Tømmersvendelavet i Kjøbenhavn om hans Gjæld til det.*

Altona d. 24. April 1744.

Denen sämbtlich löblichen Zimmer Gesellen in Copenhagen nebst vermeldung meines freundlichen Gruszes. allerseits liebwehrte Freunde.

Befinde mich mit derselben wehrtes Schreiben vom 23 9br. abgewichenen Jahres in freundlicher Antwort habe demnach alle meine Kräfte angespannet um die 22 Reichs Thlr. und 4 M $\frac{1}{2}$ Dänisch zusammen zubringen, welches wir unter mancherley dazwischen eingekommenen *fataliteten* dennoch gelungen. Ich ermangle demnach nicht sothane 22 $\frac{2}{3}$ Rd. Ihnen heute zu übersenden und zwar hiebey 20 Rd. in zwey Banco Zettels, der Rest folget, nemlich 1 *Species Ducat* nebst 12 Stüber, mit der fahrenden Post, angesehen man die *Banco* Zettel auf der fahrenden Post nicht hat annehmen wollen, von beyden ersuche guten empfang zu nehmen, mithin die nach derselben Versprechen biszher offen gestandene Schuldforderung hiemit gäntzl. auf zu heben; hiernechst ersuche freundlich, dasz die Nachricht ohne Säumnisz dem hiesigen löblichen Meister und Gesellen Amt mögte *Communiciret* werden, damit folglich der mir biszher so schädlich gewesene bekante Verbot wieder aufgehoben werden möge. In zwischen danke denen liebwehrtesten Gesellen. meinen allerseits guten freunden, von mir hierinn willig gethanen Nachlasz und gut bezeigten Willen, ich versichere, so ferne ich heute oder morgen Gelegenheit überkommen solte, ich so dann nicht ermangeln werde meine Dankbarkeit bey aller Gelegenheit würcklich und in der That zu bezeigen und an den Tag zu legen. Ich bitte auch mir *aparte* von dem Empfang des Geldes eine kleine Nachricht aus, dieselbe sämbtlich der Obhut Gottes empfehlend verbleibe nach freundlichem Grusz alstets zu seyn

Ihr allerseits bereit-
willigster Freund
Christoph Wagemann.

Tømmermester-Lavets Arkiv. — Udskrift: Dieses gelange an die löblichen Zimmer Gesellen Georg Kölbock, Nicola Bühl. Paul Justsen. Nels Petersen und

Nickel Förster in Copenhagen. - Den 22. April 1735 befalede Kristian VI, at »Christopher Wagmand, Tømmermand fra vor Stad Altona, maa og skal udi Tømmermands Lauget i Voris kgl. Residents Stad Kiøbenhavn som Mester strax indtages uden Mesterstycke paanye at giøre« (Tømmermester Amts Kopibog. 1712 - 1799. Fol. 202. Af et i Tømmermesternes Arkiv opbevaret Brev af 13. April 1745 fra Wagemann til Lavet frengaar det, at han i 1735 var kaldet til Kjøbenhavn, hvor han arbejdede paa den kgl. Dok. Strax ved sin Indtrædelse i Lavet, kom han i Gjæld, idet han af de 40 Rd., han skulde erlægge, kun kunde erlægge 9 Rd., og i 1741 var han »wegen zugestossener bekannten Fatalitæten« bleven nødt til at forlade Kjøbenhavn. Han blev nu Mester i Altona og herfra betalte han den i det ovfr. aftrykte Brev nævnte Gjæld, men de 31 Rd. til Mesterlavet kunde han ikke betale, og i Brevet af 13. April 1745 beder han om at Beløbet maatte eftergives ham; det var jo for Lavet i Kjøbenhavn »inem so berühmten und angesehenen Haus-Zimmer-Amt ein geringes«. Men herpaa gik man ikke ind. Lavet i Kjøbenhavn trængte paa hos Lavet i Altona, men han maa have haft Forbindelser, ti et kgl. Reskript af 17. Januar 1746 til Kjøbenhavns Magistrat oplyser, at det er blevet paalagt Magistraten i Altona, at sørge for, at Tømmermesterlavet dér ikke nedlagde Arbejdet for ham, men satte ham passende Terminer til Gjældens Afbetaling (samme Kopibog Fol. 283 - 4).

25.

1746, 4. Februar. *Skrivelse fra Tømmerlavet i Altona til Tømmerlavet i Kjøbenhavn om Tømmermester Christoph Wagemanns Gjæld.*

Ehrenveste, Vorachtbahre und Wohlerfahrne Herr. Ältermann Wie auch Sämmtliche Meistere des Löbl. Haus-Zimmer-Amts In unsers Allergnädigsten Königes *Residentz Copenhagen*. Vielgeehrte Herren und Freunde, Nachdem wir ihr geehrtes Schreiben von 22ten Febr. wohl erhalten um zu vernehmen, wie es doch um *Christoph Wagemann* seine anoch *restirende* 31 Rthlr. an deren Löbl. Amte seine Bewandtnisz habe, weil Ihnen vom Aller Gnädigsten Könige zum Abtrage aus Löbl. Amt leidliche *Termine* gesetzt, wie alldort in der Teütschen Cantzeley erfahren Können, alsz mit dem fordersatzamsten zu gleich 4 rd. zu bezahlen und auf vorstehenden Pfingsten wiederum 4 rd. a. c. und von da bisz dahin übers Jahr wieder 4 rd. und soforth bisz zum *Rest* der völligen Bezahlung; Wir auch vernommem, dasz die ersten 4 rd. schon bezahlet wären, So können wir im übrigen nicht um dem Löbl. Amte zu melden, wie es uns mit diesem guten *Christoph Wagemann* ergethet und viele Verdriszlichkeit gehabt wegen eines zum Verderben des Handwercks und Keinen mehr trifft alsz Ihnen Selber, es wäre viel zu melden, aber alles

zu verschweigen; alsz hab es sich in dem Fall zu getragen und ihm vorgesagl. er sollte erst seine Richtigkeit mit dem *Copenhagenr* Amte erweisen oder vor keinen rechtschaffenen Meister erkandt werden, So hat er uns von Zeit zu Zeiten mit guten Worten aufgehalten und uns nicht beygebracht, also waren wir genöhtiget ihm seinen Gesellen die Arbeit zu legen, dasz Keiner bey ihm arbeiten sollte bisz aufs Amts *Ordre*, die Gesellen einfolglich andere Meister suchen und nehmen Könten. Da hat sichs eben ereigenet, dasz er hat bey unsern Herrn *Conferentz*-Raht und *Präsidenten von Schomburg* gearbeitet und selbe ebenfalsz hat liegen bleiben müssen, gedachter *Conferentz*-Raht unser Amts-*Patron* gewesen, wir also schuldig auch uns erbohten die Arbeit fortzusetzen und von uns fortgesetzt zu werden, aber es veruhrsachte gegen uns einen solchen Groll, dasz er so forth uns das *Patrocinium* aufsagte, welches uns recht gefällig war. Dahero hat der Herr *Conferentz*-Raht *Wagemanns* sich angenommen in einem unterthänigsten *Memorial* Sr Königl. May. demühtigst gebeten, die Amts-Schulden der 31 rd. entweder Allergnädigst gar zu erlassen, wenigstens in leidliche *Termine* zu setzen dem Löbl. Amte Verfügung zu machen, wie denn letzeres geschehen ist. Also Können nun das Löbl. Amt weiter erachten, was mehrers erfolget ist. Wir haben indessen ein Befehl erhalten bey 20 rd. Strafe *Christoph Wagemann* wieder ins Amt zu nehmen und ihm seinen Gesellen alle Handwerks Gerechtigkeiten wiederfahren zu laszen, wie wir nach sein gutes hinführen sich zu verhalten. Wir verbleiben jeder Zeit mit aller Willfahung

(L. S.)
Altona d. 4. Febr.
1746.

E. Löbl. Amts
Bereitwilligster
Mstr. Michael Röhle
Ältermann
Mstr. Nicolaus Dieterich Sülmg.
Mstr. Salomon Hartung.

Tømmermester-Lavets Arkiv. — Et Brev sst. af 6. Februar 1748 fra Lavet i Altona oplyser, at Wageman sidder meget daarligt i det og kun vanskeligt kan betale de 4 Rd. aarligt.

1754, 4. November. Skrivelse til Kjøbenhavns Magistrat fra Tømmerlavets Oldermænd om Bekostningen ved at blive Mester.

Efter forestaaende Høy og Velædle Magistratens Høy *respectiv* Ordre meddeeles herved underdanigst en *Speciel* forklaring over Bekostningerne for en Ung indtrædende Mester udi tømmer-Mester Laug^{et} Neml.

De til hans Mester-Styckes forfærdigelse erfordrende tømmer- <i>Materialier</i> samt Papiiret til Teigningen kand koste i alt	5 rd.
Naar hand med sit Mester-Stycke er færdig og samme af Stads Bygmesteren saa vel som de derved udnævnte Styck Mestere er bleven <i>examinered</i> og for Gyldig befunden, betaler hand (som een indtrædende Med-Broder i Amtet) til Laugs-Huuset og Liig-Klædet	8 rd.
til Oldermænden for tilsium. meedens Mester-Stycket forfærdiges. betales.	4 »
til Laugs-Skriveren	2 »
til Laugets fattige	1
til Laugs Buddet	1
Vil dend indtrædende (som Yngste Mester) icke selv paa et Aar betiene Lauged som Amts Bud. betaler hand til en anden Mester, som samme paa hans Veigne forretter	4 »
<i>Summa</i> ... 25 rdr.	

Hvilcket jeg her ved underdanigst og Allerydmygst indberetter og med egen Haands underskrift paa Laugets Veigne bekræfter.

Kjøbenhavn d. 4de Novbr. A^o 1754.

Peder Rasmussen.
Oldermænd.

Tømmermester Lavets Protokol 1750—1830. Fol. 60. — Magistratens Ordre af 16. Oktober 1754 paaberaaber sig Kommercekollegiets Skrivelse til den af 15. s. M. -- Det synes imidlertid givet, at de unge Mestere ikke slap med ovennævnte 25 Rd. Vi kunne se det ved at følge Tilførelserne om en enkelt Mester. Fol. 58—59 læses: »Anno 1754 dend 20de October mødte for Laug^{et} og Oldermænden Tømmersvenden *Lars Hasselriis* og anholdt at blive indskreven at staae sit Mestersvends Aar. Det Laug^{et} Hannem bevilgede, siiden hand 3de Gange forhen haver meldt sig ved Laug^{et}, og blev hand indskreven at staae sit Mestersvends Aar hos Mester *Joseph Zuber*, hvorpaa hand betalte til Laugets fattige Een Rixd. og til Laug^{et} Tre Rixd.« — og Fol. 72: »Anno 1756 dend 30te Martij mødte for Laug^{et} og Oldermænden Mester *Lars Hasselriis* og begjærede, at hand for Mester udj Laugs *Protocollen* maatte blive indskreven, hvilchet og i hen-seende til hans gjorde *approberede* Mesterstycke, hvorpaa hand haver taget sit Borgerskab *in November* 1755, af Laug^{et} blev bevilget; Hvorimod hand lovede at holde sig Laugs *Articlerne* i alle Maader efterrettelig. Og haver han godvillig *Contenteret* Laug^{et} foruden Laugs-Huusets, Liigklædets ¹ og tilsigelseszes Gebyhr

¹ Dette Ord mangler, selvfølgelig ved en Unøjagtighed, i Protokollen.

efter sædvane. Det hand alt med egen Haands Underskrift bekræftede. *Huun. ut Supra* Lars Hasselris. — Herefter er tilføjet: »Alt sammen Rigtig *Clareret* og intet viidere skyldig«. -- Det er ikke udtrykkeligt nævnt, hvormed Lars Hasselriis »*contenterede*« Lavet, men at det er Noget, der ligger udenfor den ovenfor trykte Redegjørelse, tør betragtes som sikkert. Man kan tænke paa en Bispising, men ogsaa paa en forøget Pengeafgift; da *Mathias Henckel* den 14. August 1755 blev indskreven som Mester, hedder det, at han lovede »godvillig at betale til Lauget Half Tredsinds Tyve Rixd. og til Laugets fattige Een Rixd. foruden Laugs Huusets, Liigklædets og tilsigelsesgebyhr efter sædvane« (sst. Fol. 67—68).

27.

1756, 22. April. *Certificat fra Tømmerlaret i Kjøbenhavn om, at Tømmermester Troels Nielsen Lund i Odense er optagen i Lavet paa Betingelse af, at han ogsaa skal lade sig optage i forskjellige tyske Lav.*

Stempel.
1 Rd

Wir unterschriebene, Altermann und Beysitzere des Hochlöblichen Zimmer Amtes dieser Königl. *Residence* Stadt *Copenhagen* thun hiemit Kund und zu wissen; demnach Herr *Troels Nielsen Lund*, Bürger und Zimmermeister in der Stadt *Odensee*, bey uns gehörige Ansuchung gethan als ein Mitglied in hiesiger Zunfft auf- und angenommen zu werden, auf dasz deszen ausgelernete sowohl bey uns als auch anderer Orten für rechtschaffene Zimmerleuten und Gesellen passiren möchten, welches demselben auch von uns sämtliche Amts Meistere und Gesellen doch mit dieser *Condition* bewilliget und zugestanden: Dasz er sich nemlich laut eigenhändig unterschriebenen *Revers* im Amts *Protocoll pag. 73* ebemaszig in andre Ämter in Teutschland zunftmäszig einzubegeben verbunden; und weilen er seine Profession hieselbsten zunftmäszig erlernt ihm dahero laut ergangenen Königl. Allerhöchsten *Rescript* vom 6ten *Novbr.* 1747 ein Amt in *Odensee* aufzurichten und alle Amts Gerechtigkeit zu handhaben bewilliget, auch mit einem *Attestato* von einen Hoch- und WohlEdlen *Magistrato* der Stadt *Odensee* datirt d. 12ten *April* 1756 als ein Beweis deszen *Habilitæt* und Tüchtigkeit halber im Zimmer Handwercke versehen. Weshalben er auch hiemit von uns als ein rechtschaffener Zimmermeister angesehen und aufgenommen und als ein zunftmäsziger Amts Bruder erkandt wird, welches dieser unser offener Brief mit mehrem bezeuget, dahero wir ihm aller Orten in Teutschland bey

denen Hochlöblichen Ämtern, alwo er Ansuchung thun wird, bestermassen *recommendir*en wollen: zu desto mehrerer Bekräftigung haben wir dieses eigenhändig unterschrieben und mit unserm Amts Siegel besiegelt. So geschehen *Copenhagen* d. 22ten *April* 1756.

Peder Andersen Möller
Older Mand

Joseph Zuber
Beysitzer

(L. S.)

Nicolaus Rohr
Beysitzer

P. Hasling.

Original i Odense Tømmerlavs Eje. — Reskriptet af 6 November 1747 er ikke fundet, hvis det Hele ikke er en Skrivefejl. Det almindelig bekjendte Rskr. 6 Novbr. 1747 (Raadstuepl. 8 Novbr. 1747) angaar ikke en speciel Mester i Odense, men giver i Almindelighed Haandværksmestere i Kjøbstæderne Ret til at indtræde »i det Lav i Kjøbenhavn, som er af deres Profession«. Allerede under 2 December 1740 var der givet Tilladelse til Oprettelsen af et Tømmerlav i Odense (s. ovfr. S. 129—130). Udtalelsen fra Odenses Magistrat af 12 April 1756 om Tømmermester Lunds Habilitet er indført i det kjøbenhavnske Tømmermesterlavs Regnskabsprotokol 1850—1830 Fol. 73.

28.

1756, 26 Juli. Attest fra Tømmerlavet i Berlin, at det erkjender Tømmermester Lund i Odense som zünftig Mester.

Stempel.

Nachdem Vorzeiger dieses der Bürger und zu *Odensee* befindliche zünftige Zimmer Meister *Truels Nielsen Lund* dem hiesigen löbl. Zimmer Gewercke das ihm von der Zunft zu *Coppenhagen* seiner *Reception* wegen ertheilte *Attestat* vom 22 *April* 1756 *communiciret* und überschicket auch zugleich gebührende Ansuchung gethan, dasz so wohl seiner zünftigen *Reception* geschehenen Bekandmachung als viel mehr der Annehmung seiner alhier ankommenden ausgelernten wegen, ihm ein *Attestat* und *Revers* ertheilet werden möchte, so haben wir *Assessor* und Alter-Meister des löbl. Zimmer Gewercks der Königl. Haupt und *Residenz*

Stadt Berlin auf sein gebührendes Suchen ihm hiermit solches ertheilen wollen. So geschehen d. 26 *Julij* 1756.

(L. S.)

Hubert
Rathmann und *Asses-*
sor des Gewercks

Johann Adam Buring
als Alt-Meister
Johann Thoszen, ladenmeister.

Original i Odense Tømmerlavs Eje. -- Et ligelydende Dokument er under 9 August 1756 udstædt i Dresden.

29.

1764, 16 *Juli*. *Instrux for de kjøbenhavnske Tømmersvendes Lavsbud.*

Exstrucht [∴ Instrux].

Hvor Efter eet Lags [Bud] Sig haver at Rette og forholde for den ham tillagde løn af Handverket, som er Af laden 5 Rd. og af den saa kaldede Syge eller Kranken Bøsse 5 Rd. hver heel Aar. og derhos besluttet, at samme Lags Bud Navnlig *Johan Hend. Bell* tillige skal vere Lags skriver og Nyde i Alt for Bege Betieneringer Aarlig 16 Rd. foruden de friheder, vi ham *aparta* forunder, som her efter følger.

1. Skal hand for Ovenandførte forrette ved Handverk og Syge Bøssen, hvad der forefalder med tilsigelse. Opvartning og skrivning Foruden at tilregne sig nogen *aparte* Dagløn.

2. Skulle nogen finde sig modtvillig og icke Møde efter tilsigelse, da bør Lagsbudet efter vor Lade Mesters og formands Ordre til den tid, de finder for godt, at sige ham til endnu eengang og at Giøre frisk Samling, Saa de, der har mødt, icke skal besverges med at gaae tiere, uden de selv Lyster at komme.

3. Er der nogen Tømmersvend, [som] forlanger af formanden at vil have Giort een Samling, da betaler hand til Lagsbudet 1 M. for Samlingen, hand kalder.

4. Skal eet Lagsbud af Handverket ved Ligbæring [have] 2 frie Mænd, der for skal hand vere forpligtet at gaae til dem [∴ alle dem, der tilsiges], hvor de Arbeyder, naar hand icke finder dem hiemme, og icke at skrive det paa Døren for siden at Sittere dem at møde paa Herberget, for de icke haver mødt ved Ligbæringen.

5. Naar hand ved Ligbærings tilsigelse har nødt [d. e. nydt] sine 2de frie Mænd, og der findes flere, som vil Betale, Da maae hand icke tage imod nogen penge, mens skal tegne det hos sig, at naar den samme kommer og betaler eller der bliver betalt sygepenge for ham, da skal den Mark tilligemed betales til Bøssen: er hand icke i Sygebøssen, da skal hand dog [møde] ved Qvartalet for at erlægge sine penge.

6. Ligeledes skal hand forholde sig Med Syge Wagten, naar nogen bliver tilsagt at møde og skal have Vagt og icke vil gaae, skal Lagsbudet icke tage imod nogen penge, mens forholdes dermed, lige som melt er ved Ligbæringen: dersom Syge Vagten Af een Gammel Tømmersvend, som icke kan Arbejde, bliver besørget, da kand hand møde hver Søndag Middag tilligemed Bøse Svenden og nyde Betalning for sine Vagter hos formanden.

Hvilken som bliver antagen til at Vere Lags Bud, maae icke antages Ringere end som paa 2 Aar at forblive i sin tjeneste, uden hand enten ved Døden afgaaer eller hand paa andre Maader Afgaaer fra handverket og icke vil lenger vere derved, mens naar de 2de Aar ere forbie og hand har lyst at vil blive lenger derved, og handverket er fornøyet med ham, da igien at antages paa 2de Aar, og det saa at *Continuere*.

NB. hvad den løn er og angaar fra de 40 Mend, som Lags Budet nyder, er icke med i dette beregnet.

Underskrevet af Efterskrevne Tømmersvende.

Kiøbenhavn d. 16de Julij 1764re.

Joh. Peter Boye Junge
Laden-Meister

Johann Friedrich Kröckel.
Aldgeselle

C. Schiermach. Biesider

Lars Jacobsen Krabbe. Bisider.

(samt 27 andre Svendenavne).

Tømmersvendenes Kvartals og Regnskabs Protokol 1750-1826 Fol. 182-183. - Instruxen er ikke klart affattet, men Meningen kan dog nok helt igjennem forstaas. Kun ses det ikke, hvad der sigtes til ved Udtrykket »de 40 Mend.« Skulde det være »Klassernes« Repræsentanter?

1770, 31. December. Kontrakt mellem Kjøbenhavns Tømmer-
svende og Joh. Chr. Otto som deres Krofader.

Stempel
1/2 Rd.

Det af Os paa Laugets Veigne tilkøbte Huus udi Adelgaden, den Forkeerte Velt kaldet, haver vi underskrevne indgaaet og foreenet os [om] med Herr *Johan Christian Otto* paa efterfølgende *Conditioner*, nemlig:

Herr *Johan Christian Otto* antager til næstkommende Paaske Flyttetiid 1771 ovenmeldte Huus med tilhørende Hauger og Jerudj værende Lysthuuse, tvende Keglebaner samt 40 st~~æ~~ træer, Brand Reedskab og alt, hvad derudj grund og nagelfast findes, paa 2 aar og betaler derfor fra bemeldte Paaske flyttetiid af at reigne til Tømmerlauget hvert Aar i Leye den *Summa* 350 rd. skriver Tree Hundrede og Halvtredsindstiuge Rigsdaler nemlig hvert halvaar 175 rd. og det til 11te Junii og 11te Decemb^r skadesløs; Men skulle imidlertid, naar de 2de aar ere forløbne De paa begge siider være sindet at forandre *Contracten*, saa er de pligtig sig hver andre til rette opsigelstiid efter Loven at lade opsigte; hvornæst Lauget til Deres Brug forbeholder sig den stoere Sahl i anden *Etage* i Baghuuset, den Sahl dernæst, den liden Stue ved Trappen ud til haven saa og den eene Keglebahne paa venstre haand i haven ved Mæster *Balkes* Plankeværek samt et stort eller 2de smaa kamre, hvorudj 2de Stand Sænge kand *placeres* til førstkommende tiid til forommeldte Svenne ¹, hvortil Hr. *Otto* saavel Sænge som Sængeklæder paa hands bekostning anskaffer; for *resten* bliver alt det øvrige saavel værelserne og *Commoditeter* som den liden indhægnede Lysthauge og derudi værende Lysthuus samt den anden Keglebahne til Hr. *Ottos* eegen Bruug og nytte, dog at Huuset eller Haugen med det derudj befindende grund- og nagelfaste *Pertinentier* icke *ruineres* eller borttages og ved hands udflytning afleverer baade Værelser og Haugen i den Stand, som hand har imodtaget det, hvorimod Tømmer Lauget forpligter sig af alle saavel *ordinaire* som *Extraordinaire* afgifter undtagen Vægter, Feyer-, *Renovations*- og Skorsteenfeyer Penge at holde Hr. *Otto* skadesløs og at lade paa Deres Bekostning istandsætte saavel den nødvendige *reparation*, saa og hvad Svennene ellers i Klammerie *ruinerer*. At samme skal efterleves, have vi begge samme med vores Hænders underskrift bekræftet. *Kjøbenhavn* den 31te *Decbr.* 1770.

¹ Her skal muligvis staa »ankommende Svende«. – For enhver Svend, der ikke før havde været her, fik Krofaderen 1 Mk. i Geschenck og skulde derfor give ham Mad, Drikke og Natteleje den første Aften og Nat.

Johan Christian Otto als Pachter
 Johann Peter Boye Junge
 Oldemand for Tømmer-Lauget
 Gottfried Koch, altgesel .
 Carl Plato, Bisider.
 Christen Jensen Lund, Bisider.

Tømmermesternes Arkiv. — To Paaskrifter af J. Chr. Otto oplyse om, at Betalingsterminerne 11te Juni og 11te December skulle være Paaske- og Michaeli-Flyttetid, og at Afgiften fra Michaeli-Flyttetid 1772 for et Aar er nedsat til 275 Rd.

31.

1771, Juni (?). Udgifterne ved Svendenes Optog til deres nye Herberg i Adelgade den 23 Maj 1771.

Der Effter blev berammet at Tømmer Svenne Lauget Skulle fløtte deres Skildt fra det da havde *Herberge* hos *Mislet* i *Tornebuskegaden* med et Ordentlig Optog og *Ceremonie* og hvortil at Raadføres og besluttes blev af hver *Classe* valgt 8 *Deputerede*, som skulde afgjøre Sagen paa hver *Classes* Veigne udi Overværelse af Oldemanden og en Raadmand, hvorledes at med Optoget skulle forholdes, som blev besluttet at foretages den 23. May 1771 som og skeedte og hvortil følgende Udgifter medgik nemlig:

	Rd.	ⷀ	ⷁ
1. Glass til Fahne Svingernes Prøve.....	1	-	-
2. Baand til Fægterne	3	-	-
3. <i>Politie</i> Betienterne	20	-	-
4. Dandse Mesteren	27	-	-
5. FægtMæsteren	30	-	-
6. <i>Jac. Frider. Pfeiffer</i> for Taarnets Forskaling.....	14	3	9
7. til Skrieddler <i>Gunderberg</i> for Skiærffer til Skildtdragerne.....	6	2	-
8. <i>Erich Staalberg</i> faaet for Søylene.....	15	-	-
9. Stads <i>Musicant Kirchhoff</i> for <i>Musiquen</i> ved Optoget.....	70	-	-
10. til Giørdtler <i>Dahlberg</i> for Fahne Spitzerne	5	-	-
11. for at lade giøre og Trycke <i>Orationerne</i>	25	-	-
12. til Tømmer Svend <i>Mariboe</i> for Opvartning ved <i>Masquerne</i>	2	3	-
13. <i>Jens Nørager</i> dito	-	4	-
14. til Fauvne Spillerne	63	-	-
15. til Fægterne	90	4	-
16. til Dandserne.....	38	4	-
	Lat ^r ...	412	2 09

	Rd.	℥	ρ
	<i>Transport...</i>	412	2 09
17. til <i>Harlequin Lange</i>	12	-	-
18. til Viintapper <i>Kausbøll</i> for Viin til optoget	8	5	-
19. til Kroe Faderen <i>Otto</i> for Fortæring paa Kroen.....	102	-	-
20. til Jøden <i>Fiirst</i> for <i>Masquerade</i> Klæderne	50	-	-
21. til Skoemager <i>Rossenberq</i> for nye Skoe	42	-	-
22. til Sværtfeyeren for <i>floretter</i> og Klinger	6	2	-
23. til Bøsemageren for <i>Pistoler</i>	5	1	-
24. til Mahleren	76	-	-
25. til Haar <i>fressereren</i>	5	5	4
26. for 6 <i>dussin</i> glass	9	-	-
27. for <i>Citroner</i>	1	3	4
28. til Kandestøberen	7	2	12
29. til en Hyre Kudsk	3	1	4
30. for Fløvel til Spill Fahnen og de smaa Puder.....	4	6	8
31. for Baand til Skildt Bærerne	3	-	-
32. til Fanesvingerne, da de gjorde deres Prøve, for Viin og <i>Citr.</i>	-	4	8
33. til <i>Musicanterne</i> ved Prøven	-	3	-
34. for Viin ved Optoget paa Veyen.....	2	4	8
35. for Mad til de smaae Drænge	-	3	-
36. for $\frac{1}{2}$ π Krutt.....	-	1	8
37. for <i>Multum</i> at overtrække Prækestolen med	1	3	-
38. for de 4re første <i>floretter</i>	3	2	-
39. for at nedtage Skildtet	4	3	13
40. for Taffit til Sving Fahnen.....	7	4	8
41. for <i>dito</i> til Haandverks Fahnen.....	9	-	4
42. 1 lod Silke.....	-	1	12
43. for at lade sette en Klinge i en <i>florette</i>	-	1	8
44. betalt til Jægeren.....	1	-	-
45. for at lade hullerne grave til Prækestolen.....	-	3	-
46. for at lade samme igjen istandsætte.....	-	2	8
47. betalt for at lade Skiære Bræder til Teigningerne og Tornet.....	-	3	2
48. for $\frac{1}{2}$ allen rød Klæde til haandfanget paa Fahnerne.....	-	4	-
49. betalt i <i>Doceur</i> for <i>Harnischen</i>	1	-	-
50. til en som sydde Remmer og Spænder i samme	-	2	-
51. Leye for Jægerens Klæder.....	1	-	-
52. for en Snees <i>Ægg</i> til Bonde Konen.....	-	1	-
53. til Kroe Fader <i>Meslet</i> for de vare over tiiden hos ham	2	-	-
54. for Haar og Handsker og en Vogn til at Kiøre Bonde Konen hiem i ..	-	4	-
55. til Tømmer Svend <i>Franck</i> for han gjorde <i>orationen</i> paa tysk	6	-	-
56. til Mu:er Mæster <i>Hostemarck</i> for hand lærde Fahr Spilleme	40	-	-
57. til Laugskriver <i>Brandt</i> for adskilligt, hand herved havde skrevet..	20	-	-
58. for Fahmesvinger og <i>Spadong</i> Stenger.....	14	2	6
59. <i>Nicolay Freese</i> for Teigningerne	10	-	-
60. <i>Carl Plato</i> for Forsømmelse herved.....	6	-	-
61. <i>Christen Lund</i> ligeledes.....	5	4	-
62. <i>Gottfried Koch</i> for <i>dito</i>	10	2	-

	Rd.	ℳ	β
<i>Transport</i> ...	902	-	14
63. <i>Christen Jelling</i> for <i>dito</i>	16	4	>
64. <i>Christen Wrinstrop</i> <i>dito</i>	-	4	-
65. <i>Christen Lund</i> og <i>Christen Iensen</i> hver 1 Dag.....	-	4	-
66. til de 32 Mænd <i>deputerede</i> fra <i>Classerne</i>	7	2	-
67. til <i>Mathius Landtman</i> <i>dito</i>	1	3	-
68. <i>Christen Lind</i>	12	5	6
69. Rente til Herr Brand <i>Major Boye Iunge</i> for 300 Rd. og for Stempel Papir.....	8	2	4
	950	1	8

Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabsprotokol 1750—1826 Fol. 301—302. — I Protokollen er Summen fejlagtigt sammentalt til 1002 Rd. - ℳ 8 β. — Tilførslen synes efter sin Form nærmest at være en Tilføjelse til et den 5. Januar 1771 afholdt Møde, men da den er skreven under Eet og gjør Rede for Udgifter, der ere afholdte ogsaa efter Optogsdagen den 23. Maj 1771, er den selvfølgelig af senere Oprindelse.

32.

1771, Juni (?). *Oldgesellens Regning i Anledning af Optoget den 23. Maj 1771 (s. ovfr. Nr. 31, Post 62).*

List[e]

Paa de Dage, som ieg har forsømt ved optoget til skielteds fløtning saa og ved huuskiøbet. Nembl:

ved huuskiøbet forsømt	3 Dage
ved fægterne do	3
ved Fanne spillerne do	2
ved Dantzerne do	2
hos Mahlerne do	3
at bestille <i>Masquerade</i> Klæder	2
at bestille <i>Harnisk</i>	1
ved det Nye herberge do	6
ved at bringe Sædler til Mesterne angaaende de 3 m: til optoget	6
at passe skielted i stoelen.	1
hos Kleinsmeden.....	1
hos <i>Mussicanterne</i>	1
	Summa 31 Dage à 2 ℳ
	Er 10 ^r 2 ℳ

Gottfried Koch
altgesell

33.

1771, 27. Juli. *Regning fra Krofaderen i Anledning af Tømmer-svendenes Kvartalssamling.*

Specification

was ein Ehrliebentes Ziemmer handwerck
haben bey ihren Qvartahl verzehret wie folget.

Vor die Willkom a 33 stück Summa	2 thlr. - 1/2 10 ß
Vor Brandewein	- - 3 - - -
Vor Fleisch und Brod.....	- - 4 - - -
Vor den Herren-Radmann	- - 3 - - -
Vor Fleisch und Wurst.....	- - 2 - - -
Vor Hering Sallat.....	1 - - - - -
Vor die Pollicey Bedinden	- - 3 - - -
Vor in Cummun ist verzehret worden.....	2 - - - - -
	<hr/>
Summa in allen...	7 thlr. 3 1/2 10 ß
Copenhagen	Vor die gesellen
den 27. Julij 1771.	abbarte 39 Stück
	Bedrägt die Summa 6 thl. 1 1/2 - ß
	Summa Summarum 13 thl. 4 1/2 10 ß

Johann Christian Otto

diese obrige Rechnung ist mir richtig
bezahlet worden

Johann Christian Otto.

Kbhvns. Tømmer-svendens Arkiv.

34.

1771, 31 Oktober. *Kontrakt mellem Kjøbenhavnns Tømmerlav og A. V. Brandt som deres Lavsskriver.*

Vi underskrevne Oldermænd og Biisiddere samt Samtlige Laugs Mæsterne ved det Lovlige Tømmer Laug her i Staden haver andtaget, ligesom vi og herved andtager *Sr Andreas Wilhelm Brandt* til vores Laugs Skriiver, og har hand efterfølgende Poster at *observere* og iagttagge, nemlig:

1. Har hand at forfærdige alle de til Kongen, *Cancelliet, Magi-*

straten og *Polletic* Kammeret forefaldende *Supliquer*, *Memorialier*, *Pro-Memorier*, *Requisitioner*, Erklæringer og Klager.

2. At møde ved Fusker Jæging, naar icke Oldermændene kan være tilstæde, saavel hvor Fuskerne ere, som og ved Forhørerne paa *Polletic* Kammeret og, naar det behøves, at besøge dommene løset, forkyndet og endeligen *expederet* ved underfogden.

3. At besøge *Vurderings* Listerne fra Raadstue SkriverStuen hver halvaar, samme at udtrække i en *Specificacion* og derefter at jndføre den heele *Summa* til *Protocols* som og at forfærdige en *Liste*, hvorpaa de betalende Mæstere andføris og de, som udeblive, at føre i *Restance* Bogen.

4. At holde over disse Indtægter og udgiffter et saa tydelig Regenskab, at ved dets afleggelse tydelig og strax kand see[s] dens heele jndhold og *à parte* at føre ind i *Protocollen* alt, hvis som bliver *Resol-veret* samt ud og indskreven.

Derimod forsikkrer vi ham om: at skal nyde Aarligen i Løn 40 Rd., Skriver Følge og Tiuge Rixdaler. disuden at skal bekomme for *Contracter* og Lære Breve, som ved ham alleene skal blive alle for-færdigede, som og for ud og jndskrivning, som forhen sædvanlig har været betalt, og naar *Sr Brandt* saaledes upaaklagelig opfylder disse foreskrevne Poster og icke noget lovligt kand beviises ham at overskriide eller forsømme samme, saa forsikkrer vi Een for alle og alle for Een, at hand, saa lunge Lauget er til og hand lever og forretter sin Tieniste, bestandigen er og skal forblive ved Lauget og icke noget ham *decour-teres* i det for andførte hans Løn og øvrige fortieneste.

Jeg *Andreas Wilhelm Brandt* forbinder mig og uryggelig skal holde foregaaende i alle maader efterrettelig og viise mig lige saa villig som skyldig til at opfylde samme til det lovlige Laugs fornøvelse og til min egen *Æres Conservation*, hvorimod mig vorder den paafølgende Belønning *extraderet* og uryggelig holt i allemaader. Dets til Bekræftelse haver ieg her egenhændig tillige med Samtlige Laugs Mæsterne under-skreven og *Protocolleret, ut supra.*

Andr. Willh. Brandt.

G. Volmeister.
Oldermand

M. Svane.
Biesidder

I. C. Suhr.

Joh. Jacob Steinfasz
Biesidder.

Paa Samtlige Mæster Laugets Vegne.

Tømmermesternes Lavsprotokol 1750 - 1830. Fol. 1711—72. -- Kontrakten vedtoges og underskrevs i Lavets Samling den 31 Oktober 1771. Brandt dør i

1792. Hans Efterfølger som Lavsskriver, Prokurator Laann, antoges i Lavsmødet den 11 Oktober 1792 (s. sst. Fol. 278—280).

35.

1771, 2 November. Udtalelser angaaende det kjøbenhavnske Tømmersvendelavs økonomiske Forhold.

Aⁿ 1771 den 2^{den} Novemb. var ieg paa Høi og Velædle *Magistratus* Vegne tilstæde ved Tømmersvendenes Laugs Samling og fandt efter Omstændighederne nødvendig at *proponere* Lauget følgende til Besvarelse.

1. Naar noget forefalder Laugets *oeconomic* betreffende, om Lauget da er fornøyet med at saadanne Sager afgjøres ved Oldermænden. Altgesellen, Biesidderne og 8 Mænd af Lauget, nemlig 1 af hver *Classe*. — *Responsum* Ja.

2. At naar noget forefalder *oeconomicu* angaaende, som for Oldermænden skal andrages, om Lauget da er fornøyet, at Altgesellen Eene saadant andrager uden at medtage fleere, da Lahden derved allene giver Dagløn til Een Mand og sparer saaledes unødvendig udgift til fleere. — *Respons*: Ja.

3. Om Lauget er fornøyet med at Oldermænden for een kort tiid tager Svennenes *protocoll* til sig for at eftersee, hvorledes *Cassens* eller Lahdens tilstand er. *Respons*. Ja.

Dette saaledes at være *passeret*, bevidner ieg herved med Begiær, at Oldermænden med Altgesell og Biesiddere dette underskriver

J. Thulstrup.

G. Volmeister

Carl Plato, Altgesell

Christen Lund, Bisider.

Schmidt, Beysitzer.

Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabs-Protokol 1750—1826. Fol. 296.
— J. Thulstrup var Raadmand.

36.

1771, 30 November. Vedtægt angaaende det kjøbenhavnske Tømmer-svendelans Ordning.

Proposition

Til en ved Tømmer Laugets Svenne Lades Jndkomst fordeel-agtigere Jndretning, nemlig:

1. Paa det en behørig *Orden* i fremtiden ved Tømmer Svenne Lauget kand holdes, saa var det høyst fornøden, at de havde en Erfahren som og Fed-Soeren Laug-Skriiver, der ordentlig skulle jndføre saavel alle Nauvne paa Samtlige Svenne som og alle af Laden udgaaende som jndkomne Jndtægter i Deres Laugs *Protocoll*, hvoraf nu intet forefindes, hand skulle og tillige være skyldig at imodtage, hvad de Svenne, som bort Reyser, kand være skyldig til Laden, og derfor være ansvarlig og gjøre Rigtighed, da udendes intet kand dølges, saasom Svenden, der bort Reyser, skal annamme en Sæddel af hannem, som igien bliver Oldermænden leveret, hvilke Sædler igien bliver Laug-Skriverens *Controleur* ved Reygenskabets aflegning.

2. Skal alle Syge, som haver erhholdet *Attest* fra Altgesellen, udbetales af Laug-Skriiveren og derfor gjøre Rigtighed.

3. Bør alle Mæsterne, naar de betaler *Quartals-* og tillige betale Syge Bøsse Pengene med 3 % pr. Mand, og de Penge skal henlægges under et i Svenne Laden, da det icke kand være nogen nytte for Svenne Lauget, at de Penge Bereignes *Seperat*.

4. Maae Eenhver Mæster og rigtig uden nogen Restance betale *Quartal* og Syge Bøsse Pengene for alle de Svenne, som hand haver i Arbejde, og for at *præparere* sig i Fortiiden dertil, skal Mæsternes Laugs Bud eller yngste Mæster forud levere Eenhver Mæster en Sæddel, hvorved dag og *dato* bliver dem *Communiceret*, at hand skal jndlevere saavel en Liste over sine Svenne som og tillige Pengene for dem til Laugets Oldermænd.

5. Efter denne af Mæsterne meddeelte Liste bliver Reigenskabet af Laug-Skriiveren aflagt, da af samme Listers Jndtægter allerbæst kand sees og Erfahre Jndtægten til Laden.

6. Listerne bliver sendte nogle Dage, forinden Reigenskabet til Svendenes Lade ved *Quartals* Samling skal aflegges til Laug-Skriiveren, som samme skal besørge ført i *Protocollen*, hvorved forekommes: at icke aleene det skeer ordentligere, endsom naar der er en haaben Sværm og støyen ved Forsamlingen, men derved forekommes og tillige, at Raadmanden icke behøver unyttigviis saalenge opholdes, som forhen skeet er.

7. Paa det Oldermænden, som bør paaligge at eftersee, at Svendene bliver Rettfærdig behandlet, kand desbædre faae Leylighed til at eftersee samme, da bør og Svendenes *Protocoll* saavel som Mæsternes ligge hos hannem, paa det hand i de Timmer, hand kand have Friehed uden for hans Forretninger, kand see, hvorledes der er jndført i samme og i tiide at kunde tilkiendegive det manglende.

8. For Eftertiiden maae icke nogen Reining gotgiøres eller i *Protocollen* jndføres for Fortæring, saasom de 8te Svenne, der sidder ved Reigenskab, bør giøre det for intet, og paa det at det icke skal falde dem for tungt og besværlig, saa kand 8te nye igien qvartalig dertil udvælges.

9. Maae ingen *Reparation* skee ved Svendenes Herberge, forinden Altgesellen har over sammes nødvendigheder meddeelt Oldermænden en Forteignelse og tillige et Overslag af de Handvercks Mestere, som samme skulle istandsette, hvad dens Omkostning kunde beløbe sig; derefter skal det paaligge Oldermænden at tillige med Altgesellen først eftersee det nødvendige, hvortil *Reparationen* er begiert og der efter at give sine Tanker tilkiende, om det er nødvendig eller icke, eller om det kunde faaes ringere, end som de leverede Overslager jndeholder.

10. Naar da *Reparationen* eller istandsettelsen bliver *Resolvet* endten til *Accordt* eller Dagløn, da bør det paaligge Laug-Skriveren at holde Reygenskab som og at tilsee, at Arbeidet baade bliver forsvarligen og flittigen forrettet og icke noget til Handvercks Mesterne eller andre betales, uden at Reining[ne] ere *attesterede* af Laugets Oldermænd.

11. Da nu jndskrækningerne og hele Hensigten til disse Forandringer er Hoved Sagen og Øyemedet og det nyttigste, saa viide Svenne Lauget skal bestaae og deres tilveyebragte og nu Eyende Herligheder skal *conserveres* og blive bestandige, saa maae a. Laugs-Budet afskaffes og hans Forretninger af de 8te yngste Svenne fra nu af til andre 8te igien bliver løsgivne, forrettes alt efter vore allernaadigste meddeelte Laugs *Articlers* Jndhold og maae paalegges disse 8te Bud, at hver for sin *Classe* giver Laug-Skriiveren tilkiende, hos hvilke Mæstere de i hans *Classe* Andførte Svende Arbejder, i hvilken Gade de boer, og hvad N^o der er paa Huuset, paa det Laug-Skriiveren des bædre og ordentligere kand forfatte de Lister og Sædlerne til Mæsterne derover. b. da nu Lauget alligevel skal betale til andre, som Skriiver for dem udenfor *Protocollen*, hvortil den nu værende Laugskriiveres *Genie* icke er tilstrækkelig, saa maae Svendene andtage dem en anden for at spare slige omkostninger, naar den, de andtager, forstaaer det, hand bør forstaae, og i det mindste give ham 20 Rd. aarlig Løn uden de ham tilfaldende 4 β pr. Mand for ud- og jndskrivning, og mindre kand hand ey have for saa

megen andført opvartning og Arbejde samt andsvar for Regenskabene, og til dis meere sikkerhed paa begge siider bør hand tillige med Raadmanden, Oldermændene og Formændene for Svenne Lauget her Eegenhændig underteigne tilligemed de *deputerede* for *Classerne*, at saalenge Lauget staaer og Laugskriveren lever og icke noget lovligen kand overbeviises ham at overtræde sine Pligter, at Lauget beholder ham og hand forbliver ved Lauget.

12. For Jndskrivning Penge betaler en Svend 2 K 6 β , deraf tilkommer Laden 1 K 12 β , til Altgesellen 6 β og til Laug Skriiveren 4 β , saasom Altgesellen maae *examinere* og siden *Præsenterer* de fremmede Svende Velkomsten, hvorimod en saadan Svend kand dricke saa meget og saa lidet deraf, som ham lyster, og ey give meere afgift end som meldt er.

13. og da de Penge, som ved Løsgivninger unyttigviis hengives til *Pollitiens* Betiente, kunde bespares, saa maatte det paalegges, at hvo som af Svendene efter Opklapning ved aaben Lade, da dem skal blive varnet at holde Roelighed og Freed, siden skulle afstæd komme eller ellers foraarsage Klammerier, skulle give 1 rdr. i Straff til Fattigbøssen og icke faae Arbejde hos nogen Aints Mæster, forinden hand først har erlagt den Skyldige Rixdaler som overtrædere af Roeligheden og Fredens Forstørrere ibland et Kierligt og forEenet Broderskab.

(G. Volmeister.

Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabs-Protokol 1750—1826, Fol. 297 - 299.
 — Propositionen forelagdes Svendene i et Møde den 30 November 1771. Post 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10 og 13 vedtoges uden Forandring. Post 1 ændredes saaledes, at Oldgesellen skulde give den Svend, der vil rejse, den paagjældende Seddel, Lavsskriveren skulde kun føre den tilbogs. Paa samme Maade skulde det i Post 2 være Oldgesellen, der udbetalte Pengene, Lavsskriveren skal kun føre Regnskabet. I Post 7 foretoges den Forandring, at Svendenes Protokol ikke skulde ligge hos Oldermændene, men han kunde naarsomhelst hente den. Post 11 a forandredes derhen, at Lavsbudene skulde melde Oldgesellen Svendenes Adresser, som derpaa af ham meddeles Lavsskriveren. I Post 12 forhøjedes endelig Indskrivningspengene til 3 K 6 β (2 K 12 β til Laden, 6 β til Oldgesellen og 4 β til Skriveren), ligesom det tilføjedes, at den Svend, der rejste, skulde betale (Skriveren?) 4 β . De saaledes ændrede Vedtægter, hedder det i Protokollen, »skal af os og vore Efterkommere saa ubrødelig holdes, at hverken Oldermænd eller Svende skal have Magt derudj at gjøre nogen Forandring, uden dertil i forveyen har jndhentet *Magistratens* Villie og Saintybkke.« Desuagtet bleve de allerede forandrede den 26 Marts 1772, idet der udenvidere paany blev ansat et Lavsbud for Lavets Regning, saaledes at de i Aarets Løb løsgivne efter Rskr. 7 September 1753 hver skulde betale 4 Rd til Lavet i Tilsigepenge (Prot. Fol. 305).

37.

1773, 11. November. *Brudstykke af Oldermænd G. Volmeisters Exekution hos Svendelavet.*

Under 11. November 1773 gjorde Prokurator *C. Wosemose* efter Begjæring af Hof-Tømmermester og Stadskaptajn *Georg Volmeister* Exekution for 1000 Rd., som Tømmersvendelavet efter Vexelobligation af 30. Januar 1773 skyldte Kommerceraad *G. W. Daemen*. Under 28. Juni 1773 havde denne erhvervet Dom ved Hof- og Stadsretten for Beløbet mod Lavet og Tømmermester *Volmeister*, der havde underskrevet Obligationen som Kævionist og Selvskyldner, og derpaa, da denne havde betalt ham, transporteret ham sin Ret imod Lavet.

Paa Herberget i Adelgade blev der gjort Exekution i

1 Sølv-Velkomst med 19 dito Skilte.....	200 Rd. - ½
1 stor Tin Skienk med 2 ^{de} Messing Haner	10 - - -
21 Tin Beggere	3 - - -
2 ^{de} Silke Fahner.....	10 - - -
9 Træ Spaten	2 - - -
2 Pistoler	1 - - -
2 ^{de} Par Floretter	1 - - -
2 ^{de} Skienke Borde og 5 Benke.....	4 - - -
1 Comando Stav.....	- - 3 -
1 Træ Skriin, hvorudi Svenne-Laden er staaende.....	1 - - -
1 Stor firkantet Skriin med 3 ^{de} Blik-Røsser.....	1 - - -
2 Store Træ Nøgler.....	- - 2 -
1 Stor Tømmer Skildt.....	10 - - -
1 Stor Liig-Klæde med Sølv-Broderede Skildter og Frønser.....	50 - - -

samt i Krofaderen *Joh. Adam Schnabels* Leje af Herberget, der skal betales med 150 Rd. til førstkommende Paaske.

Den 21. Maj 1774 fortsattes Forretningen hos Oldgesel *Christen Jensen Lund* paa hans Bolig i Peter Hvidtfeldtstræde; her blev beskrevet og vurderet:

1 Klæde Skab.....	1 Rd. 2 ½
1 Skriver Pult.....	2 - 4 -
1 Skienke Bord.....	- - 3 -
1 Drag Kiste	3 - - -
1 Mindre Dito	1 - 2 -
4 Stoele.....	1 - - -
1 Sengestæd med blaae tærnet Linnen Omhæng.....	3 - - -
2 Underdyner og En Overdyne.....	5 - - -
3 Hoved-Puder.....	1 - 2 -
2 Smaa Speyle, Glasset i det ene i Støkker.....	- - 4 -
6 Skiorter og 6 Særker	6 - - -

3 Par Lagen	2 Rd. - ½
1 Kobber Kiedel	1 -- 2 -
1 Dito The Kiedel	- -- 4 -
1 Tin Fad og 6 Dito tallerkener	1 -- - -
1 Jern Gryde, 1 Pande, 1 Tre-Foed og En Ildtang	1 -- 2 -

hos Bisidder *Johan Adam Schmidt* i Landemærket Nr. 120:

1 Indlagt DragKiste med 5 Skuffer	2 Rd. 4 ½
1 Slag Benk med Skuffe og Skab	2 -- - -
1 Grøn malet himmel Seng med grønt og hvidt himmegiort Omhæng	4 -- - -
2 Dyner, 2 Puder og et Par Lagen	3 -- - -
1 Bord med 2 Fløye	- -- 4 -
1 Skienke Bord og 1 Benk	1 -- - -
1 gl. Thee Bord, 4 gl. Ryds-Læders Stoele og 1 Lehne Dito	1 -- 2 -
1 Speil i forgyldt Ramme	1 -- 2 -
1 Tin Caffé-Kande	- -- 4 -
1 Stand Seng med 2 gl. Dyner, 2 Puder og 1 Par Lagen	2 -- - -
1 Dito Seng med en Dyne og et Lagen	1 -- - -
1 Kobber Thee Kiedel og 1 Messing Morter med Støder	1 -- - -
6 Tin Tallerkener og 2 Dito Lyse Stager	1 -- - -

samt hos Bisidder *Palle Thomsen* i hans Hus Aabenraa Nr. 238:

1 Eege Chatoll med Skab paa	10 Rd. - ½
1 Indlagt Drag-Kiste paa Foed	6 -- - -
1 Stue Uhr i Fouteral	6 -- - -
2 Speile i forgyldte Rammer	3 -- - -
6 Guld Læders Stoele og en Dito Lehne-Stoel	8 -- - -
1 Bord med to Fløye	1 -- - -
1 Kobber Thee Kiedel	- -- 4 -
1 Eege Kiste	2 -- - -
1 Lidet Thee Bord	- -- 2 -
3 Fag Katuns nedhængendes Vindues Gardiner med 3 Kapper	1 -- 2 -
1 Stok med Sølv-Knap	2 -- - -
6 Hvide Tørklæder	- -- 4 -
4 Servietter	- -- 3 -
1 Liden Sølv Kaarde	6 -- - -
1 Sølv Hals-Spænde og 2 ^{de} Dito Erme Knapper	1 -- - -
3 Kraver, 3 Par Ermer og 4 ^{re} Bind	- -- 4 -
1 Blaae Silke Mands Kiol og 1 Bruun overskaaren Fløyels Væst samt et Par sorte <i>Manchesters</i> Buxer	8 -- - -
1 Grøn <i>Barcans</i> Kiol og Væst	6 -- - -
1 Blaa <i>Manchesters</i> Væst og 1 rød og hvid ulden Damaskes Trøye	4 -- - -
1 Sort Klædes Kiol, Væst og et Par Buxer	4 -- - -
4 ^{re} Par Blaarlærreds Lagen	3 -- - -
6 Hørklærreds Skiorter og 6 Dito Særker	6 -- - -
1 Par hviide Klædes Buxer og en Blik Thee-Machine	- -- 4 -
1 Grøn malet Himmel Seng med Rødt <i>Maqveis</i> Omhæng	2 -- 4 -
2 Blaaestribede Underdyner og 2 Dito Hoved Puder	8 -- - -
1 Blaaestribet Ulden Overdyne og 1 Rødstribet Dito	5 -- - -
3 adskillige Puder og et Par Lagen	2 -- - -

1 Speil i Bruun Ramme	-	-	4	-
1 Bord med 2 Fløye	-	-	2	-
4 Ryds-Læders Stoele	1	-	2	-
1 Fyrre Madskab	1	-	-	-
1 Stor Kobber Kiedel	4	-	-	-
1 Liden Kobber Thee Kiedel og en Mæssing Morter med Støder	1	-	-	-
1 Tin Fad og 1 Dosin Dito Tallerkener	2	-	-	-
1 Tin Skaal med Laag og 1 Par Tin Stager	1	-	2	-
2 Mæssing Kiedler og 1 Dito Stryg Jern	1	-	-	-
1 jern Pande og et Fyhr Fad	-	-	2	-
1 Ildtang, 1 Skuffe, En Tree Foed og 1 Øxe	-	-	2	-
1 <i>Caffe</i> Mølle og 1 Spand med Jern Baand	-	-	1	8

derefter gjordes ogsaa Exekution i Huset, og Exekutionen anmeldtes for Husets 19 Lejere, der tilsammen svarede 187 Rd. 4 Ø i halvaarlig Leje; mellem Lejerne var der 5 Visitører, 4 Tømmersvende og 1 Skomager. — Den 8. Juli 1774 hævedes Udlæget under Forbehold af Kaptajn Volmeisters Ret hos Tømmersvende-Lavet.

Kbhvns. Tømmersvendes Arkiv.

38.

1774, 30. Maj. Forening mellem Kjøbenhavns Tømmermestere om Svende-Afskedssedler med hemmelige Tegn.

Da Tømmer Laugets Mestere med megen misfornøjelse maae erfare: hvorledes at Tømmer Svendene Tiid efter anden meer og meere tiltager i uordener og aldeeles tilsiiide setter de Kongl. Allernaadigste Andordninger og Lauget meddeelte Befalinger saavel som den efter Eegen Pligt og Skyldighed Mesterne tilfaldende Ærbødige Lydighed; Saa har vel vores Allernaadigste Konger ved adskillige givne Befalinger tillagt os Mestere *Satisfaction* ved Lovlige Søgsmaaale, Men for at naae samme, saa har det maattet kostet Mesterne alt formeget deels i Omkostninger og deels ved Tiidsspilde, som langt har og maae overgaae dets søgende *Verdie* eller *Regres*, Og saaledes nu heller har maattet og endnu maae taale og lide U-rett af en saadan deres underhavende, end at oppebie ved adskillige og Mangfoldige *Chicaner*, at taale den sidste Skade bliver større endsom den første, som og uden deres Velfærd *Conserverer* deres Hælse og maaske Liv, som ved forargelser mangan gang kan forkortes, ja vel aldeeles derved blive tilsadt. Altsaa er imellem os denne Venlige

og Kierlige ForEening indgaaet som og herved af os Helligen skal indgaaes og være besluttet nemlig: 1. Maae ingen Mester i Lauget give nogen Svend Arbejde, som er forsynet med saadan en Sædel, som i Dag Enhver af os er meddeelt til underrettelse om de derpaa findende Tegn, forinden hand fuldkommen har *Satisfacteret* den fornærmede, som saadan Sædel eller Beviis udstædt haver. 2. Skulle nu imod formodning nogen af os være en saadan Freeds- og Eenigheds Forstørrere og understaae sig at handle imod denne af os indgangne Kierlige og Venlige ForEening og derved tilside setter aldeeles saavel hans Eegen som øvrige fælles Roelighed og derved foraarsager os de forige gamle følger med Penge, Tiids og Sundheds spilde, da indgaar vi Een med alle og alle med Een, at hvo som af os imod andførte forseer sig og saa ubilligen imod sig selv og os øvrige fælles handler, hand aldeeles afsiiger dermed at være afsondrdt ifra den imellem os værende Kierlige og Venlige ForEening, som og aldeeles tilsiide setter og frasiiger sig ald den med os havende deel og Rettighed, som en Laugs Broder bør med os have og nyde fælles, hvilket vi her Eegenhændig underskriver.

G. Volmeister. M. Henckel.

I. P. Hasling. Joh. P. Boye Junge. I. Suhr. Fr. Kühn.

Peder Hal. I. C. Wahl. A. Pfützner. I. S. Weybye.

O. Hall. I. C. Suhr. Andreas Kirckerup. Joh. Jacob Steinfasz.

Tømmermesternes Lavsprøtocol 1750--1830, Fol. 183. — Ovenstaaende vedtoges i Lavets Samling den 30. Maj 1774.

39.

1774. 10. Juli. Instrux for Lademesterne.

Instruction

Til Lade Mesterne for Tømmer Svenne Lauget!

For at kunde holde en bædre Orden udi Svenne Lauget, saa har Mester Lauget funden for got, at 2de Lade Mæstere, som forhen og [har] været Brug, skulle være tilstæde ved alle Svenne Samlinger som og ved *quartal* og Sygebøsse Regnskabet, uden derfor at nyde noget, som aarligen skal *altinere* paa Samtlige Mestere; Hvorfore og vil være nødven-

digt, at følgende bliver andført til deres fornødne *Observation* udi min fraværelse, nemlig:

1. Saasom Svenne Lauget er udi en stor Skyld og Giæld, saa vil det være høyst nødvendig at søge saa meget som mueligen at formindske Udgifterne og Jndtægterne at formere ved Lade og Syge Bøsse Regenskaberne.

2. Saa maa og [i] det allermindste en af Lade-Mesterne være tilstæde, naar en Tømmer Svend skal begravnes, paa det at alle ting derved kan gaae ordentlig og Skikelig til, som og at tilsee: at de Penge, som endten betales af de Svenne, som icke kan komme, eller de Bøder, som falder af de, som fra Ligets Bærende udebliver, rigtig bliver erlagt i Syge Bøssen og ey udebliver dermed.

3. Ligeledes forholder det sig med de *tourer*, som *altiu*rer paa Svenne Lauget til Syge Vagtere, at samme gaar rigtig om og ingen dermed forbigaaes, og hvem derfor ville betale, naar hand icke kan komme, at hand da og rigtig erlægger og Syge Bøssen bekommer dets Jndtægt.

4. Naar en Svend ved saadanne Samlinger eller og anden tid skulle føre sig u-tilbørlig op, maae saadant straxen andmeldes til Laugets Oldermænd, paa det hand kan lade hans Mestere saadant viide, hos hvem hand staaer i Arbejde, at hand derfor kan irettesette sin Svend efter forseelsens Beskaffenhed, saa at u-orden saa meget som mueligt bliver forebygget og hemmet.

5. Saa maae Syge Bøsse Pengene blive for sig og *quartal* Pengene for sig, og naar de med Sygebøssens Jndtægt icke skulle kunde komme ud til de Syge og Dødes Begravelser, maae de dertil give Jndskud, og ingen lunde bruge *quarter* Pengene dertil.

6. Maae det paaligge Lade Mesterne at eftersee og gjøre sig jndholden af de Andførte ting i sammes *Protocoll* bekjendt for derefter at rette sig, [efter] hvad forhen kan være afgjort, paa det dem ingen Forekastelse af u-viidenhed dis Aarsage kan skee.

7. Paaligger det ligeledes Lade Mesterne at søge de *Restaurer*, som er ved Svenne Lauget, hos Vedkommende inddrevne, og maae Eenhver Lade Mester have en Liste paa *Classernes* Navne og et *Alphabet* bagudi, for udi en hast at kunde finde Svendenes *Classer* og hans *Nummer* i Listen.

8. Saa maae de og *Observere*: at Laugs Budet tilsiger alle de u-indskrevne fremmede Svenne 2de dage for *quartals* dagen, paa det de

kan lede dem selv eller ved andre. naar de ere paa Landet, indskrive i Lauget, paa det ingen uviidenhed maa være meere i den Post.

Kiøbenhavn den 16de Julij 1774.

G. Volmeister.
Oidermand.

Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabs-Protokol 1750–1826. Fol. 321.

40.

1776, 30. August. *Regning over Ladesvendenes Fortæring ved en Kvartalssamling.*

Reining

Paa hvad Som er for tæret af Lade Svennene ved *quartalen* d. 30. Aug. 1776.

	12 Smør og brød	- Rd. 3	℥	-	ρ
	5 pottes brendevin	1	—	4	- - -
	en stoer Kande Øll	-	—	2	- 10 -
	26 Kander Øll à 6 ρ	1	—	3	- 12 -
	frokost	-	—	1	- 8 -
	8 glas Rom a 2 ρ	-	—	1	- - -
	15 kruser Øll à 3 ρ	-	—	2	- 13 -
	18 danske sobgen	-	—	1	- 2 -
	et glas sønderslagen	-	—	-	- 8 -
	<i>Politie</i> betienternes fortæring	-	—	4	- 8 -
d. 1. Sept.	3 store Kander Øll	1	—	1	- 14 -
	12 Smør og brød	-	—	3	- - -
	1 flaske brendevin	-	—	2	- - -
	6 Kruser Øll à 3 ρ	-	—	1	- 2 -
	Summa ...	8	Rd. 2	℥	13 ρ

Joh. A. Schnabel.

Rigtig betalt hvorfor *quiteres datum*
ut supra.

Joh. A. Schnabel
Kroe fader paa Tømmerherberget.

Endviidere blev mig betalt for 111 Velkomster à 6 β er 6 rd. 5 $\#$ 10 β , hvorfor ligeledes *quitterer*

Joh. A. Schnabel.

Kbhvns Tømmersvendes Arkiv.

41.

1780, 9. Marts. *Instrux ved Udførelsen af et Mesterstykke.*

Anno 1780 den 9. Martij var Tømmer Svend *Niels Andersen Zimmer* mødt hos Oldermænden og begierede at gaae paa sit Mesterstykke, og som det var Lauget bekiendt, at hand her ved Lauget havde Lærdt Tømmer *Professionen* og derefter at have opført sig som det en ærekiær Svend vel egner og anstaaer. saa blev efterfølgende til hans Stykmestere udmeldede: 1. Herr Brand-Major *Volmeister*, 2. Mester *Sr Henckel*, 3. Hof-Tømmermester *Sr Boye Junge* og 4. Mester *Sr Friderich Kyhn*, som leverede hannem *Figuren* til Tegningen til hans Mesterstykke med tilhørende *Instrux*, hvorefter han skulle rette sig. Derefter bleve de øvrige Mestere jnddeelte til Styk eller Skue Mestere, som skulle have Opvartning og Tilsyn med ham under den Tiid, han gaaer paa sit Mesterstykke, og er følgende

Instrux!

For Tømmer Svend *Niels Andersen Zimmer*, hvorefter han sig haver at rette ved sit Mesterstykkets Forfærdigelse. nemlig:

1. Tegningen forfærdiges efter den ham nu i Dag overleverede *Figur* Nr. 7 efter den derudi *puncterede* Middel.

2. Saa bliver Taget et heelt Tag, som beholder sin Vindskiæve Tagflugt med liggende Stoel og dobbelt Hengverk.

3. For-Gelæggene skal beholde samme Tagflugt som det øvrige Tag.

4. Bliver samme Tegnet i Tillager, hvorudi han viiser Drægere, Tagfættere og Svæller som og de faste Bindere med alt hvad dertil henhører; Saa viiser han tillige à *parte* paa samme Papiir en Hænge Vandt og 2 à 3 faste Bindere eller fleere i *Profil*, ligesom han behøver.

5. Naar Tegningen saaledes er bleven færdiggjort og er af os bleven *approberet*, saa skal Stykket derefter siden *in natura* forfærdiges

saa stort som samme ham af os bliver anviist af *Figuren*, og at en Tomme af Maalstokken udgjør en Alen.

Hvilket saaledes udstædes under vore Hænder.

Kjøbenhavn den 9de Martij 1780.

G. Volmeister. M. Hinckel. I. P. Boye Junge. F. Kyhn.

Tømmermesternes Lavsprotokol 1750–1830, Fol. 216. — Efter samme Protokol (Fol. 217) foreviste N. A. Zimmer den 13. Maj 1780 sit Mesterstykke in natura for Oldermændene, Bisidderne og Stykmesterne, det befandt sig i alle Maader rigtigt, blev derfor approberet, og derefter ham den derpaa fornødne *Attest* til Bygnings *Accademiet* meddeelt.

42.

1794, 12. August. Skrivelse fra de kjøbenhavnske Tømmersvende om Grunden til Tvisten med Mesterne.

Tvistighederne mellem Os og Tømmer Mesterne Reiser sig alleene af efterfølgende

1. iblant Os er 2de Tydske Svenne, der ikke havde lyst lenger at blive her i Byen, altsaa den 28. Julij gick til Deres Mester Nemlig Hallander og forlangte Deres Seddel, men i det Sted blev de *arresteret* og Strax Dømt at sidde paa Vand og Brød, og da vores Altgesell blev opsent til *Politie* Mesteren for at bede og Andholde om Deres Løsladelse, blev hand og arresteret tilligemed 2de andre og Dømt den 1ste at betale 25 Rd. og de to sidste i Forbedrings Huuset paa nogen Tiid.

Vi beder derfor, at vi maae nyde den Rett her, som over alt er Amts skick og Brug, saa at naar en Svend ikke haver lyst længere at arbeide eller blive her, ham da uden ophold maae leveres sin Seddel; Thi naar vi Svenne vil have afskeed fra Mesteren, forholder han Os [den], naar det gefalder ham, derimod giver hand Os afskeed, naar hand vil, og vi skal dermed være fornøyet.

2. Udbeder vi Os satt i fast Dagløn sc. 2 $\text{R} \text{ 8 } \beta$ om Sommeren og 2 R om Vinteren, som er lige med Muur Svenne, da vi nu ikke haver meer end 2 R om Sommeren og 1 $\text{R} \text{ 8 } \beta$ om Vinteren, og dermed kand vi ikke underholde Os med videre eller holde vores Værktøys vedlige, som er betydelig. [h]vilket vi under 9. Juli haver andsøgt om ved Magistraten, som er lenge føren bemelte Svenne blev arrest[eret].

3. Da vi haver en *Placat*, hvorledes vi Svenne skal forholde Os imod Mesterne. Vi da og allernaadigst maae vorde meddeelt een derimod, hvorledes Mesterne skal forholde sig imod Os, da dette endnu til Dato er Os ubekjendt.

I Øvrigt henholder vi Os til vores Allerunderdanigste Andsøgning til Hans Kongl Mayest under 2^{den} *hujus*. Med allerunderdanigst Bøn og bedende, at Vores Kamerater, som allerede er *arresteret*, allernaadigst maatte vorde *Pardoneret* og igien tillatt at komme her til Byen.

Kiøbhavn d. 12. *August* 1794.

Underdanigst
af
Samtlige Tømmer Svenne.

Kanc. Ark. Skab 8 Pakke 60. Bilag 3. — Sammen med dette Dokument ligger Tømmersvendenes Ansøgning af 2. Avgust til Kongen. Den gaar ud paa det Samme som nærværende Aktstykke og er -- mærkeligt nok — ikke underskrevet.

43.

c. 1794. Den Ceremonielle Tale i Tømmer Laugets Quartal Samlinger. Wenn die fremden Gesellen auf den Amts Sahl trehten vor den Aeltermann.

Also mit Gunst und Erlaubnis, vor die ehrbare Meister, wie auch vor der gantzen ehrbaren Gesellschaft, wie auch vor öffentliche Lathe und Büchse. und dass nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit Fragt der Aeltermann: *Also mit Gunst* und Erlaubnis, Gesellschaft, was ist sein Begehr? Antwort ihm der Fremde: Also mit Gunst und Erlaubnis, mein Begehr ist: Ich wolte mein ehrlichen Nahmen lassen einschreiben in das Buch, wo alle rechtschafne Zimmergesellen eingeschrieben stehen. Antwort ihm der Aeltermann: Das soll geschen. Fragt also den Fremden: wo hat er gelernt? Antwort ihm der Fremde: in der Stadt *Hamburg*. Frage: wem war sein Lehrmeister? Antwort: *F. C.* Frage: wem war Aeltermann? *C. L.* Wem war Baysitzer? *A. H.* und *G. S.* Antwort

ihm der Aeltermann: Gesellschaft Er wird so gütig sein und sagen mir seinen Nahmen, so sagt ihm der Fremde sein Nahme.

Altgesell: Also mit Gunst und Erlaubnis vor die ehrbahre Meister wie auch vor die gantze ehrbahre Gesellschaft, wie auch vor öffentlicher Lathe und Büchse und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit — Also mit Gunst und Erlaubnis — dieser gegenwärtiger Zimmergesellen, der seine ehrlichen Nahmen hat lassen einschreiben in das Buch, wo alle rechtschaffene Zimmergesellen eingeschrieben stehen, heist mit Nahmen *Michael Brandt*, hat gelernet an der Stadt *Ludewigsburg*. Ist einer oder der ander, der dieses Ortes hat bewandert, der gebe diesen Zimmergesellen gut Zeugnis, soe antwortet die gantze ehrbare Gesellschaft: *Guda* [?!]

Nun nimt der Altgesellen den Willkommen ind die Hand und sagt: Also mit Gunst und Erlaubnis, weil ihm der ehrbahre Willkomst angepräsentirt wird, von einen hochlöblichen Zimmerhandwerk, wie auch von die ehrbahren Meister und der gantzen ehrbahren Gesellschaft in der Königliche Dänischen Haupt-Residentz- wie auch Kauf-, See- und Handels-Stadt *Copenhagen*. drey Ehrendruncke daraus zu thun, zwey zu driuken und einen zu verschencken, also wird Er so gütig sein und den ehrbahren Willkommen sein Haupt entblösen und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Antwort ihm der Fremde und sagt: Also mit Gunst und Erlaubnis, das ich den ehrbahren Willkommen sein Haupt entblöse und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit — und nimt das Obertheil von Willkommen ab und halt es in seiner Hand. So saget der Altgesell wieder: *Vivat* es lebe der gegenwärtige Zimmergeselle, der sein ehrliche Nahme hat lassen einschreiben in das Buch, wo alle rechtschafne und brave Zimmergesellen eingeschrieben stehn, *Vivat*. Wenn der Altgesell getrunken hat, sagt er wieder: Gesellschaft, Er wird so gütig sein und den ehrbahren Willkommen sein Haupt bedecken und dass nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit.

Sagt der Altgesell wieder: Also mit Gunst und Erlaubnis Gesellschaft. Er wird so gütig sein und den ehrbahren Willkommen auch zu sich nehmen und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Antwort der Fremde wieder: Also mit Gunst und Erlaubnis, das ich den ehrbahren Willkommen auch zu mir nehme und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit; nimt also den Willkommen von den Altgesell in die Hand und sagt zu einen von seinen Kammerraten, der nächst bey ihm steht: Also mit Gunst und Erlaubnis Gesellschaft, Er wird so gütig sein und den ehrbahren Willkommen sein Haupt entblösen und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Antwort ihn der, den er zuge-trunken hat, Also mit Gunst, und das ich den ehrlichen Willkommen

sein Haupt entblöse und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Nun spricht der Fremde wieder zu der, den Willkommen hat: Also mit Gunst und Erlaubnis, weil mir der ehrbare Willkommen angepräsentirt wird von einen hochlöblichen Haus-Zimmerhandwerk, wie auch die ehrbaren Meister und der gantzen ehrbaren Gesellschaft in der Königlichen Dänischen Haupt- Residentz- Kauf-, See- und Handels-Stadt *Copenhagen* einen Ehrendrunck daraus zu thun, also nehme ich mir die Freiheit und drincke die ehrbare Meister wie auch der gantzen ehrbaren Gesellschaft gutens Wohlseyn, *Vivat*. So ruft die gantze ehrbare Gesellschaft auch *Vivat*. Nun sagt Er wieder: Gesellschaft, Er wird so gütig seyn und den ehrbaren Willkommen sein Haupt bedecken und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Antwort der andere wieder: Also mit Gunst und Erlaubnis, dass ich den ehrbaren Willkommen sein Haupt bedecken und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Also mit Gunst und Erlaubnis, Gesellschaft, Er wird so gütig sein und den ehrbaren Willkommen auch zu sich nehmen und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Also mit Gunst und Erlaubnis, das ich den ehrbaren Willkommen auch zu mir nehme und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Nun drinkt der Anderer und sagt *Vivat*, es leben die ehrbaren Meister wie auch die gantze ehrbare Gesellschaft wie auch dieser gegenwärtige Zimmergesellen, der seinen ehrlichen Nahmen hat einschreiben lassen in das Buch, wo alle rechtschafne und brave Zimmergesellen eingeschrieben stehen, *Vivat*. Nun sagt Er wieder: Gesellschaft er wird so gütig sein und den ehrbaren Willkommen sein Haupt bedecken und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Also mit Gunst und Erlaubnis, das ich den ehrbaren Willkommen sein Haupt bedecke und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Also mit Gunst und Erlaubnis, Gesellschaft, Er wird so gütig sein und den ehrbaren Willkommen auch zu sich nehmen und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Also mit Gunst und Erlaubnis das ich den ehrbaren Willkommen auch zu mir nehme und das nach Handwerks Gebrauch und Gewohnheit. Nun drinkt Er den Altgesell wieder zu, so ist das vorbey.

Kongerigets Arkiv. Schimmelmanns Samlingen, Afskrift mellem Justitsraad C. Pontoppidans Papirer. — *Carl Pontoppidan* (f. 1748, † 1822) blev 1791 Vice-Raadmand i Kjøbenhavn og 1804 virkelig Raadmand; han var Medlem af den i 1794 nedsatte Lavskommission og har, efter Alt at dømme, interesseret sig for det kjøbenhavnske Lavsvæsen. — Den her i sit umulige Tysk meddelte »ceremonielle Tale« er kun en Del af, hvad en (tysk) zünftig Tømmersvend maatte kunne ved forskjellige Lejligheder, naar han som tilreisende traadte ind paa Herberget, søgte Arbejde, førte Klage. sluttede Forlig o. s. v. (s. Carl Heimsch: Handwerksbrauch der alten Steinhauer, Maurer und Zimmerleute, Stuttgart, 1872 jfr. Die Verbindungen der Maurergesellen, Lübeck, 1841).

44.

1805, 26. April. *Regning fra Krofader J. C. Osterman i Anledning af et Kvartalsmøde.*

Til Oldgesellen *Søren Møller*. *Regning.*

80 Smørrebrød a 4 β stykket.....	3 Rd. 2 \mathcal{K} - β
13 Flasker Brændevin a 2 \mathcal{K} 8 β	5 — 2 - 8 -
6 Flasker Miød a 1 \mathcal{K} 8 β	1 — 3 - - -
6 \mathcal{H} Tobak a 1 \mathcal{K} 8 β	1 — 3 - - -
4 Dosin store Piber a 1 \mathcal{h} 12 β	1 — 1 - - -
8 dito smaae Piber a 1 - 4.....	1 — 4 - - -
13 Skienker Øll a 3 \mathcal{K}	6 — 3 - - -
til Musikanterne at fortære.....	- — 1 - 4 -
Sille Salat.....	5 — - - -
4 Flasker Brændevin a 2 \mathcal{K} 8 β	1 — 4 - - -
	<i>Summa</i> 27 Rd. 5 \mathcal{K} 12 β

Kbh. d. 26. April
1805.

Som mig af Oldgesellen Hr. *Søren Møller* er betalt, hvorfor skyldigst *quitterer*

Jocum Carl Osterman.

Kbhvns Tømmersvendes Arkiv.

45.

1813, 8. Marts. *Meddelelse til Kancelliet fra den konst. Stadsbygmester i Kjøbenhavn om Akkordarbejdes Betaling.*

Priis Courant

Hvorefter Tømmer- og Muur-Arbeide blev betalt i Aarene 1805 —6 og 7 samt de under 30. Maj f. A. af undertegnede foreslaaede Priser, senere af Oldermændene for disse Lauge under 22. og 23. Febr. d. a. forandrede, og endelig den Betaling. der for Øjeblikket er billig

Tømmerarbeide.	1805—7	1812	1813	
	betaltes	foresloges	af Older- mændene forlangt.	bör be- tales med
	D.	C.	R. B.	S.
1. For en Kvadrat Alen af høvlet og pløiet Gulv i Friser.....	6 til 8 μ	40 μ	10 β	7 til 9 β
2. — — — Ditto Gulv uden Friser.....	5 β	24 til 28 β	9 β	6 a 7 β
3. — — — do. Jordgulv med Underlage, disse at afrette og lægge.....	6 a 7 β	28—32 β	10 β	til 8 β
4. — — — do strøget Jordgulv med Underlag.....	5 a 6 β	20—24 β	9 β	7 β
5. — — — høvlede og pløiede store Loftsgulve.....	4 a 5 β	20—24 β	7 β	6 β
6. — — — rugt pløiet Gulv.....	4 β	16 β	5 β	5 β
7. — — — do do Indskudsloft.....	4 β	16—20 β	5 β	5 β
8. — — — do ordinært ditto.....	2 β	8—10 β	2 $\frac{1}{2}$ β	2 $\frac{1}{2}$ β
9. — — — Forskaling under Bielkerne.....	2 β	8—10 β	2 $\frac{1}{2}$ β	2 β
10. — — — mellem Bielkerne med paanagledede Lister.....	2 $\frac{1}{2}$ a 3 β	10—12 β	3 $\frac{1}{2}$ β	3 β
11. — — — paa en Side høvlet og pløiet Skillerum.....	5 β	20 β	10 β	6 a 7 β
12. — — — rugt pløiet Skillerum.....	4 β	16 β	5 β	5 β
13. — — — ditto strøget ditto.....	3 β	12 β	3 β	3 β
14. — — — ditto paanaglet ditto.....	2 β	10 β	2 β	2 β
15. En vel udarbejdet Hovedtrappe med lige Vanger udkehlet Haandgreb. Sprossegelender 2 a 3 Løb i hver Etage fra 1 $\frac{3}{4}$ til 2 $\frac{1}{2}$ Alens Bredde med tilhørende Forskaling og Reposer [pr. Trin].....	8 $\frac{1}{2}$ a 10 β	30 a 48 β	9 a 13 $\frac{1}{2}$ β	9 a 11 β
16. En Køkkentrappe fra 1 $\frac{1}{4}$ til 1 $\frac{1}{2}$ Alens Bredde med 2 a 3 Løb pr. Etage eller Vindeltrin med Gelender. Reposer. Forskaling alt i complet Stand pr. Trin.....	4 $\frac{1}{2}$ β	15 a 18 β	4 $\frac{1}{2}$ a 6 β	4 a 5 $\frac{1}{2}$ β
17. Et stort halv rundt Tagvindue med kehlede Gesimser, Beklædning eller Lægtning med Opsætning uden Ud-vexling.....	2 a 2 $\frac{1}{2}$ rd.	10 rd.	3 rd.	2 $\frac{1}{2}$ rd.

18. Et lille halvrundt ditto uden Flunker med Gesims og Beklædning	2 rd.	6 a 8 rd.	12a13 $\frac{1}{2}$ rd.	2 rd.
19. Et almindeligt Fabrique Vindue uden Gesims og Beklædning blot med Stormbredt og lige opløbende Spær eller Vinkeltag til Lægting	6 a 9 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$ a 6 rd.	9 a 10 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$	7 a 10 $\frac{1}{2}$
Muurarbeide.				

Kbhvn. d. 8. Marts 1813.

J. And. Meyer.

Kanc's 2det Dpt.'s Registr. 6. April 1813 Nr. 484. — De af Oldermændene foreslaaede Priser bleve vedtagne og findes i Taxten, der offentliggjordes ved Kancelliplakaten af 6. April 1813.

46.

1816. 28. Januar. De kjøbenhavnske Tømmersvendenes Inventar.

Inventarii Liste!

Over de Ting, som befindes paa Tømmer Herberget Nr. 297 i Adelgaden Tømmersvende Lauget tilhørende, hvilket sammes Herbergerer *Peter Mortensen Lykke* sammestæds haver under sin Forvaring og derfor skal staae Lauget til Ansvar: Som han haver imodtaget samme ved Indflytning *Paaske* Flytte Dag 1815 d. 23. May

Nemlig

I Skjænke Stuen

1 Bord og 2de Bænke

2de Tavler anslagne paa Væggen

Paa Amts Salen

1 stort Bord og 3de Lange Bænge samt et Hænge Skab

5 st $\frac{1}{2}$ Træ Søylor og 6 Tegninger

1 Syge Qvartals Brætt

1 sort Tavle med dobbelte Dørre for

2de beskadigede Træ Nøgler og en Træ Vinkel forgyldt

7 st $\frac{1}{2}$ dito *Espontonger* og 2de Pistoler den ene uden Laas

5 Haandværks Faner, hvoraf de 3de gamle og ubrugelige

Den Eene Nye med 2de Silke Dusker

2de Trende Alens Stokke sort Malede
 1 *Commando* Stok
 1 stoer Tiin Skiænk med 1 Hane
 9 st $\frac{1}{2}$ store Tiin Bæggere og 7 mindre Dito
 3de Lader med Laas og Lukke
 3de fattige Bøsser med Hængelaase for

Af Brand Redskabet

Herberget tilhørende og derpaa Stædet befindendes
 5 Læder Brand Spande og videre 7 st $\frac{1}{2}$ ditto
 1 Tragt
 1 Horn Lygte
 1 Brandstige
 1 Brandhage
 1 Svabert og en Strippe
 2 Vandkar
 1 Brand Lygte

Forestaaende *Specificerede* Ting haver ieg imodtaget i Overværelse af Undertegnede og dertil forbinder Mig at staae Lauget til Ansvar.

Kiøbenhavn d. 28. *Januar* 1816.

Peter Mortensen Lykke
 med paaholdende Pen.

Overværende ved Udleveringen

C. Kern	J. Beneke
Lademester	Lademester
Joh. Maurer	
Altgesell	

F. W. Schiedig
Biesidder
W. C. Andersen
Biesieder

Kbhvns Tømmersvendes Arkiv.

47.

1869. *Ceremonien ved de unge Svendes Optagelse i Hustøm-
 rernes Forening.*

Ved Indtrædelsen af den unge Svend i Forsamlingssalen, henven-
 der han sig til Formanden, som spørger: »Er det Deres Ønske at op-
 tages i Hustømrrernes Forening?« Den unge Svend svarer derpaa: »Ja«. Formanden spørger igjen: »Hvad er Deres fulde Navn?« Som den unge Svend opgiver. Formanden henvender sig derefter til Forsamlingen og

spørger: »Er der Nogen i Forsamlingen, som har noget imod, at nær-værende unge Svend N. N. bliver optaget i vor Forening?« Naar Forsamlingen har samtykket heri, siger Formanden: »Da Forsamlingen samtykker, kan De blive optaget i vor Forening, naar De vil opfylde de Pligter, som dens Love paalægger Dem«. Den unge Svend svarer: »Ja«. Hvorpaa Formanden henviser den unge Svend til Foreningens Skriver og den tilstedeværende Bestyrelse, hvor Navn og Bopæl blive at indføre i Protokollen. Naar dette er sket, gaar den unge Svend tilbage til Formanden, som tager Foreningens Velkomstbæger med følgende Ord til den unge Svend: »Idet jeg drikker Dem til af dette vort Velkomstens Bæger, delagtiggjør jeg Dem i alle de Goder, som er og i Fremtiden vil følge af at være optaget i dette vort Broderskab. Deres Velgaaende!!!« Formanden overrækker derpaa den unge Svend Velkomstbægeret med følgende Ord: »Til Bekræftelse paa, at De er optaget i vor Forening, vil De i lige Maade drikke paa Foreningens Velgaaende«. Den unge Svend modtager Bægeret og siger: »Jeg takker Forsamlingen for den mig beviste Ære; det skal bestandig være mig en kjær Pligt at opføre mig saaledes, at jeg derved vinder mine Medbrødres Agtelse og Tillid. Foreningens Velgaaende!!!« Efterat denne Skaal er drukken, overrækker Ungersvenden Bægeret til Formanden, som tager hans Haand og lykønsker ham, hvorpaa Ceremonien er tilende.

Trykt Formular, som stadig bruges

48.

Tømmerlavets bevarede Protokoller.

A. Tømmermesternes.

1. Tømmerlavs Protokol. 4° (1625—1631).
2. Tømmerlavs Protokol. Fol. (1640—1671).
3. Tømmermester Regnskabs Protokol. Fol. (1676—1687).
4. Tømmerlavs Protokol. 4° (1678—1690).
5. Lærekontrakts Protokol. Fol. (1682—1684).
6. Lærekontrakts Protokol. Fol. (1687—1694).
7. Tømmermesternes Laugs Protokolbog. Fol. (1690—1706).
8. Tømmermester Laugets Ind- og Udskrivnings Protokol. Fol. (1695—1701).

9. Tømmermesternes Laugs Regnskabsbog. Fol. (1706—1749).
10. Tømmermester Amts Kopibog. Fol. (1712—1799).
11. Tømmermester Laugets Vurderings-Protokol. Fol. (1742—1762).
12. Tømmermesternes Laugs Regnskabs-Protokol. Fol. (1750—1831).
13. Journal over udstedte Lærebrev. Fol. (1825—1855).
14. Tømmermesternes Laugs-Protokol. Fol. (fra 1831).
15. Rejsebog (d. e. Fortegn. over tilrejsende Svende). Fol. (1849—1861).
16. Svendelavets Brev-Kopibog. Fol. (1853—1861).
17. Svendenes Af- og Tilgang for Interessenterne i Mesterlavet. Fol. (1853—1861).
18. Journal over udstedte Lærebrev. Fol. (1856—1861).
19. Tømmermesternes Brev-Korrespondance. Fol. (1856—1865).
20. Vurderingsforretningernes Summer for Tømmerlavet. Tverfol. (1857—1878).

B. Tømmersvendenes.

21. Tømmersvendenes Indskriverbog. Fol. (1691—1717).
22. Tømmersvendenes Laugs privilegerede Hovedbog. Fol. (1691—1826).
23. Tømmersvendenes Sygebøsses Protokol. Fol. (1741—1761).
24. Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabs Protokol. Fol. (1750—1826).
25. Do. do. Fol. (1827—1874).
26. Repræsentanternes Forhandlings-Protokol. Fol. (1852—1862).
27. Do. do. Fol. (1862—1885).
28. Tømmersvendenes Kvartals- og Regnskabs Protokol. Fol. (fra 1874).
29. Repræsentanternes Forhandlingsprotokol. Fol. (fra 1885).

49.

1710—1861. *Det københavnske Tømmerlavs Mestere, Svende og Dreng.*

	M.:	Sv.:	Dr.:	I Alt:		M.:	Sv.:	Dr.:	I Alt:
1710:	34	132	44	210	1726:	24	182	47	253
1712:	16	8	20	44	1727:	27			
1715:	21	97	59	177	1729:	25	270	49	344
1723:	23	164	51	238	1730:	30	302		

	M.:	Sv.:	Dr.:	I Alt.:		M.:	Sv.:	Dr.:	I Alt.:
1733:	31	474	79	584	1830:	23	454	56	533
1743:	34	269	29	332	1831:	22			
1752:	27	420	39	486	1832:	21	519	51	591
1753:	28	430	39	497	1836:	18			
1756:	28				1837:	24	362	52	438
1760:		450	21		1838:	22	443	46	511
1766:	23	380	126	529	1839:	22	427	35	484
1771:	29	369	51	449	1840:	24			
1779:	22				1841:	24	448	43	515
1781:	21	455	75	551	1842:	24	416	36	476
1791:	19	385	129	533	1843:	23	355	35	413
1792:	21				1844:	24			
1793:	22	431	52	505	1845:	25	387	94	506
1798:	37	779	63	879	1846:	26	490	88	604
1800:	39				1847:	27	660	90	777
1805:	41				1848:	28	423	47	498
1806:	39	551	39	629	1850:	30			
1811:	28	367	11	406	1851:	32	595	78	705
1814:	33				1852:	32	820	151	1003
1815:	34	269	21	324	1853:	34	916	126	1076
1816:	36	296	28	360	1855:	31			
1817:	33	317	23	373	1856:	30	801	50	881
1818:	32	318	32	382	1857:	35	801	50	886
1824:	26	304	25	355	1858:	37	1031	38	1106
1825:	26				1859:	38	539	36	613
1828:	21				1860:	38	333	35	406
1829:	22	428	53	503	1861:	41	550	18	609

Ovenstaaende Fortegnelse er efter Politiets hvert Aar udgivne *General-tabel over Laugenes og Corporationernes Interesser og Mestere samt Svende og Dreng* i *Kjøbenhavn*. forsaavidt den er tilstede i Universitetsbiblioteket (Aditamenta Nr. 73), i Kancelliets Arkiv (Pakkesager, Skab 11 Pakke 33) eller i Magistratens Arkiv, med Tilføjelser fra *O. Nielsen*: *Kbhvn paa Holbergs Tid*, S. 275 (1723). *A. F. Bergsøe*: *Om Lavsvæsen og Næringsfrihed*, Tabel I (1756, 1766, 1771, 1791, 1811, 1839). *Stampes Erklæringer*, III, S. 167 (1760). *Kanc. Ark. Skab 8, Pakke 60, Bil. 48* (1793). *R. Nyerup*. *Kbhvns Beskriv.*, 1800, S. 416 (1798). *H. Callisen*: *Betragtn. over Kbhvn*, I, S. 518—519 (1805, 1806). *Hdværkerforen's Beretn.* 2den Aarg. 1843, S. 15 (1842). — Som Fortsættelse af denne Fortegnelse henvises til de ovfr. S. 224 meddelte Tal.

1624—1887. Det kjøbenhavnske Tømmerlavs Oidermænd.

1624—25: Claus Bach.	1677—78: Hans Nielsen.
1625—26: Bertel Christensen.	1678—79: Niels Svendsen.
1626—27: Jens Jylland.	1679—80: Jeronimus Rachlev.
1627—28: Jörgen Werner.	1680—81: { Ole Arvedsen †.
1628—29: Peter Hansen.	{ Christen Nielsen.
1629—30: Sören Nielsen.	{ Jens Zachariasen.
1630—31: Hans Zeug.	1681—82: { Hans Nielsen.
1640—43: Jörgen Hansen.	{ Börge Petersen.
1643—44: Per Christensen.	1682—84: Hans Hansen.
1644—45: Daniel Baltzersen.	1684—87: Börge Carlsen.
1645—48: Helle Hansen.	1687—89: Rasmus Hansen.
1648—49: Jens Petersen.	1689—92: Christopher Bröchner.
1649—50: Bendix Kleinow.	1692—94: Oluf Ibsen.
1650—52: Jens Nielsen.	1694—96: Börge Larsen.
1652—54: Sören Jensen.	1696—98: Ole Pedersen.
1654—55: Tobias Hebenstreit.	1699—1701: Anders Bentzen.
1655—56: Lauge Tommesen.	1701—1703: Jens Pedersen Randløf.
1656—57: Haagen Olsen.	1703—1706: Povl Mogensen.
1657—58: Povl Goltz.	1706—1710: Nicolai Finche.
1658—59: Michel Liebster.	1710—1711: Albert Lobis †.
1659—60: Hans Hansen.	1711—1713: Nicolai Olsen.
1660—61: Jörgen Rasmussen.	1713—1716: Niels Sörensen.
1661—62: Morten Sörensen.	1716—1719: Povl Olsen.
1662—63: Lauge Tommesen.	1719—1721: Peter Nielsen Basse.
1663—64: Sören Jensen.	1721—1723: Jens Pedersen Exsted.
1664—65: Christen Nielsen.	1723—1726: Niels Sörensen.
1665—66: Povl Christensen.	1726—28: Povl Olsen.
1666—67: Bertel Petersen.	1728—30: Niels Nielsen.
1667: Christen Jensen †.	1730—32: Johan Engelsen.
1667—68: Bertel Petersen.	1732—34: Gabriel Sörensen.
1668—69: Niels Andersen.	1734—36: Hans Andersen.
1669—70: Jokum Lobis.	1736—38: Johan Boye Junge.
1670—71: Jon Ambjörnsen.	1738—41: Jacob Ivers.
1671—72: Sören Snarup.	1741—45: Jens Pedersen Wisborg.
1672: Morten Sörensen.	1745—47: Hans Jürgen Oschatz.
1675—76: Niels Andersen.	1747—49: Peder Rasmussen.
1676—77: Bertel Pedersen.	1751—52: Rasmus Rasmussen †.

1752—54: Johan Andreas Pfützner.	1805—1807: Hans Weyle.
1754—55: Johan Magens.	1807—1813: Joh. Christopher Wahl.
1755—57: Peter Andersen Møller.	1813—1818: Hans Weyle.
1757—59: Joseph Zuber.	1818—1825: Henrik Thyberg.
1759—61: Niels Roehr.	1825—1834: Johan Christian Kerrn.
1761—1763: Nicolaus Hansen.	1834—1838: Jens A. Kofoed.
1763—1765: Georg Volmeister.	1838—1845: Fritz Christian Balsløw.
1765—1767: Mathias Henchel.	1845—1849: Carl Vilhelm Wahl.
1767—1771: J. P. Boye Junge.	1849—1853: Joh. Ambr. Kofoed.
1771—76: Georg Volmeister.	1853—1857: Johan Henrik Meyer.
1776—83: Andreas Pfützner.	1857—1861: Hans Peter Møller.
1783—87: Joh. Christopher Wahl.	1861—1874: Frederik C. W. Thy-
1787—1791: Joh. Christopher Suhr.	mann †.
1791—94: Peter Pfützner.	1874—1881: Fr. Emil Kerrn.
1794—95: Johan Volmeister.	1881—1883: Johan Vilhelm Unmack.
1795—1801: Niels Zimmer.	Fra 1883: Harald Albert Heinrich
1801—1805: Peder Wangede.	Julius Dobel.

51.

1887, 1. Januar. Kjøbenhavns Tømmerlavs Medlemmer.

1. Hüttmann. C. G., Løjtnant, Æresmedlem, forf. Mesterstykke	1832
2. Blom, J. A., Etatsraad,	— 1840
3. Kayser, H. H., Cand polyt., Løjtnant, indskreven som Mester	1845
4. Rothe, Chr., Løjtnant,	forf. Mesterstykke 1846
5. Pedersen, Søren, Løjtnant,	— 1849
6. Wulff, H. W., Løjtnant,	— 1850
7. Kerrn, F. E. Kaptajn,	— 1851
8. Alpers, A. V. Løjtnant,	— 1852
9. Hüttmann. C. A., Løjtnant.	— 1852
10. Kyhn, C. A.,	— 1856
11. Unmack, J. W., p. t. Bisidder.	— 1856
12. Sebelin, J. L.,	— 1857
13. Scheitel. A. T. V.,	— 1857

14.	Klantz. G. C. V., p. t. Revisor.	forf. Mesterstykke	1857
15.	Dobel. H. J., Løjtnant. p. t. Oldemand.	—	1858
16.	Nielsen. J. P., Løjtnant.	—	1858
17.	Poulsen. C. P. G. H.,	—	1858
18.	Madsen. F. C., Løjtnant. Bryggeriejer.	—	1859
19.	Kretz. F. R., Løjtnant, p. t. Bisidder.	—	1859
20.	Mikkelsen. H.,	—	1860
21.	Jørgensen. J. C., Løjtnant.	indskr. som Mester	1862
22.	Bock, G. F., Løjtnant.	—	1864
23.	Johansen, P.,	—	1864
24.	Kyhl, Th. C.,	—	1865
25.	Schmock, J. T. Løjtnant, p. t. Revisor	—	1866
26.	Pohlig, J. P.,	—	1866
27.	Otto, C. E., Løjtnant,	—	1866
28.	Elholm, J. H.,	—	1866
29.	Langevad, C. C.,	—	1866
30.	Christensen, Hans. p. t. Bisidder,	—	1868
31.	Kornbech., Vilh., Asfalt- og Stentagpapfabrikant.	—	1868
32.	Frandsen, F. A., p. t. Bisidder.	—	1869
33.	Fjeldsøe, N. P.,	—	1872
34.	Petersen, Vald.,	—	1872
35.	Maurer, C. V.,	forf. Mesterstykke	1859
36.	Blom, F. V.,	indskr. som Mester	1874
37.	Leffland, A. A.,	—	1874
38.	Voges, C. C. V.,	—	1874
39.	Cortsen, C. E.,	—	1874
40.	Køhler, O. F. C.,	—	1874
41.	Borup, H. F. T.,	—	1875
42.	Fussing, Vald.,	—	1875
43.	Hansen, Ferd., C.,	—	1875
44.	Thorup, Vilh.,	—	1875
45.	Olsen, Peter,	—	1876
46.	Nielsen, J. S.,	—	1876
47.	Hinrichsen. H. C. F.,	—	1876
48.	Petersen. H. T., Løjtnant,	—	1876
49.	Böttger, P. C.,	—	1876
50.	Aller, J. C.,	—	1877
51.	Unmack, C. R.,	—	1877
52.	Lund, F. V.,	—	1877
53.	Leser, W. C.,	—	1877
54.	Albrechtsen, P.,	—	1877

55. Hansen, Mads,	indskr. som Mester	1878
56. Prah, C. W. C.,	—	1878
57. Willadsen, J.,	—	1879
58. Christensen, Anton F.,	—	1880
59. Bang, Kornerup,	—	1880
60. Hendriksen, L.,	—	1880
61. Christensen, N. P.,	—	1880
62. Wedel, Otto F. D.,	—	1881
63. Mertins, A. O.,	--	1881
64. Smith, N. C. C.,	—	1881
65. Petersen, Fritz L.,	—	1881
66. Kayser, O. V., Cand. polyt.,	—	1883
67. Tesch, C. A.,	—	1883
68. Stahlschmidt, Fr.,	—	1883
69. Haarlev, S. Nielsen.	—	1883
70. Busch, L. C.,	—	1883
71. Gynther, F. G.,	—	1883
72. Nielsen, Søren,	—	1883
73. Mertins, C. A. V.,	—	1883
74. Sandberg, L. L.,	—	1883
75. Teisen, M. F.,	—	1883
76. Petersen, C. P. M.,	—	1883
77. Sell, E. H.,	—	1883
78. Voght, A. C. V.,	—	1883
79. Hansen, H. V.,	—	1883
80. Jensen, J. H. C.,	—	1883
81. Nielsen, Frederik.	—	1883
82. Sivertsen, A.,	—	1883
83. Varming, A. P.,	—	1883
84. Christiansen, H.,	—	1883
85. Mouritzen, J. C.,	—	1883
86. Hansen, Jørgen,	—	1883
87. Sørensen, Niels,	—	1883
88. Ernst C.,	—	1883
89. Elholm, J. C. C.,	—	1883
90. Dupont, A.,	—	1883
91. Langhoff, H.,	—	1883
92. Christensen, H. J.,	—	1883
93. Breede, F. A.,	—	1884
94. Olsen, Villum.	—	1884
95. Larsen, Hans Ferd..	—	1884

96.	Andersen, Chr. Jul.,	indskr. som Mester	1884
97.	Broe, T. A.,	—	1885
98.	Mathissen, A. H. W.,	—	1886
99.	Nielsen, H. P.,	—	1886
100.	Bald, F. A.,	—	1886
101.	Henckel, Chr.,	—	1886

Udenbys Medlemmer af Lavet ere:

Struck, J. A., Skodsborg.

Kornerup, H. J. B., Roskilde.

HENVISNINGER OG ANMÆRKNINGER.

- S. 1. ¹. Sagan af Agli Skallagrímssyni. Reykjavik, 1856. S. 58, 61 (Kap. 29, 30); Tvær Sögur af Gísla Sursyni. 1849. S. 6, 47; Fornm. sögur V. S. 74, 83; XI. S. 428; Biskupa sögur I. S. 132, 146, 235. — Fritzners Ordbog: jærnsmiðr, grjotsmiðr, steinsmiðr, træsmiðr, skipasmiðr, knararsmiðr, stöpulsmiðr.
- 1. ². Sagan af Þórði Hreðu. 1848, S. 40 - 41, 42, 58, 64—65; Laxdæla saga, 1826, S. 114, 316.
- 2. ¹. C. Steenbuch: Om de gl. Skandinavers Vaaningshuse (Athene. Novbr. 1814); J. C. Dahl: Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst in den inneren Landschaften Norwegens, Dresden. 1837; R. Keyser: Nordmændenes Boliger (Langes Norske Tidsskr. I. 1847. S. 306—349; Efterl. Skr. II, 2, 1867, S. 38 - 54); N. Nicolaysen: Bemærkn. ved Prof. Keyser's Fremstilling (Langes Norske Tidsskr. III. 1849. S. 303—311); do.: Mindesmærker af Middelalderens Kunst i Norge. 1855; do.: Norske Bygninger fra Fortiden, 1860—1866; do.: Noget om Skaalebygningen (Norsk hist. Tidsskr. I. S. 144—178); do.: Om Skaalebygningens Konstruktion og Hovedform (sst. 2. R., IV. S. 342—353 jfr. 486 - 491); Eilert Sundt: Om Bygningsskikken paa Landet i Norge, 1862 (Folkevennen X); Hannibal Hoff: Om Oldtidens Bygningsformer (Herlufsholms lærde Skoles Indbydelsesskr. 1869); do. i Aarb. f. nord. Oldk. 1872 S. 274—289; L. Dietrichson: Den norske Træskærerkunst. 1878; do.: Middelalderens Trækirker (Letterstedts Nord. Tidsskr. 1885, S. 89 flg., 197 flg.)
- 2. ². Norges gl. Love III. S. 14, 15; Dipl. Norveg. II, S. 318 jfr. 212; Heimskringla ed. Unger S. 251 jfr. 414, 529; Dipl. Norveg. I, S. 418.
- 2. ³. Norges gl. Love I. S. 100 flg.; N. Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad, S. 13. — Det oldnordiske *filungr* er her ikke oversat ved, men søgt gjengivet ved Fjælhugger.
- 3. ¹. Eilert Sundt: Om Bygningsskikken. S. 149 flg., 193 flg.
- 4. ¹. O. Rygh: Norske Oldsager, 1885, Fig. 404—425; Eilert Sundt: Om Bygningsskikken. S. 216; E. Pontoppidan: Norges naturl. Hist., I. S. 220 N. Nicolaysen: Norske Magasin, III, S. 145, 160; Arild Huidfeld: Frøderik I's Hist., I, 1597, S. 196; Norske Rigsregistr. I. S. 77 jfr. 75.
- 4. ². P. G. Thorsen: De dske Runemindesmærker II. S. 122, 153, 155; I. S. 276 (Bedriften at lægge en Bro nævnes ogsaa paa norske og svenske Runestene s. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, S. 127); C. Engelhardt:

- Vimose-Fundet. 1869. S. 28. 29; Joh. Steenstrup: Indledn. i Normanner-tiden, S. 111. 365; Troels Lund: Danm's og Norges indre Hist. III, S. 31; Ann. f. nord. Oldk. 1859. S. 329 flg.; Aarb. f. n. Oldk. 1869. S. 185, 186; Fornm. sögur. XI. S. 34; Kongehøjene i Jellinge, S. 22—24.
- S. 5. 1. Adam af Bremen Lib. IV. kap. 7: C. Nyrop: Danm's Glasindustri. S. 3—4. 37; Saxo ed. P. E. Müller S. 591; Fornm. sögur XI. S. 271; A. D. Jörgensen: Den nord Kirke S. 648. 777; Script. rer. Dan. IV. S. 219; P. G. Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter S. 20; Kbhvns Dipl. I. S. 169. 172. 240. 241; Sagan af Agli Skallagrimssyni. Reykj. 1856. S. 94 (Kap. 47); Lassen: Kbhvns Befæstn. S. 89.
- 5. 2. Flensborgs Stadsret (1284) § 41 (P. G. Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter. S. 74).
- 5. 3. Kbhvns Dipl. IV. S. 85; Saml. t. jysk Hist. og Topogr. VI, S. 201—2; R. Mejborg: Borgertige Huse S. 71.
- 6. 1. C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV, 1. S. 247; Ved.-Simonsen: Odense. II. 1. S. 116; R. Mejborg: Borgerlige Huse S. 22—34; Kinch: Ribe. II. S. 597; Om Forskjellen mellem Røgstue og Røgovnstue s. Eilert Sundt: Om Bygningsskikken. S. 243 flg. Paa endnu tilværende finske Røgovnstuer (pörter) er Tagets Røghul forsynet med en ydre Skorstenspibe af Træ (s. G. Retzius: Finland i Nordiska museet, Stockholm. 1881, S. 58 flg.). — Røgovnstuer fandtes paa Sjælland endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede; da Prins Karl 1714 overtog Vemmetofte og Højstrup Godser, drog han Omsorg for, at der indsattes Skorstene i Bøndernes Stuehuse (Brasch: Vemmetofte, II. S. 76); endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede fandtes et Fæstehus paa Mors med Lyre i Taget (Fra alle Lande. 1882. I. S. 123—124).
- 7. 1. P. G. Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter. S. 17 (jfr. S. 78. 79. 138); 19 (jfr. S. 74—76); efter Joh. Steenstrup (Studier o. Kg. Valdemars Jordebog S. 377) er det ikke Fogden, men Kongens Bryde, som Tømrerne skulde arbejde hos — E. Pontoppidan: Norges naturlige Hist. II. S. 392—3; Kbhvns Dipl. I. S. 51
- 8. 1. Script. rer. Dan. VIII, S. 15 jfr. 216; P. G. Thorsen: De med jyske Lov beslægtede Stadsretter. S. 114; Aarsberetn. fra Geh-Ark. II. S. 13; Script. rer. Dan. VII. S. 5. 21. 40. 76. 77; Kbhvns Dipl. I. S. 92 flg., 99; O. Nielsen: Ribe Oldemoder. S. 77.
- 8. 2. O. Nielsen: Ribe Oldemoder. S. 57; Hübertz: Aarhus I. S. 237; Dipl. Flensb. I. S. 94. 95. 111. 112. 249. 394. 395. 405. 520. 674; Geh-Ark., topogr. Saml. Roskilde Nr. 24; Kbhvns Dipl. I. 237. 241. 281—5; IV. 214.
- 8. 3. O. Nielsen: Kbhvns Hist. II. S. 26. 369.
- 9. 1. Ved.-Simonsen: Odense. II. 1. S. 113. 112. 116. 117; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger. 1551—1555. S. 195. 198. 230.
- 9. 2. Indb.-Skrift til Ribe Skole, 1842. S. 90; Dsk. Mag. 3 R. III, S. 287—8; 4 R. IV, S. 169; C. F. Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV, 1. S. 63. 66; C. Nyrop: Dsk. Jern. S. 20 flg.; Frederik I's dske Rigsregistr. S. 239; Dske Saml. V. S. 376; O. Nielsen: Malt Herred S. 171; Kinch: Ribe, 1536—1660. S. 471; Kbhvns Dipl. I. S. 304; II, S. 282; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger, 1551—1555. S. 22. 347. 388.
- 10. 1. Troels Lund: Danm's og Norges indre Hist., II. S. 148 flg.; O. Nielsen:

- Kjøbenhavns Historie. I. S. 304 flg.; R. Mejborg: Borgerlige Huse S. 27; Kbhvns Dipl. I. S. 304; Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love, IV, 105.
- S. 11, 1. Kbhvns Dipl. I. S. 281—286; C. Nyrop: Om Forholdet mellem Mestere og Svende, S. 10.
- 12, 1. G. Schanz: Zur Gesch. der deutschen Gesellen-Verbände, S. 67.
- 12, 2. Kbhvns Dipl. II. S. 203—207, s. ovfr. Bilag 1.
- 13, 1. Dipl. Flensb. I. S. 448, 464; C. H. Metger: Die Statuten des Verbandes der Flensburger Schmiedegesellen, 1883, S. 13; Saml. t. d. dske Hist. I. 2. S. 210.
- 14, 1. Wehrmann: Die älteren Lübeck. Zunftrollen, S. 462.
- 14, 2. Saml. t. jysk Hist. og Topogr. II. S. 122, 132, 140, 148.
- 15, 1. Kbhvns Dipl. I. S. 205, 443; Saml. t. jysk Hist. og Topogr. II, S. 140; Kinch: Ribe, 1536—1660, S. 697; R. Mejborg: Borgerl. Huse, S. 24.
- 15, 2. Dske Mag. 4 R. VI, S. 228, 234, 236; Kbhvns Dipl. IV, S. 541, 543, 549, 557; Dske Saml. V, S. 75; Dipl. Flensb. I. S. 675; R. Mejborg: Borgerl. Huse, S. 25, 32, 35, 46, 47; Troels Lund: Danm's og Norges indre Hist. II. S. 137, 138; Kbhvns Dipl. II, S. 366.
- 15, 3. Aarb. f. nord. Oldk. 1885, S. 326 flg., Saml. t. jysk Hist. og Topogr. 2 R. I, S. 33.
- 16, 1. Dske Mag. 3 R. VI, S. 8, 11, 13 o. fl. St.; Wehrmann: Die älteren Lübeck. Zunftrollen, S. 468—470; C. Nyrop: Fra den kunstind. Udstilling, 1879 S. 60, 62.
- 17, 1. Joh. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 126—7; Geh. Ark. Dske Saml. Pakke Nr. 563; Aktst. t. Oplysn. om Danm's indre Forh. I. S. 3; Dske Mag. 4 R. VI, S. 239; Kolderup-Rosenvinge: Gl. dsk. Love, IV, S. 180, 201, 233, 277—8; P. V. Jacobsen: Skattevæsenet under Kristian III og Frederik II. S. 56, 205 (jfr. 183); H. F. Rørdam: Hist. Kildeskr. 2 R. II, S. 57; Nyt histor. Tidsskr. I, S. 166, 174, 181, 182, 227; Kbhvns Dipl. I, S. 399; II, S. 281, 540; III, S. 29.
- 17, 2. Kbhvns Dipl. I, S. 357, 401, 546, 573, 581, 663, 667; II, 352; Frederik I's danske Registranter, S. 92, 204; Dske Mag. 4 R. IV, S. 159.
- 18, 1. Kbhvns Dipl. II. S. 335 flg.; Indb. Skrift fra Ribe Skole, 1844, S. 67. — Udtrykkene i de kjøbenhavnske Kræmmeres Skraa af 1559 (Kbhvns Dipl. VI, S. 130) kunne muligvis tale imod den her opstillede Formodning; det hedder nemlig, at den gives, for at de kunne »være og blive efter denne Dag et Lav«, Oldermænd for Kjøbenhavns Kræmmere forekomme allerede 1525 (Kbhvns Dipl. I, S. 357).
- 20, 1. Dsk. Mag. 3 R., VI. S. 12, 252.
- 21, 1. Kbhvns Dipl. II. S. 351 flg., s. ovfr. Bilag 2
- 24, 1. Kbhvns Dipl. II. S. 211, 318, 351, 361, 375. — Naar det i Kjøbenhavns Diplomatarium II. S. 367 under den af Kongen den 12. Marts 1576 stadfæstede Snedkerskraa hedder, at »Originalen er af 20. Juli 1554«, er den nødvendige Forklaring hertil den, at der i Resens Afskrifter af Lavsskraaer i Raadstuearkivet (II, S. 1240) findes følgende Efterskrift til Skraaen, der ikke dér har nogen kongelig Stadfæstelse: »Vi efterschrefne Jacob Sørensen Heyder, Jochum Heyder, Niels Pedersen, Michel Skipper, Jacob Jensen, Giert Musz, Jørgen Olsen, Jens Jensen och Christopher Sundt, Snedkere, kongl. May's wor allerkeriste naa-

- digste Herres Sorne Borgere udi den Hans Naadigste kongl. Stad Kiøbenhafn, giøre alle Vitterligt, at aar efter Guds biurdt 1554 den 20 Dag Julij blev denne Vor forbesøglede laugs schraa først funderit och begynt med Erlige, wise och Velforstandige Mends Borgemester och Raadmends udi forne Kiøbenhafn gode Vilge och Samtøcke och Effter alles woris laugs atraa, bøn, vilge och begiering kongl. May. och Staden till ære och os fattige Mend och alle Vore efterkommende [der staa: efterkommere] laugsbrødre udi forne Snedkerlang till Hielp. Trøst och bistand: Item samme tid blev först tillsatt af forne borgemester och Raad Erlig Mand Arrild Hache Raadmand i forne Kiøbenhafn wor Bisidder i forne laug dernest och Oldemand forne Jacob Sörensen.
- S. 24. 2. Søndagsgudstjeneste: Kbhvns Dipl. II. 316. 364; — Deen: do. II. S. 320. 363. 455 jfr 477; Geh. Ark.'s Aarsberetn. III. Till. S. 41; — dansk Øl: Geh. Ark.'s Aarsberetn. III. Tillæg S. 41; — Lavets Hemmeligheder: Kbhvns Dipl. II. S. 320. 363. 455. 470; — Rustning: sst II. S. 294. 463.
- 26. 1. Kbhvns Dipl. II. S. 265; Aktst. t. Oplysn. om Danm's indre Forh., I. S. 54—55. 56—57; Geh. Ark.'s Aarsberetn. III. Till. S. 46; Wehrmann: Die älteren Lübeck. Zunftrollen, S. 458. 459.
26. 2. Kbhvns Dipl. IV. S. 541; Matzen: Kbhvns Univ.'s Retshist., II. Till. S. 10; — begrænset Antal Mestere: Geh. Ark. dske Saml. Pakke 563; Dipl. Flensb. II. S. 112; Dske Saml. VI. S. 365; Kbhvns Dipl. II. 264. 357. 376. 468, 612; O. Müller: Om Lavsvæsen S. 32—33; 1635 bestemmer Kristian IV i et mærkeligt Brev, at der ikke maa være over 120 Skrædere i Kjøbenhavn (Sj. Reg. XIX. Fol. 366, velvillig Meddelelse af Dr. phil. J. A. Fridericia).
- 27. 1. Sj. Tegn. XV., Fol. 17. 398, 533.
- 28. 1. C. Engelhardt: Nydam Mosefund. S. 6 flg.; Johs Steenstrup: Normanterne I. S. 351 flg.; Idem: Studier over Kg Valdemars Jordebog. S. 188 flg.; Aarb. f. nord. Oldk., 1886. S. 49 flg.; Nyt hist. Tidsskr. I. S. 139 flg.; Kbhvns Dipl. IV. 529, 531, 566; Dske Mag. 4 R. IV. S. 169; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger, 1551—1555. S. 15. 25. 28. 84. 324, 367, 373. 375, 388; Dipl. Flensborg. II. S. 494; Dske Saml. III. S. 73, 79; Sj. Reg. XI. Fol. 65. 121; F. R. Friis: Dsk Bygn'shist. S. 266; Garde: Efterretn. om den dske og norske Sømagt I. S. 129—130; Chr. Bruun: Curt Adelaer, S. 222. flg., 247—8; Kbhvns Dipl. I. 416. II, 443; IV. 425. 603. — Med Hensyn til Skibsbygning i Norge kan mærkes: Huitfeldt-Kaas, Norske Regnskaber og Jordebøger. I. S. 131. 132. 147. 177. 288; Norsk hist. Tidsskr. 2. R. III. S. 122, 123; N. Nicolaysen: Norsk Magasin I. S. 331 jfr. 114, 115; II. S. 70; Idem: Langskibet fra Gokstad S. 15. Kravelbyggede Skibe (d. e. Skibe med glatte Sider) i Modsætning til klinkbyggede Skibe (d. e. Skibe, hvor den øvre Række Bræder dækker over den nedenfor liggendes øverste Kant) synes først at optræde i det 16de Aarhundredes anden Halvdel.
- 28. 2. Script. rer. Dan. IV. 471, 535, VI. 530; C. Nyrop: Strandmøllen. S. II flg., 1, 2, 8; Aarsberetn. fra Geh. Ark. I, S. 72—73; Dske Saml. V. S. 153.
- 29. 1. F. R. Friis: Dsk Bygn'shist. S. 202. 349, 297; Kbhvns Dipl. I. S. 336; — Claus v. Ytrecht: Frederik I's dske Registranter, S. 92, 204; — Hans Lückow: Friis, Dsk Bygn'shist. S. 209, 210; Nyt dsk Mag. I. S. 12;

- Dske Saml. V. S. 153. 154. 155; Kbhvns. Dipl. II. S. 341. 496; IV. S. 647; — Hans von Anten: Friis. anf. Skr. S. 222—3; Hist. Tidskr. IV. 576.
- S. 29. 2. Dske Mag. 4 R. VI. S. 234.
- 30. 1. Kbhvns. Dipl. II. S. 282. 318. 351. 361; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger. 1551 - 1555. S. 194; Huitfeldt-Kaas: Norske Regnskaber og Jordebøger. I. S. 167 flg. jfr. S. 131. 155; Dske Saml. III. S. 73; V. 151. 159 jfr. Friis: Dsk. Bygn'shist. S. 328. 337.
- 31. 1. Dske Saml. III. S. 73; Mejborg: Borgerl. Huse. S. 26. — 1620 kræves der ogsaa særlige Folk til at rejse et hugget Hus (Kbhvns Dipl. II. S. 642—3).
- 32. 1. Kbhvns Dipl. I. S. 285; Friis: Dsk. Bygn'shist. S. 300. 339. 341. 342; Dske Saml. V. 180; Kinch: Ribe. II. S. 522; — Bindingsværkshuse ere afbildede og omtalte: Tegn. af ældre nord. Arkitektur. I. Nr. 4. 6. 10. 11; II. Nr. 8. 12. 15; III. Nr. 13; Illustr. Tid. 1879/73 S. 282; Kinch: Ribe. II. S. 594; Trap: Beskriv. af Danm. 2den Udg. II. S. 27; III. S. 466. 467; VI. S. 77; Engelstoft: Odense. S. 203; J. Lauritsen: Odense i Billeder. 1874. S. 16. 25. 45; Illustr. Almanak. 1856. S. 32; 1857. S. 98; H. Hildebrand: Sveriges medeltid. I. S. 418; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger. 1551—1555. S. 351.
- 33. 1. Kbhvns Dipl. I. S. 167; II. S. 278. 279. 280. 366; IV. S. 539; Kinch: Ribe. II. S. 599. 690. 692. 819; Saml. t. jysk Hist. og Topogr. II. S. 132. 133. 138; Dsk. Saml. V. S. 135. 137. 139. 141. 142. 143. 146. 154; C. F. Bricka: Kancelliets Brevbøger. 1551—1555. S. 22. 69. 132. 141. 230. 233. 367; Friis: Dsk. Bygn'shist. S. 349; Dsk. Mag. 4 R. IV. S. 158. 169.
- 33. 2. F. R. Friis: Slagelse. S. 102; Dske Saml. IV. S. 340; Kbhvns Dipl. II. S. 194; den i Odense Smedeskraa 1496 nævnte Højøxe (Aktst. t. Oplysn. om Danm's indre Forh. I. S. 43) forekommer i Norge 1516 som *Höwære* (Huitfeldt-Kaas: Norske Regnskaber og Jordebøger. I. S. 48. 60); i Flensborg nævnes en *woldeæxe* (Dipl. Flensb. II. S. 106). — Benævnelser som *Vedøre* og *Risøre* forekomme ogsaa (Kbhvns Dipl. II. S. 442); 1564 nævnes i Bergen en *Spunsbile* (N. Nicolaysen: Absalon Pedersens Dagbog S. 70). — Om *Skarøxen* kan særlig ses hos G. F. Ursin: Nyt. Mag. f. Kunstn. og Hdværkere. III. 1839. S. 390. jfr. F. Wagner: Teknologi. 1885. S. 499.
- 34. 1. Kinch: Ribe. I. S. 196; Indbydelsesskr. fra Ribe Skole 1847. S. 3—4.
- 35. 1. Gl. dske Love V. S. 70. 71. 93. 94. 502. 518. 544.
- 35. 2. Gl. dske Love. V. S. 185. 191. 498. 499.
- 35. 3. Indbydelsesskr. fra Ribe Skole. 1847. S. 13—14; 1844. S. 67 jfr. Kinch: Ribe. I. S. 474; Vedel-Simonsen: Odense II. 1. S. 162.
- 35. 4. Gl. dske Love IV. S. 286.
- 36. 1. Kbhvns Dipl. II. S. 383; VI. S. 152—153 jfr. I. S. 542; II. S. 394. 399.
- 36. 2. Kbhvns Dipl. IV. S. 758.
- 37. 1. Kbhvns Dipl. II. S. 463—4. 482—3; Engelstoft: Odense. 2den Udg. S. 260; Hübertz: Aarhus. II. S. 17; Kbhvns Dipl. II. S. 589.
- 37. 2. Kbhvns Dipl. I. S. 152. 171; Dske Mag. V. S. 316—318; Gl. dske Love. IV. S. 206. 207. 208. 278; Kbhvns Dipl. II. S. 440 flg. 507. 523. 577.
- 38. 1. Gl. dske Love IV. S. 180. 286; Kbhvns Dipl. II. S. 383. 483. 577; III. S. 31 flg.

- S 39. ¹. C. Nyrop: Forholdet mellem Mestere og Svende. S 11 flg. Frd. 10 Decbr. 1621; Frd. 26 August 1622; Kr. Erslev: Rigsraadets og Stændermødernes Historie, S. 327—328, 335.
- 39. ². Kbhvns Dipl. I, S. 497, 498, 499; II, S. 540; R. Nyerup: Krist. IV's Skrivkalendere S. 10.
- 39. ³. Aktst. t. Oplysn. om Danm's indre Forh. I, S. 56.
- 40. ¹. R. Nyerup: Krist. IV's Skrivkal. S. 73 (jfr. Krist. IV's egenhænd. Breve 1632—35, S. 317); Meddel. fra Rentek. Ark. 1872, S. 194—5; 1873—76, S. 206—207; F. R. Friis: Dsk. Bygn'shist.
- 40. ². Medd. fra Rentek. Ark. 1872, S. 195; Schlegel: Samml. z. dän. Gesch. II, 3, S. 38.
- 41. ¹. Kbhvns Dipl. II, S. 633 (jfr. 685), 662, 666, 671 flg. — De her citerede Aktstykker ere i Kbhvns Dipl. gjengivne efter Resens Afskrifter i Kjøbenhavns Raadstuearkiv, men disse ere meget slette. Professor *Joh. Steenstrup* har tidligere været opmærksom herpaa (Revue historique, XXI, 1883, S. 419 flg.), ligesom Professor *Kr. Erslev* (Rigsraadets og Stændermødernes Hist. I, S. 327—328). Skrædernes Lavsskraa (Kbhvns Dipl. II, S. 633) er dateret 3 Oktober 1620, skjönt »Kongl. May's obne mandat«, som den citerer, maa være Frd. af 10 Decbr. 1621; den senere (sst. S. 685 flg.) aftrykte Skræderskraa af 22 Marts 1622 giver denne Forordning Datoen 10 Oktober 1621. Hvad særlig Tømmerskraaen angaar, da dateres den (sst. S. 671) den 7 Marts 1622, men den rigtige Dato er 7 Marts 1623, og Texten lider ikke alene helt igjennem af mindre Unøjagtigheder men ogsaa af følgende større Fejl. § 1 L. 1 f. o. »tuende af all Lauget« læs »tuende af all laugel vduelges«; § 1 L. 7—8 »saa ofte behof giöris« læs »om saa ofte behof giöris«; — i § 14, 5. L. f. o. er udeladt »Oldermanden« foran »Hossiddere«; § 14, L. 9 f. o. er glemt et »ikke«; der skal staa »iche mere end den anden o. s. v.«; — § 15 L. 2 f. o. »hinder tuistighed« læs »hinderlistighed«; — § 16 L. 5 f. o. »billig bekostning« læs: »schiellig och billig belönning«; — § 17 L. 2—3 f. o. »it fag huus eller thoe eller it lofft höyt« læs: »it fag huus, thoe eller it lofft höyt«; § 17 L. 4 f. o. »windue schrede« læs: »winndscheer«; § 17 L. 10 f. o. »it thauffuell« læs: »it thauffuell planckewerck«; § 17 L. 2 f. n. »skraa hugge« læs: »thraahugge«; — § 19 L. 3 f. o. efter »lön« er udeladt: »vader thiuffge marcks bøder, och schulle alle Laugsbrøderne, naar deris møeder och forsamlinger scheer, forehnnis att sette stökwerck, vge- eller daglön, huad enhuer suend med billighed o. s. v.«; — § 22 L. 2 f. o. »hustrues« læs: »madmoders«; — § 23 L. 2 f. o. »gewähr« læs: »wenger«; — § 24 Slutningen skal lyde saaledes: »at huilcke tømmermænd deris tieniste behoeff haffuer, kunde disbedre wide dennem at finde«; — §§ 23 og 24 skulle bytte Plads; — § 26. »Ingen dreng o. s. v.« læs: »Huilchen dreng o. s. v.« Disse Rettelser ere tagne efter Originalen, som ejes af Tømmerlavet og som er aftrykt ovfr. S. 249 flg. Skraaen findes ikke i Sj. Reg. eller Tegn.
- 47. ¹. Kbhvns Dipl. II, S. 304; Hübertz: Aarius, II, S. 277, 278, 281, 283, 285, 291, 293.
- 47. ². Kbhvns Dipl. V, S. 62, 63.

- S. 49. 1. Kbhvns Dipl. II. S. 303; jfr. Troels Lund: Danm's og Norges Hist, Indre Hist. VII. S. 316 flg.
- 50. 1. Kbhvns Dipl. II. S. 466, 477, 567.
- 51. 1. Histor. Tidsskr. 5 R. 1. S. 456.
- 52. 1. Skraaen 1623 § 5. Lærebrev nævnes ogsaa i Skomagernes Skraa af samme Aar (Kbhvns Dipl. II. S. 726). Ja i Vantberedernes Skraa af 1624 (sst. II. S. 770) førdres baade Lærebrev og Ægtebrev. Alt i Strid med Frd. 26 August 1622.
- 53. 1. Kristian IV's Reces 1643 2 Bogs 3 Kap. 9 og 10 Art.
- 55. 1. Kbhvns Dipl. III. S. 295—297, s. ovfr. Bilag 4.
- 55. 2. Kbhvns Dipl. V. S. 258 jfr. 252.
- 58. 1. Efter Rigens Regnskab at dømme har Lavet som saadant dog Intet modtaget. Derimod ere en Række enkelte Tømmermænd opførte i det. Saaledes faar *Povl Goltz* den 16 Maj 1648 for adskilligt Arbejde, som han har gjort »efter medfølgende Hr. Rigens Hofmesters Ordre, som og lige saa paa hans Fordringsseddel dateret Kjøbenhavn den 2 Marts A^o 1644 er opskreven«. 30 Dl Tømmerne synes som Regel at have faaet deres Arbejde betalt længe efter, at det er leveret. Den 18 September 1648 betales Resten af hvad *Helle Hansen* har tilgode for Arbejde, præsteret i Tiden fra 6 December 1642 til 12 August 1644. Det staar næsten som en Undtagelse, at *Nikolai Lobert* den 28 Juli 1648 fik 62 Dl. »som er hans bevilgede Betaling og fortjente Arbejdsløn for det Theatrum, han med des Behør ganske af ny har ophugget og forfærdiget, som paa Slotspladsen er opsat, hvorpaa vores allernaadigste Hr. Konge Frederik blev hyldiget«. Frederik III's Hylding fandt Sted den 6 Juli 1648. — Naar Lavet i Marts henvendte sig til Rigshofmesteren med Lavsseddeler om Betaling, har det muligvis været opskræmmet af Kristian IV's Død den 28 Februar og har ønsket at faa bekræftet af Hofmesterens Mund, at Betalingen vilde gaa sin sædvanlige Gang.
- 58. 2. Kbhvns Dipl. V S. 650, 763—764.
- 59. 1. Kbhvns Dipl. III. S. 470—472; Bestemmelserne ere ikke, som Diplomatariet angiver, stadfæstede den 25 Maj, men den 25 Marts 1657, og Diplomatariets Text er stærkt korrumpet; s. ovfr. Bilag 5.
- 60. 1. Kbhvns Dipl. II, S. 319, 453; III, S. 284, 417; Aarsberetn. fra Geh. Ark. III, Till. S. 133.
- 60. 2. Aarsberetn. fra Geh. Ark III, S. 107—108; O. Fabricius: Horsens, S. 438, 439. — Efter at Ovenstaaende var sat, har jeg af Odense Smedelavs Protokol (1606—1676, Fol. 64—65) set, at Magistraten i Odense ikke tog stort Hensyn til Kristian IV's Ophævelse af Lavene i 1613. To af Byens Raadmænd *Richard Knudsen* og *Vilhelm Lucassen* staa med 31 Brødre i Byens Smedelav som Underskrivere af følgende Tilførsel: »Att efttersom Vor Skraa er osz efter Kong. May. Befalling fraa thagen: Saa fornemmer Wii Iblant Lausbrødrene stor Wenighed at Vere opkommen, saa Att de icke nu Ville som thillforn holde sammen enten med Deris Liig at følge, som I Laffuett bort døer, eller och andett huisz som Skraaen Indholt. Men som osz Siunis leffuede end huer efter sitt eget thykke: Huorfore Meninge Lausbrødre her Vdj Laugett haffuer Idag, som er den 13 Februarij, Saa samtyckt indenbyrdtz med

huer Andre Med Vorisz kiere Biisiddersz willie och Samtycke. Att Vii allesammen her effter som thillforn Ville holde Vorisz Laug [met all lienistaectighed, venlighed och behielpning och tiene huer andre som gode Lauszbrødre vdi huad maader wi haffuer hinanden behoff]* och holdde sammen. det meeste Gud giffuer osz sin Naade thill, Saa lenge att Gud Allermegligste Vill spare osz liffuett. Men huo som samme Contract sig fordrister thill att opbryde. Hand Vell maa Verre Laugett forvden och hand Alldrig schall Verre sitt Lauff nermere, end som Alle de Andre Lauszbrødre Vill dett haffue. Och huilcke som dette forskreffne Vill Indgaa. hand schall sitt Naffn her neden Vnderschriffue Eller och huo som icke schriffue kand. hand schriffuer sitt Mercke och her neden Vnder. Att saa I sandhed er. som forskreffuitt staar. Och fast och Wbrødeligen holldisz schall. haffuer begge Vorisz kierre Bisiddere først Vnderschriffuitt. Datum Ottensze den 13 Februarij Anno 1614«. — Tilførlerne i Tidsrummet 1613—1621 ere væsentligt som för og efter disse Aar. og der er intet Spor i Protokollen af, at Lavene paany indføres i 1621. — Mærkeligt er det i Modsætning hertil at se Smedene, Bagerne, Skomagerne, Skræderne og Snedkere i Malmø endnu 1630 ansøge om at faa de dem fratagne Skraaer tilbage. »ligesom de har faaet det i Kjøbenhavn«. Denne Oplysning skyldes en velvillig Meddelelse fra Dr. phil. *J. A. Fridericia*. der ogsaa har gjort opmærksom paa, at Begjæringen ikke blev opfyldt. ti endnu 1648 søger Byen om Lavenes Gjenoprettelse (Cronholm: Skånes Hist. I. S. 514).

- S. 61, 1. Kbhvns Dipl. II, S. 290.
 — 61, 2. Dske Mag. I. S. 256—7; F. R. Friis: Dsk. Bygn'shist. S. 26; Lassen: Kbhvns Befæstn. S. 31, 32, 35, 39, 44, 45; Lassen: Börsens Hist. S. 13—14, 16, 20, 21, 28, 37; Rhode: Lollands og Falsters Hist. I. S. 70; Bricka og Fridericia: Kristian IV's egenh. Breve. 1632—35, S. 192, 204, 214, 232; Kbhvns Dipl. I, S. 604.
 — 62, 1. Sj. Reg. XIX. Fol. 188; Dsk. Mag. V. S. 212; Bricka og Fridericia: Kristian IV's egenh. Breve (s. Registrene); Friis: Dsk. Bygn'hist. S. 361; Kbhvns Dipl. III. S. 265—6, 292, 295; Lassen: Börsens Hist. S. 58; C. Nyrop: Strandmøllen S. 29.
 — 62, 2. Kbhvns Dipl. V. S. 143.
 — 63, 1. Kristian IV's egenh. Breve 1641—1644. S. 372; Kbhvns. Dipl. II, S. 642; R. Nyerup: Kristian IV's Skrivkalendere, S. 73; Medd. fra Rentek. Ark. 1872, S. 194—5; F. R. Friis: Dsk. Bygn'shist. S. 4, 22, 23, 138, 139, 216, 217, 220 flg., 222 flg., 226, 227, 229, 250, 266; V. A. Secher: Kgns Rettertings Domme, I, S. 109 flg.
 — 65, 1. Bricka og Fridericia: Kristian IV's egenh. Breve 1632—35 S. 304; 1636—40 S. 135, 148, 188, 196, 223; 1641—44. S. 373 jfr. 313; Schlegel: Samml. zur dän. Gesch. II, 1, S. 56—57.
 — 66, 1. Ved. Simonsen: Eske Brok, I, S. 65; II. S. 43; Dske Saml. II, S. 264, 286, 288; VI. S. 26, 27; Schlegel: Samml. z. dän. Gesch. II, 1, S. 74; Bricka og Fridericia: Krist. IV's egenh. Breve, 1636—40 S. 380.

* Det i skarpe Klammer [] satte findes tilføjet i Marginen som Ret-telse for, hvad der oprindelig har staaet: »och Lausrettighed med Huer Andre«.

- S. 66. ². Sj. Reg. XIX. Fol. 117—118. 236—71. 410—411. 498—499.
- 66. ³. Bricka og Fridericia: Krist. IV's egenh. Breve 1645—1648. S. 29.
- 67. ¹. Geh. Ark. Rigens Regnskab. Udgiften 16^{47/18}; Kbhvns Dipl. V, S. 359.
- 67. ². Geh. Ark. Mandtaller over Kbhvns Indbyggere 1659—1660; Kbhvns Dipl. V, S. 450.
- 68. ¹. Kbhvns Dipl. V. S. 463. 504. 510. 511. 514. 520. 559. 568. 577. 584. 594. 606. 608. 641. 649. 653. 657. 659. 673. 678. 679. 691; A. M. Hiöring: Leyers-Politi. 1661. Bl. f 7; Kgl. Bibl., ny kgl. Saml. Fol. Nr. 638 c; O. Nielsen: Kbhvns Hist. II, S. 292. 305. 357.
- 69. ¹. E. Holm: Danm. og Norges indre Hist. I. S. 27—28. 260 flg.; A. S. Ørstedes Hdbog III. S. 302—3; C. Nyrop: Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstiden, S. 6; Kbhvns Dipl. VI, S. 490—1; Sjæll. Tegn. XXXIX. Fol. 386; Frd. ^{23/12} 1681. ^{17/2} 1682 og ^{9/5} 1682.
- 70. ¹. Sj. Tegn. XLI, Fol. 397; Kbhvns Dipl. VII, S. 130—1; Aarsberetn. fra Geh. Ark. VI, S. 291.
- 70. ². Sj. Tegn. XXXIX. Fol. 14—15.
- 70. ³. Kbhvns Dipl. V. S. 802. — De paa svenske kaprede Skibe gjorte Fangter bleve i 1710 indkvarterede rundt omkring i Kjøbenhavn. og da bl. A. i fire Lavshuse, Bryggernes, Skrædernes, Skomagernes og Tømrernes (Politi- og Kom. Koll's Memorialprot. C, S. 450—458).
- 75. ¹. s. ovfr. Bilag 10.
- 75. ². Kbhvns Dipl. V, S. 444.
- 75. ³. P. W. Becker: Saml. t. Fred. III's Hist.. I. S. 153; Kbhvns Dipl. V. 447.
- 80. ¹. s. ovfr. Bilag 6, 7 og 8.
- 81. ¹. Kbhvns Dipl. VI, S. 790.
- 82. ¹. C. Nyrop: Forholdet mellem Mestere og Svende. S. 24; Idem: Fra Roskilde Smedelavs Lade S. 18.
- 82. ². Kbhvns Dipl. VI, S. 782.
- 84. ¹. Kbhvns Dipl. III. S. 793—794. 797; VI. S. 642. 643. 655.
- 87. ¹. Kbhvns Dipl. III, S. 370—1 jfr. VII. S. 324. 325. 423. 698.
- 87. ². Kbhvns Dipl. VI. S. 596; VII. S. 36. 268 flg., 423. — Bestemmelsen om »Brandmur« blev ikke gennemført; der foreligger en Række særlige Fritagelser (s. Kbhvns Dipl. VII. S. 718, 743, 773, 798). — I Weilbachs Kunstnerlexikon (S. 471) hævdes. at den første Stadsbygmester, *Banner Mathiesen*, først ansattes 1728.
- 88. ¹. Kbhvns Dipl. VII. 196—8. 268—83. 718 jfr. 182, 184, 248—9, 263, 265. 268, 715—16; V, S. 802—3.
- 88. ². Personallhist. Tidsskr. I. S. 278—280; Kbhvns Dipl. VII. S. 363; jfr. sst. S. 82, 173. 188, 198.
- 88. ³. Kbhvns Dipl. VI. S. 560; C. Nyrop: J. F. Classen. S. 311—312; Politi- og Kom. Koll's Memorialprot. C. S. 183—194.
- 90. ¹. Kbhvns Dipl. VII. S. 45; han kaldes her Christian Jespersen Tune. men Tune er formentlig en Skrivefejl for Lunøe. saaledes som han kaldes i en i Raadstue-Arkivet bevaret »Protokol angaaende Laugene« Fol. 26.
- 91. ¹. Kbhvns Dipl. VI. S. 455. 780. 785. 790; VII. 45. 421. 538.
- 91. ². Sjæll. Tegn. XLIV, Fol. 92.
- 92. ¹. Kbhvns Dipl. V, S. 792.
- 92. ². C. Nyrop: Forholdet mellem Mestere og Svende S. 17—18.

- S. 95, 1. Bricka og Fridericia: Kristian IV's egenh. Breve 1632—1635, S. 434.
- 96, 1. Frd. 7. Oktbr. 1680 (Kbhvns Dipl. VI, 750); Frd. 2. Maj 1685; Mandat 9 Marts 1689 (Kbhvns Dipl. VII, S. 258—259); Frd. 8 April 1690; Sj. Reg. LII, Fol. 168. 254—5; Sj. Tegn. LXV, Fol. 220—1. — I Reskript af 17 November 1708 til Kjøbenhavns Politimester udtales, at den Lavsmester, der bruger Fuskere, skal være samme Straf undergivet som Fuskkerne selv (Sjæll. Missiver 1708 Nr. 362).
- 97, 1. Kbhvns Dipl. VII, S. 83—84.
- 98, 1. Kbhvns Dipl. VII, S. 700—701; Sj. Tegn. LIX, Fol. 377 flg.; Politi- og Kom. Koll.'s Memorialprot. C, S. 183—194.
- 98, 2. s. ovfr. Bilag 13.
- 99, 1. s. ovfr. Bilag 15.
- 100, 1. Jfr. Dsk. Ugeskr. 2 R. I, S. 147.
- 105, 1. C. Nyrop: J. F. Classen, S. 74—75.
- 105, 2. Trædrejernes Lavartikler 7 November 1685 § 5.
- 105, 3. O. Fabricius: Horsens, S. 469, 470.
- 108, 1. Sjæll. aabne Breve 27 Februar 1723; Lavartiklerne indtil 1730, Tillæg, S. 110—115.
- 108, 2. Kbhvns Dipl. VII, S. 70, 71, 72, 459, 499, 520, 561, 569.
- 108, 3. Chr. Bruun: Det st. kgl. Bibl's Stiftelse, S. 8, 10—11, 11, 15, 18, 21, 40, 41; Kbhvns Dipl. II, S. 443.
- 108, 1. M. Rubin: Bidrag t. Kbhvns Befolkn's Statistik, 1882, S. 44 (Hist. Tidsskr. 5 R. III, S. 528).
- 109, 1. Kbhvns Dipl. III, S. 778.
- 109, 2. Sjæll. aabne Breve 27 Februar 1723.
- 110, 1. Hübertz: Aarhus, II, S. 274.
- 110, 2. Werlauff: Antegn. t. Holbergs Lystspil, S. 278—279; Moritz Meyer: Gesch. der preuss. Hdwerkerpolitik, I, S. 125; Ferd. Meyer: Das Berliner Schumachergewerk, 1884, S. 99; Kejser Karl VI's Frd. 16 Aug. 1731.
- 111, 1. Kbhvns Dipl. II, S. 38, 196, 437.
- 111, 2. A. Höjer: Friderich des Vierten glorwürd. Leben II, S. 191 flg.; Nyt hist. Tidsskr. V, S. 283 flg.; Nyerup: Kjøbenhavn, S. 155 flg.; Raadstuearkivet. Pakke vedrørende Lavskommissionen fra 1731. — Jfr. Eutrop. Philadelphus: Økonom. Balance, 1759, S. 197 flg.; O. Nielsen: Kbhvn paa Holbergs Tid, S. 56—57.
- 112, 1. Raadstueark. Pakke vedrør. Lavskommissionen fra 1731; Sjæll. Tegn. LXVI, Fol. 412—413, 511—512, 672—673, 748—749, 761—763; C. Nyrop: Forh. mellem Mestere og Svende S. 19.
- 113, 1. Raadstueark. Pakke vedrør. Lavskommissionen af 1731; Kom. Koll.'s dske Missive Prot. 1736—39, Nr. 486 a jfr. do. Forest. og Resolut. Prot. 1738—1740 Nr. 151.
- 113, 2. Prot. over den i Hens. t. den Kbhvn 1728 overgaaede ulykkelige Ildbrand nedsatte Kom., A, S. 94—99, 105—8, 145, 218—220, 222—224, 245—246; Registratur: Vor Frue Kirkes Taarns Forhøjning Litra B, Fol. 6, 13—16, 26—27, 29—30.
- 114, 1. Geh. Ark. Prot. over kgl. Resolutioner vedrørende Slotsbygningen 1733, Nr. 9 og 13.

- S. 118. ¹. Kraft og Nyerups Litteraturlex.: Fr. Thaarup: Hdbog for Kbhavnere. 1797, S. 174, 175.
- 119. ¹. Kom. Koll. dske Forest og Resolut. Prot. 1741—1742 Nr. 359 (den kgl. Resol. er af 5 Februar 1742 og ikke, som i Fogtmanns Reskriptsamling, jfr. Noten i Schous Forordninger til Pl. 31 Juli 1754, anført af 5 Januar); do. dske Journal 1741—1743 Nr. 546; — Pl. 31 Juli 1754; — Sjæll. Missiver 1754 Nr. 576.
- 119. ². Hof- og Stadsretsdom 18 Novbr. 1799; Højesteretsdom 21 Novbr. 1800.
- 120. ¹. Pl. 3 Marts 1756 findes med tilhørende Tabel i Kvartudgaven af Forordningerne; det kgl. Reskript af 24 Februar s. A., hvorpaa den grunder sig, er forgjæves eftersøgt i baade Kancelliet og Kommercekollegiet; Rskr. 10 April 1761 § 7 b (jfr. H. Stampes Erklæringer III, S. 166—167); Sjæll. Missiver 1762 Nr. 403 (Pl. 1 September 1762). — Se Bilag 26; i Raadstuearkivets Pakke vedrør. Lavskommissionen af 1731 findes en Samling Oplysninger om Udgifterne ved at blive Medlem af et Lav i 1726 og herimellem et Brev af 23 Marts 1726, der oplyser Forholdene ved Tømmerlavet.
- 125. ¹. Se Henvisningerne ad S. 113, ¹.
- 125. ². Se Henvisningerne ad S. 120, ¹.
- 125. ³. Prot. over kgl. Resol. vedrør. Slotsbyggn. 1737 Nr. 35.
- 126. ¹. Stampes Erklæringer III, S. 148. 165—6, 530 o. fl. St.; jfr. Rskr. 10 April 1761 §§ 5, 6.
- 127. ¹. Ph. Weilbach: Dansk Konstnerlexikon S. 354—355 (naar der her staar, at Kirkerup benyttede sin Medalje til at blive Tømmermester uden Borgerskab, skal »uden Borgerskab« rettes til »uden Mesterstykke«).
- 127. ². Kancelliets Ark. Skab 8, Pakke 60. Bilag 48.
- 128. ¹. J. K. Høst: Struensee og hans Ministerium II, S. 412—413.
- 129. ¹. Dette Reskript, der i Tømmermester Lavets Regnskabs Protokol 1750—1827. Fol. 101 dateres den 26 December 1758, er forgjæves eftersøgt. Den 26 December, 2den Juledag, kan ikke være den rigtige Dato.
- 129. ². Rskr. 10 April 1761 (Stampes Erklær. III, S. 164); Pl. 8 November 1747.
- 130. ¹. Jyske Missiver 1734 (29 Oktbr) Nr. 94; 1750 (20 Marts) Nr. 23; Kom. Koll. danske Forest. og Resol. Prot. 1740—1741 Nr. 256; Aktstykker tilhørende Tømmerlavet i Odense.
- 131. ¹. Se ovfr. Bilag Nr. 27—28.
- 132. ¹. Allerunderdanigst Lykønsku. til Kongens allerh. Fødsels-Fæst den 29 Januarii 1771. Allerunderdan. af samtl. Lauges Oldermænd. Kbhvn. 1771. 4°.
- 132. ². Se ovfr. Bilag Nr. 23.
- 133. ¹. H. Stampe: Erklæringer, III, S. 167.
- 133. ². De 6 Orationer findes alle (med meget vidtløftige Titler) paa det kgl. Bibliotek. — Den nyere tyske Litteratur tæller endnu Skrifter i denne Retning se f. Ex Zimmermanns-Sprüche zu gebrauchen bei Aufrihtung von Gebäuden, verfasst von J. C. Engelhardt, 2te Aufl., Neustadt an der Aisch, 1857, jfr. Constantin: Der neue Bauredner. Vollständige Samml. neuer Baureden für Zimmerleute, Maurer und Dachdecker, St. Pauli. s. a. 1844.
- 134. ¹. Det har sikkert ofte været haardt for den Paagjældende at tømme alle

- disse Skaaler jfr. Knud Skytte: Træk af Haandværkerlivet i ældre Tider (Smaastykker ved Udv. f. Folkeoplysn's Fremme VIII, 6 H. 1877, S. 231).
- S. 139, 1. L. Daae: Det gamle Kristiania, 1871, S. 112. Om Skikken ved Drikkelag at sønderslaa Glas kan forøvrigt ses: C. Nyrop: Danm's Glasindustri, S. 67; H. F. Rørdam: Univers's Hist. III. S. 315; C. E. Secher: Danm. i ældre og nyere Tid, I, S. 220 Anm.; Kirkehist. Saml. 3 R. IV. S. 129 jfr. 112; Oehlenschlägers Erindr., 1ste Udg., I, S. 232—233.
- 141, 1. Sj. Tegn. L. Fol. 136—137.
- 142, 1. Sj. Tegn. LXVI, Fol. 672—3, 761—3; Sjæll. aabne Breve 24 April 1734; C. Nyrop: Forht. mellem Mestere og Svende S. 19.
- 142, 2. Se ovfr. Bilag Nr. 21.
- 143, 1. Sjællandske Indlæg 1682 A; jfr. C. Nyrop: Forht mellem Mestere og Svende S. 28.
- 143, 2. Sjællandske Missiver 11 Avgust 1732.
- 144, 1. Bilag Nr. 22 jfr. Mor. Meyer: Gesch. d. Preuss. Hdwerkerpolitik. I. S. 295. 345.
- 144, 2. Sjællandske Missiver 27 Novbr. 1733; Højesterets Voteringsprot. 1736, Fol. 729 flg.
- 145, 1. Kommerce- og Politikoll.'s Domprot. 1731—1744. Fol. 101—103.
- 146, 1. Sjællandske Missiver 1749 (24 Novbr) Nr. 547.
- 146, 2. Sjællandske Missiver 1756 (1 Oktbr) Nr. 477.
- 152, 1. Kommerce- og Politikoll.'s Domprot. 1759—1771. S. 155—156; Højesterets Voteringsprot. 1763, S. 23 flg.
- 156, 1. Sjællandske Missiver 1774 (29 Juni) Nr. 510.
- 157, 1. s. ovfr. Bilag 38.
- 158, 1. Kancelli-Skriv. 1779 (17 April) Nr. 656, 658; Hof- og Stadsrettens Domprot. ^{22/12} 1777—^{27/10} 1779 Fol. 734—740.
- 158, 2. Adresseavisen 1780 Nr. 82; Kbhvnske Tidender (Berl. Tid.) 1780 Nr. 44.
- 158, 3. Kbhvnske Tidender 1781 Nr. 18; Adresseavisen 1788 Nr. 205.
- 160, 1. Jfr. J. Wilkens: Mekan. Teknologi, 2 Udg., 1886. S. 201—3; F. Wagner: Teknologi, 1885, S. 497—9.
- 161, 1. Sjællandske Missiver 1785 (^{11/11}) Nr. 844; 1788 (^{10/9}) Nr. 605.
- 163, 1. Til Arbejdsnedlæggelsens her fortalte Historie er benyttet: Politirettens Protokoller, Kancelli-Skrivelser 1794, Nr. 3577 b, 3583 d, 3624, 3691, 3732, 3805, 3806, 3807, 4144, 4283, 4610; Sjæll. Missiver 1794, Nr. 682; Kanc.'s Ark. Skab 8 Pakke 60; et trykt Brudstykke af den d. 11 Avg. 1794 nedsatte Kommissions Beretning; Tømmerlavets Protokoller; Adresseavisen 1794 Nr. 196, 198, 200, 202; Minerva 1794. III, S. 259—264; 382—383; Hist. Tidsskr. 4 R. IV, S. 249, 287; Fr. Bajer: Nordens polit. Digning 1789—1804, S. 66, 76; Nær og Fjært I, S. 230—234, 260—263; samt følgende Smaaskrifter: 1. Følelser ved Præsten Hr. Rørbyes Indtrædelse paa Tømmerkroen i Adelgade d. 1 Avg. 1794; 2. Hvad Føje havde Præsten Hr. Rørbye til sin Indtrædelse paa Tømmerkroen?; 3. Et offtl. Brev til Magistr. i Anl. af Haandværkssvendenes Forhold; 4. Bevis, at Hr. Tømmermester Hallander ikke tilstrækl. har retfærdiggjort sig ved sit Avertissement; 5. Betænkninger over Tømmersvendenes formentl. Prætentioner; 6. Noget til Eftertanke i

- Anl. af Tømmersvendenes Fordring: 7. Et Par Ord til Forf. af Bladet Noget til Eftertanke o. s. v. 8. Hvilket er det bedste Middel til at hæmme Opløb? 9. Upartiske Tanker over Skriftet: Hvilket er det bedste Middel o. s. v. 10. En Tale til alle Lavssvende. 11. En Skriv. til Kommissionen til at undersøge Lavenes Forfatn. — Stævne. Indl. og Dom i Sagen Generalfiskal Skibsted mod Mdm Svare og Studiosus Winding, 1795, S. 6—7. — Kundskab til den S. 172 nævnte Depeche (af 26 Oktober 1794 fra den svenske Gesandt i Kjøbenhavn Ehrenheim) skylder jeg Professor F. Holms Velvilje. — Min Omtale i Nær og Fjærn (I. 1872. S. 230 flg.) af den her omhandlede Arbejdsnedlæggelse er bygget paa utilstrækkelige Kilder: i mit Foredrag: Forholdet mellem Mestere og Svende (Odense. 1885) er Aaret for Arbejdsnedlæggelsen ved en Trykfejl blevet til 1790 istedenfor 1794.
- S. 176. 1. Posthusfejden: F. Reinhardt: Kommunitetet og Regensen, S. 324 flg.: For Romantik og Historie. IX. S. 409 flg.: Hist. Tidsskr. 4 R. IV, S. 298. — Sejerssangen findes i Univ. Bibl.'s Samlinger til Oplysning om Kbhvns Lav (under Tømrerne).
- 178. 1. Lavskommissionens ufuldendte Beretn. S. 6 flg.
179. 1. J. C. Fabricius: Polizey-Schriften II. 1790, S. 233 flg.: R. S.: Burde Amterne ophæves og er det borgerlige Artilleri nødvendigt for Staten. 1793; Aug. Hennings i Minerva 1794. III, S. 382 flg.; Forslag til alle Lavmestere i Kbhvn angaaende Lavenes Ophævelse, 1794: En dansk Borgers Skrivelse i Anledn. af det Udkomne om Lavenes Ophævelse, 1794; Gehejmraad og Statsminister H. Stampes Tanker over Laugene og Laugs-Artiklerne i Almindelighed. 1794 (et i Novbr. 1794 af Boghandler S. Gyldendal foranstaltet Særtryk af Stampes Erklæring af 8 Septbr. 1760): A. Gamborg: Theori og Erfaring om Laugsindretningens Skadelighed. 1795; J. Chr. Friborg: Gjendrivelse af de Beskyldninger og Indvendinger, som Gehejmraad Stampe og Professor Gamborg have gjort mod Lavene, 1795; A. Gamborg: Bidrag til Lavenes Historie i Frankrig tilligemed nogle Erindringer til Urtekræmmer Friborg, 1795; Lovtale over Hr. Prof. Gamborgs Teori og Erfaring, 1795; Velmente Advarsler i Anl. af Hr. Prof. G.'s Afhandling, 1795; M. B.: Afbrudte Tanker om Lav (i Borgerveenen 1795, S. 57—69. 129—136, 139—144). J. Chr. Friborg: Aftvunget Svar. 1796. o. s. v. — Den d. 28. Januar 1794 af Magistratens og Kunstakademiets Komite afgivne Betænkning ligger mellem den store Lavskomites Akter (Kancelliets Ark. Skab 8 Pakke 60).
179. 2. Kanc. Ark Skab 8. Pakke 60 Bil Nr 48.
180. 1. Kommissionens Beretu. S. 113 flg., 125; Dsk Ugeskr. 2 R. I. S. 170 flg.
180. 2. Roskilde Stænder-Tidende 1840 S. 683.
180. 3. Raadstuepl. 4 Avg. 1802. Brandfrd 1 Novbr. 1805 § 123; Reglem. f Kbhvns Borgervæbn. 1 Juni 1808 § 29; Rskr. 21 Septbr. 1813.
181. 1. C. Nyrop: Lavenes indbyrdes Rang. S. 9 flg., 13.
181. 2. Kommissionens Beretn. S. 8.
182. 1. Raadstue Arkivet, 2det Sekretariats Kopibog 1817. Nr. 532.
- 182. 2. Hübertz: Aarhus. II. S. 302; Knud Skytte: Træk af Haandværkerlivet i

- ældre Tid (Smaaestykker udg. af Udv. f. Folkeopl.'s Fremme VIII, S. 234, 235); Fædrelandet Nr. 121 (⁵/₃) 1848.
- S. 183. 1. R. Nyerup: Kjøbenhavns Beskriv., 1800. S. 191 flg., Kollegial-Tid, 1799. S. 45—47.
- 184. 1. Slotsbygn's Kommissionens Resolutionsprot. Nr. 49 og 58.
- 185. 1. Samme Resolutionsprot. Nr. 66, 80, 91 og 92; Adresseavisen Nr. 301 (³¹/₇) 1809.
- 187. 1. Kancelliets 2det Dept.'s Registr. 26 Maj 1812 Nr. 820 a; do 6 April 1813 Nr. 484; ovfr. Bilag Nr. 45. Kanc. Pl 8 Marts 1820 og 23 Oktbr. 1822; Roskilde Stændertid. 1835—36, S. 137.
- 187. 2. M. L. Nathanson: Danm's Stats-Husholdn., 2 Udg., 1844, S. 827, jfr. C. Nyrop: Bidr. t. d. dske Industris Hist. S. 135 flg.; Dske Saml. 1 R. III, S. 125, 130, 182.
- 188. 1. Jfr. Raadstue-Ark. 2 Sekretariats Journ. 1809 Nr. 1164.
- 188. 2. Kanc.'s 3 Dept.'s Registr. 13 April 1821; Kbhvnsposten 1835, S. 833—834 (Nr. 209).
- 188. 3. Nakskov: Kancelliets Pakkesager Skab 9 Pakke 36; Reskr. 12 November 1762 (i Reskriptsaml.). Kanc.'s 3 Dept. 1842 (²⁴/₅) Nr. 2013; — Aalborg: Kanc.'s Pakkesag Skab 9 Pakke 36; — Fredericia: Kanc.'s 3 Dept. 1825 (¹⁹/₄).
- 191. 1. Kanc. Sjæll. Missiver 1799 (¹⁰/₆) Nr. 834.
- 191. 2. Kanc. Skr. 1796 (⁵/₁₁) Nr. 5222.
- 193. 1. Se ovfr. Bilag Nr. 44.
- 193. 2. Kanc. 2 Dept. Registr. 1809 (¹⁸/₄) Nr. 499.
- 195. 1. Kanc.'s 2 Dept. Registr. 1826 (²⁷/₁₀) Nr. 1061 a.
- 195. 2. Kanc.'s 2 Dept. Registr. 1826 (²⁹/₁₀) Nr. 1061 a.
- 197. 1. Roskilde Stænder-Tid. 1835—36, S. 1361—1384 (naar jeg i mit lille Skrift *Georg Christensen*, 1884, S. 2, har sagt, at Pl. 23 Oktbr. 1835 ikke formelt er bleven ophævet, er det urigtigt, den blev ophævet ved Lov af 12 Febr. 1862, hvad jeg har oplyst andensteds s. Fællesrepr. Medd. II, 1882—1885, S. 324); Hvilke Fordringer burde der gjøres til en Bygmester i Danmark, 1834, S. 40.
- 199. 1. Borgervennen. 1846, S. 182 flg. (Brudstykker af en dansk Haandværks-svends Liv og Levnet); Knud Skytte: Træk af Hdværkerlivet i ældre Tider (Smaaestykker udg. af Udv. f. Folkeopl.'s Fremme, VIII, S. 221 flg.). — A. C. Hansen: En kbhvusk Suedkersvends Fodrejse, 1846; C. C. Hornungs Ungdoms- og Manddomsliv, 1868, S. 17 flg.; Troels Marstrand: Slægten Marstrand, 1885, S. 31 flg., 39 flg. — Nær og Fjærn III, 1874, Nr. 80, 81.
- 199. 2. Det trykte Brudstykke af Forhandlingerne i Lavskommissionen af 1794, S. 119—120, jfr. 154, 161.
- 200. 1. Hist. Tidsskr. 4 R. IV, S. 357; C. F. v. Hellfried: Forsøg til en politisk Overskuelse af Englands Overfald paa Danm. 1807, S. 74; C. Nyrop: Bidr. t. d. dske Industris Hist., S. 131 flg.; M. L. Nathanson: Danm's National-Husholdn., 2den Udg., 1844, S. 819.
- 200. 2. Statskalenderne; C. Nyrop: Lavenes indb. Rang, S. 13.
- 200. 3. Kbhvnsposten 1837, S. 238, 262, 279—284, 337—338, 381—384.
- 201. 1. Fællesrepr.'s Meddelelser, II, 1882—1885, S. 334. — Om tidligere For-

- slag til en almindelig Svendestiftelse s. Hdværkerforen's Beretn. for 1846, 2det Halvaar S. 3 flg.
- S. 201. 2. Ursin: Nyt Mag. f. Kunstnere og Hdværkere, V, S. 481 flg.
202. 1. Katalogerne over Udstillingerne paa Charlottenborg, jfr. C. Nyrop: Dansk Guldsmedekunst, S. 113.
- 202. 2. C. Nyrop: Medd. fra Industriens Omraade, S. 71 flg.; Fællesrepr.'s Meddelelser, I, 1879—1882, S. 252—254
- 203. 1. Bonasse: En oprigtig Haandværkssvends Svar paa den saa kaldede Hdværksmands Anmærkninger, 1771, S. 28; J. C. Fabricius: Polizey-Schriften, II, 1790, S. 229; Politivennen, 1816, S. 772, 800; Cl. Rosenhoff: Skizzer af Folkelivet, 1836, S. 23; Øhlenschlägers Erindringer, I, 1850, S. 62; J. M. Thiele: Af mit Livs Aarbøger, S. 43—58; Camillo Bruun: Gjennem Hundrede Aar, S. 33; Hist. Tidsskr. 4 R. IV, S. 272; — Hvilke Fordringer burde der gjøres til en Bygmester i Danmark, 1834, S. 22, 34.
- 204. 1. Berl. Tid. 1826 Nr. 36 Tillæg: Kbhvnsposten 1837, S. 410, 489—490; Højesterets Domme i 1837 S. 53—54; Kanc. Skr. 31 Maj 1831; Kanc. Skr. 5 Juli 1831; Pl. 28 August 1833.
205. 1. Roskilde Stændertid. 1835—36, S. 137 flg.; 1840, S. 668 flg.; Nørrejyllands Stændertid., 1836, I, S. 171 flg.; J. A. Hansen: De danske Stændersforsamlings Forhandlinger om Haandværksdriften, Odense, 1837. C. Nyrop: Medd. fra Industr's Omr. S. 236—7; Betænkn. ang. Hdværks- og Fabriklavene i Kbhvn., 1847; A. F. Bergsøe: Om Lavsvæsen og Næringsfrihed, 1840; Ursin: Nyt Mag. f. Kunstn. og Hdværkere, III, S. 272.
- 205. 2. Ursin: Nyt Mag. f. K. og Hdv. III, S. 398—9; Reiersenske Fonds Regnskab 1841, 1842 og 1843 (hvert Aar 200 Rd. til Professor Algreen-Ussing for at give fri Adgang til de Forelæsninger, han holdt over de bestaaende Næringsforhold.); Hdværkerforen's Beretn. 1842, IV, S. 6; Dansk Ugeskr. 2 R., I, S. 145 flg., III, S. 133 flg. (jfr. S. 193 flg.).
- 205. 3. A. Steen: Den polytekn. Lærcanst's første 50 Aar, S. 13, 119
206. 1. Om de nuværende Mesterprøver, S. 6, 12, 19, 26; Skriftet kom anonymt, men Supplementet til Erslews Forfatterlexikon nævner Kayser som Forfatter; Dsk Ugeskr. 2 R. III, S. 198—199.
206. 2. H. P. Giessing: Om Lavsmesterprøver, S. 18—19; Kanc. Skr. 20 Juni 1829; Pl. 5 November 1830; O. Müller: Om Lavsvæsen, 1840, S. 107 flg.
- 207. 1. Betænkn. ang. Hdværkslavene i Kjøbenhavn, 1847, S. 31—32.
- 207. 2. Kanc. Skr. 20 Juni 1829; Pl. 26 Maj 1812 § 8; Pl. 5 Novbr 1830; O. Müller: Om Lavsvæsen, 1840, S. 84 flg.
209. 1. Dsk Ugeskr. 2 R., III, S. 144—152.
210. 1. Betænkn. ang. Hdværkslavene i Kbhvn., 1847, S. 81, 184 flg.
- 210. 2. Haandværkstandens Bemærkninger ved Betænkn. ang. Hdværkslavene, 1848, S. 150—152.
211. 1. Nord og Syd, 1848, III, S. 101; Fædrelandet, 1848, Nr. 121, 127; C. Nyrop: J. G. Lund, S. 39; Forslag fra Tømmersvendene i Kbhavn, 1848.

- S. 211. ². Nogen udtrykkelig Hjemmel for at Lavets Sølvtoj blev pantsat i patriotisk Øjemed foreligger næppe; i en Anmærkning til Mesterlavets Regnskab for Tiden fra Februar 1849 til Maj 1851 nævnes kun, at Interessenternes Andel i Vurderingspengene for 1850 skal anvendes i Juni Termin 1851 til Indløsning af Lavets Sølv i Banken; men den gjorte Slutning ligger ikke fjærn s. C. Nyrop: Fra Roskilde Smedelavs Lade S. 39 jfr. J. G. Lund, S. 38—39.
- 212. ¹. C. Nyrop: Meddelelser fra Industriens Omraade S. 247.
- 212. ². Hustømrernes Fagblad for 1 Novbr. 1883.
- 214. ¹. C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omr. S. 252.
- 214. ². C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omr. S. 248.
- 216. ¹. Flyveposten, 1856, Nr. 171, 188, 189; Fædrelandet, 1856, Nr. 206, 207, 212, 213; Berl. Tid. 1857 Nr. 229, 381; Tidende for Næringsstanden, 1858; Udsigt over Haandværkerforeningens Virksomhed, 1865, S. 26—33; C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omr. S. 80—81. 262 flg.
- 216. ². Flyveposten, 1856, Nr. 189.
- 218. ¹. Se ovfr. Bilag Nr. 47.
- 219. ¹. Om Hdværkstandens Repræsentantskab i Hdværkerforeningen, 1867.
- 219. ². Industriforens Maanedsskr. 1875, S. 153. Det skal dog ikke lades ubemærket, at det ikke er uinodsigeligt bevist, at den *J. Brede*, der staar som den Første under Indbydelsen til Industriforeningens Dannelse, virkelig er Tømmermester J. Brede.
- 219. ³. C. Nyrop: Georg Christensen, S. 11, 12, 33.
- 220. ¹. Industriforens Kvartalsberetn. IV, S. 65 flg.; V, S. 110—112; C. Nyrop: Bidr. t. d. danske Ind.'s Hist. S. 162—163.
- 220. ². Fædrelandet, 1853, Nr. 205; Industriforens Kvartalsberetn. XII, S. 49—51.
- 220. ³. Loven af 15 Maj 1868 om Brandvæsenets Omordning traadte i Kraft den 1 Avgust 1870.
- 221. ¹. Det tekniske Skoles Aarsberetninger. — Blandt Skolens Lærebogsmateriel skal her mærkes: *G. v. Huth*, Opgaver til Brug ved Undervisn. i elementær Fagtegn. f. Tømrere, 1881.
- 222. ¹. Berl. Tid. Tillæg for Tirsdag Morgen den 8 Decbr. 1857.
- 223. ¹. Berl. Tid. 1865 Nr. 185.
- 224. ¹. Berl. Tid. 1866 Nr. 131, 133, 135, 137, 143; Dagbl. 1866, Nr. 115, 124; C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omr. S. 266—267. — I Universitetets Arkiv opbevares Cand. polit. *Jul. Schovelins* i 1883 prisbelønnede Fremstilling af de Arbejdsnedlæggelser, der have fundet Sted her i Landet i Perioden 1862—81. Det var ønskeligt, om dette dygtige Arbejde kunde komme til at foreligge trykt. fortsat til Nutiden.
- 224. ². Socialisten 1872 Nr. 13; 1874 Nr. 43.
- 224. ³. C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s Omr. S. 268 flg.
- 226. ¹. Mundtlig Meddelelse. — Med den ovenfor givne Udsigt over Svendelønnens Stigen kan sammenlignes: Oplysn. om Arbejdernes økonom. Vilkaar i Danm. i 1872. udg. af Indenrigsm. 1874, og Tabelværk til Kbhvns Statistik Nr. 7 (Industristatistik) S. 176—177. Jfr. ogsaa Falbe-

- Hansen: Forandr. i Priserne og i Arbejdslønnen. 1869; W. Scharling: Pengenes synkende Værdi. 1869.
- S. 227. ¹. I Univ. Bibl.'s Saml. til Oplysn. om Kbhvns Lav findes (under Tøm-
rere) to Sange: Sang i Anledn. af Faneindvielsesfesten i Hustømrernes
Fagforening d. 3 Juni 1874 og Sang til Festen for Arbejderførerne
Dhrr. Pio, Brix og Geleff i Hustømrernes Fagforening d. 2 Oktbr. 1875.
— Jfr. Socialisten, 1874, Nr. 13, 25, 105; C. Nyrop: Meddel. fra Ind.'s
Omr. S. 283, 285. — Allerede i November 1871 synes der at have
været en Tømmer-Sektion under den danske Afdeling af Internationale
s. Socialisten Nr. 19 og 20 (Novbr 1871).
- 227. ². Industriforens Maanedsskr. 1876, S. 28 jfr. C. Nyrop: Medd. fra Ind.'s
Omr., S. 274 flg.; Socialisten. 1874 Nr. 94.
- 228. ¹. Industriforens Maanedsskr. 1840, S. 4.
- 231. ¹. Industriforens Maanedsskr. 1884, S. 74 jfr. 53.
- 232. ¹. Berl. Tid. 1883 for d. 13 og 19 Juli samt 15 August, Dagbladet 1883
for d. 10 Avg.; Social-Demokraten for d. 22. Juli 1883: Hustømrernes
Fagblad for 4 Avg. 1883: Prisfortegnelse, som bestemmer Betalingen
for smukt og i alle Maader godt og forsvarligt udført Tømmerarbejde.
Udarb. af Kbhvns Tømmerlav og vedtaget af Hustømrerforeningen.
1883.
- 232. ². Industriforens Tidsskr. 1886, S. 5.
- 232. ³. Love for en Alderdoms-Understøttelsesforening for Hustømmerne i
Odense. Vedt. den 24 Marts 1885. Jfr. Medd. fra Fællesrepræsent.
III, S. 294. — De urolige Forhold naaede ogsaa Tømmerne i Provin-
serne. I Næstved udkom i 1871: »En Haandbog til praktisk Vejled-
ning m. H. t. Priskuranten paa de forskjellige forefaldende Tømmer-
arbejder for Tømmersvendene i Næstved«. — I April 1875 nedlagde
Tømmersvendene i Aarhus Arbejdet (Industrif. Maanedsskr. 1876, S.
28); i Juli 1882 nedlagde Tømmersvendene i Hjørring Arbejdet (sst.
1883, S. 54); i April 1883 skete det Samme i Kolding (sst. 1884, S.
53) o. s. v.
- 233. ¹. Efter det under 3 Oktober 1884 af Indenrigsministeriet kundgjorte Re-
gulativ for Allæggelsen af Svendeprøver i Kbhvn i Henhold til Næ-
ringsloven af 29 December 1857 § 27 bestaar Svendeprøven for Tøm-
rere i »efter forud antagen Tegning at forfærdige et lige Løb
Trappe med mindst 4 Trin eller at afbinde et Skillerum, et
Tagbinder eller lignende«. Tømmerne i Kbhvn præstere forholds-
vis de fleste officielle Svendeprøver. i 1885 80 af 268 (s. Beretn. om
Svendeprøver, der i 1885 ere aftagne i Kbhvn: Medd. fra Fællesrepræ-
sent. III, S. 122).
- 233. ². H. P. Giessing: Om Lavsoforfatn's Gavnghed, 1843, S. 22: Kbhvns
Regnskab for 1860, S. 87.
- 234. ¹. Ved denne Lejlighed blev der afsunget to Sange: »Til den hundred-
aarige Antoinette Achilles ved Festen i Tømmersvendenes Forening
d. 11 Marts 1870« (i Univ. Bibl.'s Saml. t. Oplysn. om Kbhvns Lav.
sub Tømmer).
- 234. ². Weilbachs Kunstnerlexikon.

- S. 235. ¹. Lovene for de her nævnte Syge- og Pensionskasser ligesom for Hundredmandsforeningerne findes i Univ. Bibl's Saml. t. Oplysn. om Kbhvns Lav sub Tømrere).
- 235. ². Efter Forslaget af 1883 skulde Voldgiftsretten bestaa af 2 Mestere og 2 Svende, og Lavets Oldermænd skulde være Opmand. Det var denne sidste Bestemmelse, Svendene bl. A. ikke vilde indgaa paa den Gang. Voldgiftsretter have endnu ikke vundet stort Indpas i den danske Haandværksverden (s. Medd. fra Fællesrepræsent. I. S. 142 flg.)

INDHOLD.

Indledning	1
Fra 1500 til 1600	11
Fra 1600 til 1660.	34
Fra 1660 til 1728	69
Fra 1728 til 1794	110
Fra 1794 til 1886	177
Bilag	239
Henvisninger og Anmærkninger	341

Trykfejl. S. 19, L. 1 f. n. stinerg læs: stinger.